

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

№ 1042

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 1

Харків – 2013

Вісник присвячено актуальним проблемам міжнародних економічних відносин, економіки, країнознавства та туризму. Висвітлено теоретичні основи дослідження світового господарства, проаналізовано національні моделі соціально-економічного розвитку, міжнародні інтеграційні процеси, конкурентні стратегії. Розглянуто питання сучасної системи міжнародного права. Відображено питання теорії і практики країнознавства та туризму.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 3 від 25 лютого 2013 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

З питань економіки

Александров В.В., кандидат економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Архіресев С.І., доктор економічних наук, професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Воробйов Є.М., доктор економічних наук, професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків) (заступник головного редактора);
Голіков А.П., доктор географічних наук, професор, академік ВШ України, Заслужений діяч науки і техніки України, Заслужений працівник сфери туризму (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Гончаренко В.В., доктор економічних наук, професор (Полтавський університет економіки та торгівлі, м. Полтава);
Довгаль О.А., доктор економічних наук, професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Казакова Н.А., кандидат географічних наук, професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Сидоренко О.Л., доктор соціологічних наук, професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, Заслужений працівник освіти України (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Сідоров В.І., кандидат економічних наук, професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків) (головний редактор);
Циганов С.А., доктор економічних наук, професор (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ).

З питань права

Антипенко В.Ф., доктор юридичних наук, професор (Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету, м. Київ);
Венедіктов С.В., доктор юридичних наук, доцент (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Кагановська Т.Є., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Кібенко О.Р., доктор юридичних наук, професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Новікова Л.В., кандидат юридичних наук, доцент (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків) (заступник головного редактора);
Сироїд Т.Л., доктор юридичних наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків);
Харченко В.Б., доктор юридичних наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків).

З питань туризму

Александрова А.Ю., доктор географічних наук, професор (Московський державний університет імені М.В. Ломоносова, м. Москва);
Антонюк Н.В., доктор історичних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів);
Гайдукевич Л.М., доктор історичних наук, професор (Білоруський державний університет, м. Мінськ);
Голіков А.П., доктор географічних наук, професор, академік ВШ України, Заслужений діяч науки і техніки України, Заслужений працівник сфери туризму (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Каплін О.А., доктор історичних наук, професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Любіцева О.О., доктор географічних наук, професор, академік АН вищої освіти України, Почесний працівник туризму України, Відмінник освіти України (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків);
Парфіненко А.Ю., кандидат історичних наук, доцент (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків) (відповідальний редактор);
Писаревський І.М., доктор економічних наук, професор (Харківський національний університет міського господарства, м. Харків);
Слінкова О.К., доктор економічних наук, професор (Національний дослідницький університет «Белгородський державний університет», м. Белгород).

Адреса редакційної колегії:

61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
тел. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, meo.vestnik@yandex.ru

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність
за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат,
інших відомостей.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696 ПР від 04.10.2006

©Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2013

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Гончаренко Н.І.

Напрямки вдосконалення політики транскордонного співробітництва
України з Євросоюзом у контексті євро інтеграційних спрямувань України..... 8

Журавльов О.В., Черкашина А.В.

Роль США в інтеграційному об'єднанні нафта: економічний аспект..... 11

Завгородній А.А.

Основи фундаментального розвитку інституту резервних валют..... 14

Казакова Н. А.

Глобальна продовольча проблема: рівні співпраці..... 18

Казакова Н.А., Шуба М.В.

Міжнародний торговельно-економічний обмін: форми і методи його здійснення на мезорівні.....21

Котвицька О.І.

Сучасні тенденції процесів Євразійської інтеграції (в контексті геоекономічних спрямувань України).....24

Кривуц Ю. М.

«Міжнародні економічні відносини» як наука..... 27

Малахова Л.В.

Вплив державної політики на ціни аграрної продукції..... 32

Пасмор М.С.

БРІКС як феномен розвитку сучасних світо господарських інтеграційних процесів..... 35

Сідоров В. І., Соболева М. В.

Міжнародний досвід розвитку інноваційних процесів постіндустріальних країн
як детермінанта конкурентоспроможності України на зовнішніх ринках..... 40

Удовик Е.А.

Проблеми офшорної економіки в світовій практиці 44

Щелкунова М.С.

Міжнародна економічна інтеграція як вища форма розвитку світогосподарських зв'язків 48

Юрченко С. О., Юрченко А. Є.

Економічні і просторові особливості розвитку науки в умовах глобалізації..... 52

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Антипенко В. Ф.

Щодо проблем ефективності міжнародного права..... 58

Передерій О.С., Григоренко Є.І.

Зміни правового статусу Європейського поліцейського офісу в контексті трансформації
інституційного механізму Європейського Союзу..... 61

Файєр О. А.

Правове регулювання страхування професійної відповідальності нотаріусів в Україні та за кордоном..... 64

ЕКОНОМІКА

Архієреєв С.

Попередній підбір вихідних даних для виявлення структурної конвергенції
посттрансформаційної економіки з німецькою..... 70

Воробйов Є.М., Демченко Т.І. Неоіндустріалізація як форма економічної модернізації.....	76
Голіков А.П. Харківський мегаполіс: сучасне й майбутнє.....	81
Довгаль О. А. Інноваційна модель розвитку економіки: рівні, чинники, стратегія.....	86
Довгаль О.Г. Суб'єктно-об'єктна структура інтелектуального. продукту: інституціональний аналіз.....	90
Евтушенко О.В. Теоретико-економічні підходи до класифікації трансакційних витрат.....	94
Сидорова Д.С. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку альтернативної енергетики в Україні.....	99
Удодова В.І., Шаповал В.І. Дослідження досвіду функціонування національних моделей соціального підприємства.....	105

КРАЇНОЗНАВСТВО. ТУРИЗМ

Волкова І.І. Чинники розвитку і видова структура лікувального туризму в Україні.....	110
Довгаль Г.В., Данько Н.І. Розвиток готельно-ресторанного та санаторно-курортного комплексу як складова інтенсифікації економіки України.....	115
Парфіненко А.Ю. Сутність поняття «туристична політика держави»: теоретичний аспект.....	119
Перепелиця А. С. Оптимальна концепція розвитку та використання інформаційних технологій: проблеми та перспективи в сучасних умовах.....	124
Подлепіна П.О. Конкурентоспроможність як чинник підвищення ефективності функціонування готельних підприємств.....	128
Сирик Н.В, Кусков А. С. Правова природа договору про реалізацію туристського продукту.....	132
Смирнов І.Г. Туристичний кластер як консорціум туристичних міст (з досвіду Словаччини).....	138
Ханова О.В. Сучасний стан та перспективи розвитку міжнародного туризму в країнах Південно-Східної Азії.....	143
Черномаз П.О. Українсько-російське транскордонне співробітництво на прикладі сврорегіону «Слобожанщина».....	147
Шамара І.М. Тенденції розвитку ресторанного господарства як складової туристичної галузі України.....	151
Шаповалова О.О., Сапа Ю.А. Сучасні тенденції у розвитку «spa» і «wellness» туризму.....	154
Юрченко О. Є. Особливості розвитку світової туристської інфраструктури на сучасному етапі (на прикладі залізничного транспорту).....	159

CONTENTS

THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Honcharenko N.I. The directions of the improvement of the cross-border cooperation policy between Ukraine and the EU within of the european integration strivings of Ukraine.....	8
Zhuravliov O.V., Cherkashina A.V. The role of the USA in the integration association of NAFTA: the economic aspect.....	11
Zavgorodnii A.A. Basics of the fundamental development of the institution of reserve currencies.....	14
Kazakova N. A. Global food problem: levels of cooperation.....	18
Kazakova N.A, Shuba M.V. International trade and economic exchange: the forms and methods of its implementation at the mesolevel.....	21
Kotvytska O.I. Modern tendencies of processes of Eurasian integration (within geoeconomic directions of Ukraine).....	24
Kryvyts Yu. N. «International economic relations» as economic science.....	27
Malakhova L.V. The influence of public policy on prices of agricultural production.....	32
Pasmor M.S. BRICS as a phenomenon of the modern world economic integration.....	35
Sidorov V.I., Sobolieva M.V. International experience of innovation processes in post-industrial countries as a determinant of ukraine's competitiveness in foreign markets.....	40
Udovik E.L. Problems offshore economy in the world.....	44
Schelkunova M.S. International economic integration as a highest form of development of the world economic relations.....	48
Iurchenko S.A., Iurchenko A.E. Economic and spatial features of science development under globalization conditions.....	52

INTERNATIONAL LAW

Antipenko V.F. Concerning the problems of international law effectiveness.....	58
Perederiy O.S., Hrihorenko E.I. Mutations both the legal status of a European Police Office of the transformation of the institutional framework of the European Union.....	61
Fayer O.A. Lawful grounds of the notary's professional liability insurance accomplishment in Ukraine and abroad.....	64

ECONOMY

Arkhiyerieyev S. Preliminary compilation of initial data for structural convergence detection of posttransformation and german economies.....	70
--	----

Vorobyev E.M., Demchenko T.I. Neoindustrialization as a form of economic modernization.....	76
Holikov A.P. Kharkiv megacity: the present and the future.....	81
Dovgal E.A. Innovative model of economic development: levels, factors, strategy.....	86
Dovgal O.G. Subject-object structure of the intellectual product: institutional analysis.....	90
Yevtushenko E.V. Theoretical-economic approaches to the classification of transaction costs.....	94
Sidorova D.S. Current state and prospects of alternative energy in Ukraine.....	99
Udodova V.I., Shapoval V.I. The research of functioning experience of national models of social enterprises.....	105

COUNTRY STUDIES. TOURISM

Volkova I.I. Factors of development and specific structure of curative tourism in Ukraine.....	110
Dovhal H.V., Dan'ko N.I. Hotel-restaurant and sanatorium-resort complex development as part of an intensification of Ukraine's economy.....	115
Parfinenko A.Yu. The essence of the concept «tourism policy of the state»: theoretical aspect.....	119
Perepelytsia A.S. The optimal concept of the development and application of information technologies: problems and perspectives under present-day conditions.....	124
Podlepina P.A. Competitiveness as a factor of improving the operation of hotel enterprises.....	128
Siric N.V., Kuskov A.S. The legal nature of the contract of sale of the tourist.....	132
Smirnov I. H. The tourism cluster as a consortium of destinations (Slovakian experience).....	138
Khanova O.V. The current state and prospects of development of international tourism in South-East Asia.....	143
Chernomaz P.A. Ukrainian-Russian cross-border cooperation on the example of the Euroregion «Slobozhanshyna».....	147
Shamara I. Trends of restaurant industry as the components of tourism industry in Ukraine.....	151
Shapovalova O.O., Sapa Yu.A. The modern trends in spa and wellness tourism.....	154
Yurchenko O.E. The features of development as component of world tourism infrastructure at modern stage (ad exemplum railway transport).....	159

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ЄВРОСОЮЗОМ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ СПРЯМУВАНЬ УКРАЇНИ

Гончаренко Н.І.,

кандидат економічних наук

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті проведено дослідження особливостей розвитку транскордонного співробітництва України з Європейським Союзом. Запропоновано науково-практичні рекомендації щодо напрямків удосконалення політики транскордонної співпраці України з Євросоюзом.

Ключові слова: інтеграція, прикордонний регіон, транскордонне співробітництво.

НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОЛИТИКИ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ С ЕВРОСОЮЗОМ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ СТРЕМЛЕНИЙ УКРАИНЫ

В данной статье проведено исследование особенностей развития трансграничного сотрудничества Украины с Европейским Союзом. Предложены научно-практические рекомендации по усовершенствованию политики трансграничного сотрудничества Украины с Евросоюзом.

Ключевые слова: интеграция, приграничный регион, трансграничное сотрудничество.

THE DIRECTIONS OF THE IMPROVEMENT OF THE CROSS-BORDER COOPERATION POLICY BETWEEN UKRAINE AND THE EU WITHIN OF THE EUROPEAN INTEGRATION STRIVINGS OF UKRAINE

This article studies the cross-border cooperation between Ukraine and the European Union. The recommendations for the improving policy of the cross-border cooperation between Ukraine and the European Union are proposed.

Key words: integration, border region, cross-border cooperation.

Сучасні міжнародні відносини характеризуються інтенсивними інтеграційними процесами, серед яких важливу роль відіграє транскордонне, регіональне та міжрегіональне співробітництво. Транскордонне співробітництво (ТКС) як елемент державної політики сьогодні займає достатньо важливе місце як у системі пріоритетів соціально-економічного розвитку, так і в напрямку європейської інтеграції України.

Однією з причин прояву прямих прикордонних зв'язків між внутрішньодержавними утвореннями є те, що на рівні держави складно самостійно швидко і ефективно вирішувати, особливо в прикордонних регіонах, завдання, які входять в зону їх відповідальності і є необхідною умовою економічного розвитку територій, що розділені кордоном [2].

В Україні транскордонне співробітництво є одночасно інструментом розвитку прикордонних територій та чинником реалізації її євроінтеграційних прагнень, що відображено у Державній стратегії регіонального розвитку України на період до 2015 року. Дані обставини і обумовлюють особливу актуальність для української економічної науки дослідження питань розвитку транскордонного співробітництва України з Європейським Союзом.

Великий внесок у дослідження проблем співробітництва прикордонних територій зробили українськівчені-економісти П.Беленький, А.Гальчинський, А.Голіков, М.Долішній, Н.Луцишин, В.Ляшенко, Ю.Макогон, М.Мальський, Н.Мікула, Ю.Пахомов, О.Передрій, С.Устич, А.Філіпенко та ін. Однак, на наш погляд, незважаючи на значні наукові розробки у цій сфері, подальшого дослідження і деталізації

потребують проблеми ефективного залучення прикордонних регіонів до транскордонного співробітництва.

Основною метою даного наукового дослідження є розробка науково-практичних рекомендацій щодо напрямків удосконалення політики транскордонного співробітництва України з Євросоюзом на рівноправних засадах у контексті євроінтеграційних прагнень України.

Розвиток транскордонного співробітництва в Європі відбувається відповідно до «Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями», яка була укладена державами — членами Ради Європи 21 травня 1993 р. (№35386/2006 у Єдиному державному реєстрі нормативно-правових актів Міністерства юстиції України) і відповідно до якої держави зобов'язались підтримувати та заохочувати транскордонне співробітництво між територіальними общинами та громадами [6].

Відповідно до вищезазначеної Конвенції транскордонне співробітництво означає будь-які спільні дії, спрямовані на поширення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних общин або властей, що визначаються внутрішнім законодавством.

Інші міждержавні угоди встановлюють лише юридичні межі, у рамках яких територіальні общи-

ни та органи влади реалізують транскордонне співробітництво. Рада Європи має типові міждержавні угоди про: розвиток транскордонного співробітництва; транскордонні місцеві зв'язки; транскордонне співробітництво на контрактній основі між місцевими органами влади; органи транскордонного співробітництва між місцевими органами влади.

Досвід здійснення транскордонного співробітництва центральноевропейськими сусідами України показує, що воно розглядається ними як складова політики регіонального розвитку [3]. Зазначені країни не ухвалюють спеціальних законів про транскордонне співробітництво, маючи натомість закони про регіональний розвиток.

Транскордонне співробітництво є одним з найбільш дієвих інструментів на шляху просування до ЄС на регіональному рівні [5], зокрема через активну участь територіальних громад прикордонних країн у співпраці з сусідами. Цим шляхом пройшли всі країни Східної Європи, які приєдналися до Євросоюзу в останні десятиліття.

Таким чином, на нашу думку, партнерство між прикордонними регіонами допоможе вирішувати тотожні проблеми, пов'язані, передусім, з наслідками проведення схожих соціально-економічних реформ, недостатньою пристосованістю до роботи у ринковій економіці, напруженою екологічною ситуацією тощо.

Європейська спільнота приділяє програмам розвитку своїх прикордонних районів дуже велику увагу, підтримуючи їхні ініціативи партнерства з сусідами як у межах власних країн, так і в рамках міждержавного співробітництва.

Сьогодні Україна залучена до чотирьох програм транскордонного співробітництва з Євросоюзом — трьох програм сусідства для сухопутних кордонів: Польща — Україна — Білорусь з фінансуванням 186,201 млн євро; Угорщина — Словаччина — Румунія — Україна (68,638 млн євро); Румунія — Україна — Молдова (126,718 млн євро) і до багатосторонньої Програми Чорного моря (17,306 млн євро) (таблиця 1) [7].

Таблиця 1

**Програми транскордонного співробітництва
Україна — Євросоюз**

Програми ТКС та їхні учасники	Індикативні асигнування на програму, млн євро		
	2007-2010 рр.	2010-2013 рр.	Загалом 2007-2013 рр.
Програми сухопутного кордону			
Польща — Білорусь — Україна	97.107	89.094	186.201
Угорщина — Словаччина — Україна — Румунія	35.796	32.842	68.638
Румунія — Молдова — Україна	66.086	60.632	126.718
Програми морських басейнів			
Чорне море	9.025	8.281	17.306

Джерело: [7].

Програми транскордонного співробітництва дозволяють розв'язати багато проблем регіонів — розвивають малий та середній бізнес, туризм, торгівлю, транспорт, прискорюють упровадження новітніх технологій [4]. Саме міжнародні проекти є

ними «точками росту», які помітно впливають і на економіку, і на рівень культури держави в цілому. Завдяки допомозі Євросоюзу українські прикордонні регіони здатні поступово перетворитися на осередки європейського розвитку, які здійснять європейські прагнення України.

Сучасна концепція політики регіонального розвитку, яка є домінуючою в країнах ЄС, ґрунтується на розумінні того, що ця політика здебільшого має орієнтуватися не стільки на підтримку депресивних регіонів за рахунок регіонів-донорів, скільки на створення умов для мобілізації місцевого потенціалу і ресурсів, посилення конкурентоспроможності регіонів.

Тому економічна взаємодія регіонів, геополітичні зміни, що обумовлюють входження України в загальносвітовий простір, мають базуватися на інтеграції конкурентних переваг суб'єктів економічних відносин. Конкурентні переваги є найважливішим чинником залучення інвестицій, росту економіки регіону, вирішення соціальних проблем і підвищення якості життя населення.

На сучасному етапі світогосподарського розвитку для України прийнятною є така модель участі в процесах міжнародної економічної співпраці, яка надає можливість інтенсифікувати її інноваційний розвиток та сприяє включенню держави до світового господарства на основі послідовного формування високотехнологічної моделі конкурентоспроможності. Отже, при розбудові напрямків транскордонного співробітництва перевага має надаватися становленню конкурентоспроможних виробництв і видів діяльності.

Разом з тим, у сучасних умовах необхідно забезпечити якісне оновлення економічної складової механізму регулювання транскордонного співробітництва шляхом підвищення ефективності реалізації функцій, які покладені на нього: покращення фінансового забезпечення розвитку транскордонного співробітництва, заохочення суб'єктів господарської системи регіону до участі в його організаційних та економічних формах через активізацію економічних та фінансових важелів [2].

Тому за сучасних умов дуже актуалізується питання щодо необхідності вдосконалення системи фінансового забезпечення транскордонного співробітництва в Україні, що може відбуватися завдяки:

- залученню недержавних джерел формування фінансових ресурсів (коштів підприємців та населення, іноземного капіталу, коштів міжнародних фінансових організацій);
- переходу від державного фінансування до кредитування проектів та програм транскордонного співробітництва;
- дотриманню принципу адресності фінансування [1].

Вирішення проблеми фінансування міжнародного транскордонного співробітництва, на нашу думку, повинно відбуватися через використання наступних можливостей:

- 1) Емісія цінних паперів з державною гарантією під конкретні проекти та програми.
- 2) Акумуляція частини податкових відрахувань суб'єктів господарювання, які здійснюють господарську діяльність в рамках транскордонного співробітництва.

3) Залучення іноземного капіталу.

4) Залучення коштів міжнародних фінансових організацій та фінансування за програми ЄС ENPI.

5) Застосування лізингу.

У транскордонному співробітництві необхідно також застосовувати важелі субсидування і партнерства одночасно на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Наступним напрямком удосконалення економічного механізму регулювання міжнародного транскордонного співробітництва між Україною та ЄС має стати активізація економічного та фінансового стимулювання, що тісно пов'язане із питанням розподілу фінансових ресурсів.

Таким чином, на основі проведеного дослідження сучасного стану розвитку транскордонного співробітництва України з Євросоюзом можна зробити ряд важливих висновків.

Для подальшої активізації ТКС та використання можливостей, які виникають із введенням нових програм прикордонного співробітництва, як центральним, так і місцевим органам державної влади України необхідно здійснити ряд заходів:

- збільшення обсягів державного фінансування заходів з активізації ТКС;
- створення паритетного візового режиму для українських та іноземних учасників ТКС;
- підвищення ефективності використання транзитного потенціалу західних областей: прискорення будівництва об'їзних доріг (їх розширення та модернізації), забезпечення розвитку транспортної, придорожньої та виробничої інфраструктури;

— надання більшої самостійності та повноважень місцевим органам влади та місцевого самоврядування у вирішенні спільних з регіонами сусідніх держав завдань регіонального та місцевого розвитку (зокрема, це стосується формування місцевих бюджетів та їх використання);

— підвищення рівня розвитку інституційної інфраструктури транскордонного співробітництва, а також розвитку кадрового забезпечення;

— активізація роботи агенцій регіонального розвитку передусім щодо реалізації транскордонних проектів, насамперед освітніх і тих, що спрямовуються на розвиток прикордонної та комунальної інфраструктури.

Таким чином, на основі визначення нами чинників активізації транскордонного співробітництва України з ЄС, до яких було віднесено необхідність розвитку транспортної, інформаційної, підприємницької інфраструктури; потреби розвитку туристичної сфери; необхідність розвитку науки, освіти, культури та ін., пропонується виділити напрямки удосконалення політики ТКС України з Євросоюзом:

- створення відповідного органу для координації ТКС на державному, регіональному та мікрорівні;
- впровадження стратегічного планування та прогнозування ТКС України та ЄС;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення ТКС і його узгодження з Євросоюзом;
- створення спільних інституцій ТКС тощо.

Список літератури

1. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть: нові пріоритети : [монографія] / М.І. Долішній. — К., 2006. — 510 с.
2. Макогон Ю.В. Формы и направления межрегионального трансграничного сотрудничества / Ю.В. Макогон, В.И. Ляшенко. — Донецк, 2002. — 271 с.
3. Мікула Н.А. Особливості формування регіональної політики розвитку транскордонного співробітництва / Н.А. Мікула // Проблеми розвитку зовнішньо-економічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект. Зб. наук. пр. — Донецьк : ДонНУ, 2005. — С.159-165.
4. Транскордонне співробітництво як альтернатива новій «залізній завісі» та конфліктам / кер. авт. кол. С.І. Устич. — Ужгород, 2007. — 240 с.
5. S. Ustych Cross-border cooperation along the European Union's eastern border. Policy brief. / S.Ustych — Praha, Brussels, 2005. — 49 p.
6. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106
7. Україна — Євросоюз у деталях. Транскордонне співробітництво: панорама взаємодії. — №3 (6), 2010. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/3rd_inset_ukr_web_uk.pdf

РОЛЬ США В ІНТЕГРАЦІЙНОМУ ОБ'ЄДНАННІ НАФТА: ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Журавльов О.В.,

кандидат економічних наук, старший викладач

Черкашина А.В.,

студентка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглядається місце і роль США як учасника інтеграційного об'єднання НАФТА. Визначено, що, незважаючи на диспропорції економічного розвитку, лібералізація торговельних відносин через зону вільної торгівлі має довгостроковий позитивний ефект для країн-учасниць угоди. Запропоноване подальше використання досвіду асиметричного співіснування США і Канади для дослідження відносин України з Митним союзом.

Ключові слова: глобалізація, провідна роль, технологічний розвиток, торговельні бар'єри, лібералізація, асиметрія зовнішньоекономічних відносин.

РОЛЬ США В ИНТЕГРАЦИОННОМ ОБЪЕДИНЕНИИ НАФТА: ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматривается место и роль США как участника интеграционного объединения НАФТА. Определено, что, несмотря на диспропорции экономического развития, либерализация торговых отношений через зону свободной торговли оказывает долгосрочный положительный эффект для стран-участниц соглашения. Предложено дальнейшее использование опыта асимметричного сосуществования США и Канады для исследования отношений Украины с Таможенным союзом.

Ключевые слова: глобализация, ведущая роль, технологическое развитие, торговые барьеры, либерализация, асимметрия внешнеэкономических отношений.

THE ROLE OF THE USA IN THE INTEGRATION ASSOCIATION OF NAFTA: THE ECONOMIC ASPECT

The article examines the role and the place of the USA as a member of the integration association. It determines, that in spite of the disparity of economic development, liberalization of trade relations within the free trade area has long-term positive effect on treaty-members countries. The article offers the further usage of the experience of an asymmetric coexistence of the USA and Canada to study the relations between Ukraine and the Customs Union.

Key words: globalization, leading role, technological development, trade barriers, liberalization, asymmetry of the foreign economic relations.

Постановка проблеми. В добу глобалізаційних зрушень у системі світового господарства, процес інтеграції суб'єктів міжнародних економічних відносин набуває особливо актуального значення та потребує нових ефективних науково обґрунтованих форм емпіричного дослідження.

В сучасних умовах значна економічна роль США як провідної країни світу, де акумульована найбільша частка фінансових активів, товарних потоків, внутрішнього споживання, є очевидною. Разом з тим природно, що зовнішньоекономічна політика складається під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Причому будь-які зміни правил і норм у цій сфері в тій чи іншій країні зачіпають інтереси міжнародних контрагентів. У той же час зовнішні обставини створюють середовище, у якому ефективність зовнішньоекономічної політики, що задається внутрішньою економічною ситуацією, зазначає модифікації з урахуванням загальносвітових тенденцій співвідношення сил.

Участь США в регіональних інтеграційних об'єднаннях, таких як НАФТА, представляє собою цікаву дослідницьку проблему та може слугувати досвідом для багатьох країн з трансформаційною економікою.

Аналіз останніх публікацій з теми. У роботах різних авторів, присвячених проблемам світового господарства, дослідження в області південноамериканської інтеграції досить часто явище. Вивчаються трансконтинентальні зв'язки з Латинською Амери-

кою. Проникнення приватного американського капіталу до Мексики одержало віддзеркалення в працях багатьох дослідників: мексиканських, американських; також проблему американо-мексиканських відносин вивчали радянські учені, а в даний час — українські і російські дослідники.

Стосовно канадсько-американських відносин потрібно відзначити, що фахівці різних областей наук (історики, економісти, політологи) розглядали питання взаємин між США і Канадою з різних точок зору.

Питанням визначення ролі США в системі міжнародних економічних відносин присвячені праці як американських, так і європейських та азійських учених, серед яких варто виділити наступних авторів: Дж. Бхагаті, Р. ДеЯнг, Дж. Кокрейн, П. Крутман, П. Самуельсон, С. Сміт.

У вітчизняній науці питанням методологічного забезпечення досліджень міжнародних економічних відносин присвячені праці наступних учених: А. Барсегяна, В. Будкіна, С. Гасіма, В. Геєця, А. Голікова, В. Гондюла, О. Довгаль, І. Пузанова, В. Сідорова, А. Філіпенка, С. Якубовського та ін.

Ціль статті. Визначити сучасну роль і місце США у інтеграційному об'єднанні НАФТА.

Виклад основного матеріалу. За визначенням проф. О.А. Довгаль, у жодній галузі економічної теорії не виявилися так яскраво і чітко інтереси різних соціальних класів і груп, як у сфері міжнародних торговельних відносин [1].

Роль США у світовій економіці є незрівнянною до будь-якої іншої країни. На Сполучені Штати припадає 10 % світового експорту і 18 % імпорту (2011), вони є найбільшими інвесторами в світі й найбільшими отримувачами іноземних інвестицій. Американські компанії, які в переважній мірі є основою світової мережі ТНК, контролюють виробництво товарів та послуг у багатьох країнах [2].

Найголовнішим чинником впливу США на розвиток світової економіки є, безумовно, їх технологічне лідерство. Протягом усього минулого століття майже всі визначальні для науково-технічного прогресу винаходи запроваджувалися в масове виробництво найперше в США, навіть якщо винахід було здійснено фахівцями іншої держави. Цьому сприяє наявність потужної мережі науково-дослідницьких закладів у країні й значні капіталовкладення в НДДКР. Технологічний відрив США від своїх конкурентів особливо відчутний у таких галузях, як авіакосмічна техніка, електронно-обчислювальні машини, біоінженерія, атомна технологія, — тобто в тих галузях, які визначають основні напрями науково-технічного прогресу. Беззаперечним є вплив США на діяльність міжнародних організацій, особливо на ОЕСР, Світовий банк, МВФ, Економічну й соціальну раду ООН, Світову організацію торгівлі. США мають найбільшу частку у фондах найавторитетніших організацій, що дає їм відповідно найбільшу кількість голосів. Слід зазначити, що США мають дипломатичні відносини майже з усіма країнами світу, окрім Бутану, Куби, КНДР, Сомалі та Ірану.

Цей фактор також впливає, на нашу думку, на те, що американська економіка вважається найбільш диверсифікованою в світі та має найбільш розвинені економічні відносини з країнами-партнерами.

Сучасна економічна стратегія США ґрунтується на ліберальній моделі; відповідно до неї уряд здійснює економічну політику, теоретичною базою якої є монетаризм і яка найбільш послідовно втілюється у практику починаючи з другої половини 70-х років минулого століття.

У світлі інтеграційних процесів, що відбувалися в 1980-ті роки, у Європі й Азії значення питання про створення НАФТА зросло, тому що стало зрозуміло, що відповіддю на об'єднання Європи повинне стати об'єднання Америки і, як його частини, Північної Америки. Однак із самого початку Мексика, Канада й США розглядали роль і потенціал НАФТА з різних позицій [2].

Угода про створення Північноамериканської асоціації вільної торгівлі (НАФТА) набула чинності 1 січня 1994 р., зберігши й підтвердивши Угоду про вільну торгівлю між США й Канадою (CUSFTA) 1988 р. [2]

Основною метою НАФТА стало зняття бар'єрів на торгівлю товарами між країнами-учасницями. Половина бар'єрних обмежень була знята відразу ж, інші знімалися поступово протягом 14 років.

Така угода стала розширеним варіантом торговельної угоди 1989 р. між Канадою й США.

На відміну від Європейського Союзу, НАФТА не ставила своєю метою створення міждержавних адміністративних органів або розробку нового законодавства. НАФТА є лише міжнародною торговельною угодою в рамках міжнародного права.

Участь США в регіональному інтеграційному процесі перетворилася на могутній чинник довгострокової позитивної дії на внутрішньоекономічний розвиток. НАФТА є своєрідним трампліном для більш глибокого проникнення в економіку латиноамериканських країн на якісно нових умовах [2].

За економічною і політичною потужністю Сполучені Штати Америки перевершують як Канаду, так і Мексику. Специфіка канадської економіки полягає в тому, що її національні компанії вимушені існувати пліч-о-пліч з дочірніми компаніями американських монополій, які, як правило, перевершують їх за потужністю і об'ємом операцій. Американські дочірні компанії проводять політику і відстоюють інтереси в першу чергу своїх материнських монополій, які часто не співпадають з інтересами канадських ділових кіл, що приводить до поглиблення суперечностей між американцями і канадцами.

Для американсько-канадських відносин нами була оцінена гравітаційна модель торгівлі між країнами на основі даних рис. 1.

Отримане регресійне рівняння має наступний вигляд:

$$Y = 479521,9029 + 309150,1821. \quad (1)$$

Однак побудована модель пояснює лише 8% дисперсії товарообігу між країнами, тобто фактор відстані лише на 8% формує зацікавленість у взаємній торгівлі.

Такі результати мають наступну економічну інтерпретацію:

— фактор відстані позитивно впливає на зростання товарообігу між країнами, тобто географічна відстань не має вагомого впливу на формування товарообігу;

— отримана модель враховує лише географічну відстань між столицями держав, що є недостатнім для аналізу виявлення тих факторів, що впливають на товарообіг. У подальших дослідженнях було б цікаво дослідити торгівлю окремих адміністративних одиниць (штатів та провінцій) між собою;

— взаємна зацікавленість та зростання товарообігу зумовлена географічною близькістю, схожістю економічних традицій, єдністю мов та культур.

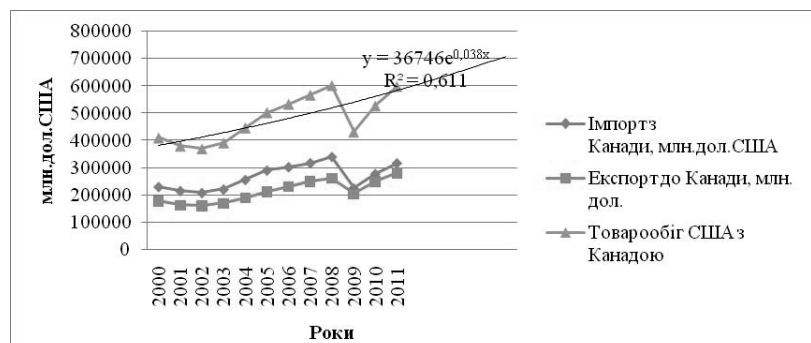

Рис. 1. Динаміка торгівлі США з Канадою
Розроблено авторами за матеріалами: [3]

За допомогою експоненціального згладжування Хольта ми отримали тренд, який вказує на те, що в подальшому товарообіг буде зростати. Коефіцієнт детермінації вказує на значимість такого прогнозу.

Що стосується США, то державі вигідний договір НАФТА, оскільки він передбачає вільний рух товарів, послуг, капіталовкладень, формування могутніх економічних зв'язків, які здатні зближувати країни більше, ніж політичні узи.

Північноамериканська зона вільної торгівлі — це перший досвід економічного зближення високорозвинутих держав з країною, що розвивається. Правда, не можна не враховувати, що Мексика — нова індустріальна країна, яка вже відірвалася від основного масиву країн, що розвивалися. За її досвідом спостерігають інші країни Латинської Америки. Вони демонструють підвищений інтерес до НАФТА.

Існування НАФТА вже більше десяти років і успішної діяльності в економічній області говорять про переважання позитивної сторони угоди.

Як видно з рис. 2, торгівля США з партнерами по НАФТА має доволі схожу динаміку, незважаючи на різний рівень економічного розвитку Канади і Мексики.

На нашу думку, схожість динаміки торгівлі в першу чергу пов'язана з ефективним функціонуванням інтеграційного об'єднання НАФТА.

Висновки. Незважаючи на провідну роль США в НАФТА, всі три країни активно співпрацюють між собою. При аналізі динаміки товарообігу між США

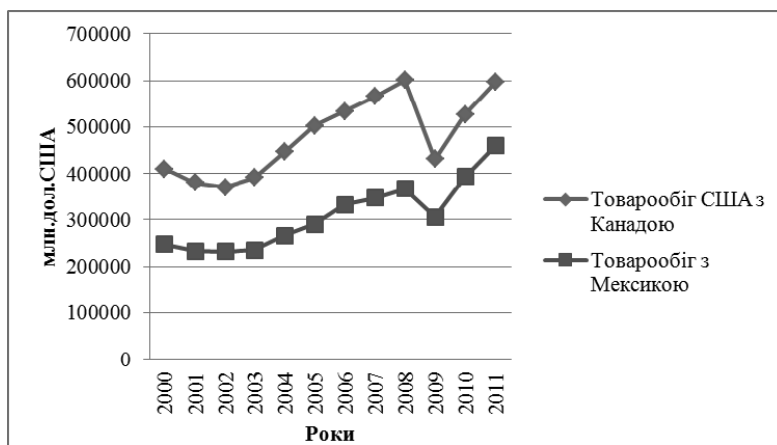

Рис. 2. Порівняльна динаміка торгівлі США з партнерами по НАФТА
Розроблено авторами за матеріалами: [3]

та партнерами по НАФТА ми виявили схожість у темпах зростання як експорту, так і імпорту.

В рамках НАФТА виявлена асиметрія економічних відносин між США з одного боку та Канадою і Мексикою — з іншого.

Така ситуація нагадує інтеграційні спрямування в Україні, де з одного боку країни Митного союзу, з іншого — ЄС. В подальших дослідженнях нами буде запропоноване використання проєкції американо-канадських економічних відносин на інтеграційні процеси між Україною та Митним союзом і ЄС.

Досвід США показав, що наявність спільних кордонів, мов, культур та історичної спадщини при ефективній роботі механізмів інтеграційних об'єднань здатні покращувати торговельні зв'язки між країнами.

Список літератури

1. Довгаль Е.А. Макроекономіка [Текст] : учеб. пособ. для студ. экон. спец. / Е.А. Довгаль. — Х. : Изд-во НУА, 2010. — 300 с.
2. The making of NAFTA: how the deal was done / Maxwell A. Cameron, Brian W. Tomlin. — 2009. — 265 p.
3. WorldBank, Data&Research [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.econ.worldbank.org

ОСНОВЫ ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА РЕЗЕРВНЫХ ВАЛЮТ

Завгородний А.А.,
аспирант

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Статья посвящена исследованию фундаментальных экономических процессов, которые лежат в основе развития нового институционального формирования – института резервных валют.

В начале статьи приведена актуальность темы, которая базируется на необходимости более детального рассмотрения влияния резервных валют на экономическую систему государства через множественные каналы трансляции кризисных явлений. Описаны основные работы авторов по исследуемой тематике. Проведен анализ влияния банковской сферы как одного из каналов трансляции негативных экономических явлений, изучено влияние денежных потоков на динамику развития мировой финансовой системы.

Выдвинуто предположение о связи культурных и религиозных различий стран мира на особенности монетарной политики и потенциал создания валютных блоков. Описан вопрос стоимости денег, дано его определение с точки зрения исследуемых процессов.

Ключевые слова: институт резервных валют, Al-Rahn, цикличность экономики.

ОСНОВИ ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ РЕЗЕРВНИХ ВАЛЮТ

Стаття присвячена дослідженню фундаментальних економічних процесів, які лежать в основі розвитку нового інституційного формування – інституту резервних валют. На початку статті наведена актуальність теми, яка базується на необхідності більш детального розгляду впливу резервних валют на економічну систему держави через множинні канали трансляції кризових явищ. Описано основні роботи авторів з досліджуваної тематики. Проведено аналіз впливу банківської сфери як одного з каналів трансляції негативних економічних явищ, вивчено вплив грошових потоків на динаміку розвитку світової фінансової системи. Висунуто припущення про зв'язок культурних та релігійних відмінностей країн світу на особливості монетарної політики та потенціал створення валютних блоків. Описано питання вартості грошей, дано її визначення з точки зору досліджуваних процесів.

Ключові слова: інститут резервних валют, Al-Rahn, циклічність економіки.

BASICS OF THE FUNDAMENTAL DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF RESERVE CURRENCIES

This article studies of fundamental economic processes that underlie the development of a new institutional form - the Institute of reserve currencies. At the beginning the article shows the relevance of the topic that is based on the need of a more detailed discussion of reserve currencies impact on the economic system of the state through multiple channels broadcast the crisis. The basic work of the authors on the study subjects are given. The article analyzes the influence of the banking sector, as one of the channels of transmission of the negative economic effects, the influence of cash flow on the dynamics of the global financial system. The article suggests a cultural and religious differences in the characteristics of the world of monetary policy and the potential of a currency unit. The research describes the question of the value of money, and gives the definition in terms of the processes studied.

Key words: Institute of reserve currencies, Al-Rahn, cyclicity of economy.

Актуальность данного исследования состоит в том, что в современных условиях развития международных хозяйственных связей увеличивает свое значение валютно-финансовая сфера, в рамках которой формируется новая институциональная структура – институт резервных валют, которая нуждается в системном рассмотрении для более глубокого понимания экономических потрясений начала двадцать первого века.

Исследование процессов мировой валютной системы затрагивалось неоднократно как иностранными специалистами, такими как Дж. Шнайдер, Г. Йозге, К. Миллер, так и российскими и украинскими учеными, такими как Н. Г. Щеголева, Л. Н. Красавина, Д. В. Смыслов, Я. Линкер.

Д. С. Карнеевым были исследованы особенности валютно-финансовой интеграции в странах СНГ. Известные работы по анализу экономических циклов рассматриваются в трудах М. И. Туган-Барановского, Н. Д. Кондратьева, Е. Ф. Авдокушина и др. Институциональная составляющая исследования валютного сегмента экономической науки встре-

чается в статьях таких ученых, как В. В. Вольчик, В. А. Щеголевский, Р. Нурива, А. Е. Шаститко и их иностранных коллег: Д. Норт, А. Грейф, Р. Коуз, Дж. Коммонс и др.

Целью данной работы является описание аспектов фундаментальных преобразований мирового валютного рынка, выделение основных направлений развития, а также описание четких связей культурных преобразований с экономическими факторами.

Стоит отметить тот факт, что экономика на данный момент является более реакционной, чем десять лет назад, её экономические циклы становятся короче, смена валютных режимов стран мира обуславливается не только политическим перестроением, но и эволюционными предпосылками развития мирового хозяйственного комплекса.

По утверждению О. Носова [1], с 1970-х годов появление финансовых кризисов несколько ускорило. Он утверждает, что из-за изменяющейся частоты появления и неравномерности данного процесса кризисы современности отличаются от

циклических явлений, которые были исследованы учеными ранее. Циклы Кондратьева, которые определяют временной интервал прохождения циклов конъюнктуры до пятидесяти лет ("большие циклы"), в данном случае нехарактерны. Однако в исследованиях Н.Д. Кондратьева имеются следующие утверждения [5]:

- большие циклы можно рассматривать как нарушение экономического равновесия;

- начало такого цикла совпадает с моментом перенасыщения страны капиталом до уровня, когда становятся рентабельными капитальные вложения в научно-техническое переоснащение производства;

- различие цикла хозяйственной жизни с промышленно-капиталистическими циклами средней длительности вызывает нарастающие социальные конфликты;

- после чего происходит рассеивание свободного капитала.

Вышеуказанные этапы характерны и для последнего экономического кризиса 2008–2011 годов. Данный кризис, согласно Н. Д. Кондратьеву, находится на нисходящей части волны цикла, которой характерен рост реэкспорта капитала, целью которого является трансляция инфляционных напряжений. Данные явления имеют влияния, в основном, на страны с развивающейся экономикой [12]. Стремление к усилению динамики развития таких стран заставляет их правительства активно привлекать иностранный капитал [10], что является каналом трансляции кризисных явлений.

Одной из главных черт современной финансовой системы, по утверждению О. Носова, является присущая ей внутренняя нестабильность. Всё это происходит в условиях асимметрии информации в среде функционирования контрагентов.

Международные финансовые потоки приобретают всё более спекулятивный характер, что обусловлено высоким объемом свободного от реального сектора экономики капитала. Кроме описанной проблемы он выделяет еще несколько, из них нас интересуют следующие:

- стимулы международных инвесторов расходятся со структурными потребностями реальной экономики страны;

- экономика, основанная на субъективных оценках, в условиях асимметрии информации имеет тенденцию к самоусилению колебаний (к большему разогреву в фазе подъема и ещё большему охлаждению в фазу спада).

Исходя из вышесказанного, можно прийти к следующему утверждению. Асинхронность информации и возможность быстрой реакции клиентов финансовых учреждений на изменение конъюнктуры рынка сделали реакционность непрогнозируемой. Из-за разрыва в хозяйственных циклах государств мира их правительства прибегают к искусственному замедлению реакционных процессов законодательными решениями. В данном случае примером могут являться постановления Национального банка Украины № 319 от 11.10.2008 и № 413 от 04.12.2008, которые утратили свою силу в связи с внутренними противоречиями. В них говорилось о возложении следующих обязанностей на банки страны:

- обеспечить позитивную динамику объемов депозитов с целью недопущения досрочного возврата средств, размещенных вкладчиками [6];

- проводить с целью недопущения досрочного снятия денежных средств разъяснительную работу со своими клиентами. Выплаты при наступлении срока по договору осуществлять незамедлительно [7].

Принятие этих законодательных решений было вызвано необходимостью приведения в соответствие двух циклов, информационного и мирохозяйственного. Говоря о субъективных оценках, О. Носов имел в виду организации, осуществляющие независимый мониторинг, а также назначающие определенный рейтинг организациям финансовой сферы.

Возвращаясь к вопросам института резервных валют, можно заметить, что в таком режиме работы основных контролирующих органов валютного рынка резервные валюты постепенно утрачивают первоначальную экономическую сущность. Если ранее главенствующим мнением о стоимости валюты являлось определение её полезности, что было основой их функциональности и цены, то теперь, говоря о современных деньгах как о финансовых инструментах, а не как знаков стоимости какого-то товара, можно утверждать, что их полезность в доходности. В соответствии с этим положением их цена неизбежно становится спекулятивной, что обеспечивает их невозможность быть инструментом оценки. Исследуя вопросы происхождения кризисных явлений последних годов, часто встречаются статьи, в которых банковская сфера описывается как первоисточник финансовых потрясений. Хотя структура кредитного портфеля международных банков и имеет большую значимость, монетарная политика правительств также значительно влияет на формирование экономического климата. Ведь кризис банковской сферы определялся невозвратом потребительских кредитов, что происходило по двум причинам:

- 1) из-за курсовой разницы в теле кредита и потребительской суммой в национальной валюте;

- 2) по причине отсутствия вышеуказанного количества свободных от обращения денег, что могло быть связано с ростом безработицы и снижением прибыли компаний-работодателей, большая часть которых прямо или опосредовано являлась участниками тех или иных спекулятивных рынков. Данные процессы стали возможны благодаря многочисленному росту инвестиционных фондов с высоким уровнем риска.

Вопреки мнению о связи банковского сектора и кризисных явлений следует выделить тенденцию последних лет в росте финансового сектора услуг. Данный рост фактически не управляем, фондовый рынок является пиком проявления иррациональности поведения «экономического человека». Поскольку заработок игроков на бирже зависит лишь от разницы в прогнозе движения котировок, он является спекулятивным.

Тем самым можно сказать, что инфляция и безработица, вызванная сокращением спроса на финансовые инструменты страны в целом, являются побочным эффектом долгосрочной спекуляции, а не структурными изменениями банковской сферы.

Влияние же банковского сектора на развитие кризиса не может являться основным и имеет непрямой характер влияния на развитие инвестиционного сектора. И в соответствии с этим утверждением можно сказать, что спекуляция банковского сектора выражалась, прежде всего, в использовании резервных валют.

В данный момент, в силу сложности описания фундаментальных основ кризисных явлений 2005—2011 годов, многие ученые параллельно разрабатывают и психологическую составляющую реформирования мировой финансовой сферы. Так, одним из важных факторов успешного формирования институциональных объединений регионального характера в рамках института резервных валют являются религиозные воззрения стран регионов. Говоря о регионализации как об одном из немногих возможных вариантов перестроения мировой валютной системы, кроме политической и экономической близости следует также учитывать религиозную схожесть. В данном вопросе интересно построение некоторых арабских государств на принципах теократии. Исламские республики, такие как Иран, Афганистан, Пакистан и другие, в своем управлении руководствуются религиозной философией. Этим процессам подчинена и экономическая система данных государств. Существование некоторых запретов финансовой деятельности внутри религии, такой как ислам, и принципов построения общества в буддизме определяет интеграционную близость стран регионов, где доминируют эти религии. Эта сторона не является уже чисто культурной составляющей, но и формирует реальные правительственные инициативы. Так была разработана теория перестроения института резервных валют на основе золотого динара системы «Al-Rahn»¹. Рассматривая азиатский регион, следует говорить о философии буддизма, которая стала основой ментальности большей части населения основных стран Азии (Китая, Индии и Японии) [2]. Следует также сказать, что социализм приобрел такую популярность и распространение в азиатском регионе из-за тесной связи с религиозными убеждениями. Данное явление позволило плавно реформировать устройство экономики в соответствии с требованиями глобализационных явлений. Советский союз, при отсутствии значительного влияния близких к социализму религиозных воззрений, лишь накапливал внутреннее противоречие. План вывода советского рубля в число мировых резервных валют противоречил последовательности действий по наращиванию внешнего спроса на него, вызываемого культурным сближением стран-контрагентов, что в итоге привело к распаду вследствие неиз-

бежности реформирования при отсутствии иных, кроме экономических интеграционных факторов. Исследуя тенденции азиатского региона, ученые В. Арора и А. Вамвакидис [3] пришли к такому выводу. Результаты, основанные на расчетах по данным за последние двадцать лет, свидетельствуют, что изменение темпа роста Китая на 1 пункт влечет соответствующее изменение мирового показателя на 0,4 пункта в период от двух до пяти лет. Но самым интересным есть факт, что чем ближе к КНР страны, тем сильнее взаимозависимость. Конечно, можно вспомнить и гравитационную теорию, однако в данном случае большая часть стран-соседей Китая являются экспортоориентированными, соответственно либо зависят от товаров из КНР, либо поставляют их на экспорт, чем и обеспечивают такую сильную корреляцию. Полученные учеными данные за кратко-, средне- и долгосрочный периоды практически идентичны в относительном выражении, из чего можно сделать следующие выводы:

- явление, не зависящее от своей продолжительности, имеет нециклический характер, соответственно не связано с фондовым рынком;

- данная схожесть может также являться свидетельством незначительности влияния выбранных факторов на мировую конъюнктуру.

Описывая построение резервной валюты на основе национальной, следует определить основные характеристики современных денег. Экономист Л. Рябинина пишет в своей работе о том, что если говорить о стоимости денег с точки зрения трудовой теории, то парадокс заключается в том, что затраты на их производство в сравнении с номинальной стоимостью настолько ничтожны, что можно выдвинуть предположение об отсутствии стоимости у денежных знаков как таковой. Кроме этого, из-за того, что современные деньги в виде денежных билетов и билонной монеты никогда не были товаром сами по себе, они представляют «деньги-нетовар» [4].

Если современные деньги не являются товаром, а также не могут быть мерой стоимости из-за полного отсутствия собственной ценности, то говорить о неравновесности рыночной системы нельзя. Данное утверждение может считаться ложным, поскольку влияние государственных решений на курс той или иной валюты, его регулирование или ограничение в определенном диапазоне нарушает правило формирования равновесия. Современные деньги могут привести к сбалансированности, но не к рыночному равновесию. В качестве долговых обязательств центрального банка страны донора мировой резервной валюты они являются лишь инструментом финансового сеньоража². Сама ценность таких денег либо абстрактна, либо регламентирована. Доллар имеет

¹ «Al-Rahn» — система построения внутригосударственных отношений для поддержания экономики путем внедрения в оборот дополнительной валюты, условно называемой «золотой динар». Фактически эта система может представлять собой преобразованный золотой стандарт и включает три основные составляющие: «Bait al-Mal», «Kedai Al-Rahn» и «International Gold Dealer». Первая организация несет основные расходы по поддержанию ликвидности золотого динара и в любой момент времени предоставляет спрос на него вне зависимости от предложения. Вторая организация от имени первой или вместе с ней продает золотой динар населению и покупает обратно по розничной цене золота на мировом рынке. А «International Gold Dealer» поставяет нужное количество золота для чеканки монет и слитков «золотого динара». Расчет по данной системе может проводиться также через систему e-commerce и «old dinar cards» [8].

² Сеньораж — разница между ценностью дополнительно выпущенных банкнот и издержками их изготовления. Получателем такого чистого дохода является эмитент дополнительных денег, т.е. государство [9].

высокую цену, потому что на этапе реформирования валютно-финансовой системы данная валюта была выбрана в качестве «нового золота». Если исследовать причину широкого использования евро, можно утверждать, что такая распространенность имеет рыночный характер, однако, возвращаясь к происхождению этой валюты, нельзя не учитывать проблему контроля над её курсом. Возложены эти обязательства на Центральный Европейский Банк, который имеет значительные запасы долговых обязательств, номинированных в долларах США. А поскольку золото кроме меры стоимости являлось товаром, его возврат в обмен на обязательства перед другой страной мог быть эквивалентен и взаимовыгоден. Современные деньги, не имея собственной стоимости, не могут обеспечить долг в реальном выражении натурального сектора экономики. Соответственно кризисные явления имеют длительный характер из-за сложности конвертации долговых бумаг (денег) в товар. Под товаром здесь имеется в виду внутреннее обеспечение неким абстрактным ресурсом, который, имея мировую полезность, может быть быстро обменян на интересующее правительство страны-заемщика благо. По мнению Рябининой, изменившаяся сущность денег выражается также и в том, что претерпела изменений их функция как средства накопления. Все современные деньги без внутренней стоимости, за исключением резервных валют, не могут ни сохранять, ни накапливать стоимость. С нашей точки

зрения, это объясняется тем, что резервные валюты заменили важное свойство внутренней стоимости как товара на ценность как средства всемирной конвертации — «мирового обменного средства». И если раньше государство предпринимало меры по предотвращению оттока драгоценных металлов, имеющих собственную стоимость, в XXI веке политика направлена на повышение внутренней ценности национальной валюты, что является ещё одной предпосылкой усиления спекулятивного характера мировой экономики.

Фактически уникальность сущности резервных валют является основой будущих финансовых потрясений. В силу глобализационных процессов решение данного несоответствия функций потребностям усложнено, потому как возможно при частичной, региональной дивергенции. Для Украины возможны два основополагающих варианта внешнеэкономической политики внутри такого формирования, как институт резервных валют. Первый — это стратегия интеграции, или ассоциации с европейским союзом, в силу чего возможно дальнейшее встраивание национальной валюты в общую систему объединения. Второй — регионализация в рамках существующего таможенного союза с Россией вследствие создания валютного блока на базе российского рубля, однако такое развитие трехсторонних отношений менее прогнозируемо [11].

Научный руководитель — к.э.н., проф. Сидоров В.И.

Список литературы

1. Носов О. О фундаментальных причинах финансовых кризисов и жизнеспособности финансовых рынков в современной форме / О. Носов // Экономика Украины. — 2011. — № 4(585) — 96 с.
2. Возний К. Економічне вчення буддизму / К. Возний. — Тернопіль : Економічна думка.
3. Арора В. Оценка влияния Китая / В. Арора, А. Вамвакидис // Финансы и развитие. — 2010. — № 12.
4. Рябинина Л. Сущностные особенности современных денег и их функции / Л. Рябинина // Экономика Украины. — 2011. — № 6(587) — 96 с.
5. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения : Избранные труды / Н. Д. Кондратьев. — М. : Экономика, 2002. — 767 с.
6. Постановление правления Национального банка Украины от 4 декабря 2008 года № 413 «Про отдельные вопросы деятельности банков».
7. Постановление правления Национального банка Украины от 11 октября 2008 года № 319 «Про дополнительные меры в деятельности банков».
8. Ahamed Kameel Mydin Meera «Integrating al-Rahn with the Gold Dinar: The initial building-blocks towards a gold-based economy»/Department of Business Administration Faculty of Economics and Management Sciences//International Islamic University of Malaysia.
9. Тарасевич Л. С. Макроэкономика : учебник / Л. С. Тарасевич, П. И. Гребенщиков, А. И. Леусский. — 6-е издание. — М. : Высшее образование, 2006. — 654 с.
10. Авдокушин Е. Ф. Международные экономические отношения : учебное пособие / Е. Ф. Авдокушин. — 4-е изд. — М. : Маркетинг, 1999. — 264 с.
11. Сидоров В.И. Преимущества интеграции Украины в фондовый рынок Лондона / В.И. Сидоров, Н.В. Непрядкина // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. — 2008. — № 802. Сер.: Економіка.
12. Голиков А.П. Размещение производительных сил и регионалистика [Текст] : учебное пособие / А. П. Голиков, А. Г. Дейнека, Н. А. Казакова. — Х. : Олант, 2002. — 319 с.

ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ ПРОБЛЕМА: УРОВНИ СОТРУДНИЧЕСТВА

Казакова Н. А.,

кандидат географических наук, профессор

Завгородняя А. И.,

студентка

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Необходимость разработки и имплементации мер, направленных на борьбу с глобальной продовольственной проблемой, является очевидной в настоящее время. В данной статье авторами рассмотрено текущее состояние проблемы, его причины, а также предложены комплексы мер, которые целесообразно осуществлять с учетом выделения конкретных уровней сотрудничества в решении данной проблемы.

Ключевые слова: глобальная продовольственная проблема, региональное сотрудничество, «информационная платформа», банки продовольствия и семян.

ГЛОБАЛЬНА ПРОДОВОЛЬЧА ПРОБЛЕМА: РІВНІ СПІВПРАЦІ

Необхідність розробки та імплементації заходів, спрямованих на боротьбу з глобальною продовольчою проблемою, є очевидною в даний час. У статті авторами розглянуто поточний стан проблеми, його причини, а також авторами запропоновані комплекси заходів, які доцільно здійснювати з урахуванням виділення конкретних рівнів співробітництва у вирішенні даної проблеми.

Ключові слова: глобальна продовольча проблема, регіональне співробітництво, «інформаційна платформа», банки продовольства та насіння.

GLOBAL FOOD PROBLEM: LEVELS OF COOPERATION

The necessity of developing and implementation of measures aimed at struggling against the global food problem is evident at present. This article considers the current state of the problem, its causes, and propose the set of measures to be carried out in terms of particular levels of cooperation in order to solve the problem.

Key words: global food insecurity, regional cooperation, "information platform", food and seeds banks.

Мировой продовольственный кризис — одна из глобальных проблем человечества, требующих неотложного решения. Его масштабы — в 2012 году число голодающих в мире оценивается в 870 миллионов человек, что составляет 12,5% всего населения, или означает, что каждый восьмой — голодает [6] — и быстро растущие темпы населения — к 2050 году прогнозируемое количество населения составляет 9104 миллионов человек [4] — свидетельствуют о необходимости скорейшего и эффективного преодоления данной проблемы.

Помимо физической угрозы существованию человечества, которую включает в себе продовольственная проблема, она влечет нестабильность в политической ситуации государств, угрозу порождения социально-экономических проблем, а также несет угрозу миру и безопасности в целом. Так, исследования показывают, что 10-процентный рост цен на продукты питания приводит к увеличению бедности на 2,3% [3].

Вопросами борьбы с глобальной продовольственной проблемой на всемирном уровне занимаются, прежде всего, организации и комитеты, входящие в структуру Организации Объединенных Наций, и непосредственно сама эта организация. Под их эгидой разрабатываются основные положения, различного рода документы, разрабатываются целевые показатели и осуществляется мониторинг и оценка ситуации, а также концентрируется и координируется международное сотрудничество по

вопросам борьбы с глобальной продовольственной проблемой.

Необходимо отметить, что в отечественной литературе вопросам борьбы с глобальной продовольственной проблемой уделено недостаточное внимание. Поэтому считаем необходимым в данной работе осветить вопросы международного сотрудничества по преодолению глобальной продовольственной проблемы, сгруппировав основные меры, представляющиеся перспективными, исходя из уровней сотрудничества, на которых их наиболее целесообразно реализовывать для достижения наиболее эффективных результатов.

Причинами глобального продовольственного кризиса являются: высокие цены на топливо, изменения в структуре питания, урбанизация, растущее население, неадекватные торговые политики стран, неблагоприятные погодные условия, рост производства биотоплива, спекуляции [2].

Наиболее критичными регионами являются Азия (563 млн человек), Африка (239 млн человек), Латинская Америка и страны Карибского региона (49 млн человек), Океания (1 млн человек) [6].

Для достижения синергичного эффекта действия, направленные на преодоление глобальной продовольственной проблемы, должны осуществляться комплексно на 3 уровнях: страновом, региональном и глобальном. Однако следует учитывать важность каждого уровня для координации действий, и поэтому считаем необходимым выделить

конкретные комплексы направлений, мер, действий и инструментов, которые должны быть реализованы или применены в процессе преодоления продовольственной проблемы в мире в целом и в каждой из стран в частности.

Страновой уровень сотрудничества подразумевает осуществление мероприятий в рамках реализации государственной политики по преодолению продовольственного кризиса, координацию действий национальных субъектов в данном направлении и согласование действий, мер и мероприятий между странами в рамках двухсторонних программ сотрудничества.

Это означает, что государства в лице национальных правительств должны согласовывать усилия по поддержке и развитию соответствующих фондов, научно-технических учреждений, частного сектора, гражданского общества и неправительственных организаций.

Инструментами, которые представляются эффективными для реализации на данном уровне для содействия повышению обеспечения безопасности в области пищевых продуктов и питания, являются:

- создание национальных «партнерских объединений по продовольствию»;
- предоставление дешевых и надежных кредитов для мелких фермеров;
- государственные инвестиции в инфраструктуру и системы орошения;
- организация постоянно действующих систем совместной оценки и анализа;
- пересмотр действующих механизмов мониторинга;
- содействие поддержанию эффективных связей с общественностью [3].

Необходимо отметить, что в долгосрочной перспективе развивающиеся страны, столкнувшиеся с продовольственной проблемой, должны разработать основы политики, которая создает правильные стимулы для инвестиций в сельское хозяйство и определяет соответствующий баланс между потреблением и экспортом сельскохозяйственных культур.

Страны должны нацеливать свои национальные торговые политики на поощрение сельскохозяйственного производства, отменить таможенные пошлины на доход от реализации сельскохозяйственной продукции и обеспечить лучшую подготовку и получение знаний для фермеров [1].

Важнейшими субъектами на региональном уровне в решении продовольственной проблемы являются региональные организации (такие как SELAV Латинской Америке и странах Карибского региона; ESCAP в Азиатском регионе), под эгидой которых должны проводиться ключевые мероприятия и осуществляться меры по борьбе с голодом.

Основными перспективными направлениями, в рамках которых целесообразно осуществлять сотрудничество на региональном уровне, являются следующие: финансирование, мониторинг и оценка, гармонизация и унификация, информатизация, научные исследования и гуманизация.

Направление «финансирование» подразумевает систематическое использование различных механизмов финансирования для поддержки и

реализации региональных проектов и программ. Целесообразным является также создание и использование целевых региональных фондов для покрытия текущих и возможных критических нужд, а также внедрение нетрадиционных инструментов кредитования, таких как создание региональных продовольственных банков и банков семян [3].

Направление «мониторинг и оценка ситуации» подразумевает, что процессы совершенствования методов измерения региональной продовольственной безопасности должны осуществляться непрерывно. В данном ключе ведущую роль могут выполнять региональные организации, под эгидой которых должны осуществляться указанные действия, а также должен проводиться контроль за исполнением существующих программ. Особую важность в данном вопросе играет специфика ситуации в каждой стране с учетом особенностей конкретного региона или субрегиона.

Гармонизация и унификация подразумевает работу в нормативно-правовой сфере для обеспечения лучшего доступа на рынки продуктов, упрощения движения продуктов питания между странами региона, а именно: координацию нормативно-правовых баз стран, связанных с правом на питание, выработку единых норм и требований к производству и качеству продукции питания в регионе или субрегионе [2], а также регулирование продовольственных рынков. Конечной целью является повышение уровня интегрированности рынков стран для обеспечения повышенной продовольственной безопасности.

Направление информатизации является весьма обширным, так как включает разнообразные поднаправления. Прежде всего, усилия должны быть направлены на обмен опытом и информацией путем создания «информационных платформ» [4]. Такой инструмент позволит осуществлять накопление сведений для дальнейшего обмена опытом и активизации совместных разработок и реализации социальных, научно-исследовательских и инновационных программ, программ по передаче знаний. Другим направлением является обеспечение доступа к количественной и качественной информации о выпускаемой продукции для потребителей и соответствующих контролирующих органов.

Научные исследования имеют важнейшее значение. Их проведению и объединению усилий будут способствовать «инновационные платформы», сущность которых аналогична «информационным платформам». Главнейшим из направлений данных разработок является осуществление «второй зеленой революции», целью которой выступает развитие устойчивого сельского хозяйства [2].

Направление гуманизации является сопутствующим, поскольку направлено на обеспечение улучшенных выгод для человека от реализации вышеперечисленных мер. Это подразумевает, в частности, повышение качества производимой продукции и ее пищевой и эстетической ценности [4], повышение культуры питания и пропагандистскую работу в данном направлении.

Международный уровень сотрудничества подразумевает обеспечение условий и непосредственное осуществление необходимых комплексных, со-

гласованных и последовательных мер по усилению партнерского взаимодействия и активизации действий всех заинтересованных сторон.

В рамках данного уровня должны осуществляться краткосрочные чрезвычайные меры через продовольственные программы ООН и гуманитарную помощь, связанную с пищевыми продуктами, для обеспечения наличия достаточного количества еды для беднейших домохозяйств. Также это помощь бедным мелким фермерам в увеличении производства — через расширение их доступа к таким жизненно важным ресурсам, как семена и удобрения [1].

Среднесрочная группа мер включает увеличение инвестиций и обеспечение достаточности капитала для развития производства продовольственной продукции и осуществления сельскохозяйственных научных исследований и разработок, что позволит мобилизовать мелким собственникам свой потенциал и не только обеспечит национальную продовольственную безопасность, но и будет способствовать экономическому росту.

Еще одним приоритетом является снижение существующих субсидий на сельскохозяйственный экспорт и уменьшение внутренней политики поддержки в развитых странах, которая наносит ущерб сельскому хозяйству развивающихся стран [3].

Долгосрочными целями сотрудничества на таком уровне являются подготовка скоординированного глобального ответа на глобальные спекуляции цен на продукты питания, удаление перекосов на международном сельскохозяйственном рынке [5].

Все указанные выше меры могут быть эффективно реализованы лишь при глобальном скоорди-

нированном партнерском сотрудничестве как развитых, так и развивающихся стран на всех уровнях.

При этом каждый из уровней обладает присущей ему исключительной важностью. Так, государственное регулирование обеспечивает соответствующую национальную политику, которая должна согласовываться с общими целями государственной политики и соответствовать государственным возможностям. Никакие внешние субъекты не могут проводить соответствующую политику.

Региональные организации позволяют аккумулировать усилия и капиталы для борьбы с обозначенной проблемой, при этом они могут проявлять свою эффективность благодаря ситуативности их мер с учетом особенностей развития и потребностей каждого конкретного региона.

Глобальное сотрудничество объединяет и координирует усилия всех субъектов в мировом масштабе. Оно также позволяет перераспределять имеющиеся средства, технологии и опыт для целей обеспечения продовольственной безопасности во всем мире.

Дальнейшая разработка необходимых мер и действий по данному вопросу должна осуществляться непрерывно и должна быть направлена на выработку адекватной целевой государственной политики для выявления существующего потенциала страны, своевременного предотвращения нарушения национальной продовольственной безопасности, борьбы с недоеданием, повышения качества продукции питания, а также выделения потенциала для помощи странам с высоким процентом голодающего населения.

Список литературы

1. Декларация Всемирного саммита по продовольственной безопасности // Сайт Организации Объединенных Наций. — Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/summit2009_declaration.pdf
2. Local and International Public Goods: What role is there for Regional Cooperation at this current Food crisis // Pacific Economic Cooperation Council Symposium. — Режим доступа: http://www.pecc.org/resources/doc_view/642-local-and-international-public-goods
3. Regional cooperation for inclusive and sustainable development // South and South-West Asia Development Report, 18-19 October 2012. — Режим доступа: <http://sswa.unescap.org/meeting/documents/High-level-forum/Nagesh-Kumar.pdf>
4. Regional Cooperation in the area of Food Security // XXIII Meeting of Cooperation Directors for Latin America and the Caribbean. — Режим доступа: <http://www.sela.org/view/index&pageMs=102863>
5. Tackling the global food crisis // United Nations Conference on trade and development — Режим доступа: http://www.unctad.org/en/docs/presspb20081_en.pdf
6. The State of Food Insecurity in the World 2012 // Food and Agriculture Organization of the United Nations. — Режим доступа: <http://www.fao.org/docrep/016/i3027e/i3027e00.htm>

МІЖНАРОДНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ОБМІН: ФОРМИ І МЕТОДИ ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ НА МЕЗОРІВНІ

Казакова Н.А.,

кандидат географічних наук, професор

Шуба М.В.,

аспірантка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглядаються міжнародні торговельно-економічні відносини в якості важливої складової транскордонного співробітництва на мезорівні. Аналізуються види міжнародної співпраці при використанні такої форми транскордонного співробітництва, як євро регіон.

Ключові слова: міжнародна торгівля, торговельно-економічний обмін, міжнародна спеціалізація, міжнародна кооперація, євро регіон.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ОБМЕН: ФОРМЫ И МЕТОДЫ ЕГО ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ НА МЕЗОУРОВНЕ

В статье рассматриваются международные торговые-экономические отношения в качестве важной составляющей трансграничного сотрудничества на мезоуровне. Анализируются виды международного сотрудничества при использовании такой формы трансграничного сотрудничества, как евро регион.

Ключевые слова: международная торговля, торговые-экономический обмен, международная специализация, международная кооперация, евро регион.

INTERNATIONAL TRADE AND ECONOMIC EXCHANGE: THE FORMS AND METHODS OF ITS IMPLEMENTATION AT THE MESOLEVEL

The international trade and economic relations as an important component of cross-border cooperation at the mesolevel are considered in the article. The types of international cooperation when using such a form of cross-border cooperation as euroregion are analyzed.

Key words: international trade, trade and economic exchange, international specialization, international cooperation, euroregion.

В умовах глобалізації та інтеграції господарської діяльності значну роль у соціально-економічному розвитку країн і регіонів відіграє міжнародний обмін — важлива фаза суспільного відтворення, яка зв'язує виробництво з розподілом, споживанням і накопиченням.

Однією з форм міжнародного обміну можна вважати торговельно-економічні відносини. Їх головною складовою є міжнародна торгівля.

Існує кілька класифікацій міжнародної торгівлі. За В.В. Юрчишиним, в ній можна умовно виділити підрозділи: за специфікою об'єкта торгівлі, за специфікою взаємодії суб'єктів, за специфікою регулювання (табл. 1).

Міжнародна торгівля, як і інші складові торговельно-економічного обміну, може здійснюватись на макро-, мезо- і мікрорівнях. Причому, як свідчить досвід країн ЄС, НАФТ та інших суперрегіональ-

Таблиця 1

Форми міжнародної торгівлі

За специфікою об'єкта	За специфікою взаємодії суб'єктів	За специфікою регулювання
– торгівля товарами: • сировинними; • паливними; • продовольчими; • напівфабрикатами; • готовими виробами; – торгівля послугами: • виробничими; • транспортними; • експедиторськими; • консультаційними; • консигнаційними; • посередницькими; • туристичними; • маркетинговими; • обліковими; • орендними; • ліцензійними.	– традиційна торгівля – експортні та імпорتنі операції товарів і послуг; – торгівля кооперованою та спеціалізованою продукцією – здійснюється на основі довготермінових угод; – зустрічна торгівля – ґрунтується на зустрічних зобов'язаннях експортерів по закупівлі у імпортерів частини чи повністю експортованих товарів.	– звичайна торгівля – здійснення регулювання в повному обсязі у відповідності з національним законодавством; – дискримінаційна торгівля – введення обмежень державою на експортно-імпортні операції; – преференційна торгівля – привілеї в торгівлі, які надаються країні чи групі країн.

Таблиця складена авторами за матеріалами: [3, с. 157].

них утворень, у наш час важливого значення набуває торговельно-економічний обмін на мезорівні. Особливо це стосується прикордонних регіонів держав-учасниць таких інтеграційних об'єднань. Через це, на нашу думку, наведена вище класифікація форм міжнародної торгівлі, зокрема той її підрозділ, що базується на специфіці суб'єктів взаємодії, потребує доповнення прикордонною торгівлею та міжрегіональною торгівлею як складовими транскордонного співробітництва, що в умовах інтернаціоналізації господарської діяльності набуває суттєвого значення. Про це, зокрема, йдеться мова й у Концепції державної регіональної політики України, де у розділі 3 «Міжнародні аспекти державної регіональної політики» підкреслюється необхідність розвитку прикордонного, транскордонного та міжрегіонального співробітництва [4].

Існує певна законодавча база, а також нормативно-правові документи, які покликані сприяти міжнародним торговельно-економічним відносинам на мезорівні. Вони впливають з Конституції України і спираються на нормативно-правові документи Європейських інституцій, зокрема:

- Європейську хартію місцевого самоврядування;
- Європейську конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, а також додаткові протоколи до неї;
- Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту;
- «Нову політику добросусідства»;
- спільне рішення Європейського Парламенту та Європейської Ради № 1082/2006 від 5 липня 2006 року «Про Європейські групування з метою територіальної кооперації» та інші документи Ради Європи та Європейської Комісії.

Торговельно-економічний обмін, включаючи всі його види і форми, — важлива складова господарського розвитку національних і регіональних економік. При цьому, враховуючи, що регіональним економікам, на відміну від національних економік, властива деяка «усічена» і недостатня комплексність, що виражається в народногосподарській спеціалізації у вигляді «монокультурності», торговельно-економічний обмін, включаючи і міжнародний на мезорівні, — особливо важливий. Що стосується прикордонних регіонів, таких, наприклад, як Закарпатський, Волинський, Львівський, Харківський, Донецький, Луганський та інші, то міжнародні торговельно-економічні стосунки для них, включаючи транскордонні, — життєво необхідні.

Сучасний торговельно-економічний обмін має значний спектр форм і методів здійснення. У широкому розумінні — це проникнення будь-яких товарів, послуг, виробничого досвіду, науково-технічної інформації та інших знань між країнами та регіонами, що сприяють функціонуванню у них тих чи інших відтворювальних процесів. Базою для такого міжнародного обміну слугує географічний поділ праці.

У межах міжрегіонального співробітництва міжнародний торговельно-економічний обмін дозволяє задовольняти потреби регіону в товарах і послугах, які той сам не виробляє, за рахунок їх постачання із інших регіонів-партнерів. У разі ж виробництва однакових товарів і послуг — конкуренція змушує зосереджуватись на їх випуску в тому регіоні, де вони

якісніші і дешевші. Крім цього, за рахунок масштабу виробництва товарів і послуг, згідно із законами синергії, можливе досягнення мети із зниження собівартості їх випуску та цін на внутрішніх та зовнішньому ринках.

Основною причиною участі країн і регіонів у міжнародному обміні є прагнення до здобуття економічних вигод. Ще А. Сміт відзначав взаємовигідність економічного співробітництва: «Якщо яка-небудь чужа країна може забезпечувати нас яким-небудь товаром за дешевшою ціною, ніж ми в змозі виготовляти його, набагато краще купувати його у неї на деяку частину продукту нашої власної праці, що використовується в тій області, в якій ми володіємо деякою перевагою» [2, с. 88].

Подальший аналіз міжнародного обміну вніс певні уточнення. Зокрема, Д. Рікардо в «Принципах політичної економії і оподаткування» показав, що вигідність міжнародного обміну має місце і за відсутності абсолютної переваги. В цьому випадку країна повинна спеціалізуватися на виробництві товарів з відносно низьким рівнем витрат [1, с. 397].

На думку шведських економістів Е. Хекшера і Б. Оліна, висловлену ще у 20–30-ті роки ХХ століття, ефективність економічного співробітництва між країнами залежить не лише від наявності чинників виробництва, але і їх співвідношення. У пізніших економічних дослідженнях, зокрема в роботах В. Леонтьєва, П. Ліндера, Р. Вернера та інших, доводиться, що вигідність міжнародного обміну залежить не лише від кількості використовуваних чинників виробництва, але і від ефективності їх поєднання, науково-технічного прогресу, кон'юнктури ринку, втручання держави і так далі.

Таким чином, представники різних шкіл економічної думки обґрунтували спонукальні мотиви міжнародного обміну, багато в чому визначивши характер сучасних механізмів регулювання міжнародних економічних відносин.

Міжнародний обмін за допомогою географічного розподілу праці закріплює окремі галузі господарства за певними країнами і регіонами, створюючи тим самим їх господарську спеціалізацію і відповідну структуру експорту товарів і послуг.

Подальший розвиток і поглиблення експортної спеціалізації країни або регіону, як показує міжнародний досвід, веде до експорту капіталу, тобто міжнародного інвестування і змін у географії виробництва товарів і послуг (рис.1).

Як відомо, існують декілька організаційних форм участі країн і регіонів у міжнародному обміні:

Автаркія (економічна ізоляція) — відмова від будь-яких видів економічних зв'язків із зовнішнім світом. (Щоправда, на практиці у наш час це швидше теоретична альтернатива, ніж реальність).

Вільна торгівля — повне відкриття внутрішнього ринку для міжнародної торгівлі.

Протекціонізм — захист свого внутрішнього ринку від іноземної конкуренції за допомогою митних тарифів і квот.

В умовах дії обмежувальних правил і принципів СОТ в зовнішньоекономічних зв'язках з'єднуються в розумних пропорціях елементи вільної торгівлі і протекціонізму, унаслідок чого вони набувають вигляду «помірної торговельної політики».

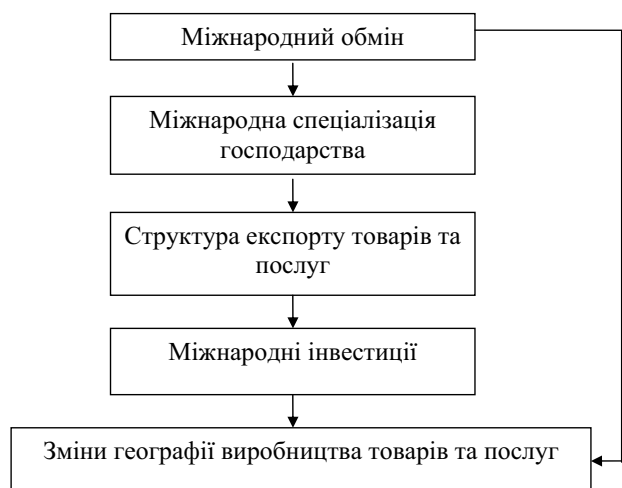

Рис. 1. Взаємодія міжнародного обміну з географією виробництва товарів і послуг

Економічною сутністю процесу міжнародного обміну є підвищення економічної ефективності виробництва тієї або іншої продукції. Дієвим інструментом у вирішенні даної задачі слугують міжнародна спеціалізація і кооперація.

Міжнародна спеціалізація виробництва розвивається у двох напрямках — виробничому і територіальному. У свою чергу, виробничий напрям поділяється на міжгалузеву, внутрішньогалузеву спеціалізацію і на спеціалізацію окремих підприємств (компаній, фірм). У територіальному аспекті міжнародна спеціалізація виробництва передбачає спеціалізацію окремих країн і регіонів на виробництві певних продуктів або їх окремих частин.

Міжнародна народногосподарська спеціалізація тісно пов'язана з кооперацією. Зовнішньоекономічними каналами зараз переміщуються сотні тисяч напівфабрикатів і деталей. При цьому випереджаючими темпами зростає вузькоспеціалізована, мало-серійна і унікальна кооперація, пов'язана з поширенням новітніх технологій.

Основою міжнародної кооперації є стійкі виробничі зв'язки між самостійними підприємствами як між регіонами, так і між країнами. При цьому вона може виявлятися в декількох формах:

- кооперація, що реалізовується через міжнародні господарські об'єднання;
- кооперація, що реалізовується через договір без створення будь-яких структур.

За своїм характером міжнародна кооперація може бути економічною, науково-технічною, промисловою. Вона може також здійснюватися в проектуванні і будівництві, у сфері торгівлі і збуту, інших видах господарської діяльності. Тобто як у міждержавних зв'язках, так і в умовах міжрегіональної транскордонної співпраці можливий широкий спектр коопераційної діяльності.

Основними формами співпраці, які використовуються при налагодженні коопераційних зв'язків, є:

- здійснення спільних програм;
- спеціалізація в договірному порядку;
- створення спільних підприємств.

Міжнародна спеціалізація і кооперація передбачають координацію господарської діяльності підприємств-партнерів. Як головні методи організації такої співпраці виступають:

- попереднє узгодження сторонами в договірному порядку умов спільної діяльності;
- наявність в якості безпосередніх суб'єктів виробничої кооперації промислових підприємств (фірм) з різних країн;
- закріплення в договірному порядку як головних об'єктів кооперації готових виробів, компонентів і відповідної технології;
- розподіл між партнерами завдань у рамках погодженої програми, закріплення за ними виробничої спеціалізації.

Наведені вище види міжнародної співпраці на мезорівні найкраще проявляються при використанні такої форми транскордонного співробітництва, як єврорегіон.

Єврорегіон — форма транскордонного співробітництва і міжрегіональної господарської інтеграції. Разом з цим, як свідчить досвід європейських, особливо центрально- і східноєвропейських країн, він є і інструментом вирівнювання та підйому рівнів соціально-економічного розвитку шляхом інтенсифікації транскордонного співробітництва. Тобто єврорегіон може слугувати «сполученою судиною» у процесі міжрегіонального торговельно-економічного обміну.

Висновки. Міжнародні торговельно-економічні відносини — важлива складова транскордонного співробітництва на мезорівні. Існує відповідна законодавча та нормативно-правова база для їх здійснення.

Важливою формою транскордонного співробітництва є єврорегіон. У його межах можуть здійснюватися не тільки торговельні зв'язки, але й спеціалізація та кооперування у виробництві будь-яких товарів, послуг, а також обмін виробничим досвідом, науково-технічною інформацією та іншими знаннями між регіонами, що сприяють підвищенню ефективності функціонування в них відтворювальних процесів.

Враховуючи зростаюче значення та роль міжнародних торговельно-економічних відносин на мезорівні, постає питання про надання регіонам, які беруть участь у транскордонному співробітництві, статусу суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. В окремих випадках доцільно на базі єврорегіонів створювати вільні економічні зони суміжних держав, що надасть можливість в їх межах вільному руху товарів, послуг, капіталів, людей.

Список літератури

1. Рикардо Д. Принципы политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо // Антология экономической классики. В. 2 т. [Текст] / Сост.: д.э.н. И.А. Столяров. — М.: Эконом, 1993. — Т. 1. — С. 397-473.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
3. Юрчишин В.В. Проблеми і перспективи посткризового відновлення: глобальна економіка та Україна: монографія / В.В. Юрчишин. — К.: Заповіт, 2012. — 228 с.
4. Концепція державної регіональної політики від 29 серпня 2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://3umf.com/doc/download/4690/>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОЦЕСІВ ЄВРАЗІЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (В КОНТЕКСТІ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ СПРЯМУВАНЬ УКРАЇНИ)

Котвицька О.І.,
аспірантка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглядаються сучасні тенденції процесів Євразійської інтеграції в контексті геоекономічних спрямувань України. Виділяються умови та головні чинники розвитку міжнародної інтеграції новостворених держав на території колишнього СРСР.

Ключові слова: інтеграційні процеси, міжнародна економічна інтеграція, ЄврАзЕС, СНД, митний союз.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРОЦЕССОВ ЕВРАЗИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ (В КОНТЕКСТЕ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ УКРАИНЫ)

В статье рассматриваются современные тенденции процессов Евразийской интеграции в контексте геоекономических направлений Украины. Выделяются условия и главные факторы развития международной интеграции новообразованных государств на территории бывшего СССР.

Ключевые слова: интеграционные процессы, международная экономическая интеграция, ЕврАзЭС, СНГ, таможенный союз.

MODERN TENDENCIES OF PROCESSES OF EURASIAN INTEGRATION (WITHIN GEOECONOMIC DIRECTIONS OF UKRAINE)

The article studies modern tendencies of the processes of Eurasian integration within geoeconomic directions of Ukraine. The author gives the terms of development and the main factors of international integration on the territory of the former USSR.

Key words: integration processes, international economic integration, Eurasian Economic Community, Customs Union, CIS.

Розпад СРСР започаткував розвиток на його території процесу економічної інтеграції новостворених держав. Створене в 2000 р. Євразійське економічне співтовариство, до якого входять Росія, Казахстан, Білорусь, Киргизстан і Таджикистан, в даний час є одним з найбільш авторитетних багатобічних інтеграційних об'єднань, що динамічно розвиваються, на пострадянському просторі. Підсумки першого десятиліття переконливо підтверджують, що потенціал ЄврАзЕС створює реальні умови для зміцнення взаємовигідних торгівельно-економічних зв'язків, підвищення ефективності національних економік та їх стійкого розвитку. У більшості держав Співтовариства покращилися основні макроекономічні показники, спостерігається зростання промислового і сільськогосподарського виробництва та об'єму вантажоперевезень. 1 січня 2010 р. в рамках ЄврАзЕС почав діяти Митний союз Республіки Білорусь, Республіки Казахстан і Російської Федерації. Фактично почався новий етап розвитку Співтовариства.

Питаннями інтеграційних процесів на пострадянському просторі займаються багато вітчизняних та зарубіжних учених: А. П. Голіков, С. А. Міхєєв, А. С. Філіпенко, А. С. Панарін, Йоханс Лінн та ін., але багато питань ще залишаються недостатньо дослідженими.

Співробітництво з державами пострадянського простору є пріоритетним напрямом зовнішньої політики України. Саме тому розгляд інтеграційних процесів на пострадянському просторі в контексті геоекономічних спрямувань України, а також визначення чинників та наслідків їх здійснення, має

актуальне значення, і все це вимагає детальнішого вивчення у науковому сенсі.

Метою даної статті є виділення та аналіз головних умов та чинників міжнародної інтеграції на території колишнього СРСР, а також розгляд сучасного стану та тенденцій інтеграційних процесів на пострадянському просторі.

Реалізація поставленої мети досягається через вирішення наступних завдань:

- здійснити аналіз головних умов міжнародної інтеграції на території колишнього СРСР;
- виділити чинники інтеграційних процесів на пострадянському просторі;
- дати оцінку сучасному стану процесів міжнародної інтеграції на пострадянському просторі;
- виділити етапи Євразійської інтеграції.

Під час розгляду питань економічної інтеграції країн на пострадянському просторі та їх економічного співробітництва важливим є виділення поняття інтеграції. Не існує єдиного підходу до визначення такого поняття, як інтеграція, але, на думку багатьох дослідників, інтеграція — це насамперед процес економічної взаємодії країн, що веде до зближення, а згодом і уніфікації господарських механізмів, набуває форми міждержавних угод та узгоджено регулюється міждержавними органами.

Міжнародна економічна інтеграція — процес зближення, взаємопереплетення, зрощування національних економік і формування цілісного регіонального (міжнародного) господарського комплексу [5, с. 332].

Процес економічної інтеграції відбувається тоді, коли дві або більше країн об'єднуються для створення

ня ширшого економічного простору. Країни укладають інтеграційні угоди, сподіваючись на економічний вииграш, хоча також можуть мати політичні чи інші цілі [5, с. 332].

На думку російського дослідника А. Панаріна, інтеграційний процес має два взаємозв'язані аспекти: інструментально-прагматичний, інфраструктурний, покликаний забезпечити єдиний економічний, інформаційний, правовий простір, і духовно-ціннісний, призначений для повідомлення цьому простору вищого сакрального (ціннісного) сенсу [4, с. 267].

Теоретичні передумови до інтеграції можуть бути представлені в наступному вигляді:

- 1) загальні економічні інтереси;
- 2) загальна ідеологія, що виключає або виключає релігійний чинник, культура;
- 3) родинна або загальна національна або культурна приналежність;
- 4) наявність загальної об'єднуючої загрози (найчастіше зовнішньої військової);
- 5) примус (найчастіше зовнішній) до інтеграції, штучне підштовхування об'єднувальних процесів;
- 6) наявність загальних кордонів, географічна близькість [2].

Виділимо головні чинники, що породжують інтеграційні тенденції на пострадянському просторі:

- розподіл праці, який неможливо було змінити цілком за короткий проміжок часу. У багатьох випадках це взагалі недоцільно, оскільки розподіл праці, що склався, в значній мірі відповідав природно-кліматичним та історичним умовам розвитку;
- бажання широких мас населення в країнах — членах СНД підтримувати досить тісні зв'язки через змішане населення, змішані шлюби, елементи загального культурного простору, відсутність мовного бар'єра, зацікавленість у вільному переміщенні людей і т.п.;
- технологічна взаємозалежність, єдині технічні норми та ін.

Виділимо основні етапи створення Євразійського союзу:

1 етап — Зона вільної торгівлі. Були підписані різноманітні договори щодо вільної торгівлі між пострадянськими країнами. Але вони були досить неефективні, що привело до другого етапу більш жорсткої форми інтеграції.

2 етап — Митний союз. Його членами стали Російська Федерація, Республіка Білорусь та Республіка Казахстан. Україна поки що не прийняла однозначного рішення щодо цього питання.

3 етап — Єдиний економічний простір (ЄЕП), тобто спільний ринок. Початком його роботи оголошено 1 січня 2012 року.

4 етап — Економічний та валютний союз (Євразійський економічний союз). Підписання установчих договорів було перенесено з 2012 р. на 2015 р. через політичні причини.

5 етап — Політичний союз. Євразійський союз оголошено кінцевою метою процесів реінтеграції пострадянського простору.

Економічна інтеграція починається з лібералізації взаємної торгівлі товарами, включаючи створення спільного митного тарифу щодо третіх країн, доповнюється свободою міждержавного просування факторів виробництва і завершується уніфікацією

макроекономічної політики і створенням наддержавних органів управління, які поступово набувають політичного характеру. В результаті з'являється політичний союз у вигляді федерації, або конфедерації яким, за задумом, має стати Євразійський союз [3].

Варто наголосити, що новий етап інтеграційних процесів на пострадянському просторі відрізняється від попередніх, оскільки забезпечується рядом створених країнами-учасницями інститутів, юридична природа та функції яких є кардинально відмінними від тих, що до створення МС і ЄЕП існували в тих чи інших формах в інтеграційних об'єднаннях на просторі СНД. З метою забезпечення їх ефективної роботи країни-члени розробили та підписали ряд угод, у відповідності з якими ці інститути створювались та які наразі регламентують їх діяльність. Такими інститутами є Міждержавна Рада ЄвразЕС, Суд ЄвразЕС, Комісія МС (пізніше перейменована в Євразійську економічну комісію), Експертна рада МС. Важлива роль у реалізації великих інвестиційних проектів відведена Євразійському банку розвитку (ЄАБР) зі статутним капіталом 1,5 млрд дол., який був заснований в 2006 р. Росією і Казахстаном. Республіка Білорусь та Республіка Вірменія вступили до складу учасників Банку, Республіка Таджикистан завершує процедуру вступу. Функціонує також «Євразійська ділова рада», що об'єднує представників підприємницьких кіл країн Співтовариства. Причому Євразійська економічна комісія за своєю природою є наднаціональним органом, побудованим за принципами Європейської комісії, і, за установчими документами, її рішення є обов'язковими для виконання країнами-членами [3].

Останніми роками сталися ряд позитивних моментів у рамках ЄвразЕС: сформований Митний союз, підписані угоди про ЄЕП, оголошено про створення Євразійського економічного союзу. З'явилися реальні передумови для формування і швидкого розвитку економічного союзу країн ЄвразЕС, у тому числі за рахунок вступу до цього союзу України. Країни СНД в сукупності мають багатий природний і економічний потенціал, обширний ринок, який дає їм значні конкурентні переваги і дозволяє зайняти гідне місце в міжнародному розподілі праці.

Проте ці можливості використовуються українцями нерационально, а інтеграція як спосіб спільного господарювання не дозволяє доки переламати негативні тенденції деформації відтворювальних процесів і задіювати природні багатства, ефективно використовувати матеріально-технічні, науково-дослідні і кадрові ресурси для економічного зростання окремих країн і всієї Співдружності. Практично не використовується така важлива форма інтеграційних відносин, як транскордонне співробітництво.

На сьогоднішній день Україна стоїть перед вибором — або участь в Зоні вільної торгівлі з ЄС, або членство в Митному союзі Росії, Білорусі і Казахстану. Питання приєднання України до Митного союзу є питанням виживання української економіки і насамперед галузей, що виробляють продукцію з високою доданою вартістю, тому що вони зорієнтовані саме на виробництво продукції на ринки Митного союзу.

Отже, підводячи підсумки, можна зробити наступні висновки.

Інтеграція в СНД спирається на об'єктивні чинники, що склалися у минулому: розподіл праці, технологічна взаємозалежність, елементи загального культурно-цивілізаційного простору.

Результати інтеграції в СНД виявилися суперечливими: була досягнута безліч домовленостей, але більшість з них не була виконана. В той же час СНД

не розпалося і в цілому довело доцільність свого існування.

Головні перешкоди інтеграції — побоювання в країнах-членах СНД обмежити свій суверенітет, економічні труднощі, незавершеність будівництва нової соціально-економічної системи.

Науковий керівник — д.г.н., проф. Голиков А.П.

Список літератури

1. Голиков А. П. Региональная политика и экономическое развитие: европейский контекст : учебное пособие / А. П. Голиков, Н. А. Казакова, Ю. Г. Прав. — Х. : Экограф, 2009. — 240 с.
2. Михеев С. А. Постсоветское пространство: элиты против интеграции / С. А. Михеев // ЦентрАзия. — 2006. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1166689800>.
3. Пеллагеша Н. Є. Перспективи Євразійського союзу як потенційно можливого центру впливу в новій глобальній геополітичній архітектурі Євразії / Н. Є. Пеллагеша // National Security № 19 — 2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nationalsecurity.org.ua/2012/10/1933/>
4. Панарин А. С. Правда железного занавеса / А. С. Панарин. — М. : Алгоритм, 2006. — 636 с.
5. Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини: теорія : підручник / А. С. Філіпенко. — К. : Либідь, 2008. — 401 с.

«МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ» КАК НАУКА

Кривуц Ю. Н.,

кандидат экономических наук, доцент

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Охарактеризованы особенности "Международных экономических отношений" как самостоятельной экономической науки. Сформулированы объект и предмет, описаны особенности использования диалектического метода и общенаучного инструментария. Определены задачи и функции рассматриваемой науки.

Ключевые слова: международные экономические отношения, наука, атрибутивные признаки.

«МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ» ЯК НАУКА

Охарактеризовані особливості "Міжнародних економічних відносин" як самостійної економічної науки. Сформульовані об'єкт і предмет, описані особливості використання діалектичного методу і загальнонаукового інструментарію. Визначені завдання і функції даної науки.

Ключові слова: міжнародні економічні відносини, наука, атрибутивні ознаки.

«INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS» AS ECONOMIC SCIENCE

The "International economic relations" as independent economic science. The object and subject are formulated, features of use of a dialectic method and general scientific tools are described. Tasks and functions of a considered science are defined.

Key words: international economic relations, science, attributive signs.

Постановка проблемы. В весьма редких случаях название важнейшей категории науки дает название самой науке. Так произошло, в частности, с "Финансами" как наукой и финансами как приоритетной категорией этой науки. Нечто подобное происходит и в ситуации, которую попытаемся проанализировать. До сих пор нет общепринятого определения международных экономических отношений как принципиально значимой экономической категории. Пока не существует и канонической дефиниции "Международные экономические отношения" как самостоятельной науки и учебной дисциплины. Отсюда наблюдается смешение и подмена понятий.

Об этом свидетельствуют работы отечественных (В. И. Романчикова, И. А. Романенко, А. С. Передрица и др.) и зарубежных (Е. Ф. Авдокушина, Т. В. Гавриловой, Л. А. Панковой) специалистов. Отсюда становится понятной и очевидной **актуальность** настоящей проблемы.

Цель статьи состоит в раскрытии особенностей «Международных экономических отношений» как самостоятельной экономической науки.

Изложение основного материала. Чтобы разграничить приведенные понятия, определить их значение и отличия, попытаемся охарактеризовать прежде всего объект "Международных экономических отношений" (МЭО), на который "направлена какая-нибудь деятельность" (С. Ожегов).

Как отмечено в [3], объектом международных экономических отношений выступают продукты производственной, научно-технической, интеллектуальной деятельности, приобретающие форму товара. Никакой из товаров, работ и услуг, как и результат интеллектуального труда (открытие, изобретение и др.), не могут быть сами по себе объек-

том исследования какой-либо науки, в том числе и "МЭО".

В общепринятом понимании наука — это система знаний о закономерностях и законах развития природы и общества [4, с. 351]. Основная цель научных поисков состоит в выявлении и формулировании устойчивых тенденций, закономерностей и законов, объективных по своему содержанию и потому независящих ни от правительств, ни от юридических, ни от физических лиц. Другое дело: все они должны быть вооружены необходимым арсеналом знаний и использовать его в практической деятельности то ли в сфере материального производства, то ли в сфере обращения.

Если "МЭО" претендует на роль науки, то она должна найти и вычленив, объяснить и использовать те внутренние, существенные и необходимые связи, какие складываются и действуют в многогранных и многоплановых отношениях между субъектами мирового хозяйства. Такова реальная основа конструирования терминов и понятий, категория и разного рода обобщений. Последние должны не только повторяться с неизбежностью, но и подлежать совершенствованию, оптимизации в соответствии с критерием экономической эффективности: получение максимума выгоды при минимуме затрат.

Для уточнения основного атрибута "МЭО" как науки и учебной дисциплины обратимся к анализу существующих дефиниций (см. табл. 1), припомним утверждение Д. Белла: «Ключевым моментом науки является определение объекта исследования. Последнее есть попытка решить вопрос, который "не задан", но сам по себе составляет проблему» [1, с. 509].

Общий элемент всех приведенных дефиниций: хозяйственные связи между странами. Именно они

в центре "Международных экономических отношений" (International economic relations) как самостоятельной науки и учебной дисциплины. Отсюда объектом "МЭО" *следует признать систему экономической взаимосвязи и взаимозависимости национальных хозяйств, или субъектов (стран, регионов, объединений и т. г.)*.

Атрибутивной составляющей каждой науки является не только ее объект, но и "носитель каких-то свойств" (С. Ожегов). В качестве последних в нашем случае выступают *устойчивые тенденции, закономерности и законы, определяющие правила игры субъектов – партнеров экономических отношений*.

Основным методом исследования в "МЭО" как науки является *диалектический*. Он базируется на использовании действия таких законов:

1) *взаимной связи и взаимной обусловленности* (Германия и ряд других западноевропейских стран заинтересованы в российском природном газе, и это предопределило их участие в строительстве "Северного потока");

2) *борьбы и единства противоположностей* (экономические интересы стран "тройки", "семерки", "двадцатки" далеко не идентичны, но все они едины в борьбе с последствиями мирового финансово-экономического кризиса 2008 – 2009 гг.);

3) *перехода количества в качество и обратно* (перелив мозгов за океан позволил США стать круп-

нейшим генератором научно-технических идей и решений, тогда как страны-доноры утратили и теряют специалистов высшей квалификации);

4) *движение по спирали, или "отрицание отрицания"* (ежегодно Украина закачивает в подземные хранилища российский природный газ и потребляет его в отопительный сезон; процесс многократно повторяется).

В "МЭО" как науке широко используются парные диалектические категории:

– *единичное и общее*. Мир состоит из единичных явлений. Эти явления связаны друг с другом. Благодаря ряду одинаковых черт единичные явления могут быть сведены в группы, классы, имеющие определенную общность. Без единичного нет и не может быть общего. Общее существует благодаря единичному, через единичное. Но и единичное есть лишь часть общего.

В международных договорах купли-продажи фигурирует множество разнообразных товаров. Благодаря общности свойств их сводят в товарные группы, что отражается в специальных классификаторах;

– *причина и следствие*. Причина есть явление, вызывающее возникновение другого явления. Следствие – это то, что следует из чего-нибудь, результат этого чего-нибудь.

В первом квартале 2011 г. цена импортного газа для Украины составила 264 американских долл.

Таблица 1

Определение объекта "МЭО" как науки

№№	Определение	Автор (авторы), источник
1	2	3
	"Международные экономические отношения" – это...	
1.	... <u>система хозяйственных связей между национальными экономиками отдельных стран</u> .	В. Е. Рыбалкин, Ю. А. Щербина, Л. В. Балдин и др. (Международные экономические отношения. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 1999. – С. 75)
2.	... <u>система хозяйственных связей между странами и регионами</u> ...	Е. Ю. Сергеев (Международные экономические отношения. – М.: Маркетан, 2000. – С. 22)
3.	... <u>взаимосвязь наций</u> ...	И. Н. Ливенцев, А. В. Аникин, Э. П. Бабин и др. (Международные экономические отношения. – М.: Изд. МГУ, 2001. – С. 3)
4.	... <u>совокупность хозяйственных связей между национальными государствами</u> на уровне отдельных регионов, континентов и на общемировом уровне.	Л. Е. Стровский, Ю. Н. Огородникова, С. К. Казанцев и др. (Международные экономические отношения. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – С. 7)
5.	... <u>такие отношения между государствами</u> , в процессе которых страны совместно на взаимовыгодной основе решают вопросы экономического сотрудничества, а также осуществляют обмен товарами и услугами.	А. И. Евдокимов, А. К. Бондарев, М. С. Воронин и др. (Международные экономические отношения. – М.: ТК Велби, 2003. – С. 13)
6.	... <u>система хозяйственных связей между национальными экономиками отдельных стран</u> , представленными различными хозяйствующими субъектами, а также международными экономическими организациями и финансовыми центрами...	Б. М. Смитиенко, Л. И. Комиссаров, Н. В. Лукьянович (Международные экономические отношения. – М.: ИНФРА-М, 2005. – С. 20)
7.	... <u>взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ</u> .	В. І. Романчиков, І. О. Романенко (Міжнародні економічні відносини. – К. ЦУЛ, 2008. – С. 17)

Примечание: выделено нами — Ю. К.

* Его истоки обнаруживаются в построениях античных ученых, в частности Демокрита. Важнейший принцип "все течет, и все изменяется" сформулирован римским философом и поэтом Лукрецием Карром в поэме "О природе вещей". Особый вклад в разработку метода внесли немецкие философы XIX в., и прежде всего Г. Гегель.

против 250 в четвертом квартале 2010 г. Это повышение цены, которая может продолжаться до 2019 г., вызвана ростом мировых цен на нефть и ее продукты (мазут и газойль).

Цена могла бы быть намного ниже, если бы в 2008 г. договорились о привязке расчетной формулы к углю;

— *форма и содержание*. Всякое явление хозяйственной жизни имеет свое содержание и свою форму. Без содержания нет и не может быть никакой формы, без формы не может быть передано никакое содержание. Лишь в единстве с определенной формой существует данное конкретное содержание. Вместе с тем новое содержание может облекаться в старую форму, приспосабливая ее к своим целям.

Харьковский танк "Оплот", когда впервые отправлялся на международную выставку вооружений IDEX-2011 в Абу-Даби (ОАЭ), еще не был на вооружении украинской армии. Чтобы убедиться в его соответствии лучшим мировым образцам, пришлось опубликовать основные данные машины: вес — 48 т, экипаж — 3 чел., скорость — до 70 км/ч и т. д.;

— *явление и сущность*. Сущность выражает главное в явлении, его внутреннюю, наиболее важную сторону, основу. Часто сущность того или иного явления может быть скрыта, а восприниматься лишь внешней форма. Иногда внешняя форма искажает сущность явления. «Если бы форма проявления и сущность вещей непосредственно совпадали, — писал К. Маркс в "Капитале", — то всякая наука была бы излишней».

Особенностью аукционной торговли алмазами является их предварительный осмотр. Если покупатель после приобретения обнаружит недостатки, никакие претензии не принимаются: ни по цвету, ни по чистоте, ни по форме, ни по огранке, ни по симметрии, ни по полировке, ни по каким другим характеристикам;

— *часть и целое*. Целое есть нечто неразделенное, единое, вся совокупность; часть — это доля, отдельная единица целого.

В зависимости от вида лизинга структура договора может варьироваться. Однако любой лизинговый контракт должен включать: преамбулу, объект договора, права и обязанности сторон, условия поставки, пользования и расчетов, характеристику рисков, гарантий и ответственности партнеров, право собственности и использования имущества, его страхования, возможные форс-мажорные обстоятельства, срок действия договора, приложения;

— *необходимость и случайность*. Под необходимостью понимается такое развитие явлений, которое с неизбежностью вытекает из внутренней существенной связи и взаимодействия, из определенного взаимосцепления причин и следствий. Необходимость имеет объективный характер: она не зависит от воли и желаний людей.

Такой же объективный характер имеет и случайность, но она не вытекает с необходимостью из процесса развития данного явления. За случайностями наука старается найти необходимость и закономерность.

В разделе "Форс-мажор" контрактов в качестве условий освобождения стороны от ответственности за частичное или полное неисполнение обяза-

тельств, если оно явилось следствием обстоятельств т. н. непреодолимой силы: землетрясения, наводнения, крупные пожары, катастрофы на транспорте, боевые действия, общенациональные забастовки, запретительные меры органов государственной власти. Стороны могут быть освобождены от ответственности за полное или частичное неисполнение условий Договора, если докажут их случайность, вызванную препятствиями вне контроля стороны и после заключения настоящего контракта;

— *возможность и действительность*. Возможность — это то, что может быть достигнуто лишь при определенных условиях, а действительность — это уже осуществленная возможность.

Тот объем газа, который импортируется из России, можно добывать, включая угольный метан и сланцевый газ, в Украине, но через несколько лет. Пока же основным поставщиком газа остается Российская Федерация.

По замечанию А. Маршалла, "не существует какого-либо метода исследования, который можно было бы признать методом только экономической науки, но всякий метод необходимо использовать в надлежащем случае либо самостоятельно, либо в комбинации с другими".

На разных этапах развития экономической науки вообще и "МЭО" в частности использовались различные методы научного исследования, многие из них сохраняют свое значение и в настоящее время, например, анализ и синтез, индукция и дедукция, сравнение, аналогия и др.

Анализ и синтез. Анализ (от греч. "analysis" — разложение) — метод научного исследования, состоящий в мысленном разложении целого на составляющие для выявления отличного в экономических явлениях. Синтез (от греч. "synthesis" — соединение) позволяет мысленно соединить в единое целое отдельные составляющие и выявить то общее, что их связывает. Анализ — это изучение явления по частям, а синтез — как единого целого.

Цена объекта сделки включает два основных элемента: себестоимость и прибыль. Себестоимость того или иного продукта можно разложить на отдельные составляющие — статьи калькуляции. Вместе с тем себестоимость конкретного продукта можно рассматривать как некую совокупность затрат предприятия (фирмы).

Индукция и дедукция. Индукция (от лат. "inductio" — наведение) основана на движении от частного к общему, от единичных фактов и случаев к общему выводу, к обобщениям. Дедукция (от лат. "deductio" — выведение) — метод логического умозаключения от общего к частному. "Индукция, дополненная анализом и дедукцией, соединяет вместе соответствующие классы фактов, упорядочивает их... и выводит из них общие формулировки, или законы" (А. Маршалл).

Как свидетельствует обыденная практика, даже предметы первой необходимости в условиях бартера обмениваются на другие блага. В основе обмена лежит нечто общее для всех продуктов человеческого труда: стоимость. Благодаря определенной стоимости блага обмениваются в определенной пропорции:

$$xA=yB,$$

где А и В — обмениваемые товары;

х и у — коэффициенты пропорциональности.

Сравнение есть сопоставление для установления сходства и различия в экономических явлениях или процессах, оно играет немаловажную роль в исследовании различных проявлений хозяйственной жизни. Сопоставление неизвестного с известным, хорошего с лучшим исключает саму возможность проникновения в существо экономического процесса; сравнение ограничивается лишь поверхностной оценкой фактов или явлений.

Как следует из опубликованных данных, по итогам 2010 г. ВВП Японии вырос на 3,9% и составил 5,474 трлн долл. Но этого оказалось недостаточно, чтобы обойти Китай. За тот же 2010 г. экономика КНР выросла на 9,8%, а ВВП страны превысил 5,879 трлн долл. Китайская экономика превзошла японскую на 7% и вышла на второе место в мире, пропустив вперед лишь национальную экономику США. В 2010 г. американский ВВП составил 14,66 трлн, или почти в 2,5 раза больше, чем у КНР.

Аналогия (от греч. "analogia" — соответствие, "analogos" — соответственный) — вид умозаключения, основанный на сходстве явлений, переносе свойств с неизвестного на известное. Это позволяет с известными допущениями рассматривать аналогию как частный случай индукции.

Длительное время в Швейцарии не было принято ни одного решения по антидемпингу. В случае возникновения такой необходимости предполагалось использование решений по аналогичным искам в других странах прежде всего на основании положений Антидемпингового кодекса 1979 г. [6, с. 51].

Конкретное и абстрактное. Конкретное (от лат. "concretus" — сгущенный, уплотненный) — это реально существующее, определенное явление. В нем переплетаются важное и неважное, существенное и несущественное, стабильное и нестабильное, устойчивое и неустойчивое. Конкретными, например, были промышленные революции в Англии, Франции, Германии, которые имели нечто общее, но и отличное, поэтому были вполне конкретными и определенными для каждой из перечисленных стран.

Конкретным фактографическим материалом характеризуются объемы ткацкого и прядильного производства, а также экспорта английских фабрик в разные страны мира (см. табл. 2 и табл. 3).

В 1820 г. Европа была самым важным рынком для Англии — почти вся бумажная пряжа и более половины бумажных тканей поглощались Европой; в 1850 г. Европа уже стоит по ввозу тканей значительно ниже Ост-Индии и почти наравне с Турцией и странами Африки. Английская промышленность была вынуждена выходить на новые рынки сбыта.

"При анализе экономических форм нельзя пользоваться ни микроскопом, ни химическими реактивами. То и другое должна заменить сила абстракции" (К. Маркс).

Таблица 2

Ежегодное производство пряжи и ткани в Англии на одного рабочего

Годы	Пряжа (в фунтах)	Ткани (в фунтах)
1819–1821	968	342
1829–1836	1546	521
1844–1846	2754	1681

Источник: [5, с. 67]

Таблица 3

Распределение в процентах вывоза английских фабрикатов в разные страны

Ткани				
	1820 г.	1830 г.	1840 г.	1850 г.
1	2	3	4	5
Европа (кроме Турции).....	51	31	25	16
Турция, Египет, Африка.....	4	9	9	14
Америка (кроме Соедин. Шт.)..	22	32	35	27
Соединенные Штаты....	9	12	4	8
Брит. Ост-Индия.....			18	23
Китай, Япония, Ява....	6	13	4	8
Все остальные страны.....	8	5	4	4
Пряжа				
Европа (кроме Турции).....	96	87	78	69
Турция.....	2	2	3	4
Брит. Ост-Индия.....			14	16
Китай, Япония, Ява....		8	2	2
Все остальные страны.....	2	3	5	9

Источник: [5, с. 69]

Абстракция (от лат. "abstractio" — отвлечение) есть мысленное отвлечение от несущественных, второстепенных свойств и признаков явлений и факторов, это — выделение наиболее значимого, выражаемого в понятиях, категориях и законах. Так, изучив рыночный механизм, экономисты пришли к определению таких понятий, как: потребность, спрос, предложение и др., а также познанию таких законов, как: закон спроса и предложения, закон роста потребностей и т. д., без знания которых выход предпринимателей на внешние рынки не имеет смысла, поскольку восполнить издержки и получить экономическую выгоду нереально. Пример тому — продукция большинства украинских предприятий машиностроения и металлообработки, которая оказалась неконкурентоспособной на международных рынках.

Вне сомнения, остаются привлекательными исторический, хронологический и логический методы, а также позитивного, нормативного, функционального, статистического и экономико-математического анализа.

Все это позволяет "МЭО" решать два важнейших комплекса задач: теоретического плана и практического.

С точки зрения теории рассматриваемая наука призвана выявлять общее и значимое, внутреннее и существенное, определяя устойчивые тенденции и формулируя закономерности и законы, какие действуют в экономических отношениях между странами.

В практическом аспекте имеют значение предложения по совершенствованию и оптимизации международных экономических контактов.

Тому один пример. С древнейших времен существовали небольшие участки территории, в которых обмен товарами регламентировался строго оговоренными партнерскими правилами. Уже египтяне и финикийцы использовали такие правила в отдельных портах и гаванях. Здесь не взимались пошлины за ввозимое зерно, вино и другие материальные блага.

Беспошлинная торговля была характерна для практики "Больших Афин". В 165 г. до н. э. на о. Делос были отменены таможенные сборы, отдельные налоги, упрощены административные фор-

мальности. В результате увеличился товарообмен и с Востоком, и с Западом.

В I—III вв. н. э. Римский мир представлял собой по сути огромную область свободной торговли.

В средние века особое место принадлежало Гамбургу. В XII в. император Фридрих Барбаросса предоставил городу привилегии в судоходстве и торговле, а в 1510 г. Гамбург получил право вольного имперского города. Хотя в 1888 г. он был включен в таможенную территорию Германии, 16 кв. км города сохранили прежние права как "старой вольной гавани".

Анализ опыта прошлого убедил в экономической целесообразности создания и функционирования подобных образований с учетом, естественно, национальных традиций и особенностей. Так опыт ганзейского Гамбурга был положен в основу современной хозяйственной жизни города. В настоящее время на территории "вольной гавани" размещено свыше тысячи предприятий — от судостроительных до пищевых.

Сохранена особая историческая привилегия — разрешена обработка и переработка товаров без таможенно-правового ограничения. Уже при ее создании имелась промышленность, которая обрабатывала и перерабатывала поступающее зарубежное сырье и полуфабрикаты, чтобы произведенную продукцию экспортировать морским путем. Таким образом, исключение таможенных формальностей обеспечивало экономию на издержках производства. В вольной гавани, наряду с обработкой иностранных товаров, можно производить товары и для внутреннего рынка [2, с. 262].

В соответствии с рекомендациями специалистов по-иному конструируются порто-франко (в г. Одессе, Украина) и СЭЗ в США, КНР, Российской Федерации и в других странах.

И, наконец, "МЭО" как наука и учебная дисциплина выполняет следующие функции:

- познавательную (вскрывает механизм и тенденции развития и т. д.);
- аналитическую (дает анализ и оценку результатов деятельности субъектов международных экономических отношений);
- регулятивную (воздействует на экономические процессы между партнерами);
- прогностическую (предусматривает возможные отношения и последствия их);
- воспитательную (формирует экономическую культуру);
- мировоззренческую (формирует и развивает экономическое мышление).

Итак, *"Международные экономические отношения"* являются одной из самостоятельных экономических наук. "МЭО" имеет специфический объект и предмет исследования, использует широкий научный инструментарий, решает теоретические и практические задачи, выполняет общенаучные функции.

Вне сомнения, исследования международных экономических отношений как экономической категории и как экономической науки должны быть продолжены. Особую значимость приобретают, по нашему мнению, проблемы взаимосвязи с экономическими и другими науками, а также месте "МЭО" в системе знаний.

Список литературы

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. — М. : Academia, 1999. — 956 с.
2. Дергачев В. Геополитика / В. Г. Дергачев. — К. : ВИРА-Р, 2002. — 512 с.
3. Кривуц Ю. Н. Международные экономические отношения как экономическая категория // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна». — 2011. — № 961. — С. 186-191.
4. Словарь русского языка. Сост. С. И. Ожегов. — М., 1953. — 848 с.
5. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии / М. И. Туган-Барановский. — К. : Наукова думка, 2002. — 368 с.
6. Шепетко А. Антидемпинговый процесс / А. Шепетко. — М. : Дело, 2002. — 616 с.

ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ НА ЦЕНЫ АГРАРНОЙ ПРОДУКЦИИ

Малахова Л.В.,

аспирантка

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассмотрена динамика индекса продовольственных цен в странах с различным уровнем развития экономики. В ходе анализа выявлено, что чем более развита экономика и эффективны меры государственной политики, тем ниже уровень продовольственной инфляции в стране.

Ключевые слова: индекс продовольственных цен, продовольственная инфляция, продовольственная безопасность.

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЦІНИ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ

У статті розглянута динаміка індексу продовольчих цін у країнах з різним рівнем розвитку економіки. В ході аналізу виявлено, що чим більше розвинена економіка та ефективні заходи державної політики, тим нижче рівень продовольчої інфляції в країні.

Ключові слова: індекс продовольчих цін, продовольча безпека, продовольча інфляція.

THE INFLUENCE OF PUBLIC POLICY ON PRICES OF AGRICULTURAL PRODUCTION

The article deals with the dynamics of the food price index in countries with different levels of economic development. The analysis reveals that more developed the economy and effective public policies, are the lower the level of food inflation in the country is.

Key words: index of food prices, food inflation, food security.

Постановка проблемы. Волатильность мировых цен на продукты сельского хозяйства оказала отрицательное влияние на продовольственную безопасность всех стран мира, что в свою очередь привело к активным действиям со стороны правительств. Характер и действенность мер политического реагирования, принятых на национальном уровне в ответ на высокие цены на продовольствие, были различными. Вследствие этого можно было наблюдать несогласованность национальных политических мер реагирования на колебания мировых цен, способных усилить колеблемость рынка. Внутренняя политика отдельных государств, направленная на стабилизацию цен, может оказывать существенное влияние на динамику мировых цен и на инфляционные процессы в других национальных экономиках [5, с. 87]. Именно поэтому исследование различных политик государств, направленных на регулирование национальных продовольственных цен, имеет актуальный характер и практическое значение.

Анализ последних исследований и публикаций.

Исследованиями влияния государственной политики на цены сельскохозяйственной продукции занимались ученые, в составе которых стоит выделить: А. В. Ишханова, Е. Ф. Линкевича, Д. А. Кононова, Б. Давирона, Н.Н. Дембеле, С. Мёрфи, Ш. Рашида, М. Рахманьяна, К. Бертини, М. С. Кумара. Однако в современных условиях частой волатильности цен на продовольствие существует постоянная необходимость в дальнейших исследованиях государственного регулирования как пути предотвращения продовольственного кризиса.

Формулирование целей. Целью статьи является анализ государственных политик стран с различным уровнем развития экономики в области цен на аграрную продукцию и выявление наиболее эффективных из них, а также определение влияния

внутренней политики государств на мировой рынок аграрной продукции в условиях глобализации.

Изложение основного материала. В период 2008 – 2011 гг. наблюдалось длительное повышение цен на аграрную продукцию, что привело к увеличению продовольственной инфляции. Наиболее полно охарактеризовать это явление позволяет индекс продовольственных цен, составленный по методике Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН (ФАО), учитывающий реальные цены, по которым население покупает продовольствие в розничных магазинах непосредственно для конечного потребления. Индекс продовольственных цен довольно точно показывает доступность продовольствия. Чем больше возрастает этот индекс, тем меньше становится покупательная способность населения, в первую очередь наименее обеспеченного [6]. Рассмотрим динамику индекса продовольственных цен в странах с различным уровнем развития экономики. Наименее от повышения цен на продовольствие пострадали наиболее развитые страны (таблица 1).

Таблица 1

Динамика индекса продовольственных цен в странах с развитой рыночной экономикой за 2008–2011 гг.

Страна	2008	2009	2010	2011
США	127,60	129,89	130,89	135,78
Канада	124,05	130,14	131,95	136,96
Япония	101,13	101,32	101,03	100,02
Швейцария	109,27	109,06	107,88	104,35
Германия	118,25	116,78	118,46	121,83
Финляндия	122,74	125,18	120,67	128,24
Бельгия	126,09	127,42	129,38	132,53
Италия	125,40	127,66	127,91	129,07
Австрия	124,53	124,75	125,41	130,71
Великобритания	125,17	131,84	135,97	144,05

Источник: [6]

За рассматриваемый период цены на продукты питания в странах с развитой рыночной экономикой повысились, за исключением Швейцарии, где мы наблюдаем снижение цен, и Японии — со стабильным уровнем цен. Эти показатели можно объяснить внутренней ценовой политикой государств. Швейцарское сельское хозяйство — одно из самых субсидируемых в мире. По данным Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), Швейцария субсидирует более чем 70% своего сельского хозяйства по сравнению с 35% в ЕС [4]. В соответствии с Сельскохозяйственной программой, принятой парламентом страны в 2007 году, размер субсидий сельскому хозяйству увеличивается на 63 млн до 14,092 млрд швейцарских франков [6]. Кроме этого, сельское хозяйство Швейцарии защищено системой протекционистских барьеров. Именно эти государственные меры позволяют сдерживать рост внутренних цен на продовольствие во время повышения общемировых цен.

Европейский Союз (ЕС) в рамках совместной аграрной политики определяет и поддерживает на своем внутреннем рынке сбалансированный уровень цен. В случае снижения мировых цен внутренние остаются выше, чем на внешних рынках. Если цены опускаются ниже установленного предела, государство проводит интервенции, скупая излишки сельскохозяйственного сырья, тем самым обеспечивая ценовую стабильность. Кроме того, устанавливаются минимальные цены на импортируемое продовольствие, уровень которых тоже достаточно высок. Контролируя цены на импорт с помощью специально разработанной системы сборов и пошлин, ЕС защищает свой внутренний рынок от иностранных конкурентов. Такая политика увеличивает доходы фермеров и стимулирует развитие сельскохозяйственного сектора, но одновременно способствует повышению уровня продовольственной потребительской инфляции [3, с. 15].

В США и Канаде также произошло незначительное повышение цен на продукцию сельского хозяйства в период за 2008 — 2011 гг. Это объясняется высоким уровнем развития аграрного сектора и его активной поддержкой со стороны государства. Сельское хозяйство этих стран регулируется сельскохозяйственными законами (США), принятыми программами развития на определенный период (Канада), предусматривающими охрану окружающей среды, создание продовольственного резерва, поддержку доходов фермеров, развитие малого бизнеса в сельской местности и разработку программ развития сельской местности [2]. Эти меры позволяют сдерживать рост цен на продукты питания в период глобальных продовольственных кризисов.

Таблица 2

Динамика индекса продовольственных цен в новых индустриальных странах за 2008–2011 гг.

Страна	2008	2009	2010	2011
Таиланд	139,36	145,52	153,59	163,25
Бразилия	182,29	192,87	197,11	-
Китай	152,8	153,94	165,17	188,2
Индия	152,30	173,08	193,78	208,09
Аргентина	243,95	250,87	287	312,21
Мексика	154,06	167,46	174,01	182,96

Источник: [6]

Как видно из таблицы 2, уровень продовольственной инфляции в новых индустриальных странах значительно превысил данный показатель по сравнению со странами с развитой экономикой. Новые индустриальные страны являются крупными экспортёрами сельскохозяйственного сырья, но от хронического недоедания в Таиланде, Бразилии, Индии и Китае страдает значительная часть населения. Таким образом, развитие аграрного сектора способствует увеличению объёма производства продовольствия на национальном уровне, но не может гарантировать обеспечения необходимыми продуктами питания всех жителей страны. Неравномерность распределения доходов между различными группами населения в развивающихся странах затрудняет решение продовольственной проблемы. В соответствующих условиях рост цен способствует увеличению численности людей, страдающих от постоянного недоедания, и может привести к обострению социального напряжения. Это вынуждает монетарные власти стран-экспортеров принимать меры по ограничению экспорта с целью сдерживания роста на национальных рынках [3, с. 16]. Так, в 2007 — 2008 гг. Индией были введены запреты на экспорт кукурузы и некоторых сортов риса; Китай ввел дополнительные налоги на экспорт зерновых культур; Аргентина увеличила пошлины на экспорт кукурузы, пшеницы и сои [5, с. 82]. Подобные меры отчасти способствуют сдерживанию продовольственной инфляции на национальных рынках. Но при этом стимулирует рост цен на аграрное сырье в мировых масштабах. Поскольку такие меры продиктованы исключительно интересами национальной продовольственной безопасности, практически не учитывая их влияние на торговых партнеров, они способны усугубить нестабильность мирового рынка и поставить под угрозу глобальную продовольственную безопасность. А именно, обостряют инфляционные процессы в странах, в которых продовольственное обеспечение осуществляется за счёт импорта. К таким государствам относится большинство развивающихся стран, в которых за рассматриваемый период продовольственная инфляция достигла наибольших масштабов (таблица 3).

Таблица 3

Динамика индекса продовольственных цен в развивающихся странах за 2008–2011 гг.

Страна	2008	2009	2010	2011
Бангладеш	168,65	177,90	195,90	221,02
Ботсвана	207,69	237,42	246,07	263,0
Венесуэла	99,99	127,94	170,12	221,02
Монголия	158,16	160,88	180,65	194,50
Тунис	132,60	138,27	147,22	152,64
Египет	161,99	188,13	225,31	260,20
Уганда	171,09	231,90	218,40	288,99
Шри-Ланка	213,31	219,18	234,16	255,90

Источник: [6]

Проанализировав данные, представленные в таблице 3, можно сказать, что уровень инфляции в развивающихся странах значительно выше, чем в странах с развитой рыночной экономикой и новых индустриальных странах, при этом потребление продовольствия значительно превышает производство. Как следствие, импорт аграрной продукции в

стоимостном выражении большинства из них значительно доминирует над экспортом. Рост мировых цен на сельскохозяйственное сырье для рассматриваемых стран является вопросом их выживания [3, с. 16].

Более того, у различных развивающихся стран степень распространения была разной в зависимости от эффективности тех мер политики, которые были приняты с целью ограждения внутренних рынков от мировых рынков. Эта разница в степени распространения цен частично отражает тот факт, что ограждение внутренних рынков от мировых требует ресурсов. Поскольку у стран с низкими доходами, продовольственная безопасность которых зависит от международной торговли, имеется меньше ресурсов для ограничения распространения высоких цен, им и приходится брать на себя основную нагрузку по адаптации цен по мере того, как всё большее число стран ограждают себя от мировых рынков [1, с. 60].

Выводы. Можно сделать следующий вывод, что чем более развита экономика государства, тем эффективнее меры по стабилизации внутренних цен на продовольствие во время их повышения на мировом рынке. Политика новых индустриальных стран по ограничению экспорта сельскохозяйственных культур, с одной стороны, способствует сдержива-

нию цен на их внутреннем рынке, а с другой стороны, повышает цены на аграрное сырье в мировом масштабе. Повышение мировых цен на сельскохозяйственную продукцию обостряет инфляционные процессы в странах, в которых продовольственное обеспечение осуществляется за счёт импорта, т.е. в большинстве развивающихся стран. Поэтому странам необходима национальная всеобъемлющая стратегия достижения продовольственной безопасности, соответствующая специфическим чертам и конкретным особенностям каждой страны. Такая стратегия должна включать меры по снижению волатильности цен, управлению ею и решению этой проблемы, а также усилия, направленные на повышение доходов бедных слоев населения в целом. Выработка национальной стратегии должна основываться на тщательном сборе и анализе информации [5, с. 64]. Но при этом нужно учитывать, что несогласованные политические решения и сохраняющиеся опасения глобальных потрясений на рынке аграрной продукции высветили необходимость сотрудничества стран в этой сфере на взаимовыгодной основе [7, с. 101].

Научный руководитель – к.е.н. проф. В.И. Сидоров

Список литературы

1. Волатильность цен и продовольственная безопасность / Комитет по всемирной продовольственной безопасности. — Рим, 2011. — 100 с.
2. Государственная поддержка фермеров в развитых странах. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.agroinsurance.com/ru/practice/?pid=11474&print=1>
3. Ишханов А.В. Валютно-ценовое регулирование в свете управления национальными продовольственными проблемами / А.В. Ишханов, Е.Ф. Линкевич, Д.А. Кононов // Финансы и кредит. — 2011. — № 42 (474). — С. 12-16.
4. Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР): офиц. сайт. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.oecd.org>
5. Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства // Продовольственная и сельскохозяйственная Организация Объединенных Наций (ФАО). — Рим, 2011. — 152 с.
6. Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (ФАО): офиц. сайт. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.fao.org/>
7. Сидоров В.И. Влияние природных и финансово-экономических факторов на мировые цены аграрной продукции / В.И. Сидоров, Л.В. Малахова // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Харків, серія «Економічні науки». — 2012. — Т. 15. — № 1. — С. 94-103.

БРИКС ЯК ФЕНОМЕН РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Пасмор М.С.,

аспірантка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті представлені результати вивчення питання міжнародної економічної інтеграції та її впливу у глобальному масштабі на світову політику та торговельні відносини на основі аналізу об'єднання БРИКС. Його члени – Бразилія, Росія, Індія, Китай та ПАР – це п'ять культур з помітно різним світосприйняттям стосовно питань політики, філософії та економіки, але вони мають і велику кількість спільних рис, які можуть дозволити їм зайняти глобальне лідерство у сучасних міжнародних економічних відносинах.

Ключові слова: БРИКС, економічна інтеграція, країни, що розвиваються, міжнародні економічні відносини.

БРИКС КАК ФЕНОМЕН РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ МИРОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье представлены результаты изучения вопросов международной экономической интеграции и ее влияния в глобальном масштабе на мировую политику и торговые отношения. Основой для анализа служит объединение БРИКС. Его члены – Бразилия, Россия, Индия, Китай и ЮАР – это пять культур с разным мировосприятием по вопросам политики, философии и экономики, но они имеют и большое количество общих позиций, которые могут позволить им занять глобальное лидерство в международных экономических отношениях.

Ключевые слова: БРИКС, международные экономические отношения, развивающиеся страны, экономическая интеграция.

BRICS AS A PHENOMENON OF THE MODERN WORLD ECONOMIC INTEGRATION

This paper studies the question of the international economic integration and its influence on world policy and trade. The research was done on the analysis of BRICS. Its members, association of Brazil, Russia, India China and South Africa, are five cultures with markedly different worldviews as to the terms of politics, philosophy and economics, but they do have a lot of common positions, which may allow them to gain the global leadership in international economic relations.

Key words: BRICS, developing countries, economic integration, international economic relations.

В умовах активізації інтеграційних процесів у сучасному світі на всіх континентах відбувається оновлення старих і виникнення нових інтеграційних угруповань, диверсифікація їх організаційних форм, еволюція в напрямку більш глибокого поділу праці у форматі регіональних економічних зв'язків. Різноманітність інтеграційних моделей дозволяє більшості держав незалежно від їх положення у світі, потенціалу та рівня розвитку знаходити своє місце в цих процесах. Світові та регіональні держави бачать в інтеграції потужний інструмент свого політико-економічного домінування; країни, що розвиваються, розглядають її як можливість зміцнення своїх позицій на світовій економічній арені і кращого захисту національних інтересів в умовах глобалізації світової економіки. Таким чином, аналіз сучасних тенденцій розвитку інтеграційних процесів актуальний не лише з наукової точки зору, але й має практичне значення. Сучасні глобальні економічні перетворення свідчать про пошук нових перспективних форм розвитку міжнародних економічних відносин. Так, функціонування і об'єктивний розвиток об'єднання БРИКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай та ПАР) підтверджує даний факт і обумовлює особливу актуальність дослідження цієї теми.

Тема є достатньо новою, а отже, потребує подальшої розробки, хоча значний внесок у її вивчення доклали такі провідні зарубіжні науковці, економісти, аналітики та вчені, як В. М. Давидов, Джим

О'Нілл, В. А. Луков, Пітер Хавлік, Г. Д. Толорая, А. Н. Фомін та інші. Серед українських провідних вчених, економістів, аналітиків можна відмітити А. А. Архангельську, А. П. Голикову, Н. А. Казакову, В. І. Сідорова, А. С. Філіпенко та інших.

Таким чином, основним завданням статті є розв'язання питання та аргументація феноменальності об'єднання БРИКС, а також аналіз та оцінка подальших перспектив розвитку даної групи країн, що розвиваються.

На сьогоднішній день БРИКС дійсно став реалією сучасних міжнародних економічних відносин, хоча поки що дане об'єднання знаходиться на стадії свого формування. В першу чергу, його феноменальність та відмінність знаходить відображення у екстериторіальному географічному положенні країн-членів, на відміну від тих інтеграційних об'єднань, які були сформовані за фактором регіональної близькості. Кожна з цих країн є уламками колишніх імперій, наприклад, Бразилія – Португальської, Росія – Російської, Індія та ПАР – Британської (хоча певний період на території Індії мала місце Монгольська імперія, а ПАР була під владою Голландії), а Китай – Китайської (Серединної) [15, с. 642]. По-друге, країни, що входять до об'єднання, розташовані на чотирьох континентах, хоча іноді історичні паралелі співпадають [3, с. 517]. По-третє, БРИКС первісно було створено як продукт аналітичної думки відомого економіста Джима О'Нілла провідного банку

The Goldman Sachs Group Inc., а не в якості ініціативи держав, хоча потім вони усвідомили всю економічну силу даного об'єднання у глобальних економічних процесах і розпочали реалізовувати ідею у сучасних міжнародних економічних відносинах [19, с. 2]. Джим О'Нілл помітив глобальне значення даних країн, а також сумірність об'ємів їх економік. Ці факти та статистичні показники склали підґрунтя для проведення аналітичного дослідження, яке виявило великі потенційні можливості функціонування і впливу цих країн на глобальні геополітичні процеси. Хоча зараз не всі статистичні прогнози здійснюються, на нашу думку, БРІКС — це довгостроковий проект, і більш значних результатів буде досягнуто через певний час та більш стабільну, тісну та координовану роботу. Ще одним важливим фактором є те, що дані країни знаходяться в стадії стабільного формування капіталістичної системи, хоча кожен випадок має свої особливості. В цілому спільною рисою для групи є те, що із закінченням «холодної війни» всі вони почали розвивати і застосовувати методики радикальних реформ, повністю інтегруючись у систему глобальної економіки [9, с. 53]. Крім того, вони вже являють собою важливі вузли механізму, збій в яких потягне за собою руйнівні наслідки для всієї світової економіки.

Розглядаючи економічний аспект кожної з держав, на наш погляд, доцільно було б звернути особливу увагу на характер економічного порядку. А саме, у сучасних умовах розвитку країни, що є членами певних об'єднань, мають тенденцію до кристалізації, а дана система потребує більшого контролю, планування та координації. Отже, країни прийдуть до висновку, що необхідно переходити до планової економіки. Планова економіка — це економічний порядок, при якому матеріальні ресурси знаходяться в суспільній власності і розподіляються централізовано, що зобов'язує окремих осіб і підприємств діяти у відповідності з централізованим економічним плануванням [5, с. 158]. Тим більше, країни БРІКС мають до цього всі передумови. По-перше, дане положення пояснюється історичними фактами, а саме практично всі країни-члени об'єднання у певний проміжок часу мали планову економіку, або мали до неї передумови, або розглядали її введення. Так, у Росії у часи СРСР мало місце чітке планування, але, як стверджує С. Ю. Вітте, Росія страждає від надлишку самокритики і прагнення відшукати безпомилкові рішення, які задовольнили б навіть нерозумних людей [4, с. 275]. І це є ще одним фактором зміни політичного курсу. У Китаї також підтримувався даний устрій. У 50 — 70-ті роки в Китаї відбувся перехід до планової економіки, у 80 — 90-ті роки в умовах реформ і відкритості економічний розвиток прискорився і КНР більше 20 років є світовим лідером по стійкості темпів зростання ВВП [20]. Зараз економіка Китаю вважається змішаною у зв'язку з тим, що з 2004 р. гарантується недоторканість приватної власності [20]. Індія також є історичним прикладом планування до її економічної реформи 1991 р. Індія завжди ставилась з особливою увагою до цього порядку [3, с. 527]. По-друге, про перспективність ведення економіки планового характеру свідчить той факт, що її введення розвинені країни сповільнює, а країни, що розвива-

ються, навпаки, прискорює їх розвиток. А оскільки об'єднання БРІКС у своїй основі має саме країни, що розвиваються, введення планової економіки буде ще одним поштовхом до розвитку. Таким чином, введення планової економіки дозволяє державі мати важелі управління та контролю виходячи з надбань, якими володіють маркетинг і менеджмент відповідно до використання, розподілу та перерозподілу ресурсів, а також у зв'язку з тим, що ресурсна база обмежена, то має місце і контроль над розробкою нових джерел. За твердженням відомого економіста, математика Є.Є. Слуцького, для сталого розвитку необхідно перейти від абстрактних схем до позитивних досліджень в області, що охоплює теорію бюджету споживача. Отже, результати нашого дослідження доводять, що введення економіки планового характеру у країнах БРІКС дозволить проводити більш чітку скоординовану політику та дасть змогу економіці розвиватись більш швидкими темпами в умовах чітко сформованих планів.

Однак, попри всі схожості, слід звернути особливу увагу й на етнокультурні відмінності, адже культура та релігія мають значний вплив і на форму правління, ведення зовнішньоекономічних зв'язків та партнерства на міждержавному рівні. Так, за словами К. Маркса, релігія є самосвідомість і самовідчуття людини, яка або ще не знайшла себе, або вже знову себе втратила [11, с. 329]. Обов'язковою умовою для стабільного функціонування та динамічного розвитку є необхідність чіткого, офіційного адміністративного устрою. Адже всю неоднорідність характеристик між достатньо різноспрямованими країнами у правильний напрям може скоординувати тільки єдина адміністративна система. А адміністративна система БРІКС поки що знаходиться на стадії свого формування, але важливим є те, що ми реально бачимо зміни, як то регулярні зустрічі, проведення самітів та формування Банку БРІКС. Різні релігійні погляди також можуть створювати певний етнокультурний бар'єр, адже світосприйняття через призму релігії та культури накладає певний відтінок і на форму мислення, ставлення до певних питань, рішень, форми поведінки, відношення до зовнішнього світу. Якщо розглянути країни БРІКС з цього аспекту, то очевидні кардинальні відмінності. Як у релігіях, наприклад, Бразилія — католицизм, Росія — православ'я, Індія — індуїзм, буддизм, мусульманство, Китай — буддизм, даосизм, конфуціанство, ПАР в силу свого історичного підґрунтя не має релігії більшості, ця країна мультирелігійна. У відповідності до своїх етнокультурних уявлень проводиться і зовнішня політика держави. Наприклад, Китай розвивається в умовах сучасного світу і стає більш відкритим в економічному сенсі, але він все одно досить стриманий у питаннях кооперації і співробітництва з іншими країнами і ведення спільної політики з ними в умовах глобалізаційних процесів. Дана позиція може бути пояснена в силу комуністичної ідеології, яка має місце [18, с. 249]. Як стверджував К. Маркс, комунізм є складовою позитивного скасування приватної власності на благо держави [11, с. 184]. Комунізм — рішення загадки історії, і він знає, що він є це рішення. З іншого боку, розглядається питання щодо устрою Китаю у роботах і поглядах відомого політолога, соціолога, автора стратегії

антикомунізму З. К. Бжезинського. Він вважає, що Китай — регіональна, а не світова держава [2, с. 129]. Комуністична партія даної країни являється лідируючою, а це виправдовує досить стриманий характер ведення міжнародної економічної кооперації, але попри історичне, культурне і політичне підґрунтя Китай усвідомлює необхідність виходу на світові ринки та взаємодію і кооперацію з іншими країнами в рамках певних інтеграційних об'єднань.

Слід також звернути особливу увагу на те, що якщо розглядати стадії економічного розвитку та історіографію певних економічних і політичних питань, які мали подолати країни та їх уряди, то розвиток Росії та Китаю був більш динамічним, ніж Бразилії, Індії та ПАР. А це означає, що для них легше проходить процес адаптації до нових перетворень в економічній та політичній сферах в умовах сучасних глобальних змін у міжнародних економічних відносинах.

Попри всі несхожі риси та характеристики, результати нашого дослідження доводять, що країни БРИКС мають багато спільного, а саме ідеї підвищення економічного розвитку на рівні світового господарства, участь у процесах кооперації та глобалізації, розширення ринків збуту та здобуття нових країн-партнерів. Саме тому результати нашого дослідження співпадають із думкою професора кафедри фінансового ринку та ринку інвестицій Вищої школи економіки Олександра Євгеновича Абрамова, а саме з тим, що консолідація зусиль п'яти економік світу, що найбільш швидко розвиваються, може позитивно позначитися і на подоланні наслідків світової фінансової кризи [23]. Отже, спільна політика БРИКС в області посилення ролі найбільших економік, що розвиваються, в міжнародній фінансовій організації, в Міжнародному валютному фонді і в інших міжнародних фінансових організаціях є одним з найбільш ефективних напрямків діяльності об'єднання. Тобто це консолідована позиція з приводу заходів, які приймають розвинені економіки щодо фінансової кризи [23].

Таким чином, проведене нами дослідження підтверджує ідею БРИКС як феномену, адже нашою метою є вивчення об'єднання з даного боку задля аналізу системи функціонування феноменів даного роду. Сам же феномен по суті, як загальний термін (грец. *φαινόμενον* — являється) — незвичайне явище, рідкісний факт, який важко збагнути [7, с. 1658].

Визначення терміну підсилює сутність новизни та необхідності у вивченні і подальшому розвитку теми як провідної, адже у перспективі функціонування феномену можливе створення нових подібних об'єднань. БРИКС — феномен нової форми здійснення міжнародного співробітництва, нової їх геометрії, який має глобальне значення у міжнародних економічних відносинах.

Зараз БРИКС діє на базі самітів та чергових зустрічей, не має політичного устрою та адміністративної системи, але, як відомо з останнього саміту в Нью-Делі (2012 р.), розпочинаються кроки інституціоналізації, а саме формування Банку БРИКС [22]. Про ідею визнання групи БРИКС як перспективної також свідчить той факт, що на черговому саміті АТЕС, який відбувся у Росії у м. Владивостоці 18-19 вересня 2012 р., було надано увагу і темі БРИКС [21]. А саме, аналізуючи слова президента Росії В. Путіна про те, що до 2015 р. (дата проведення саміту БРИКС у Росії), можливо, сформується чітка необхідність двох валют [22]. На нашу думку, дана позиція є ще одним аргументом у темі розвитку групи. Отже, ці перетворення та ознаки інституціоналізації свідчать про все більше становлення БРИКС як інтеграційної одиниці в умовах сучасних глобалізаційних процесів, що поки що має відтінок іміджевої політики.

За поки що досить недовгий період свого функціонування країни БРИКС змогли підтвердити свою глобальну роль як динамічної сили у світовій економіці та політиці, а також феноменальність свого устрою та розвитку. Про цей факт свідчить сумірність показників розвитку з розвиненими країнами. На сучасному етапі свого розвитку об'єднання робить основний акцент на фінансово-економічних питаннях у міжнародних відносинах, тому що саме в цій сфері у учасників склалися спільні глобальні стратегічні інтереси, які ще було сформовано в умовах функціонування «Групи двадцяти», яка була створена в 1999 році для спільного обговорення питань глобальної економіки основними розвиненими країнами і країнами, що розвиваються [30]. БРИКС — це альянс реформаторів міжнародних фінансово-економічних відносин в умовах глобалізаційних процесів. Вказаний спільний корінний інтерес стає потужним стимулюючим фактором до довгострокового співробітництва держав, які розташовані на чотирьох континентах і мають різну істо-

Таблиця 1

Основні демографічні та макроекономічні показники країн БРИКС

	Бразилія	Росія	Індія	Китай	ПАР
Населення, млн чол.	196,7	142	1241	1344	51
Динаміка росту населення, %	0,9	0,1	1,4	0,5	1,2
Площа, кв. км	8459420	16376870	2973190	9327480	1214470
Експорт товарів та послуг, млн дол. США	294453	514420	455267	2296098	117659
Імпорт товарів та послуг, млн дол. США	312616	396276	551611	1998293	120140
ВВП, млн дол. США	2476652	1857769	1847981	7318499	408236
Індекс росту ВВП, %	2,7	4,3	6,9	9,3	3,1
ВВП на душу населення по ПКС, дол.	11719	21248	3652	8466	11035

Таблиця складена автором за матеріалами: [56]

рію, але все ж таки усвідомлення їх впливу на процеси глобального розвитку міжнародних економічних відносин надає їм стимул до розвитку [10, с. 32].

В умовах інтеграційних та глобалізаційних тенденцій сучасної світової економіки [13, с. 352], слід підкреслити роль та долю транснаціонального сектору, яка постійно зростає. Дані, наведені у таблиці 1, свідчать про те, що країни БРІКС зайняли лідируючу позицію за обсягом експорту товарів і послуг, величиною прямих інвестицій за кордон і залученням іноземного капіталу, а також за зростаючим внеском у створення світового валового продукту. А згідно із твердженням К. Маркса про те, що капітал національності не має, можна говорити про прогресивний розвиток БРІКС як об'єднання [11, с. 153]. Рушійною силою цього процесу є найбільші корпорації країн БРІКС, які на початку ХХІ ст. входять до переліку провідних компаній світу та відповідних міжнародних рейтингів, що є фактором поглиблення міжнародних економічних відносин [22].

Отже, все більш значну роль починають відігравати країни групи БРІКС у процесах світової глобалізації. Наприклад, у першому півріччі 2010 р. на них припало більше половини всіх злиттів і поглинань у країнах, що розвиваються [8, с. 406]. Найбільший обсяг інвестицій у 2010 р. в ході операцій злиття і поглинань вдалося залучити Китаю — 133 млрд дол. [8, с. 406]. Другий досить високий показник у Бразилії. Далі місця займають Індія і Росія, яка посіла четверте місце серед країн з економіками, що розвиваються, Південна Африка поки що відстає за даними показниками від згаданих вище країн. Таким чином, аналіз показує, що більше ніж половина глобальних перетворень здійснюється в країнах БРІКС. І дане положення не є випадковим, адже країни-члени об'єднання мають потужну ресурсну базу, що означає потенціал подальшого розвитку. Маючи широкий спектр глобальних компаній, країни все більше будуть проникати на внутрішній ринок інших держав, а це означає, що вони впливатимуть і на економіку даних країн. А це означає, що «невидима рука ринку», запропонована економічним класиком А. Смітом, поглиблює і розширює своє значення у світовому масштабі [17, с. 329]. Якщо ж представити глобальні корпорації у вигляді країн, які виходять на зовнішні ринки у міжнародній економіці та дотримуються певної міжнародної економічної політики, то БРІКС предстало в якості корпорації глобального масштабу, що не перечить загальній концепції глобалізації міжнародних економічних відносин [14, с. 238]. Адже усвідомлюючи свою силу за умовами об'єднання, уряди країн БРІКС об'єктивно погоджуються з необхідністю приєднання до групи. На нашу думку, БРІКС має тенденції та шанси стати новим центром сили у міжнародних економічних відносинах, тому що країни-члени мають велику ресурсну базу, значні фінансові активи, інноваційний потенціал, а ці фактори призводять до покращення інвестиційного клімату. Залучення капіталу підвищує виробничі потужності, а це означає наявність шансів розширення ринку збуту (незважаючи на те, що БРІКС володіє достатньо великою долею ринку) та мережі міжнародного економічного співробітництва на глобальному рівні. Отже, феномен БРІКС повинен

стати новою системою розвитку міжнародних економічних відносин.

Глобалізація і науково-технічний прогрес, що стрімко розвиваються, посилюють протиріччя і розширюють розрив між країнами Заходу, що вступили в епоху постіндустріального розвитку [12, с. 9]. При цьому одним з найважливіших викликів глобалізації стає втрата з боку держави контролю за транскордонними обмінами інформацією, технологією, міграцією населення, поширенням хвороб, торгівлею зброєю і фінансовими операціями на тлі зростаючої ролі недержавних гравців (від комерційних компаній до громадських організацій) у внутрішніх і міжнародних справах [13, с. 365]. І як наслідок — можлива втрата державами та їх населенням національного суверенітету, самостійності урядів і потрапляння в повну економічну залежність від транснаціональних корпорацій (ТНК), що обумовлено тісною кооперацією між різними країнами, культурами, націями, які починають функціонувати сумісно як одне ціле, про що писали проф. А.П. Голіков, проф. Н.А. Казакова, проф. А.С. Філіпенко.

Ми також погоджуємося з ідеями глобальних змін як у питаннях попиту, виробництва, дистрибуції та кооперації, які просував видатний російський математик, статистик та економіст Є.Є. Слуцький, який стверджував, що важливі зміни пройшли насамперед в результаті зростання населення і збільшення відповідно земельної тісноти. Виходячи з цього, країні потрібно кооперуватися та взаємодіяти з іншими державами у системі міжнародних економічних відносин [16, с. 414].

Концепція суверенної держави серйозно похитнулася. При цьому слід зауважити, що держава як суб'єкт глобального фінансового ринку виявилася у нерівному становищі в порівнянні з іншими його суб'єктами — ТНК, міжнародними фінансовими центрами (МФЦ), міжнародними і регіональними банками. Таким чином, влада держав йде на спад і все більше переходить до рук транснаціонального капіталу і підконтрольних йому міжнародних інститутів [24]. Отже, так звані країни периферії розділилися на дві групи: ті, що просунулися на шляху індустріалізації, а отже, у них є шанс наздогнати постіндустріальне суспільство, а також ті, хто вже безнадійно відстали від сучасних перетворень у міжнародних економічних відносинах [19, с. 53].

Звичайно, незаперечним фактом є те, що зараз БРІКС посідає 3 млрд чол., що складає приблизно 43% населення Землі, а також територію 39,7 млн кв. км, що є більшим ніж чверть поверхні земної суші. Вигідне положення цим країнам забезпечує наявність в них великої кількості важливих для світової економіки ресурсів, а саме Бразилія багата на сільськогосподарську продукцію; Росія — найбільш крупний у світі експортер мінеральних ресурсів; Індія має дешеві інтелектуальні ресурси; Китай має у своєму розпорядженні дешеві трудові ресурси; ПАР — природні ресурси. На країни об'єднання також припадає приблизно 13 трлн дол. виробництва ВВП на рік, що дорівнює 21 % світового виробництва [1, с. 2]. Тому цілком законно бажання цих країн об'єднати зусилля в прагненні вплинути на майбутні шляхи розвитку світової економіки [24]. Але є, зрозуміло, і стурбованість, що БРІКС не змо-

же стати новим центром сили, оскільки у складових його країн занадто багато суперечностей. Проте координація з цілого ряду питань цілком можлива.

БРИКС зараз є одним з найбільш успішно функціонуючих об'єднань країн з перспективним потенціалом. На нашу думку, БРИКС можна об'єктивно та справедливо представити в якості феномену. За словами А. Сміта, який стверджував, що у рамках однієї парадигми важко собі уявити іншу парадигму [17, с. 371]. Так, і зараз БРИКС — феномен, нова па-

радигма, до значимості якої деякі політики, економісти та науковці ставляться досить скептично, але це не означає, що дане об'єднання не має достатнього потенціалу розвитку. Головною метою для членів БРИКС зараз є вироблення скоординованої позиції з широкого кола питань та просування її на світовій арені, включаючи двосторонні відносини з третіми країнами та міжнародними організаціями.

Научный руководитель — к.е.н. проф. В.И. Сидоров

Список літератури

- Архангельская А. А. БРИК становится БРИКС / А. А. Архангельская // Азия и Африка. — 2011. — № 9. — С.2-5.
- Бжезинский З. Китай — региональная, а не мировая держава / З. Бжезинский // Pro et contra. — 1998. — Т. 3, № 1. — С. 127—141.
- Бэр А. История всемирной торговли: монография / А. Бэр. — Ч. I—III. — 1876. — 1021 с.
- Витте С. Ю. Конспект лекций о народном и государственном хозяйстве, чит. его имп. высочеству великому князю Михаилу Александровичу в 1900-1902 гг. / С. Ю. Витте — СПб., 1912. — XV + 568 с.
- Голиков А. П. Международные экономические термины : словарь-справочник / А. П. Голиков, П. А. Черномаз. — К. : Центр учб. литературы, 2008. — 376 с.
- Голиков А. П. Региональная политика и экономическое развитие: европейский контекст: учебное пособие / А. П. Голиков, Н. А. Казакова, Ю. Г. Прав. — Х. : Экограф, 2009. — 240 с.
- Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль — СПб. — М. : Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа. — 2800 с.
- Колова Е.Ю. Влияние сделок М&А на интеграционные процессы: отраслевые приоритеты, проблемы и перспективы рынка М&А в России / Е.Ю.Колова // Экономические науки. — М., 2011. — № 5 (78). — С.405-411.
- Лаврова Л. БРИКС — имитация или новая международная геометрия? / Лаврова Л. Россия: третье тысячелетие. Вестник актуальных прогнозов // Родина. — 2011. — С. 52-55.
- Луков В. БРИКС — фактор глобального значения / В. Луков // Международная жизнь. — 2011. — № 6. — С. 30 — 37.
- Маркс К. Капитал /К. Маркс. — М. : Политиздат, 1983. — 964 с.
- Непрядкина Н. В. Ринки валютних деривативів у світовому фінансовому середовищі : монографія / Н. В. Непрядкіна. — Х. : Екограф, 2009. — 178 с.
- Филиппенко А. С. Экономическая глобализация: истоки и результаты / А. С. Филиппенко // Экономика. — 2010. — С. 350-370.
- Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини: теорія : підруч. для студ. економ. спец. вищ. навч. закл. / А.С. Філіпенко. — К. : Либідь, 2008. — 408 с.
- Чубарьян А. О. Всемирная история: в 6 т. Т. 2 / А. О. Чубарьян. — М. : Наука, 2011-2012. — 929 с.
- Слуцкий Е. Е. Экономические и статистические произведения: Избранное / Е. Е. Слуцкий ; [пер. с нем., итал., франц., англ.; предисл. П.Н. Ключина]. — М. : Эксмо, 2010. — 1152 с.
- Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М. : Эксмо, 2007. — 960 с.
- Шумпетер Й. А. Капитализм, Социализм и Демократия / Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова / Й. А. Шумпетер; пер. с англ. — М. : Экономика, 1995. — 540 с.
- Jim O'Neill and Anna Stupnytska. The long-term outlook for the BRICs and N-11 post crisis.// Global economics paper/ Jim O'Neill and Anna Stupnytska. — December 4, 2009. — № 192. — P. 1 — 27.
- Газета «Жэньминь Жибао»: офиц. сайт. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://russian.people.com.cn>
- Газета «Financial times»: офиц. сайт. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.ft.com/>
- Журнал «Forbes»: офиц. сайт. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.forbes.ru/>
- Радио «Голос России»: офиц. сайт. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://rus.ruvr.ru/>
- Росія у БРИКС: офиц. сайт. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.mid.ru/brics.nsf>

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНЫХ СТРАН КАК ДЕТЕРМИНАНТА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ УКРАИНЫ НА ВНЕШНИХ РЫНКАХ

Сидоров В. И.,

кандидат экономических наук, профессор

Шедякова Т. Е.,

доцент

Соболева М. В.,

кандидат экономических наук, доцент

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

В статье анализируется сущность инновационных процессов в развитых странах, а также инновационной деятельности как сферы реализации экономической мотивации; даны рекомендации по совершенствованию мотивационного механизма инновационной деятельности в Украине на примере опыта этих стран. В рамках статьи авторами предпринимается попытка системного осмысления общих закономерностей развития инноваций в условиях экономики постиндустриального типа.

Ключевые слова: инновация, постиндустриальная экономика, интеграция, бизнес-процесс, конкурентоспособность.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇН ЯК ДЕТЕРМІНАНТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ НА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ

У статті аналізується сутність інноваційних процесів у розвинених країнах, а також інноваційної діяльності як сфери реалізації економічної мотивації; надано рекомендації щодо вдосконалення мотиваційного механізму інноваційної діяльності в Україні на прикладі досвіду цих країн. У рамках статті авторами здійснюється спроба системного осмислення загальних закономірностей розвитку інновацій в умовах економіки постіндустріального типу.

Ключові слова: інновація, постіндустріальна економіка, інтеграція, бізнес-процес, конкурентоспроможність.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF INNOVATION PROCESSES IN POST-INDUSTRIAL COUNTRIES AS A DETERMINANT OF UKRAINE'S COMPETITIVENESS IN FOREIGN MARKETS

The article analyzes the nature of innovation processes in developed countries, as well as the scope of innovation implementation of economic incentives; gives the recommendations to improve the motivational mechanism of innovation activities in Ukraine as an example of the experience of these countries. Within the article the authors attempt to structure general patterns of innovation in the post-industrial economy.

Key words: innovation, industrial economy, integration, business process, competitiveness.

Современное общество принято называть инновационным — innovation driven society [11]. В начале третьего тысячелетия наблюдается бурный рост наукоемкого сектора мирового рынка и очевидные сдвиги в сторону инновационно-активных, динамично меняющихся отраслей. Осуществляется общее повышение инновационной активности предприятий и предпринимательского сектора науки. Кроме этого, инновационная экономика характеризуется внедрением информационных технологий в производство, торговлю, услуги, а также развитием сети Интернет, которая является базой для создания сетевых предприятий и мирового интеллекта [3].

По определению Б. В. Гринева и В. А. Гусева, инновационная экономика — это экономика, в которой приоритет перешел от преимущественного производства товаров к производству услуг, проведению исследований, организации системы образования и повышению качества жизни. Внедрение нововведений во все большей степени зависит от достижений теоретического знания [6].

Эти достижения не новы для экономической науки. В отечественной и зарубежной науке существует достаточно трудов, посвященных изучению инновационного механизма. Различные его

аспекты находились в центре внимания и нашли свое отражение в работах таких отечественных и зарубежных ученых-экономистов, как Р. Фатхутдинов, В. Новохатский, Ф. Янсен, Джон Д. Салливан, Д. Харвей, Б. Санто, Д. Симмонс, Б. Твисс, Й. Шумпетер и др.

Среди отечественных ученых значительный вклад в разработку теории инноваций, разработку и усовершенствование ее прикладных аспектов внесли А. Кибанов, В. Пихало, А. Егоршин, А. Поршнев, З. Румянцев, Н. Соломатин, О. Виханский, М. Ким, С. Галуза, Г. Задорожный, А. Гриценко, Е. Воробьев и др.

Несмотря на значительное количество научных работ, а также существенные достижения в этой области знаний, сегодня теория и практика инновационного процесса столкнулись с существенными трудностями. С одной стороны, необходимость стимулирования инновационной деятельности поставила более серьезные, чем ранее, задачи, значительно ужесточила требования. Не прошла бесследно для инновационного процесса и его непосредственная связь с материальными интересами людей. Выражением этих сложностей стала отдаленность теории от практики.

Почему парадигма новой экономической политики по формированию экономики знаний может быть привлекательной для Украины? Прежде всего, это связано с технологической и информационной революцией. Как отмечает В. Л. Иноземцев, «общественное богатство во все большей степени ассоциируется сегодня с обладанием информацией и знаниями» [7]. Эти факторы становятся важнейшим условием повышения эффективности производства. Ю. Полунеев считает, что с помощью новейших технологий развивающиеся страны имеют возможность вырваться из замкнутого круга и проложить себе путь к достижению высокого уровня развития и признания в мире. По мнению эксперта, Украина в этом отношении обладает явно выраженным конкурентным преимуществом — ввиду высокого уровня образования, науки и общей культуры населения. Определяющую роль в становлении постиндустриальной экономики в Украине играет формирование новых механизмов государственного регулирования и стимулирования инновационного предпринимательства. Основными направлениями развития экономики становятся высокоинтеллектуальные отрасли, новые типы производства, которые базируются на интеллекте как основном производственном ресурсе. Главной же характеристикой такого ресурса являются высокая продуктивность и мобильность. Информация и знания, понимаемые не как субстанция, воплощенная в производственных процессах или в самих средствах производства, а как непосредственная производительная сила, оказываются важными факторами современного хозяйства [8].

Национальная конкурентоспособность понимается как набор факторов, политики и учреждений, которые определяют уровень производительности страны. Рост производительности, полученный за счет лучшего использования доступных ресурсов, определяет совокупные темпы роста экономики. Таким образом, более конкурентоспособная экономика будет расти быстрее в среднесрочном и долгосрочном периоде.

Мировой экономический форум постоянно обновляет свою методологию определения конкурентоспособности, для того чтобы идти в ногу с изменением окружающей среды. В течение прошлых десяти лет использовался индекс роста конкурентоспособности, разработанный Джеффри Саксом и Джоном МакАртуром. Последние достижения в экономических исследованиях, повышение значимости международного измерения, также как и увеличение количества стран, охватываемых исследованием, вынудило сообщество руководителей внести корректировки в методологию. С целью соединения многих факторов индекс усовершенствован профессором Хавьером Сала-и-Мартинем и расширяет понятия и идеи, закрепленные при разработке Индекса Сакса-МакАртура. Этот индекс принято называть Индексом глобальной конкурентоспособности.

Индекс глобальной конкурентоспособности (ИГК) включает в себя набор факторов, которые являются ключевыми для роста производительности и конкурентоспособности, а именно: количество учреждений, инфраструктура, макроэкономика, здоровье и начальное образование, высшее образование и профессиональная подготовка, эффектив-

ность рынка, технологическая готовность, развитость бизнес-процессов, инновации.

Рейтинг глобальной конкурентоспособности 2010 — 2011 возглавила Швейцария, которая в предыдущем рейтинге также занимала первое место. Далее идут Швеция и Сингапур — второе и третье места, соответственно. Соединенные Штаты за минувший год опустились на две позиции (в прошлогоднем рейтинге страна занимала второе место) и ныне занимают четвертое место. Снижение позиций США авторы исследования объясняют ослаблением финансовых рынков и уменьшением макроэкономической стабильности и, как следствие, ослаблением государственных и частных учреждений. Германия, которую ныне принято считать «локомотивом еврозоны», поднялась за минувший год с седьмой на пятую позицию. Вслед за ней идут: Япония (6 место), Финляндия (7), Нидерланды (8), Дания (9). Первую десятку стран-лидеров замыкает Канада.

Европейские страны продолжают преобладать в первой половине рейтинга среди наиболее конкурентоспособных экономик. Так, Великобритания, которая в последние годы сдала свои позиции в рейтинге, в этом году поднялась на одну строчку и занимает 12 место. Франция также поднялась на одну строчку и заняла 15 место. Испания опустилась на 42 строчку, потеряв за год 9 позиций. Италия осталась на прежнем — 48 месте. Худшей в Европейском Союзе стала Греция, которая опустилась на 83 строчку, потеряв 12 позиций. Лидером снижения конкурентоспособности в регионе стала Словакия, которая потеряла 13 позиций и опустилась до 60 места. В свою очередь, лучший результат укрепления конкурентоспособности продемонстрировала Черногория, которая поднялась на 13 позиций вверх — до 49 места.

Место Украины в этом рейтинге только 89-е, где нашими соседями являются беднейшие государства Африки, Азии, Латинской Америки и бывшего Советского Союза. По первой группе факторов Украину характеризуют: государственные и общественные институты — 104-е место из 125 возможных; инфраструктура — 69-е; макроэкономика — 74-е; здравоохранение и начальное образование — 94-е. Во второй группе факторов, которая характеризует эффективность экономики, Украина получила следующие оценки: высшее образование и профессиональная подготовка — 48-е; эффективность рынков — 80-е; технологическое развитие — 90-е. И последняя группа показателей — инновационные: развитость бизнес-процессов — 76-е; собственно инновации — 73-е. По сравнению с прошлым годом, когда страна занимала 68-е место, она потеряла 10 позиций [10].

Что же нужно предпринять, чтобы занять в этом рейтинге достойную позицию? Прежде всего, следует обратить пристальное внимание на возможность быстрых экономических преобразований с помощью инноваций в ведущих отраслях. Многие зарубежные страны давно осознали необходимость ориентации на инновационный путь развития. Обратимся же к зарубежному опыту в решении проблем развития инновационного предпринимательства.

По интенсивности инновационной политики государства все страны можно разделить на три группы.

Первая группа характеризуется высокой степенью либерализации отношений в экономической сфере, роль управления государства минимальна. Яркими представителями такой политики являются США и Великобритания; второй группе присуща концепция активного вмешательства государства, среди представителей этой группы — Франция и Япония; в третью группу вошли представители смешанного варианта первых двух групп.

Явным лидером в развитии инновационных процессов на сегодняшний момент выступают США. По мнению экспертов, эта страна создает около 80% всех мировых инноваций [1]. Основными направлениями децентрализованного регулирования США являются: поддержка развития перспективных технологий, предоставление материальной поддержки частному сектору промышленности, который осуществляет НИОКР, льготного кредитования и ускоренной амортизации, создание благоприятной среды внедрения инноваций.

Одна из основных целей, которые ставит перед собой США, — это обеспечение мирового лидерства в сфере высоких технологий. Система безвозмездных субсидий, выдаваемых в виде грантов под исследовательский проект, — очень распространенная форма поддержки фундаментальной науки. Характерными чертами процедуры выдачи гранта являются конкуренция ученых на национальном уровне, единообразие критериев отбора, научная оценка каждого проекта, обеспечивающая строгий контроль за использованием государственных средств.

Основным направлением инновационной политики США являются косвенные методы, выражающиеся в основном в налоговом стимулировании. В США система налоговых льгот была создана еще в 1981 году и с тех пор успешно функционирует. Все налоговые льготы можно разделить на приростные и объемные. Объемные — рассчитываются пропорционально размеру затрат на НИОКР, связанных с основной производственной и торговой деятельностью налогоплательщика. Приростные же определяются в зависимости от прироста затрат по сравнению с базовым годом или средним уровнем за определенный период. США используют приростную схему расчета налоговых льгот. В настоящее время она составляет 20%. Механизм, с помощью которого в США борются с возможным манипулированием корпоративной отчетностью для получения высоких льгот, выражается в ограничении затрат на НИОКР в течение одного года. Установлен также «потолок» для средней наукоемкости, которая рассчитывается как отношение затрат на НИОКР к стоимости продаж. Она не может превышать 16% [4].

Еще одним методом, достаточно успешно используемым США в стимулировании инновационного предпринимательства, выступает налоговый кредит. Он составляет 20% от суммы прироста расходов на НИОКР по сравнению со средним значением за последние три года. Для новых еще неизвестных компаний этот кредит предоставлялся при условии, что их расходы на НИОКР превышают 3% от всего их оборота. Опыт США доказывает, что, используя механизм налогового кредита, государство выступает в роли стратегического инвестора и поощряет инновационную активность предпринимательства. Амортизационная политика США выражается в

снижении сроков использования исследовательского оборудования с 5 до 3-х лет.

На сегодняшний момент значительных результатов в динамике своего развития добились Китай и Индия. Что же предпринимают правительства этих стран для обеспечения существенного прогресса в своих экономиках?

Китай стремится достичь технологической модернизации путем создания компаний глобального уровня. Правительство КНР направило свои усилия на создание серьезных транснациональных компаний с учетом всех последних технологий. При этом китайцы не забывают о своем уже сформированном бизнесе. С помощью новых технологий они лишь максимально оптимизируют работу своих компаний финансового и реального сектора [5].

Однако наиболее близким Украине может быть инновационный путь развития экономик стран Центральной и Восточной Европы (ЦВЕ), которым пришлось практически полностью переориентировать свои интересы с востока на запад. В мае 2004 года в Евросоюз вступили восемь стран ЦВЕ: Чешская Республика, Венгрия, Польша, Словакия, Словения, Эстония, Латвия и Литва. К этому моменту они почти прошли этап реструктуризации, направленной на снижение производственных затрат и технологическое обновление производства. Предприятия, которые отвечали требованиям европейского стандарта, смогли сохранить и укрепить свои позиции, а те, что не выдержали условий новой конкурентной среды, вынуждены были ликвидироваться.

Несомненно, страны ЦВЕ извлекают выгоду от притока капитала транснациональных компаний, а вместе с ним — передачи технологий и накопления потенциала, но они теряют в долговременной перспективе. На данный момент они остро нуждаются в выработке политики, которая обеспечит защиту от почти полной технологической зависимости от более развитых стран. В основе политики — укрепление национальных промышленных структур и перевод экономики на инновационный путь развития.

На данный момент страны ЦВЕ значительно отстают по показателям развития научно-технического потенциала. И хотя уровень образования достаточно высокий, такой важнейший показатель, как доля расходов на НИОКР в ВВП, значительно ниже, чем в странах Евросоюза.

Для решения этих проблем правительства почти всех стран ЦВЕ разработали национальные программы стимулирования инновационной деятельности, направленные, прежде всего, на создание эффективного механизма распространения нововведений. Цель этих программ — повышение конкурентоспособности продукции промышленности и сферы услуг и доведение ее до уровня развитых стран. Основными направлениями являются реформирование сети национальных академий наук, университетов как базовых элементов конкурентной среды, которая будет стимулировать внедрение инноваций со стороны бизнес-сектора. Привлечение иностранного капитала совмещается с активизацией собственной инновационной деятельности.

Так, в Венгрии разработана программа привлечения иностранного капитала по созданию инновационных центров, бизнес-инкубаторов и других представителей инновационного процесса на де-

сять лет (2002 – 2012) [2]. В рамках этой программы транснациональные компании, организовывающие научно-технологические центры, могут получить значительную финансовую поддержку. Правительство Венгрии задействовало широкий спектр способов содействию инновационному предпринимательству. Основными из них являются усовершенствование налогового законодательства и амортизационной политики, стимулирование малого инновационного предпринимательства. Существенную пользу принесло значительное увеличение финансирования науки, реализация программ сотрудничества типа «Университетская наука – промышленность». О достижении успехов в инновационном развитии Венгрии говорит высокая часть высокотехнологической продукции в общем объеме экспорта, которая достигает 26,1%.

В поддержку инновационного предпринимательства в Чехии также запущена программа привлечения иностранных инвестиций в сферу НИОКР, в рамках которой установлен специальный льготный режим. Благодаря этому были достигнуты значительные результаты по увеличению количества исследовательских центров и конструкторских бюро иностранных компаний на территории Чехии. Благодаря программе государственной финансовой поддержки центров предпринимательства и инноваций поддерживаются низкий уровень расценок на их услуги. Субсидии выдаются только тем центрам, которые прошли государственную аккредитацию. В рамках еще одной программы поддержки, которая называется «Инновационная программа», на протяжении 2004 – 2006 года более 100 компаний получили гранты. Как показывают результаты, рост оборота составил 65%, а средний рост добавленной стоимости – 60%. Новая «Инновационная программа» будет осуществляться в период с 2007 по 2013 годы, целью ее является содействие росту конкурентоспособности чешских компаний на европейском рынке.

Финансовое обеспечение государственной поддержки инновационного предпринимательства в Словении осуществляется через предоставление консультационных услуг на ваучерной основе. Предприниматель может выбрать консультанта по специальному вопросу. Плату они получают после предъявления ваучера, подписанного центром предпринимательства и инноваций, а также пред-

принимателем. Консультанты проходят аккредитацию по системе критериев, разработанных правительством Словении.

Однако, несмотря на видимые результаты, Европейская комиссия пришла к выводу, что странам ЦВЕ необходимо более динамично стимулировать малый инновационный бизнес. Важным шагом по улучшению ситуации является участие стран ЦВЕ в реализации общеевропейской 6-й Рамочной программы научных исследований, технологического развития, инноваций и создания европейского научно-исследовательского пространства в Европейском союзе. Бюджет этой одной из крупнейших программ в мире на период 2002 – 2006 гг. составляет 17,5 млрд евро. Эти средства направлены на реализацию различных проектов, особенное внимание при этом уделяется малым и средним инновационным фирмам [9].

В рамках 7-й Рамочной программы ЕС, рассчитанной на период 2007 – 2013 гг., намечено дальнейшее развитие европейской координации по наиболее приоритетным направлениям: построение информационного общества, биотехнология и геномика, нанотехнология, космическая отрасль и др. В этой программе основной акцент делается на стратегические направления с учетом интересов частного бизнеса. Участие в евроинтеграционных процессах, как рассчитывают в Евросоюзе, позволит странам ЦВЕ, находящимся на траектории догоняющего развития, быстрее адаптироваться к передовым технологическим и социально-экономическим стандартам и тем самым позиционировать себя уже в качестве субъектов глобальной экономики.

Стремление Украины к европейской интеграции обязывает страну наработать соответствующий экономический потенциал. Важнейшим государственным приоритетом является обеспечение технологической независимости государства и увеличение доли страны на мировом рынке технологий. Поскольку ведущие государства вышли на уровень постиндустриальной экономики, а Украина борется с кризисом экономики индустриального типа, много пути приблизиться к уровню европейских стран, кроме инновационного, для нее не существует. Украина может претендовать на достойное место в Европе и мире только в случае выбора инновационного пути развития экономики.

Список литературы

1. Біловодська О. А. Світові тенденції розвитку інноваційного підприємництва / О. А. Біловодська // Проблеми науки. — К., 2005. — № 5.
2. Власкин Г. А. Инновационное измерение промышленной политики стран Центральной и Восточной Европы / Г. А. Власкин, Е. Б. Ленчук // Инновации. — СПб., 2005. — №3.
3. Гасанов Э. А. Инновационный вектор развития информационной экономики / Э. А. Гасанов // Инновации. — СПб., 2004. — № 5.
4. Денисенко М. П. Управлінські форми підтримки інноваційного розвитку економіки (досвід США) / М. П. Денисенко // Проблеми науки. — К., 2003. — №12.
5. Загоруйко Ю. Під знаком Лісабонської стратегії / Ю. Загоруйко // Дзеркало тижня. — К., 2005. — № 37.
6. Гринев Б. В. Инноватика / Б. В. Гринев, В. А. Гусев. — Х. : ИСМА, 2004. — 352 с.
7. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы : учебное пособие / В. Л. Иноземцев. — М. : Логос, 2000. — 304 с.
8. Полунеев Ю. AGNITIO EST PROSPERITAS: от экономики товара к экономике знания / Ю. Полунеев // Зеркало недели. — К., 2005. — № 19.
9. Hrunđa T. Czech SMEs — The Challenge of Innovation / T. Hrunđa // European Innovation. — 2007. — March.
10. The Global Competitiveness Report 2010-2011 © 2010 World Economic Forum Geneva, Switzerland, 2011.
11. VINNOVA's strategic plan, 2003–2007: Effective innovation systems and problem-oriented research for sustainable growth. VINNOVA Policy. Sweden.VP. — 2002.

ОФФШОРНАЯ ЭКОНОМИКА В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ

Удовик Е. Л.,
соискатель

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

В предлагаемой статье рассматривается проблематика оффшорных зон. Проведен анализ негативных и позитивных факторов воздействия оффшорной деятельности на мировые финансы.

Ключевые слова: оффшорный центр, оффшорный бизнес, налогообложение.

У даній статті розглядається проблема офшорних зон. Проведен аналіз негативних і позитивних чинників дії офшорної діяльності на світові фінанси.

Ключові слова: офшорний центр, офшорний бізнес, оподаткування.

This article deals with a problem of offshore area. The negative and positive factors of impact of offshore activity on the world finance are analysed.

Key words: offshore center, offshore business, taxation.

Одной из важнейших составляющих глобализации обоснованно считается мировое движение капиталов. Такое место этому процессу отводится неслучайно: на протяжении всей экономической истории человечества перемещение капиталов играло объединяющую, интегрирующую и интернационализирующую роль. В XX веке, в условиях глобализации, оно приобрело значение «кровеносной системы» мировой экономики, приводящей в движение всю хозяйственную жизнь планеты. [1]

Проблемами возникновения оффшорной экономики занимались такие отечественные ученые: В. Д. Андрианов, А. С. Булатов, Д. Ю. Голубков, А. П. Горбунов, А. П. Голиков, Е. А. Довгаль, В. Ю. Катасонов, В. А. Кашин, Г. М. Костюнина, Н. Н. Ливенцев, Д. О. Ушаков, А. С. Филиппенко, М. А. Халдин, С. П. Циганов, С. А. Чернявский, В. Д. Щетинин, С. А. Якубовский и др.

Цель данной работы заключается в том, чтобы на основе анализа имеющихся научных источников, официальных документов, фактов и доступных статистических данных сформировать системное представление о природе и характере функционирования оффшорного сектора мировой экономики на современном этапе мировой интеграции и глобализации.

В русский язык термин «оффшорный», «оффшор» пришёл из английского языка, где «off-shore» буквально означает «вне берега», «в открытом море», «изолированный». В современной экономической литературе этим термином обозначают одну из разновидностей специальных экономических зон, специфическую форму организации коммерческой деятельности. В самом общем виде под оффшорными центрами понимаются страны и территории, осуществляющие регистрацию иностранных компаний, на деятельность которых распространяется льготный режим налогообложения. Компании, зарегистрированные в оффшорных центрах, находятся под юрисдикцией страны пребывания и обязаны строго соблюдать местное законодательство [3].

В структуре оффшорной экономики следует выделить три базовых составляющих: оффшорная территория, оффшорная компания и оффшорный бизнес. Оффшорный бизнес на данный момент представляет собой целую совокупность явлений экономической жизни, которая включает: хозяйственную деятельность зарегистрированных в оффшорных центрах компаний и банков, все виды услуг, оказываемых «секретарскими» фирмами, номинальными директорами и прочими специализированными структурами, консультационную деятельность фирм (преимущественно юридических) по ведению дел с использованием оффшорных центров [3].

В последние десятилетия темпы роста оборота товаров и капиталов, осуществляемого с применением оффшорных центров, превосходят темпы роста общих оборотов во внешнеэкономической деятельности. К сожалению, оценка масштабов оффшорной деятельности крайне затруднена, поскольку специфика оффшорного бизнеса формировалась изначально во многом исходя из стремления повысить конфиденциальность оффшорных операций, сделать их менее прозрачными, менее поддающимися учету, статистической оценке и т.п. Согласно этим оценкам, до 50 % современного мирового движения капитала и мирового товарооборота обслуживается и проходит через компании, зарегистрированные в различных оффшорных центрах, около 60 % мировых денежных средств содержатся в настоящее время на оффшорных счетах с использованием оффшорных компаний или оффшорных трастов [15].

По другим оценкам, к началу нынешнего столетия сосредоточенные в 62 самых либеральных оффшорных центрах активы составляли в совокупности от 5 до 7 трлн долл. USD, что примерно соответствует годовому обороту мировой торговли товарами и услугами или одной трети величины мирового ВВП. Помимо этих сумм следует также учитывать средства, прокручиваемые международными компаниями через оффшорную банковскую сеть, где присутствуют практически все крупнейшие банки мира и

на которую сегодня приходится около 85 % активов оффшорных центров [4].

В целом, хотя точная величина финансового оборота оффшорных центров остается неизвестной, очевидно, что они притягивают к себе капиталы, чьи размеры многократно превышают масштабы их экономики (например, формируя в совокупности лишь 1,2% мирового населения и 3% мирового ВВП, центры аккумулируют 26% активов и 31% доходов транснациональных компаний (ТНК) и транснациональных банков (ТНБ)) [2].

О масштабах делового оборота в оффшорных центрах свидетельствует то, что в них зарегистрировано около 1 млн оффшорных компаний и примерно 1,5 млн частных трастовых оффшорных компаний. То есть сегодня любая компания или просто состоятельные физические лица могут воспользоваться возможностями, которые им предоставляют оффшорные центры.

Стремительное развитие оффшорных зон в последние десятилетия вызывает потребность его более детального исследования. Эта потребность, на наш взгляд, также вызвана тем, что наличие оффшорных центров является важным фактором привлечения иностранных инвестиций, проведения экономических реформ и модернизации хозяйственного механизма (что характерно, прежде всего, для развивающихся стран). Вместе с тем, оффшоры связаны и с активным перемещением капиталов в мировом масштабе, вызывающим в ряде случаев определенные проблемы. [5]

Предпосылками возникновения оффшорных зон послужило интенсивное развитие высокотехнологичных отраслей. В результате чего произошло изменение соотношения сил в мировой экономике, появились и исчезли целые отрасли, интенсифицировался процесс интеграции национальных экономик в мировую.

На международном уровне оффшорные территории рассматриваются, в частности, Организацией экономического сотрудничества и развития — ОЭСР (Organization for Economic Cooperation and Development) [7]. В 1998 г. вышел доклад ОЭСР «Вредоносная налоговая конкуренция» («Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue»), в тексте которого ОЭСР формально оперирует термином *tax haven* («налоговая гавань»), а не *offshore*, однако это не меняет сути вопроса. В докладе в качестве «вредоносных» исследовались «налоговые гавани» и некоторые преференциальные налоговые режимы, в том числе предоставляемые членами ОЭСР, так что, например, Швейцария и Люксембург доклад не признали [8].

ОЭСР использует четыре ключевых фактора для определения, является ли территория налоговой гаванью («*tax haven criteria*») [9]:

а) не введены вообще или введены номинальные налоги (сделана оговорка, что отсутствие налогов или номинальные налоги нельзя считать достаточным критерием, чтобы характеризовать территорию как *tax haven*. ОЭСР признает, что каждая территория имеет право определять, будет ли она вводить прямые налоги, и если да, то определить соответствующую своим собственным соображениям налоговую ставку);

б) недостаточная прозрачность налогообложения;

в) существование, на основании законов или административных актов, препятствий для обмена информацией с другими правительствами для налоговых целей по налогоплательщикам, пользующимся отсутствием или номинальным налогообложением;

г) отсутствие требования по ведению реальной деятельности.

Прозрачность обеспечивается тем, что налоговые законы открыто и последовательно применяются среди расположенных на той же территории налогоплательщиков и что имеется информация, необходимая налоговым органам для определения корректности расчета налоговых обязательств.

По мнению германских ученых Х. Х. Кёрнера и Э. Даха, одной из форм отмывания является «перевод «грязных денег» в любую страну мира, где нет строгих правил ведения бухгалтерского учета и государственного контроля за деятельностью банков, ослабленный налоговый контроль и неразвитая система налоговых институтов при сильно смягченных нормах уголовной ответственности» [12]; иными словами, речь идет об оффшорной территории, характеризующейся целым рядом отрицательных свойств.

С другой стороны, возможность появления «сомнительных» объектов в пределах какой-либо юрисдикции уже может привести к восприятию ее как оффшорной. Так, в директиве Европейского Союза от 26 октября 2005 г. 2005/60/ЕС о предотвращении использования финансовой системы с целью отмывания денег и финансирования терроризма упоминаются оффшорные банки — *shell banks* (банки-«оболочки»), для определения которых нужен только факт «инкорпорации их в какой-либо юрисдикции без физического присутствия». Сама юрисдикция не именуется оффшорной, но факт создания *shell banks* приводит к такому пониманию.

Более того, известно, что европейские специальные службы проводят частые конференции по вопросам «борьбы с коррупцией и оффшорными финансовыми центрами»; там создание оффшоров в противоправных целях уже рассматривается в перечне уголовно наказуемых деяний.

Преимущественно негативное восприятие оффшоров прослеживается и в работе Группы разработки финансовых мер борьбы с «отмыванием» денег — ФАТФ (Financial Action Task Force on Money Laundering — FATF). Группа ФАТФ в 2000 г. издала доклад, содержащий 25 критериев для определения так называемых «стран и территорий, отказывающихся от сотрудничества» (*non-cooperative countries and territories*), со списком 15 таких стран, большая часть которых являлась оффшорными территориями. В разработанных ФАТФ «40 рекомендаций» есть, в частности, требования к финансовым институтам об идентификации подлинных бенефициаров счетов, что прямо затрагивает интересы лиц, использующих оффшорные технологии.

Тот же взгляд на использование оффшоров присутствует и в работе Группы «Эгмонт», и Европейского ведомства по борьбе с мошенничеством (Office European de Lutte Anti-Fraude — OLAF), и Группы банковского надзора по оффшорам (Offshore Group of Banking Supervisors — OGBS), хотя

эта последняя организация в то же время отстаивает возможности легального существования оффшоров.

Несомненно, однако, что, при всей настойчивости международных и национальных компетентных организаций и органов, применение оффшоров само по себе не должно рассматриваться как противоправная деятельность: дело в том, что использование какой-либо организации (компании, фонда, траста, etc.), находящейся вне пределов юрисдикции государства, резидентом которого является лицо, ее использующее, не объясняется лишь наличием налоговых льгот в юрисдикции оффшора.

Можно утверждать, что оффшор характеризуют следующие элементы: субъект — лицо, использующее организацию в пределах юрисдикции одного государства как элемент, обеспечивающий основную деятельность субъекта в пределах юрисдикции других государств;

объект — организация, чье существование предполагает возможное и преимущественное ее использование лицом иной юрисдикции;

субъективная сторона — интересы субъекта, связанные с реализацией его целей по обеспечению его основной деятельности;

объективная сторона — реальные действия субъекта по фактическому обеспечению его основной деятельности через использование особенностей оффшорной юрисдикции [12].

На основании изложенного можно остановиться на таком определении. Термин «оффшор» применяется для определения организации, которая используется каким-либо физическим или юридическим лицом по причинам: а) нахождения этой организации за пределами юрисдикции государства, где осуществляется основная деятельность лица; б) наличия в юрисдикции, под которой существует организация, черт, привлекательных для деятельности лица (предусмотренных законодательством административных, налоговых и иных льгот и преимуществ, юридического статуса и организационно-правовых форм, традиций и обычаев делового оборота и т.д.); в) обеспечения основной деятельности лица за счет использования этой организации.

Итак, оффшорные зоны — это небольшие государства или территории, привлекающие иностранные капиталы посредством предоставления налоговых и других льгот при проведении финансовых-кредитных операций с иностранными резидентами и иностранной валюте.

Работая в оффшорных зонах, коммерческие компании реализуют свое право выбрать любые допустимые законом методы и средства для уменьшения налоговых обязательств, освобождения от таможенных тарифов, валютного контроля, экспортных и импортных квот.

Использование термина «оффшор» в таком или подобном значении, несомненно, снизит остроту дискуссии по поводу негативных и позитивных сторон оффшорной деятельности, с одной стороны, и позволит адекватно отражать феномен оффшора в сфере правопонимания международных (или трансграничных) отношений на современном этапе.

Одним из следствий стремительного развития оффшорного сектора мировой экономики стало от-

крытие новых возможностей для стран так называемой мировой периферии — небольших государств с малоэффективной экономикой. Здесь создание благоприятных условий для иностранных инвесторов в сопряжении с устремлениями ТНК привело к формированию оффшоров в отдаленных от мировых финансовых центров и на первый взгляд малоперспективных странах третьего мира. В результате этого у многих из этих стран появились новые возможности для экономического развития, а оффшорный бизнес стал во многом его основой [5].

Несмотря на тенденцию к универсализации, оффшорные центры развивающихся стран имеют свою специфику, свои отличительные черты в сравнении с оффшорами промышленно развитых стран. К таковым можно отнести полную зависимость от импорта необходимых для развития оффшорного бизнеса элементов инфраструктуры, работу с капиталами, как из развитых, так и развивающихся стран, постоянное расширение видов деятельности и перечня предоставляемых услуг, работу по совершенствованию законодательства, вбирающего в себя нормы различных правовых систем, смелое экспериментирование с различными организационно-правовыми формами компаний, отсутствие разветвленной сети договоров об избежании двойного налогообложения, акцент на ценовой конкуренции в борьбе за привлечение клиентов, меньшую степень сотрудничества с международными экономическими организациями в вопросах борьбы с «отмыванием» «грязных» денег.

Особую роль оффшорный бизнес играет для группы развивающихся стран, объединяемых общим термином «малые островные государства и территории с уязвимой экономикой». Большинство из них в недалеком прошлом представляли собой пример стран мировой периферии, имея типичные характеристики аутсайдеров мирового экономического процесса. Развитие оффшорной индустрии, ставшей существенной доминантой их хозяйственных систем, вывело эти, обделенные традиционными ресурсами и особо уязвимые со стороны многочисленных факторов внешней среды страны, на первые позиции среди государств развивающегося мира по таким показателям, как ВВП на душу населения, уровень социальной защищенности, уровень технологической оснащенности, уровень развития сектора услуг и пр. Таким образом, ставка на формирование оффшорных центров и всемерное развитие оффшорного бизнеса была сделана верно, что благоприятно сказалось на экономическом развитии указанных стран.

Стремительное развитие оффшорного бизнеса в последние десятилетия XX века помимо положительного эффекта привело и к обострению ряда проблем международных экономических отношений. Несовершенство налоговых систем многих стран мира, отсутствие гибкого контроля за движением капитала в сочетании с недобросовестной предпринимательской практикой выдвинуло на первый план проблему нелегального перемещения капиталов и «отмывания» денег. В то же время негативные факторы воздействия оффшорной деятельности на мировые финансы ставят на повестку дня мирового

экономического развития вопросы регулирования оффшорного бизнеса в мировом масштабе [13].

Заключение

На основании проведенного исследования показано, что развитие оффшорного бизнеса в развивающихся странах является значительным направлением совершенствования системы МЭО, активно способствует объединительным, интеграционным процессам на планете, вовлечению развивающихся стран в мирохозяйственные процессы. В то же время негативные факторы воздействия оффшорной деятельности на мировые финансы ставят на повестку дня мирового экономического развития вопросы регулирования оффшорного бизнеса в мировом масштабе.

Как видно, в мировой экономике существует вполне легитимный оффшорный сектор, в котором обращаются огромные средства, происходящие, естественно, прежде всего, из наиболее развитых государств мира. Уже одно это дает некоторую гарантию сохранения статуса, то есть продолжения существования безналоговых юрисдикций. И несмотря на достаточно жесткий прессинг со стороны ряда государств, оффшорные зоны продолжают свое существование, хотя применяемые бизнесом схемы их использования будут существенным образом усложняться с тем, чтобы сохранить привычный экономический эффект использования оффшорных компаний.

Список литературы

1. Геоэкономические сценарии развития и Украина : монография / [М. Из. Згуровский, Ю. М. Пахомов, А. С. Филипенко и др.]. — К. : Акад., 2010. — 323 с.
2. Воронина А. М. Место и роль оффшорного бизнеса в современной мировой экономике : дисс... канд. экон. наук / А. М. Воронина. — М., 2008. — С. 52-54.
3. Волкова К. В. Проблема развития оффшорного бизнеса в мировой экономике : дисс... канд. экон. наук / К. В. Волкова. — Самара.
4. Горбунов А. Р. Оффшорный бизнес и создание компаний за рубежом / А. Р. Горбунов. — М., 1994. — 55 с.
5. Довгаль Е. А. Международная экономика : уч. пос. / Е. А. Довгаль. — Х. : НУА, 2001. — 263 с.
6. Сердинов Э. М. Международный оффшорный финансовый сектор / Э. М. Сердинов // Банковское дело. — 2000. — №10. — С. 65-67.
7. Стригин А. В. Мировая экономика : учебник / А. В. Стригин. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Экзамен, 2004. — 512 с.
8. Чернявский С. П. Международный оффшорный бизнес и банки / С. П. Чернявский. — М. : Финансы и статистика, 2006. — С. 139-141.
9. Шеховцов Н. О. География оффшорных зон мира: дисс... канд. геогр. наук / Н. О. Шеховцов. — М., 1998. — 35 с.
10. Школа І. М. Економіка України в умовах глобалізації : монографія / І. М. Школа, О. В. Бабінська. — Чернівці : Книги-XXI, 2009. — 528 с.
11. Шонджиєв Б. И. Оффшорный бизнес и проблемы противодействия отмыванию «грязных» денег в современной мировой экономике : дисс... канд. экон. наук / Б. И. Шонджиєв. — М., 2005.
12. Кузнецов А. И. Свободные зоны и национальная экономика / А. И. Кузнецов // МЭ и МО. — 1990. — №2. — 105 с.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ВИЩА ФОРМА РОЗВИТКУ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Щелкунова М.С.,
аспірантка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Розвиток інтеграційних процесів є найважливішою характеристикою сучасного світового господарства, оскільки поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації господарського життя, науково-технічної, виробничої та комерційної кооперації у світовій економіці ведуть до розвитку міжнародної економічної інтеграції.

Ключові слова: міжнародна економічна інтеграція, світове господарство, інтернаціоналізація.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ КАК ВЫСШАЯ ФОРМА РАЗВИТИЯ МИРОХОЗЯЙСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ

Развитие интеграционных процессов является важнейшей характеристикой современного мирового хозяйства, поскольку углубление международного разделения труда, интернационализации хозяйственной жизни, научно-технической, производственной и коммерческой кооперации в мировой экономике ведут к развитию международной экономической интеграции.

Ключевые слова: международная экономическая интеграция, мировое хозяйство, интернационализация.

INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION AS A HIGHEST FORM OF DEVELOPMENT OF THE WORLD ECONOMIC RELATIONS

The development of integration processes is an essential characteristic of the modern world economy, as the widening of international division of labor, the internationalization of economic life, science, technology, industrial and commercial cooperation in the global economy led to the development of international economic integration.

Key words: international economic integration, the world economy, the internationalization.

До кінця XX століття посилюється господарська взаємозалежність національних економік, яка сформувала у світовій економіці умови, що зумовили глобалізацію та всебічну інтеграцію. Обидва ці явища є формами сучасного етапу інтернаціоналізації міжнародного економічного життя. На формування світового господарства все більше впливають міждержавні об'єднання, торгово-економічні блоки, «віртуальні» фінансові ринки, валютні і фондові ринки.

Питанням, пов'язаним з розвитком інтеграційних процесів, зміною їх місця у світовому господарстві, присвячений ряд наукових праць провідних українських учених, а саме А.П. Голікова, В.І. Сідорова, Е.О. Довгаль, Н.І. Гончаренко, С.М. Макухи, І.І. Пузанова, С.А. Циганова, А.С. Філіпенко, Ю.Г. Козака, Ю. Н. Пахомова, С.О. Якубовського, а також російських учених: З.К. Раджабової, Л.В. Шкварі, Е.Ф. Авдокушина, А.П. Кирєєва, А.С. Булатова, І.А. Спірідонова.

Метою даної роботи є дослідження міжнародної економічної інтеграції, рівнів світового господарства, зв'язку інтеграції та інтернаціоналізації; розгляд економічних шкіл та їх теорій щодо інтеграції; вивчення форм інтеграційних процесів; дослідження ефектів інтеграції; аналіз впливу інтеграції на світове господарство під час сучасної кризи.

Розвиток інтеграційних процесів є найважливішою характеристикою сучасного світового господарства, оскільки поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації господарського життя, науково-технічної, виробничої та комерційної кооперації у світовій економіці ведуть до розвитку міжнародної економічної інтеграції [1].

Світове господарство — це багатогранне явище, яке можна розглядати з різних точок зору. Ми згодні з визначенням українського економіста А. С. Філіпенка, який вважає, що світове господарство — це відображення структури сучасної цивілізації [14].

Характерними ознаками розвитку світового господарства в сучасних умовах слід вважати такі: динамізм економічного розвитку; поглиблення інтеграційних процесів між країнами світу; посилення диференціації економічного розвитку країн, що розвиваються; ринкова уніфікація економічного розвитку більшості країн світу. Поряд з особливостями розвитку світового господарства потрібно зазначити і певні структурні зміни, що відбуваються у процесі його функціонування за умов посилення, інтенсифікації міжнародних економічних зв'язків країн світу. До таких змін насамперед належать: збільшення обсягу виробництва продукції у матеріальній сфері; зменшення питомої ваги сільсько-господарського виробництва; високі темпи розвитку сфери послуг і збільшення кількості зайнятих у ній; швидкий науково-технічний прогрес транспортної та інформаційно-комунікаційних систем; зміна аграрно-сировинної спрямованості країн, що розвиваються; скорочення питомої ваги сировинних товарів і збільшення частки машин і устаткування у світовому товарообороті [1].

На думку російського економіста А. П. Кирєєва, першою організацією, заснованою на принципах наддержавності, було Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Це міжнародна організація, яка об'єднала вугільну та сталеварну промисловість шести європейських країн і заклала основу сучасному Європейському Союзу [23].

Розглянемо угруповання розвинутих країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія та Китай). Абревіатура БРІК була введена американським інвестиційним банком Goldman Sachs в 2001 році для привернення уваги до прибуткових можливостей ринків, які, як він вважав, «стрімко розвиваються». Частка ВВП країн БРІК зросла з 16% в 2000 році до 22% в 2008 році, разом вони нараховують 42% світового населення і одну третину світового економічного зростання за останні десять років [24]. За винятком США (які посідають третє місце за кількістю населення), щорічне економічне зростання в 2000–2009 рр. в чотирьох інших країнах з найбільшою кількістю населення — Китаї, Індії, Індонезії та Бразилії — склав більше 5-6% [26].

Таблиця 1.2
Доля країн БРІК у світовому населенні
і фінансах

Країна	Доля від світового населення, %	Населення, млн	Доля від світового ВВП, %	Доля у світовому фондовому ринку, %
Китай	19,6	1354,1	13,6	2,3
Індія	17,6	1214,5	5,5	0,9
Бразилія	2,8	195,4	2,9	1,8
Росія	2	140,4	3,2	0,7

Складена автором за даними ООН, січень 2010

З таблиці 1.2 можна побачити, що лідером серед країн БРІК у долі від світового населення є Китай (19,6%), на другому місці Індія (17,6%), після них Бразилія (2,8%), а також Росія (2%). Китай також лідирує за місцем у світовому ВВП — 13,6%, на другому місці Бразилія (1,8%), Індія (0,9) та Росія (0,7%) на третьому і четвертому місцях відповідно. За часткою у світовому фондовому ринку лідирує також Китай (2,3%), на другій сходинці знаходиться Бразилія (1,8%), на третьому і четвертому місці — відповідно Індія (0,7%) і Росія (0,7%) (див. табл. 1.2).

У зв'язку з приєднанням ПАР (Південно-Африканська Республіка) до БРІК 18 лютого 2011 р., за заявою індійського міністра фінансів з цього часу група почала носити назву BRICS [22]. Тобто ще не має статистики щодо ПАР у цьому об'єднанні.

Далі розглянемо вплив інтеграційних процесів на економіку країн під час сучасної кризи. Для цього необхідно розібратися з теорією економічних криз.

Точки падіння реального ВВП випали на 1998 р. та 2001 р. Період 2002–2007 рр. визначився сталим економічним зростанням. Криза 2008–2009 рр. вперше за 40 років показала не зниження приросту економічного зростання, а економічний спад на рівні — 2,6% [2].

За даними Світової Організації Торгівлі (СОТ), до економічної кризи (до 2008 р.) світова економіка стабільно розвивалася і світовий ВВП зростав у попередні роки на 3,3%, 3,7%, 3,4% відповідно, експорт товарів зростав за цей період відповідно на 6,5%, 8,5% і 5,5% [4].

З табл. 3 «Темпи зростання ВВП найбільших економік світу у % 2009–2010 рр. та прогнозування 2011–2012 рр.» можна побачити, що 2008 рік дійсно характеризувався економічним спадом для більшості країн світу. Але вже 2009 р. дає позитивні ефекти щодо ВВП відносно 2008 р. У 2011–2012 рр. очіку-

ється продовження позитивної тенденції щодо росту ВВП у країнах світу, про що говорилося у звіті [3].

Таблиця 3
Темпи зростання ВВП найбільших економік
світу у % 2009–2010 рр. та прогнозування
2011–2012 рр.

	2009	2010	2011	2012
Світовий ВВП	-0,6	5,0	4,4	4,5
Розвинуті країни	-3,4	3,0	2,5	2,5
США	-2,6	2,8	3,0	2,7
ЄС	-4,1	1,8	1,7	2,0
Єврозона	-4,1	1,8	1,5	1,7
Німеччина	-4,7	3,6	2,2	2,0
Франція	-2,5	1,6	1,6	1,8
Італія	-5,0	1,0	1,0	1,3
Іспанія	-3,7	-0,2	0,6	1,5
Японія	-6,3	4,3	1,6	1,8
Велика Британія	-4,9	1,7	2,0	2,3
Канада	-2,5	2,9	2,3	2,7
Інші розвинуті країни	-1,2	5,6	3,8	3,7
Країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою	2,6	7,1	6,5	6,5
Центральна і Східна Європа	-3,6	4,2	3,6	4,0
СНД	-6,5	4,2	4,7	4,6
Росія	-7,9	3,7	4,5	4,4
Україна	-14,8	4,2	4,5	4,9
Азія, що розвивається	7,0	9,3	8,4	8,4
Китай	9,2	10,3	9,6	9,5
Індія	5,7	9,7	8,4	8,0
Латинська Америка та Карибський басейн	-1,8	5,9	4,3	4,1
Бразилія	-0,6	7,5	4,5	4,1
Мексика	-6,1	5,2	4,2	4,8
Ближній Схід та Північна Африка	1,8	3,9	4,6	4,7

Складено автором [за даними 3]

«Велике значення у ослабленні наслідків світової економічної кризи має розвиток міжнародного співробітництва та регіональної економічної інтеграції», — було висловлено на засіданні «Великої Двадцятки» у Вашингтоні 15 листопада 2008 р. У прийнятій 6-сторінковій Декларації було опубліковано, що «світове господарство і фінансові ринки стикаються з серйозними труднощами», а також що «необхідно нарощувати співпрацю і працювати спільно з метою відновити глобальне зростання» [1].

Особливо важливу роль у протистоянні глобальному економічному спаду призвана зіграти, на думку М.У. Рахматової, регіональна економічна інтеграція. Захист національних ринків усередині континентальних інтеграційних угруповань стає основою для розвитку й забезпечення стабільності й стійкості регіональної економіки. Євразія стає провідним регіоном світу. Якщо раніше Євразійський континент відставав від глобальних світових подій, то останні 10 років ситуація змінилася. В умовах світової кризи економічний баланс забезпечують, перш за все, країни Євразії — Китай, Росія, Євросоюз та Індія. Світова криза активізувала інтеграційні процеси у СНД — метою жовтневого 2008 р. саміту СНД у Бішкеці був пошук спільних шляхів подолання негативного кризового впливу. Фактично тоді пройшло два саміти — зібрались глави країн СНД та ЄврАзЕС, щоб знайти сумісні шляхи щодо подолання наслідків економічної кризи. У листопаді 2008 р. на саміті у Кишиневі було прийнято стратегію економічного розвитку СНД до 2020 р. Найпріоритетнішими напрямками було визначено:

- 1) завершення формування й функціонування зони вільної торгівлі;
- 2) формування передумов для створення загально-економічного простору;
- 3) створення спільних ринків для окремих видів продукції;
- 4) формування мережі міжнародних транспортних коридорів [1].

На думку українського економіста О.Г. Білоруса, сьогодні почався новий етап світового економічного розвитку, де головними «дійовими особами» уже стають не країни, а їх об'єднання та найбільші транснаціональні корпорації, фінансовий стан яких перевищує розміри державних бюджетів деяких країн. Близько 90% кількості транснаціональних фірм базується в розвинутих країнах з ринковою економікою [3].

Таким чином, з проведеного дослідження в роботі можна зробити висновок, що розвиток світового господарства, пристосування його до змін, пов'язаних з науково-технічним та соціально-економічним прогресом, зумовили розмаїття інтеграційних структур: міждержавних, соціально-економічних, регіональних, функціонально-галузевих. Нині процеси економічного співробітництва тією чи іншою мірою охопили всі країни світу.

Нові кількісні і якісні характеристики інтеграційних процесів зумовили розвиток теорії економічної інтеграції. Серед російських і зарубіжних учених-дослідників економічної інтеграції немає єдиного підходу до розуміння сутності і цілей інтеграції. Тенденція розвитку загальносвітових і регіональних інтеграційних процесів далеко не однозначна ні за часом, ні за критеріями становлення і розвитку. Міркування економічної вигоди при вступі країн в інтеграційний блок є вирішальними. У зв'язку з цим необхідно сформулювати таке визначення сутності та змісту інтеграції, де обов'язковим параметром залишається об'єднання національних економік в єдиний економічний блок з метою підвищення ефективності господарської діяльності, забезпечення мобільності факторів виробництва, використання конкурентних переваг, оптимізації використання ресурсів та гармонізації економічної політики.

На рубежі століть сталася масштабна реструктуризація світової економічної системи, йде пошук нових параметрів стратегічної рівноваги. У цих умовах кожна країна повинна пристосовуватися до нового економічного порядку, проводити політику оптимального використання процесів, пов'язаних з глобалізацією, маючи на увазі і стратегічні інтереси: конкурентоспроможність, скорочення витрат

виробництва, підвищення продуктивності праці, поліпшення позиції кожної окремо взятої країни в міжнародному поділі праці. Дані обставини диктують необхідність оптимальних, найбільш придатних для тієї чи іншої країни або регіону світу, способів і засобів пристосування до умов глобалізації. Регіональні інтеграційні угруповання, головною метою яких є підвищення і зміцнення внутрішньої конкурентоспроможності, можуть протидіяти негативним ефектам глобалізації, одночасно виступаючи її суб'єктами.

Вихід виробничого процесу за межі окремого підприємства, а потім і за межі національної економіки, підготовлений самим процесом міжнародного поділу праці, приводить до кардинальних змін у структурі світового господарства і внутрішньої організації національних господарств. У нинішніх умовах посилення економічного зближення та об'єднання окремих країн і регіонів в єдиний господарський комплекс зумовило феномен транснаціоналізації господарського життя. Транснаціоналізація економіки і її головна форма ТНК стимулює міжнародні процеси, націлені на подолання митних бар'єрів, посилення власних конкурентних переваг, отримання додаткових вигід з країнових відмінностей у податкових режимах. ТНК необхідно оцінювати, насамперед, за їх ролі в організації міжнародного виробництва. Міжнародне внутріфірмове виробництво на основі одиничного поділу праці — фактичне ядро диверсифікованої транснаціональної структури, що дозволяє ТНК активно використовувати досягнення сучасної науки і техніки. В результаті відкриваються нові можливості для інвестиційної та фінансової діяльності, додаткові переваги, обумовлені консолідацією зусиль під об'єднаним керівництвом.

Під час світової економічної кризи регіональна інтеграція, на думку багатьох вітчизняних та західних економістів, відіграє найважливішу роль у підтриманні економічної стабільності. В умовах глобалізації світової економіки міжнародна економічна інтеграція досягла нової якості. Роль регіональних структур у вирішенні глобальних проблем сучасності та забезпеченні стабільності зростає.

Поглиблення економічних інтеграційних взаємозв'язків між країнами на різних рівнях та в різних формах при всій нерівномірності цього процесу дозволяє їм повніше використовувати національні ресурси для розв'язання внутрішньогосподарських і загальносвітових завдань.

Науковий керівник: к.е.н., проф. Сідоров В.І.

Список літератури

1. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения / Е.Ф. Авдокушин. — М.: Юристъ, 2001. — 368 с.
2. Андреева Л. Взгляд на системную конкурентоспособность как доминанту устойчивого развития экономики / Л. Андреева, Е. Миргородская // Экономист. — 2004. — № 1.
3. Білорус О. Г. Глобальна інтеграція і тенденції еволюції світу / Л.В. Білецька, О.В. Білецький, В.І. Савич. Економічна теорія : навч. посіб. — 2-ге вид. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 688 с.
4. Білорус О.Г. Економічна система глобалізму. — К. : КНЕУ, 2003. — 360 с.
5. Голіков А. П. Економіко-математичне моделювання світогосподарських процесів. : науковий посібник / А. П. Голіков. — 2-ге видання. — К. : Знання, 2009. — 222 с.
6. Гео-економічні сценарії розвитку і Україна : монографія / [М. З. Згуровський, Ю. М. Пахомов, А. С. Філіпенко, В. Г. Андрійчук, І. К. Бистряков, В.С. Будкін та ін.]. — К. : Акад., 2010. — 323 с.

7. Довгаль Е.А. Международная экономика : уч. пос / Е.А. Довгаль. — Х. : НУА, 2001. — 263 с.
8. Зовнішньоекономічний словник-довідник / В.В. Батрименко, С.В. Борисов, М.М. Відякіна; за ред. А.С. Філіпенко. — К. : Академія, 2009. — 247 с.
9. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка : навч. посібник / Ю. Г. Козак, В. М. Осипов, Н. С. Логвінова. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 1118 с.
10. Міжнародні економічні відносини. Система регулювання міжнародних економічних відносин / А. С. Філіпенко, І. В. Бураковський, В. С. Будкін та ін. — К. : Либідь, 2009.
11. Пахомов Ю. М. Проблемы взаимодействия и взаимодополнения Украины и России в контексте мирового опыта / Ю. М. Пахомов // Экономика і прогнозування. — 2003. — № 4. — С. 22—37.
12. Гальчинський А. Геополітичні аспекти євро інтеграційного курсу України / А. Гальчинський // Політика і культура. — № 42. — 2002.
13. Пузанов І. І. Особливості розвитку світової торгівлі в сучасних умовах / І. І. Пузанов. — К. : Товариство «Знання» України, 2002. — 15 с.
14. Політична економія : навч. посіб. / Г. А. Оганян, В. О. Паламарчук, А. П. Румянцев та ін.; за заг. ред. Г. А. Оганяна. — К. : МАУП, 2003. — 520 с.
15. Раджабова З. К. Мировая экономика / З. К. Раджабова. — М. : Инфра, 2006. — 336 с.
16. Смоляков В. А. Политическое измерение экономической интеграции / В. А. Смоляков // Вестник ХГАЭП. — 2010. — №3 (48).
17. Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини : теорія [Текст] : підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів / А. С. Філіпенко. — Київ: Либідь, 2008. — 392 с.
18. Шкваря Л. В. Возможности формирования общего межгосударственного инновационного пространства СНГ: вопросы теории и практики [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://innclub.info/wp-content/uploads/>
19. Школа І. М. Економіка України в умовах глобалізації : монографія / І. М. Школа, О. В. Бабінська. — Чернівці : Книги-XXI, 2009. — 528 с.
20. Якубовський С.О. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності / за ред. Якубовського С.О., Козака Ю.Г., Логвінової Н.С. — К. : Центр учбової літератури, 2011. — 472 с.
21. Jovanovic M.N. International Economic Integration. Limits and Prospects. London and New York, 1998. — P. 343.
22. Бібліографічний каталог країн БРІКС. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.itamaraty.gov.br/temas-mais-informacoes/saiba-mais-bric/catalogo-bibliografico-do-brics/view>
23. Киреев А.П. Международная экономика Ч1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.i-u.ru/biblio/archive/kireev_megd
24. Сайт Евразийского экономического сообщества [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.evrazes.com>
25. Сайт ЮНВТО. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://unwto.org>
26. World Organization of creditors [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.woc-org.com>

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАУКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Юрченко С. А.,

кандидат географических наук, доцент

Юрченко А. Е.,

соискатель

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Статья посвящена выявлению особенностей развития науки в условиях глобализации. Показаны значение, функции и основные черты научной инфраструктуры. Определена роль организационных структур науки в развитии НИОКР. Выявлены особенности развития науки в отдельных странах, проявление глобализации в инновационной сфере.

Ключевые слова: наука, научная инфраструктура, уровень образования, научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, финансирование науки, глобализация.

ЕКОНОМІЧНІ І ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАУКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена виявленню особливостей розвитку науки в умовах глобалізації. Показані значення, функції та основні риси наукової інфраструктури. Визначена роль організаційних структур науки в розвитку НДДКР. Виявлені особливості розвитку науки в окремих країнах, проявлення глобалізації в інноваційній сфері.

Ключові слова: наука, наукова інфраструктура, рівень освіти, науково-дослідницькі та досвідно-конструкторські роботи, фінансування науки, глобалізація.

ECONOMIC AND SPATIAL FEATURES OF SCIENCE DEVELOPMENT UNDER GLOBALIZATION CONDITIONS

This article reveals the revelation of features of science development under globalization conditions. The meaning, functions and main features of science infrastructure are shown. The article defines the role of organizational science structures in R&D development is defined. The features of science development in some countries and globalization display in an innovation sphere are revealed.

Key words: science, science infrastructure, level of education, R&D (research and development), science financing, globalization.

Постановка проблемы. Место страны в системе мирового хозяйства, её современный социально-экономический уровень развития предопределяется научно-информационным потенциалом, способностью применять новые знания на практике. Финансово-экономический кризис вновь привлекает внимание экономистов к проблемам развития науки и научной инфраструктуры. Это связано с тем, что на восстановление промышленности, сферы услуг требуется один-два года, а на реанимацию науки уходит целое поколение. Отставание же в области высоких технологий снижает конкурентоспособность национальной экономики. По сравнению с материальными ресурсами, интеллектуальные ресурсы приобретают все большую значимость в социально-экономическом развитии страны. Это является еще одной из причин для создания научно-исследовательских центров, капитализации научных исследований, что, в свою очередь, актуализирует изучение тенденций и особенностей развития науки.

Анализ последних публикаций. Исследованию разных аспектов развития науки посвящено достаточно большое количество трудов как отечественных, так и зарубежных ученых. Так, роль науки в развитии мирового хозяйства и отдельных отраслей «новой экономики» показана Г. Вайнштейном, Т. Вальковой, Л. Гохберг, Н. Ивановой, С. Роговым и др. Вопросы географии мировой науки анализировались в работах Н. Алисова, Б. Хорева. Функции, назначение и развитие научной инфраструктуры охарактер-

изованы в трудах В. Дергачёва, М. Комарова и др. Д. Реутен, А. Сзалай, Дж. Грей, М. Нетвич рассматривали динамику современной науки под влиянием информационно-коммуникационных технологий. Особенности развития электронной науки отражены Дж. Тейлором, П. Вутерсом. Однако изучение опыта, пространственных и экономических особенностей и тенденций развития науки на современном этапе требуют осмысления и более глубокого изучения.

Цель статьи — определить экономические и пространственные особенности развития науки в условиях глобализации.

Основная часть. Состояние и тенденции развития научно-технического потенциала страны определяются двумя группами факторов: количественными и качественными. Первая группа характеризуется развитым в стране материально-техническим обеспечением НИОКР (научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы), наличием квалифицированных научных исследователей, объемом финансовых ресурсов, выделяемых на науку и научное обслуживание. Вторая группа факторов включает систему организации НИОКР, приоритеты научных разработок, а также уровень развития научного обслуживания [7]. Научные ресурсы определяют возможности любой страны осуществлять у себя НИОКР.

В отличие от других видов деятельности, научная деятельность связана с информацией, применяет специальные методы и приёмы. Для её развития

необходимы специальные приборы, средства и оборудование, наличие библиотек, информационных центров, система подготовки кадров. Результаты научной деятельности должны быть реализованы на практике. Это предопределило функции инфраструктуры науки, к которым относятся:

1. обеспечение материальных условий создания научных центров в регионе;
2. предоставление необходимого технического оборудования для выполнения исследований;
3. информационное обеспечение научного творчества;
4. обеспечение коммуникативного общения учёных;
5. обеспечение планирования и координации развития науки в регионе;
6. обеспечение подготовки высококвалифицированных учёных;
7. создание благоприятных социально-бытовых условий [4, с. 34].

Организационная структура науки представлена на учреждениях разного типа (государственных, частных и т. д.): высшими учебными заведениями с исследовательскими лабораториями, исследовательскими центрами отдельных фирм, объединений, корпораций.

Наука связана с преобразованием значительно-го объема данных, использование которых приобретает все большее значение в современном научном познании. Поэтому организация более свободного доступа к общим цифровым научным данным и современным информационным инструментам позволила бы осуществлять хранение, поиск, визуализацию и высокий уровень анализа данных. Этому в определенной степени способствует Интернет.

В 2001 г. Дж. Тейлор для выражения нового направления организации научной работы, характеризуемой глобальным сотрудничеством в основных областях научной сферы, ввел термин E-Science, который может означать: электронная наука, электронная научная деятельность, расширенная наука и создание возможностей для науки. В 2006 г. П. Вутерс охарактеризовал E-Science как взаимодействие трех ее составляющих: совместного использования вычислительных ресурсов, распределенного доступа к данным, использование Интернет-технологий для научного сотрудничества и познания [19]. Ряд других ученых также концентрируют внимание на сотрудничестве ученых, совместном использовании данных и информации. Однако научно-исследовательская инфраструктура Интернет пока не является массовой. В настоящее время, по данным нидерландских ученых, в 28 % исследованиях мира используется информация цифровых хранилищ, и по прогнозам эта цифра будет увеличиваться [17].

Развитие науки коррелирует с уровнем образования. ОЭСР опубликовала доклад «Обзор образования 2012», где была показана доля людей с высшим образованием в 34 странах-членах организации. На основе этого доклада Wall St. выделил 10 стран с наибольшим количеством взрослых людей с высшим образованием, что отражено в таблице 1. Канада, Израиль и Япония занимают первые три места с самой высокой долей образованных взрослых.

Таблица 1

Первые 10 стран с самой высокой долей населения с высшим образованием

Страна	Доля населения с высшим образованием, %	Среднегодовой темп роста в 2000-2010 гг., %	ВВП на душу населения, US\$
Канада	51	2,4	39 050
Израиль	46	... нет данных	26 531
Япония	45	2,9	33 785
США	42	1,3	46 548
Новая Зеландия	41	3,5	29 711
Южная Корея	40	5,2	28 797
Великобритания	38	4,0	35 756
Финляндия	38	1,8	36 307
Австралия	38	3,2	40 790
Ирландия	37	7,3	40 478

Источник: [15].

Согласно данным последних международных экономических исследований, даже в разгар кризиса количество выпускников учебных заведений увеличивается. Однако в более развитых странах рост образовательных ставок происходит медленнее, чем в странах с развивающейся экономикой. Следует отметить также, что в странах с более высоким образованием наблюдается более низкий уровень безработицы, а кризис в них в меньшей степени повлиял на снижение занятости людей, имеющих высшее образование. Так, с 2008 по 2010 гг. уровень безработицы среди развитых стран вырос с 8,8% до 12,5% для людей без высшего образования, с 4,9% до 7,6% — только с начальным высшим образованием, а для обладателей степени бакалавра — лишь с 3,3% до 4,7% [15].

Крупной статьей бюджета любой страны являются расходы на образование. Деньги, которые тратятся на обучение подрастающего поколения, фактически будут в будущем определять уровень образованности населения страны, ее конкурентоспособность на мировом рынке. В США, Канаде, Франции, Великобритании, Венгрии, Польше, балтийских странах затраты на образование составляют 5,3–6,5% ВВП, а в Японии, Германии и Болгарии — 3,9–4,1% ВВП [13]. В целом европейские страны, известные своим качественным образованием, тратят на одного ученика значительно больше России и Украины, а иногда в десятки раз больше, чем некоторые развивающиеся страны [11].

География НИОКР имеет свои особенности. По сравнению со сферой промышленности проведение научно-исследовательских работ на предприятиях секторов услуг отличается более низкой исследовательской активностью. Промышленными предприятиями чаще создаются специальные научно-исследовательские подразделения. Это свойственно и крупным фирмам-производителям услуг. Относительно небольшие компании сферы услуг могут специализироваться на выполнении ограниченного объема исследовательских работ, как для внутренних нужд, так и по заказам клиентов. На предприятиях инфраструктуры научно-исследовательские разработки касаются в основном изменений концепций организации производства; новые продукты услуг осваиваются на основе технологий, разработанных в промышленной сфере. Высокий

уровень внедрения НИОКР наблюдается в области компьютерных технологий, инженерного и технического планирования, охраны окружающей среды [5, с. 194 – 195].

В развитых странах научно-технологическая политика направлена на повышение конкурентоспособности. В них университеты являются в основном главными производителями фундаментальных и теоретических исследований. Так, среди вузов США особую роль в развитии науки играют 156 университетов, обладающих современной технической базой и высококвалифицированными кадрами. В свою очередь, среди них в 20 ведущих университетах (Массачусетский технологический институт, Стэнфордский, Гарвардский, Принстонский университеты и др.) концентрируется наибольший объем научных исследований [7]. Однако в странах с развитой экономикой по объему затрат и численности научных кадров, количеству получаемых патентов, потоку технических новинок в виде продуктов, процессов и услуг ни университеты, ни государственные лаборатории не могут сравниться с корпоративной наукой. На её долю в большинстве этих стран приходится более 65 % затрат на исследования и разработки в общем объеме национальных фундаментальных и прикладных исследований и разработок (ИР). В среднем по странам ОЭСР этот показатель приближается к 70 %, а удельный вес корпоративного патентования в общем объеме патентов, выдаваемых в развитых странах, составляет 75 – 80% [3, с. 63; 2, с. 31].

Значительную долю выполняемых промышленными компаниями НИОКР составляют опытно-конструкторские разработки, представляющие заключительную часть цикла «научные исследования – производство». В них научные идеи воплощаются в новых продуктах и процессах, внедряемых в производство. Это имеет положительное значение для фирм в конкурентной борьбе.

Согласно выводам исследования «Global Innovation 1000», опубликованного международной консалтинговой компанией Booz & Company, после снижения расходов на инновации в 2009 г., вызванного экономическим спадом, общий объем инвестиций в НИОКР компаний в 2010 г. резко увеличился. 1000 публичных акционерных компаний с самыми крупными инвестициями в мире увеличили общие расходы на НИОКР в 2010 г. на 9,3 % (до US\$ 550 млрд) по сравнению со снижением на 3,5 % в 2009 г., т. е. возвратились к долгосрочной траектории роста расходов на инновации. Наиболее значительное увеличение расходов на НИОКР имели программное обеспечение и Интернет (11 %), здравоохранение (9,1 %) и автомобильная промышленность (8,5 %). На эти три отрасли приходится более 75 % общего роста расхода на инновации.

Тройку мировых лидеров по общей величине расходов на НИОКР составляют фармацевтические компании: Roche Holding AG (Швейцария), Pfizer (США), Novartis (Швейцария). Четвертое и пятое места занимают Microsoft (США, программное обеспечение) и Merck & Co. (США, фармацевтика). Всего на 20 ведущих компаний по инвестициям в 2010 г. приходится в среднем 10 % роста НИОКР (US\$ 142 млрд) [10].

Единый критерий степени наукоёмкости продукта и производств не определён. ОЭСР относит к наукоёмким отрасли и производства с уровнем затрат на НИОКР более 4 % оборота (в США – не менее 3,3 % с долей занятого персонала НИОКР не менее 2,5 %). Имеются и качественные критерии: соответствие товаров мировому уровню качества, экспорт вырабатывающей его технологии и др. [1, с. 234]. Показательна в этом отношении доля высокотехнологичной продукции в общем объеме экспорта. Лидерами-экспортерами такой продукции в 2010 г. являлись Филиппины (54,3 %), Китай (50,8 %), Тайвань (48,1 %), Малайзия (44,5 %), Израиль (31,1 %), Таиланд (30,6 %), США (28,5 %). А в общем объеме мирового экспорта высокотехнологичных товаров первое место занимал Китай (23,7%). Затем следуют США (11,6 %), Германия (7,4 %), Тайвань (5,6 %) и Япония (5,0 %). Для сравнения вклад России составляет всего лишь 0,14% [6].

Стратегия приоритетного использования интеллектуального потенциала способна обеспечить инновационный путь развития. Это предполагает значительное увеличение средств в науку, повышение качества образования, а также укрепление связей науки, образования и производства. В науке постоянно растут затраты на исследования, обеспечение их оборудованием, приборами, информацией. В развитых странах доля расходов на НИОКР варьирует в основном в пределах 2 – 3% от ВВП. Но жесткой зависимости между уровнем развития той или иной страны и долей расходов на науку в ее ВВП не наблюдается. Хотя в целом развитые страны расходуют на НИОКР относительно больше финансовых ресурсов, чем развивающиеся государства, а крупные развитые страны, чаще всего, тратят на науку больше средств, чем малые [7]. Но в некоторых странах уже исторически сложились более высокие доли затрат на НИОКР в ВВП. Так, в 2010 г. они составляли: в Швеции, Финляндии – 3,5%, в Израиле – 4,2%. В то же время, по данным МВФ (по паритету покупательной способности – ППС), в Украине этот показатель держится на уровне 0,9% ВВП (в 2003 г. – 1,1%) [9]. По мнению ряда экспертов, финансирование науки в 1 % от ВВП страны является пороговым, ниже которого происходит распад научно-технической базы, деградация научного потенциала [5, с. 196].

В настоящее время в мире складываются 4 основных центра научного прогресса – США (35% мировых расходов на НИОКР по ППС), ЕС (24%), Япония (12,6%) и Китай (11,1%) (см. таблицу 2).

Таблица 2

Общие расходы на НИОКР в 2009 г. (US\$ млрд по ППС и % от мировых расходов на НИОКР)

Страна	US\$ млрд	%	Страна	US\$ млрд	%
США	389,2	35,0	Россия	21,7	2,0
Япония	139,6	12,6	Италия	18,6	1,7
Китай	123,7	11,1	Бразилия	18,0	1,6
Германия	67,9	6,1	Тайвань	17,5	1,6
Южная Корея	41,3	3,7	Испания	17,2	1,6
Франция	41,1	3,7	Австралия	14,9	1,3
Великобритания	37,2	3,3	Швеция	11,4	1,0
Индия	28,1	2,5	Нидерланды	10,4	0,9
Канада	23,2	2,1	Израиль	8,8	0,8
Всего				1112,5	100

Источник: [18].

В 2010 г. во всех регионах мира наблюдался рост расходов на инновации. Так, северо-американские компании увеличили расходы на НИОКР на 10,5 %, европейские — на 5,8 % и японские — 1,76 %. В то время как китайские и индийские компании увеличили инвестиции более чем на 38 %. Компании других регионов мира активизировали инвестиции в НИОКР, доведя их почти до 14 % [10].

Несмотря на экономический кризис, обвал евро валюты и растущую безработицу, в странах ЕС ежегодно растет объем финансирования науки и высоких технологий. Даже Италия, имеющая самый большой из стран ЕС государственный долг, постоянно увеличивает затраты на исследовательские программы. Так, в 2010 г. в стране было потрачено на науку (US\$ 22,6 млрд) на 15,3 % больше, чем в 2005 г. (US\$ 19,6 млрд). С 2007 г. 23 страны из 27 членов еврозоны постоянно увеличивают инвестиции в исследования и разработки [9].

В общемировых затратах на НИОКР доля Азии продолжает расти. Эта тенденция наметилась пять лет назад, в основном благодаря тому, что Китай увеличивал расходы на науку в среднем на 10 % в год [8]. В результате по расходам на НИОКР Китай в ближайшее время перегонит Японию, а в 2020-е гг. сравняется с США. По количеству научных публикаций (120 тыс., или 8,5 % всех научных публикаций в мире в 2008 г.) КНР уже занимает второе место. На долю КНР приходится 31,7 % публикаций по кристаллографии, 31,2 % — по металлургии, 22,1 % — по междисциплинарной физике, 21,1 % — по прикладной математике, 20,8 % — по материаловедению, 16,9 % — по химии, 14,2 % — по физике [12]. Быстрому развитию науки в Китае способствуют государственные программы технологического и научного развития.

Доля Индии, второй по величине страны в Азии, в научных публикациях равна пока 3 %. Но при этом этот показатель составляет 8,3 % в органической химии, медицинской химии — 6,5%, химии — 5,7 %. Только США, Япония и Китай стоят впереди Индии по НИОКР в информационных технологиях и средствах связи [12].

Темпы роста расходов на НИОКР в США, Японии и Германии ниже, чем в Китае, России, Южной Корее, Индии и Бразилии. Поэтому страны с развивающейся экономикой могут потеснить не только развитую Европу, но и США [8].

Для развития науки большое значение имеет соответствующая политика государства. К способам поощрения инновационной активности относятся так называемые «налоговые расходы» — налоговые кредиты и льготное налогообложение для корпораций, осуществляющих государственные или собственные программы НИОКР. Они распространены в 21 стране ОЭСР. Например, в США налоговый кредит на НИОКР, проводящихся на территории США, позволяет вернуть из уплаченного налога сумму, равную до 20 % приращения расходов на НИОКР в текущем году. Это стимулирует эффективное проведение компаниями долгосрочных исследований, необходимых для новой экономики. Также налоговые кредиты очень важны на ранних стадиях развития фирм и особенно эффективны в малом бизнесе.

В Китае, Индии, Бразилии, Южной Корее и некоторых других быстро развивающихся странах применяют более льготные формулы расчета налогового кредита на базе текущих объемов инвестирования НИОКР компаниями. Это позволяет им возвращать компаниям средства, инвестированные в исследования, в более значительных объемах. Налоговые субсидии во Франции составляют 0,425 затрат бизнеса на НИОКР, в Испании — 0,349, в Канаде — 0,326, в Индии — 0,269, в Бразилии — 0,254, в Великобритании — 0,179, в Японии — 0,159, в Южной Корее — 0,158, в Китае — 0,13833.

В ряде стран активно поощряются вложения граждан в высокотехнологичные проекты. Так, в США при инвестировании в венчурные предприятия с капиталом менее US\$ 1 млн разрешается учитывать потери от таких вложений при расчете подоходного налога. Во Франции, Бельгии и Канаде разработаны налоговые схемы по стимулированию вложений граждан в венчурные фонды. В ряде стран (Канада, Австралия, Ирландия, Нидерланды, Бельгия и др.) «налоговые расходы» на НИОКР превышают бюджетные ассигнования [12].

Многолетнее недофинансирование науки в странах СНГ имеет негативные последствия, способствуя деградации человеческого капитала. Например, общие расходы на НИОКР на душу населения в странах ОЭСР составляют примерно US\$ 700, в США, Японии, Израиле и Финляндии — около US\$ 1100. Россия по этому показателю (US\$ 86) отстает от лидеров в 4–5 раз, а по частным расходам (US\$ 40) — в 15–20 раз. В то время как Китай по уровню расходов частного сектора на НИОКР на 1 человека почти в 1,5 раза опережает Россию.

Негативную роль играет очень низкий уровень затрат на одного научного исследователя. В России он в три раза меньше среднемирового показателя, в пять раз меньше, чем в США, в Германии, в четыре — чем в Великобритании, Франции и Японии. Это затрудняет ученым вести научные исследования в России. Кроме того, уровень многократно уступает доходам ученых в развитых государствах. Все это привело к эмиграции ученых (от 100 до 250 тыс. чел.). Неудивительно, что в России всего 1 % опрошенных с уважением относится к профессии ученого, в то время как в США — 56 % [16]. Эти же проблемы характерны и для Украины.

Государство и бизнес в Украине вместе вкладывают в финансирование сферы ИР втрое меньше (US\$ 2,9 млрд), чем тратит на эти цели одна только американская корпорация Microsoft. Почти вдвое больше, чем в Украине, финансируется эта сфера в Чехии — US\$ 4,3 млрд. При этом чешский ВВП меньше украинского [9]. Важной задачей в стране становится создание в стране условий на уровне мировых стандартов для научной молодежи, чтобы остановить «утечку мозгов» или перехода молодых ученых в более престижные и высокооплачиваемые сферы экономики.

В настоящее время в условиях глобального перелива производственных, финансовых и трудовых ресурсов наблюдается глобализация инновационной сферы. Это проявляется в увеличивающейся доле зарубежного финансирования научных исследований в большинстве развитых и новых

индустриальных стран, в размещении исследовательских подразделений ТНК в регионах с благоприятными для такой деятельности условиями и т. д. Зарубежные исследовательские подразделения ТНК открывают, прежде всего, с целью обеспечения потребностей собственных производственных мощностей, созданных в соответствующих странах. В долгосрочной перспективе они должны способствовать модернизации технологической базы компании за рубежом. Кроме того, ТНК инвестируют процессы слияния с конкурентом или его поглощение, в результате которых корпорации приобретают и научно-исследовательские подразделения. С середины 1980-х гг., по данным ЮНКТАД, на эти цели используется более 3/5 общего объема прямых иностранных инвестиций в США, ЕС и Японии.

Глобализация ИР способствует унификации стандартов образования и ученых степеней, регулированию условий конкуренции в научно-технической сфере, принятию новых подходов к миграции специалистов. Однако участие ТНК в финансировании исследовательских программ через предоставление грантов, партнерство или совместные

исследования осложняет процесс формирования и реализации научной политики в принимающей стране [14].

Выводы. Итак, в настоящее время на мировой арене происходят значительные изменения. Полицентрическая система международных отношений приходит на смену однополярному миру. Роль центров силы могут выполнять только державы с мощным научно-техническим потенциалом. В этих условиях США остаются мировым лидером, однако разрыв между Америкой и другими центрами сокращается. Все более острый характер приобретет конкуренция в научной сфере. В этих условиях в отдельных странах предоставляются льготные условия для развития науки.

Сложившаяся ситуация в развитии науки в Украине создает угрозу национальной безопасности. Поэтому необходим новый подход к науке, продуманная государственная стратегия, чтобы преодолеть научно-технологическое отставание страны и снижение международной конкурентоспособности отечественной продукции.

Список литературы

1. Алисов Н. В. Экономическая и социальная география мира (общий обзор) : учебник / Н. В. Алисов, Б. С. Хорев. — М. : Гардарики, 2000. — 704 с.
2. Гохберг Л. Национальная инновационная система России в условиях «новой экономики» / Л. Гохберг // Вопросы экономики. — 2003. — № 3. — С. 26-44.
3. Иванова Н. Национальные инновационные системы / Н. Иванова // Вопросы экономики. — 2001. — № 7. — С. 59-70.
4. Комаров М. П. Инфраструктура регионов мира : учебник / М. П. Комаров. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2000. — 347 с.
5. Юрченко С. А. Инфраструктура мира : учебное пособие / С. А. Юрченко; пер. с укр. Юрченко С. А. — Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2006. — 328 с.
6. Кроме нефти и газа [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://vz.ru/economy/2012/5/30/580961.html>
7. Мировое экономическое развитие и социальный прогресс [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-166455.html>
8. Мировые расходы на НИОКР в 2011 году составят \$1,2 триллиона. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=414734>
9. Несмотря на кризис, прогрессивные экономики мира наращивают инвестиции в науку и новые технологии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.shkin.ru/news/4585-226-korrespondent-mozgovoy-shturm-nesmotrya-na-krizis-progressivnye-ekonomiki-mira-narashchivayut-investitsii-v-nauku-i-novye-tehnologii.html>
10. Расходы компаний на инновации во всем мире в 2010 году вновь начали расти, показало исследование Global Innovation 1000, проведенное Booz & Company [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pr-release.ru/30641>
11. Расходы на образование в разных странах [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.examen.ru/main2/news_and_articles/articles/rashody-na-obrazovanie
12. Рогов С. М. Россия должна стать научной сверхдержавой. Невостребованность науки как угроза национальной безопасности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.econorus.org/sub.phtml?id=142>
13. Россия тратит на здравоохранение, образование и науку меньше, чем развитые и развивающиеся страны [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.kras-med.ru/events/news/17_0se1.html
14. Роль науки [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://milogya.ru/mireconom5.htm>
15. Самые образованные страны мира [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rate1.com.ua/obshchestvo/2342/>
16. Семенов С. А. О финансировании науки в России и в Америке [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.proza.ru/2010/05/18/437>
17. National Science Foundation, Beyond Being There: A Blueprint for Advancing the Design, Development, and Evaluation of Virtual Organizations, Final Report from Workshops on Building Effective Virtual Organizations, May 2008 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ci.uchicago.edu/events/VirtOrg2008/>
18. R&D Magazine, 2010 Global R&D Funding Forecast, p. 5 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.econorus.org/sub.phtml?id=142>
19. Wouters P. What is the matter with e-Science? Thinking aloud about informatisation in knowledge creation [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pantaneto.co.uk/issue23/wouters.htm>

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЩОДО ПРОБЛЕМ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Антипенко Володимир Федорович

доктор юридичних наук, професор

Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету

У статті розкривається недостатня ефективність чинного міжнародного права, його невідповідність сучасним світовим соціально-економічним реаліям, як наслідок, неналежної уваги до кримінології цієї сфери. Обґрунтовується доцільність виділення міжнародної кримінології як специфічного напрямку науки кримінології.

О ПРОБЛЕМАХ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

В статье раскрывается недостаточная эффективность действующего международного права, его несоответствие современным мировым социально-экономическим реалиям как следствие недостаточного внимания к криминологии этой сферы. Обосновывается целесообразность выделения международной криминологии как специфического направления науки криминологии.

Ключевые слова: международная криминология, международное право, международная преступность.

CONCERNING THE PROBLEMS OF INTERNATIONAL LAW EFFECTIVENESS

The article reveals the lack of effectiveness of current international law and its discrepancy with modern global social and economic realities as a result of improper attention to this area of criminology. The author substantiates the expediency of the allocation of international criminology as a specific direction of the science of criminology.

Key words: international criminology, international law, international crime.

Світове господарство зазнає глибокої кризи, що супроводжується зниженням якості життя для більшості населення землі, а також неухильним зростанням міжнародних правопорушень та міжнародної злочинності. Так звані позитиви глобалізації не трансформуються у головну якість «незлочинного» суспільства — соціальну рівність. Глобалізація не несе соціального примирення, підсилює соціально-економічну поляризацію. Вона породжує і нарощує міжнародну конфліктність, а отже — міжнародну криміногенність. Звідси виникають сумніви щодо ефективності міжнародного права.

Проблему ефективності міжнародного права насамперед утворює ситуація, коли злочинні наслідки, що мають місце у міжнародному суспільстві, які є співставними з руйнівним потенціалом світових війн, у сучасних умовах глобальної капіталізації світу на деконструктивному фундаменті фінансової цивілізації, настають в результаті в основному легітимних, правомірних дій провідних держав світу та правлячих еліт.

Для порівняння, наприклад, можна стверджувати, що норми Статуту та юридичні оцінки Трибуналу в ході Нюрнберзького процесу базувались значною мірою на очевидності злочинного результату, яким були значні людські жертви і руйнації. Причому на відміну від сучасної міжнародної злочинності трагічні наслідки гітлерівської злочинності повною мірою сполучувались з жорстоким та візуальським характером їх дій. На тому, до речі, ґрунтується п. 3 ст. 6 Статуту Нюрнберзького Міжнародного Воєнного Трибуналу [1].

Сучасна ж статистика, що висвітлює стан міжнародного суспільства, особливо в аспекті людського виміру, цілком порівнювана з наслідками Другої світової війни.

Однак ситуації, коли сотні мільйонів людей потерпають нечувані страждання, гинуть, піддаючись

голоду, вигнанню з рідних земель, хворобам, різним способам десоціалізації через наркоманію, алкоголізм, проституцію і т. ін., далеко не завжди пов'язані з прямою жорстокістю і бузувірством інституцій, органів та систем, що породжують ці ситуації.

Навпаки світосистема, сутність якої складає домінування ліберально-демократичного капіталізму і відповідні йому цінності християнсько-європейської (західної) цивілізації, намагається демонструвати несприйняття безпідставної жорстокості і відмежуватися від цілком очевидних наслідків свого домінування.

Між тим, міжнародне право залишається індиферентним щодо такої суперечливої і разом з тим тривожної тенденції. Воно немовби не помічає такої глобальної криміногенності і не виявляє навіть спроб нормативно реагувати на неї, чим, по суті, підживлює зростаючу енергію протестних сил.

Тому доречним є запитання: чи не входять у дисонанс з динамікою негативного сегменту глобалізаційних процесів окремі норми і положення міжнародного права, передусім у сфері регулювання протидії міжнародним злочинам?

Адже загальновідомо, що якщо право перешкоджає соціальному розвитку, воно повинне зазнавати змін.

Сьогодні все більшою мірою проявляється головна невідповідність сучасного міжнародного права, яка полягає в наступному. Стратегічна сутність і спрямованість основних принципів міжнародного права, його імперативних і багатьох диспозитивних норм не викликає сумнівів. Однак міжнародно-правові механізми їх реалізації у великій мірі влаштовані таким чином, що регулюють лише боротьбу із вторинними проявами міжнародних правопорушень, детермінанти та сутнісні характеристики яких, між тим, визначаються у категоріях глобальних негативних процесів і явищ. До міжнародно-правового ре-

гулювання вони запропоновані, як правило, через основні принципи міжнародного права і загальні, універсальні норми *erga omnes*. Проте, по-перше, відсутня чітка криміналізація усього ланцюга діянь, що становлять порушення цих принципів і норм, а по-друге, учасниками міжнародно-правових актів, норм і положень, що передбачають конкретику їх реалізації, стають далеко не всі суб'єкти відповідних правовідносин, особливо найбільш впливові. Наприклад, норми і положення, що покликані забезпечувати права і свободи громадян, мають узагальнений характер і не завжди чітко окреслені юридичними категоріями (право на дах над головою, свободу від голоду і т. ін.). Порушення таких прав у своїй основі пов'язане не з одномоментними або епізодичними діями певних осіб, наділених відповідною компетенцією, а з системними вадами організації міжнародного життя.

У дійсності виходить, що діяння, які утворюють головну первинну кримінальність або криміногенність, продуковану глобалізованою світосистемою, незважаючи на те, що у своїй більшості вони становлять правопорушення за міжнародним правом (наприклад, право на розвиток, самовизначення, невтручання і т.п.), в діючій правоохоронній сфері не піддаються відповідній криміналізації. У більшості випадків, вони залишаються за межами активного регулятивного впливу міжнародного права.

Часто дії держав та інших суб'єктів міжнародних правовідносин, що утворюють зазначену криміногенність, помилково оцінюються лише як причини та умови іншої (вторинної) злочинності і, немов би, виносяться «за дужки» криміналізації, результуючи недосконалу, неповну міжнародну нормотворчість, яка, відповідно, зосереджується в основному на злочинних проявах похідного, вторинного характеру.

Таким чином, зазначені первинні діяння, які є, як правило, складовими порушення основних принципів міжнародного права, штучно поміщаються в суто детермінаційну категорію і залишаються предметом політичної або моральної відповідальності, чим вихолощується зміст правового впливу. До речі, і в цій якості вони не особливо засуджуються.

Таким чином, міжнародне право, по суті, «відсувається» від розв'язання сутності важливих проблем міжнародного життя, нерідко створюючи при цьому додаткову конфліктність.

Злочинність у всіх своїх проявах, її різні види і системи взаємопов'язані між собою, щонайменше, через суспільство як єдиний, спільний детермінант. Оскільки міжнародне суспільство не так чітко структуроване як суспільство у межах держави, то й детермінантність його по відношенню до міжнародної злочинності визначається іншими відмінними методами. Кримінологія тут мусить враховувати подвійний вплив на міжнародну злочинність: як з боку держави, так і з боку міжнародного співтовариства, а також у системі взаємовідносин держави з міжнародним співтовариством.

Оцінка досліджень у сфері міжнародної злочинності дає підстави вважати, що для пізнання міжнародних злочинів і, зокрема, тероризму, кримінологія змушена виходити за межі традиційної методології та інструментарію. Предмет її дослідження лежить у дещо іншій площині, ніж та, до якої тра-

диційно прив'язується кримінальна злочинність, у тому числі і транснаціональна. Результат тут пов'язується з розробкою похідних криміногенності, що породжуються глобалізацією і супроводжуючою її системною кризою світогосподарства. Це і утворює особливу методологію і науковий інструментарій, які необхідно «адаптувати» до кримінології. Адже міжнародне суспільство — це зовсім інша, ніж та, що базується на структурі держави, соціальна цілісність, і дослідження конфліктності в межах цієї соціальної «мегацілісності» також повинне мати іншу, відмінну від «внутрішньодержавної» методологію.

Криміногенність, криміногенні обставини і чинники тут набувають нових незвичайних для кримінології форм і «образів». Власне кримінологія немов би не помічає (а можливо, і не здатна помічати) їх присутність у міжнародному соціальному житті, не реагує своєю дослідницькою увагою на ці обставини, а отже, міжнародне кримінальне право не отримує адекватних обґрунтувань і рекомендацій щодо змісту міжнародної нормотворчості і кримінально-правового контролю.

Не здобули кримінологічного «статусу» та відповідних міжнародних кримінально-правових наслідків такі криміногенно гострі проблеми міжнародного життя, як соціально-економічна поляризація міжнародного співтовариства; проблема економічного паразитування квазіекономіки і особливо руйнівної для світового господарства діяльності ринку фінансових спекуляцій; ерозія державної основи світоустрою; загроза збереженню самотності (а можливо, існуванню) цивілізаційних культур; загроза глобальної кримінальної анархії, а особливо регулятивності соціального життя на терористичній основі і т.п.

Не поміченою з боку кримінології і, відповідно, міжнародного права залишається очевидна тенденція перетворення держави (основного суб'єкта МП) на інструмент лобіювання інтересів правлячих еліт.

У міжнародному житті на відміну від внутрішньодержавних суспільних процесів часто іншим буває і процес трансформації злочинів у злочинність, набуття нею відмінних від злочинів у їхній сумі якостей. Адже злочинна сутність будь-якого діяння і явища у цілому в системі міжнародного права визначається кінець кінцем волею держави як основного суб'єкта міжнародного права. Держава за своєю міжнародно-правовою сутністю «на свій погляд» може в одних випадках визначати кримінальність діянь, залишаючи некриміналізованою певну злочинність, у других, навпаки, визначати кримінальність явища, не визнаючи такими діяння, що утворюють таку кримінальність. І нарешті, у третій випадках для визначення явища злочинним кримінальність конкретних злочинів може підбиратись таким чином, що «отримана» в результаті злочинність набирає змісту, вигідного для одних держав і невигідного для інших.

Така специфіка для її пізнання потребує особливого (міжнародного) комплексу наукового інструментарію з тим, щоб з'ясувати криміногенність, яка виникає у вирі сучасного мегасоціуму.

Вивчаючи злочин, злочинність, її детермінацію і причинність, кримінологія не повною мірою визначає свої завдання і можливості їх вирішення у міжнародно-правовій сфері. В результаті ряд проблем,

вирішення яких могло б суттєво підвищити рівень і якість протидії міжнародним злочинам, залишаються без належного кримінологічного опрацювання, а саме:

1. Не приділяється належної уваги дослідженню проблеми мотивації, зважаючи на впливовий фактор державної суб'єктності міжнародної злочинності.

2. Не створено системної диференційованої основи кримінологічних досліджень детермінації міжнародної злочинності. Це не дозволяє заглибитись у ключові проблеми світового розвитку у повному кримінологічному циклі їх опрацювання.

3. Незважаючи на кримінальну первинність низки міжнародних злочинів і очевидну особливість умов їх функціонування, зміст системи міжнародної злочинності як антисистеми на фоні міжнародної суспільної системи і системи міжнародного права як підсистеми останньої не визначено.

Це зашкоджує вибудові відповідної кримінологічної техніки і методології, здатної реагувати на міжнародну специфіку злочинності.

4. Не знаходить належного розвитку і опрацювання думка про міжнародне суспільство як єдиний (стратегічний) детермінант міжнародної злочинності. Її виділення в окрему науково-кримінологічну проблему і подальше інтенсивне дослідження створило б основу для пізнання системи міжнародної злочинності. Ефективна кримінологія у сфері міжнародної злочинності не може відбутися без визна-

чення змісту і приведення у систему тих негативних соціальних виявів міжнародного життя, на вістрі яких утворюються і функціонують міжнародні злочини.

5. Поглибленому опрацюванню слід піддати проблему винного порушення кримінальної заборони у міжнародному кримінальному праві. Оскільки винність такого порушення, а отже, вищий ступінь суспільної небезпеки у порівнянні з іншими негативними відхиленнями, деліктами, тут йде від держави як основного суб'єкта міжнародного права, є доцільність дослідження проблеми кримінальної відповідальності держави в сучасних умовах гіперінтернаціоналізації міжнародного життя і перетворення у політичний інструмент правлячого класу.

Таким чином, для того, щоб встановлювати криміногенність у сучасних міжнародних взаємодіях, створювати умови для криміналізації діючих у глобальному просторі суб'єктів, міжнародне право мусить «глобалізуватися» як за своєю сутністю, так і щодо категоріального апарату.

Йдеться про міжнародно-кримінологічне освоєння глобального простору, коли глобалізація самих категорій кримінального у міжнародному праві повинна відбуватися на основі глобалізації змісту поняття, що охоплюють політичний, економічний, соціальний і культурний детермінізм.

Вирішенню цієї задачі сприяє відкриття нового міжнародного напрямку у кримінологічній науці [2].

Список літератури

1. Устав Международного высшего трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_201
1. Антипенко В.Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму / В.Ф. Антипенко. — Одеса : Фенікс, 2011. — 320 с.

ЗМІНИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ОФІСУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Передерій О.С.,

кандидат юридичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Григоренко Є.І.,

кандидат юридичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті з позицій загальнотеоретичного аналізу висвітлюються основні причини і сутність змін у правовому статусі Європейського поліцейського офісу. Аналізуються процеси оновлення актів нормативно-правового забезпечення діяльності вказаної інституції. Основна увага приділяється розгляду зміни компетенції Європолу після реформи 2009 року.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейський поліцейський офіс, інституціональний механізм Європейського Союзу, реформування Європейського поліцейського офісу.

ИЗМЕНЕНИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЕВРОПЕЙСКОГО ПОЛИЦЕЙСКОГО ОФИСА В КОНТЕКСТЕ ТРАНС- ФОРМАЦИИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО МЕХАНИЗМА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

В статье с позиций общетеоретического анализа освещаются основные причины и сущность изменений в правовом статусе Европейского полицейского офиса. Анализируются процессы обновления нормативно-правового обеспечения функционирования указной институции. Основное внимание уделяется рассмотрению изменений компетенции Европола после реформы 2009 года.

Ключевые слова: Европейский Союз, Европейский полицейский офис, институциональный механизм Европейского Союза, реформирование Европейского полицейского офиса.

MUTATIONS BOTH THE LEGAL STATUS OF A EUROPEAN POLICE OFFICE OF THE TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF THE EUROPEAN UNION

The article reveals the main causes and blessed nature of the changes in the legal status of the European Police Office from the standpoint of general theoretical analysis. The processes of updating the regulatory laws of the institution functioning are analyzed. The main attention is paid to the competence of the Europol changes after the reform of 2009.

Key words: European Union, European Police Office, institutional mechanism of European Union, reform of European Police Office.

Багаторічний розвиток інтеграційних процесів держав у межах Європейського Союзу (далі — ЄС) є поетапним і складним процесом. Він супроводжується створенням багатьох наддержавних інституцій та їх подальшою організаційно-правовою трансформацією. У всіх випадках це супроводжується зміною їх правового статусу і відповідною трансформацією компетенції.

За останні два десятиліття інституційний механізм ЄС зазнав багатьох змін у напрямі ускладнення інституційного механізму і збільшення кількості спеціалізованих інституцій. З організацій, у межах яких розвивалися господарські та економічні зв'язки, вони перетворились в унікальні утворення нового типу, які функціонують на базі тісного співробітництва держав-членів ЄС в різних галузях народного господарства і сферах суспільних відносин.

Європейський поліцейський офіс (далі — Європол) як складна поліфункціональна структура, яка була заснована для координації діяльності національних органів охорони порядку держав європейського альянсу з метою протидії діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань, не стала виключенням. Дана інституція з часу свого заснування також

зазнала певних перетворень і зміни правового статусу. Відповідно, метою статті є висвітлення основних змін, які вносилися у правовий статус Європолу, та визначення компетенції цієї організації на сучасному етапі розвитку ЄС.

Офіційно Європол був заснований 26 липня 1995 року, коли на виконання ст. 29 Маастрихтського договору [1] Радою Європейського Союзу було схвалено Конвенцію про створення Європейського поліцейського відомства (далі — Конвенція про Європол). Основне завдання діяльності Європолу — здійснення загальної координації процесів співпраці поліцейських органів країн-членів ЄС та виконання функцій щодо підтримки та посилення діяльності поліцейських органів та інших правоохоронних органів держав-членів Союзу, а також їх співробітництва у запобіганні та протидії тяжкої злочинності, тероризму і тих форм злочинності, що посягають на загальні інтереси, які виступають об'єктом політики Європейського Союзу. Фактично заснування загальноєвропейської поліцейської організації було, як зазначає В.В. Войников, відповіддю на необхідність більш тісного співробітництва європейських країн у галузі боротьби зі злочинністю [2, с. 61].

Доцільно зазначити, що за час свого існування правовий статус Європолу змінювався, а сама організація зазнавала реформування. Це обумовлювалося загальною тенденцією трансформації інституціонального механізму ЄС. Основних причин зміни правового статусу Європолу було декілька:

по-перше, фінансування діяльності Європолу і його загальний бюджет формувалися виходячи з фінансових можливостей кожної держави-члена. Ця обставина призводила до певних конфліктних ситуацій на рівні політичного діалогу між державами-членами, адже рівень фінансової спроможності держав ЄС є різним і внески до бюджету Європолу для деяких країн були обтяжливими;

по-друге, правомочність Європолу залежала від того, наскільки швидко Конвенцію про його заснування ратифікують національні парламенти держав-членів ЄС. Враховуючи те, що ЄС з кожним роком розширювався, збільшувалася кількість парламентів, що мають визнати юрисдикцію Європолу. У підсумку Конвенція про заснування загальноєвропейської поліцейської організації ратифікувалася протягом трьох років і вступила в дію 1 липня 1999 р. Відповідно, даний чинник об'єктивно затягував у часі старт роботи Європолу, надавав іміджу цієї організації певного консерватизму;

по-третє, нормативно-правове забезпечення діяльності Європолу передбачало внесення змін і доповнень до Конвенції про Європол. Це, в свою чергу, потребувало реалізації складної і тривалої в часі процедури ратифікації розроблених змін і доповнень національними парламентами держав-членів. Враховуючи те, що Європол має діяти оперативно і забезпечувати швидкий обмін інформацією, затягування у часі зміни цієї компетенції обумовлює зниження ефективності роботи його інформаційно-аналітичних підрозділів. Крім того, серед експертів, що спеціалізуються на функціонуванні Європолу, довгий час точилися дискусії щодо особливостей реалізації його повноважень на території держав-членів ЄС. Мова йде, передусім, про надання Європолу повноважень брати участь у діяльності слідчих груп, координації проведення кримінальних розслідувань національними поліцейськими органами держав-членів і т.д. Поступово це також призвело до того, що назріла необхідність переглянути положення Конвенції про Європол і внести в неї зміни шляхом видання спеціальних міждержавних договорів, які також потребували ратифікації в усіх країнах Союзу. Оскільки держави-члени нерідко, як ми вже зазначали, затягували ратифікаційний процес, здійснення необхідних реформ у правовому статусі Європолу відкладалося на багато років. Створювалася ситуація, коли Європол не міг виконувати оперативно свої завдання, адже не мав на це мандату певної держави-члена ЄС;

по-четверте, кількарічна практика функціонування Європолу не повною мірою задовольняла очікування керівництва ЄС щодо належної координації діяльності поліцейських сил країн-членів. Не було вироблено чіткого механізму контролю за діяльністю Європолу, а також чітко не було сформульовано повноваження Європолу щодо керівництва національними поліцейськими силами.

Відповідно, досить жорсткий і складний юридичний механізм зміни правового статусу функ-

ціонування Європолу спонукали Європейський Союз, використовуючи нові законодавчі повноваження в кримінально-правовій сфері, надані йому Амстердамським 1997 р. і Ніццьким 2001 р. договорами, скасувати Конвенцію про Європол. Невдовзі було започатковано розробку обов'язкового нормативного акту, подальший перегляд якого більше не потребував би національних ратифікацій. 06.04.2009 р. на рівні ЄС було схвалено Рішення «Про створення Європейського поліцейського відомства (Європол)» (далі — Рішення) [3]. Рішення від 06.04.2009 р. *de jure* і *de facto* виступає як документ, що заново засновує Європейське поліцейське відомство. У зв'язку зі скасуванням Конвенції 1995 р. створений на її основі «старий» Європол припиняє своє існування. На його місці створюється «новий» Європол, який повністю інтегрований в організаційний механізм Європейського Союзу і має фінансуватися вже не за рахунок внесків держав-членів, а безпосередньо із загального бюджету ЄС. Можливі зміни до Рішення не підлягають обов'язковій ратифікації національними парламентами.

Оновлення нормативної бази функціонування Європолу започаткувало реформу Європолу. У відповідності до документу «новий» Європол набуває ряд додаткових можливостей і повноважень, яких не мав його попередник. Створений Рішенням від 06.04.2009 р. «новий» Європол виступає правонаступником «старого» Європолу, у тому числі щодо укладених останнім міжнародних угод.

Відповідно до ст. 64 Рішення він приступив до функціонування 01.01.2010 р. Компетенція Європолу була значно розширена. Особливо це стосується повноважень щодо протидії злочинами, які не обов'язково здійснені в рамках злочинної організації. Після реформи 2009 р. Європол охоплює кілька найважливіших з точки зору забезпечення правопорядку в ЄС напрямків діяльності:

- протидія організованій злочинності, тероризму та іншим тяжким формам злочинності, що зачіпають дві або більше держав-членів таким чином, що, зважаючи на масштаби, тяжкості наслідків відповідних злочинів, виникає нагальна необхідність у спільних діях держав-членів;

- оцінка загроз злочинності, що загрожують існуванню ЄС, і проведення стратегічних аналізів;

- протидія злочинності, пов'язаної з:

- а) метою придбати засоби вчинення діянь, що знаходяться у сфері компетенції Європолу;

- б) злочинами, вчиненими з метою полегшити або довести до кінця вчинення діянь, що знаходяться у сфері компетенції Європолу;

- в) злочинами, вчиненими з метою забезпечити безкарність діянь, що знаходяться у сфері компетенції Європолу.

Основними функціями Європолу є:

- 1) збір, зберігання, обробка, аналіз інформації та відомостей і обмін інформацією та відомостями;

- 2) невідкладне повідомлення компетентним органам держав-членів за допомогою національного відділу про факти, які їх стосуються, і негайне інформування їх про зв'язки, констатовані між злочинами;

- 3) сприяння розслідувань у державах-членах, особливо шляхом передачі національним відділам всієї доречної інформації з цього приводу;

4) звернення до компетентних органів відповідних держав-членів із запитом про порушення, проведення та координація розслідувань і висування пропозицій про заснування спільних слідчих бригад по певних справах;

5) надання державам-членам ЄС відомостей і допомоги в аналізі, коли проходять великі міжнародні заходи;

6) підготовка оцінок загрози, стратегічних аналізів і спільних доповідей, пов'язаних з його цілями, в тому числі оцінок загрози, яку породжує організована злочинність;

7) розвиток експертних знань щодо застосовуваних компетентними органами держав-членів процедур розслідування і надання порад з проведення розслідувань;

8) надання стратегічних відомостей з метою створення сприятливих умов та сприяння ефективному та раціональному використанню ресурсів, наявних на національному рівні та на рівні Союзу для оперативної діяльності, та надання підтримки цієї діяльності.

Європол також виступає в якості центрального відомства з боротьби з підробками євро відповідно до Рішення 2005/511/ПВД Ради від 12.07.2005 р. про захист євро від фальшивомонетництва. Європол також може сприяти координації заходів, що вживаються компетентними органами держав-членів або в рамках спільних слідчих бригад, коли доречно, у взаємозв'язку з установами Союзу або третіх держав, з метою боротьби з підробками євро. За клопотанням Європол може надавати фінансову підтримку розслідувань, що стосуються підробок єдиної європейської валюти.

Важливо відмітити також і те, що персонал Європолу у відповідності до статті 6 Рішення у якості сил інформаційної підтримки має право брати участь у діяльності спільних слідчих груп і бригад, що розслідують підвідомчі Європолу злочини на території будь-якої країни-члена ЄС. Організаційні умови участі персоналу Європолу у операціях визначаються за домовленістю керівництва Європолу

і держави, на території якої реалізується певний захід. Разом із тим, персоналу Європолу заборонено безпосередньо брати участь у реалізації примусових заходів. Це було і залишається прерогативою національних репресивних служб*. До того ж у ході операцій спільної слідчої бригади персонал Європолу підпорядковується національному праву відповідної держави.

Не менш важливим є те, що після змін у правовому статусі Європолу деталізувалися його повноваження, було окреслено їх алгоритм реалізації за умови взаємодії з національними поліцейськими силами. Збільшилася також роль Європолу і в організації наукового співробітництва поліцейських установ ЄС. Так, після реформи під егідою Європолу постійно організовуються наукові дослідження з проблем протидії організованій злочинності та уніфікації норм кримінального та кримінально-процесуального права у державах-членах Європейського Союзу.

Важливо відмітити те, що в організаційно-управлінському відношенні кожна держава-член ЄС створює спеціальний відділ, що відповідає за здійснення загальних інформаційних функцій Європолу. Подібні відділи очолюють спеціально призначені посадові особи. Слід відмітити, що 28 січня 2011 року наказом Міністра внутрішніх справ України у структурі Робочого апарату Укрбюро Інтерполу створено відділ взаємодії з Європолом, на який покладено функції Національного контактного пункту по взаємодії з Європейським поліцейським офісом [4].

У підсумку слід зазначити, що зміни у правовому статусі Європолу 2009 р. стали важливою складовою частиною трансформації інституціонального механізму Європейського Союзу. Після низки організаційно-функціональних перетворень і спрощення механізму реалізації нормативно-правового забезпечення його діяльності міждержавна поліцейська організація об'єднаної Європи стала більш ефективним знаряддям протидії транснаціональній злочинності.

Список літератури

1. Договор о Европейском Союзе от 07 февраля 1992 г. // Кашкин С.Ю. Европейский Союз: Основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / С. Ю. Кашкин, О. Е. Кутафин, А. О. Четвериков; пер. с англ. А. О. Четвериков; под ред. С. Ю. Кашкина. — М.: ИНФРА — М, 2008. — С. 166-210.
2. Войников В.В. Европейское полицейское ведомство (Европол): история, задачи, структура / В.В. Войников // Российская юстиция. — 2005. — № 2. — С. 20-22.
3. Convention Based on Article K.3 of the Treaty on European Union, on the Establishment of a European Police Office (Europol Convention) [Текст] : EU. Brussels, 18 July 1995 SN 3549/95 // Official Journal of the European Communities. C316. — 1995. — 27 November. — P. 2-32.
4. On the European Police Office (Europol) Establishment // Journal officiel de l'Union européenne L 121 du 15.5.2009, p. 37.
5. Відділ взаємодії з Європолом // Офіційний Інтернет-сайт Українського бюро Інтерполу. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://42827.ncbint00.web.hosting-test.net/?page_id=12

* «Репресивні (каральні) служби» — це органи і установи держав, які у відповідності до законодавства уповноважені здійснювати примусові заходи з метою протидії злочинності, притягнення до відповідальності і покарання суб'єктів протиправних діянь. Кримінальну репресію як невід'ємний елемент правоохоронної функції держави слід відрізняти від політичних репресій (переслідування і усунення противників і критиків правлячого режиму), які є абсолютно незаконними з точки зору базових цінностей Європейського Союзу.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НОТАРІУСІВ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Файєр Олена Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена проблемам здійснення страхування професійної відповідальності нотаріусів. Автором надано визначення поняття «професійна відповідальність нотаріуса», розглянуті особливості страхування професійної відповідальності нотаріусів в Україні та за кордоном, страхові ризики та випадки, підстави виплати страхового відшкодування за договором страхування.

Ключові слова: нотаріус, професійна відповідальність, страховий випадок, страховий ризик, страхування професійної відповідальності нотаріуса.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СТРАХОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НОТАРИУСОВ В УКРАИНЕ И ЗА РУБЕЖОМ

Статья посвящена проблемам осуществления страхования профессиональной ответственности нотариусов. Автором определено понятие «профессиональная ответственность нотариуса», рассмотрены особенности страхования профессиональной ответственности нотариусов в Украине и за рубежом, страховые случаи и риски, основания выплаты страхового возмещения по договору страхования.

Ключевые слова: нотариус, профессиональная ответственность, страховой риск, страховой случай, страхование профессиональной ответственности нотариуса.

LAWFUL GROUNDS OF THE NOTARY'S PROFESSIONAL LIABILITY INSURANCE ACCOMPLISHMENT IN UKRAINE AND ABROAD

This article deals with the problems of the notary's professional liability insurance. The author defines the subject of the notary's professional liability, examines insurance events and grounds of claims payable, which are provided in the liability insurance contract.

Key words: notary, professional liability, insurance risk, insurance event, notary's professional liability insurance

Серед видів страхування професійної відповідальності на українському ринку страхових послуг страхування професійної відповідальності нотаріусів є найбільш популярним та актуальним, оскільки є обов'язковим для всіх приватних нотаріусів країни.

Нотаріат в Україні — це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425-XII, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій показує, що питання страхування професійної відповідальності нотаріусів розглянуто недостатньо. Науковцями розглядаються питання цивільно-правової відповідальності нотаріусів при невиконанні або неналежному виконанні професійних обов'язків, можливість моральної шкоди у клієнта нотаріуса поряд із майновою та інші. Гідним чином не розглянуто поняття професійної відповідальності нотаріусів, не достатньо вивчаються питання щодо захисту клієнтів від професійних помилок нотаріусів при здійсненні ними професійної нотаріальної діяльності шляхом застосування страхування професійної відповідальності нотаріусів.

Питання якості нотаріальних послуг, відповідальності нотаріусів та страхування їх професійної відповідальності висвітлювали в своїх роботах такі українські науковці, як В.В. Комаров, В. Баранкова, С. Я. Фурса, П. М. Павлик, Т. М. Кілічава, С. Хімченко, Л. М. Горбач, О. Б. Каун, О. Залетов, Т. А. Говорушко, та вчені інших країн: Е. Шинкаренко, А. Худяков,

Д. Бойвін, Р. Ходжин, Д. Лоури, Ф. Роулінгс. Але на сьогоднішній день визначення поняття «професійна відповідальність нотаріуса» досі не надано. Вимагають наукового дослідження поставлені проблеми з питань здійснення страхування професійної відповідальності нотаріусів, а саме: виділення предмета та особливостей здійснення цього виду страхування, визначення місця страхування професійної відповідальності нотаріусів серед інших видів страхування професійної відповідальності.

Основною метою цієї статті є надання визначення поняттю «професійна відповідальність нотаріуса», дослідження особливостей страхування професійної відповідальності нотаріусів в Україні та в інших країнах, пропозиція нормативно-правового вирішення питань страхування професійної відповідальності нотаріуса.

У світовій практиці існують різні системи страхування професійної відповідальності нотаріусів, які можна систематизувати у три види.

Перший вид — індивідуальне страхування, коли нотаріус сам звертається до страхової компанії (Німеччина, Фінляндія, Нідерланди, Японія, Бразилія).

Другий вид — самострахування, тобто шляхом об'єднання нотаріусів у товариства взаємного страхування (Канада, Велика Британія, ПАР, Австралія).

Третій вид — колективне страхування, коли у відносини зі страховою компанією вступає нотаріальна асоціація (орден нотаріусів, фонд страхування нотаріусів), яка представляє інтереси всіх своїх членів при укладенні договору страхування професійної відповідальності (Данія, США, Бельгія,

Швеція, провінція Квебек (Канада)). Наприклад, Орден нотаріусів провінції Квебек організовує, за допомогою своїх правил і норм професійної практики, здійснення нотаріальної діяльності так, щоб кожен його член міг надати населенню послуги високої якості. Проте, незважаючи на всі існуючі механізми контролю при наданні цих професійних послуг, не можна повністю виключити професійні помилки, що можуть завдати шкоду третім особам. Щоб захистити населення і мати можливість, у разі необхідності, відшкодувати завдану їм шкоду, Кодекс професій провінції Квебек зобов'язує всі професійні ордени вимагати від всіх своїх членів застрахувати свою професійну відповідальність. Існують різноманітні можливості такого страхування для членів професійних орденів. Орден нотаріусів провінції Квебек створив власний Фонд страхування професійної відповідальності нотаріусів. Членство у Фонді є обов'язковим для кожного нотаріуса. Активи страхового фонду є окремим майном і належать всім нотаріусам; вони призначені виключно для страхування професійної відповідальності [16, с. 39-51, 17, 18; 10, с. 208].

В Україні страхування професійної відповідальності нотаріусів зазвичай здійснюється за системою першого виду, тобто кожен приватний нотаріус повинен застрахувати свою професійну відповідальність у страховика, який має відповідну ліцензію.

Розглянемо особливості професійної діяльності нотаріуса, вимоги до особи, яка бажає займатися нотаріальною діяльністю і визначимо поняття та умови настання професійної відповідальності нотаріуса.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про нотаріат» вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси) [8].

Професійну діяльність нотаріуса відрізняє ціла низка ознак на відміну від представників інших видів юридичної діяльності, а саме:

1) нотаріус працює у сфері доказового права та займається забезпеченням кваліфікованих доказів у справі. Нотаріальні акти мають особливу доказову силу, прикладом чого є норма ст. 219 ЦК України, яка говорить, що у разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину такий правочин є нікчемним, та норма ст. 220 ЦК України, де визначено, що у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним [14];

2) нотаріус працює в не змагальній сфері, його галузь — це безспірна юрисдикція. При виникненні конфліктної ситуації, коли вживані нотаріусом, заходи до зближення позицій сторін виявилися даремними, нотаріус повинен відсторонитися від вирішення спору та рекомендувати сторонам звернутися до суду;

3) встановлений особливий доступ до здійснення нотаріальної діяльності, пов'язаний з підвищеними кваліфікаційними вимогами до нотаріуса та характеру його підготовки до виконання цієї діяльності. В різних країнах існують різні моделі та етапи підготовки до нотаріальної діяльності, однак всі вони пов'язані з отриманням додаткової освіти та

практичних навиків, які не охоплюються загальним стандартом вищої юридичної освіти. Зазвичай ці етапи є наступними: перший етап — диплом з права, другий етап — диплом з нотаріального права; третій етап — стажування в нотаріальних конторах; четвертий етап — постійне підвищення кваліфікації [10, с. 45].

В Україні особа, яка бажає займатися нотаріальною діяльністю, повинна бути громадянином України, мати повну вищу юридичну освіту, володіти державною мовою, мати стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори — не менш як три роки, скласти кваліфікаційний іспит і отримати свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду (ст. 3 Закону України «Про нотаріат») [8]. Окрім того, нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої діяльності.

Також він повинен дотримуватись норм професійної етики, визначених Кодексом професійної етики нотаріусів України [4, с. 174-185];

4) нотаріус здійснює публічно-правові функції від імені держави, що відображає його правовий статус як особи, яка знаходиться на службі держави та суспільства;

5) нотаріусів, які займаються приватною нотаріальною діяльністю в системі латинського нотаріату, характеризує робота в режимі самофінансування та самостійної організації своєї діяльності. Поряд з цим нотаріуси підзвітні та підконтрольні як органам державної влади, так і органам нотаріальної спільноти.

Основними напрямками нотаріальної діяльності є: забезпечення безспірності прав та фактів, а також доказової сили документів; забезпечення законності при укладенні договорів та здійсненні інших нотаріальних дій; надання правової допомоги особам, які звернулися до нотаріуса за здійсненням нотаріальних дій [1, с. 89]. Вимоги до здійснення нотаріальної діяльності визначені Законом України «Про нотаріат» [8] та Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 р., зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22.02.2012 р. за № 282/20595 [7]. Невиконання нотаріусом того чи іншого свого обов'язку, який випливає з виконання ним своїх функцій, може призвести до притягнення нотаріуса до професійної відповідальності, якщо він своїми діями (бездіяльністю), неакуратністю або своєю неуважністю завдав шкоди іншій особі.

Законом України «Про нотаріат» передбачена відповідальність державного та приватного нотаріуса: шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних або недбалих дій державного нотаріуса, відшкодується в порядку, передбаченому законодавством України, та шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій або недбалості приватного нотаріуса,

відшкодовується в повному розмірі. Нотаріус не несе відповідальності у разі, якщо особа, яка звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії: подала неправдиву інформацію щодо будь-якого питання, пов'язаного із вчиненням нотаріальної дії; подала недійсні та/або підроблені документи; не заявила про відсутність чи наявність осіб, прав чи інтересів яких може стосуватися нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулася особа (ст. 21, 27 Закону України «Про нотаріат») [8].

Багато авторів, серед яких є С. Я. Фурса, П. М. Павлик, Т. М. Кілічава, С. Хімченко, досліджуючи проблеми відповідальності нотаріусів при невиконанні або неналежному виконанні професійних обов'язків, застосовують термін «цивільно-правова відповідальність» [11, с. 11-12; 6, с. 36-37, 61; 12, с. 81-85].

Ми вважаємо, що застосування терміна «цивільно-правова відповідальність» у зазначеному контексті є не зовсім правильним, оскільки, як вже зазначалось раніше, ми ведемо мову про відповідальність нотаріуса при здійсненні ним професійної, тобто нотаріальної діяльності. Якщо проаналізувати норми статей 21 та 27 Закону України «Про нотаріат» [8], ми прийдемо до висновку, що законодавець говорить про відповідальність, яка настає виключно при невиконанні або неналежному виконанні нотаріусом професійних обов'язків. Отже, доречнішим буде застосування терміну «професійна відповідальність», оскільки він охоплює настання відповідальності нотаріуса тільки при невиконанні або неналежному виконанні своїх професійних обов'язків. В усіх інших випадках діяльності нотаріуса, як і будь-якої іншої особи, не пов'язаної з виконанням професійних обов'язків, мова буде йти про цивільно-правову відповідальність.

Професійна відповідальність нотаріуса — це застосування до нотаріуса, який діє відповідно до свідчення про право на зайняття нотаріальною діяльністю та внесений до Єдиного реєстру нотаріусів, у випадку завдання ним шкоди третім особам при невиконанні або неналежному виконанні своїх професійних обов'язків, заходів державного примусу у вигляді санкцій (додаткових обтяжень), направлених на відновлення порушених прав та інтересів третіх осіб.

Проаналізувавши норми статей 21 та 27 Закону України «Про нотаріат», можна дійти висновку, що умовами настання професійної відповідальності нотаріуса є протиправність, шкода у клієнта та/або третіх осіб і причинний зв'язок, незалежно від вини (в т. ч. при її відсутності).

Протиправність поведінки нотаріуса полягає у порушенні вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань здійснення нотаріальної діяльності та допущення нотаріусом професійних помилок, під якими розуміються дії або бездіяльність, які полягають у відхиленні фактичних результатів нотаріальної діяльності від очікуваних, та тягне за собою негативні особисті та/або майнові наслідки для клієнтів та/або третіх осіб, тобто невиконання чи неналежне виконання нотаріусом обов'язку посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Шкода у клієнта нотаріуса та/або третіх осіб, пов'язана з отриманням ними нотаріальних послуг неналежної якості, тобто не у відповідності до вимог нормативно-правових актів або неотримання послуг взагалі. Ми приєднуємося до позиції авторів (С. Хімченко та інші), які наполягають, що нотаріусом може бути завдана клієнту та/або третій особі як майнова, так і моральна шкода, яка полягає в наявності у потерпілої особи моральних страждань, приниження честі, гідності та ділової репутації, та має доводитися окремо [13, с. 84].

Причинний зв'язок між протиправною поведінкою нотаріуса та негативними наслідками, що виникли у клієнта та/або третіх осіб в результаті допущення нотаріусом професійних помилок.

Позиція щодо настання професійної відповідальності нотаріуса незалежно від його вини є цілком зваженою та виправданою. Встановлення наявності чи відсутності вини нотаріуса не є обов'язковою складовою для настання його професійної відповідальності. У порівняльному аспекті розглянемо норми статей 1457 та 1458 ЦК провінції Квебек, які встановлюють наступні умови настання професійної відповідальності нотаріуса, а саме: наявність такого поводження, що не відповідає нормам поведінки нотаріуса середньої компетенції; існування шкоди або збитків, нанесених іншій особі; причинний зв'язок, тобто існування безпосереднього зв'язку між поводженням нотаріуса і понесеними збитками. Що стосується питання необхідності наявності вини нотаріуса для притягнення до професійної відповідальності, розглядаються два варіанти. За першим варіантом, у випадку, коли нотаріус не повинен був гарантувати результат нотаріального акту, наявність вини є обов'язковою. За другим варіантом, у випадку, коли нотаріус повинен був гарантувати ще й результат нотаріального акту, тоді встановлення вини нотаріуса не має значення для притягнення його до професійної відповідальності. Зазначимо, що в розвинених країнах світу все більше поширюється тенденція врахування тільки трьох умов для настання професійної відповідальності нотаріуса, незалежно від його вини [10, с. 184, 209].

Доведено, що професійна відповідальність нотаріуса настає незалежно від його вини. Вбачаємо, що цей підхід є правильним і виправданим. Встановлення підвищеної відповідальності для нотаріусів переслідує мету захистити інтереси їх клієнтів та третіх осіб, які можуть зазнати шкоди від невиконання або неналежного виконання нотаріусами своїх професійних обов'язків.

Далі розглянемо питання обсягу професійної відповідальності нотаріуса. Ст. 27 Закону України «Про нотаріат» визначено, що приватний нотаріус відшкодовує завдану шкоду в повному розмірі. В науковій літературі, присвяченій питанням відповідальності нотаріуса, також зазначається, що така форма відповідальності, як стягнення неустойки, не характерна для застосування до нотаріуса при неналежному вчиненні нотаріальних дій. Основною формою має бути тільки стягнення збитків [12, с. 83].

Ми вважаємо, що такий підхід є не зовсім виправданим. Слід погодитися, що основною формою професійної відповідальності дійсно є відшкодування збитків, однак при цьому для професійної відпо-

відальності взагалі та нотаріуса зокрема як різновиду цивільно-правової відповідальності цілком застосованою є така форма відповідальності, як стягнення штрафної неустойки.

Згідно з чинним законодавством України страхувати свою професійну відповідальність зобов'язаний нотаріус, який займається приватною нотаріальною діяльністю (ст. 28 Закону України «Про нотаріат» [8]).

Предметом договору страхування професійної відповідальності нотаріуса є майнові інтереси страхувальника – приватного нотаріуса, пов'язані з відповідальністю за шкоду, завдану третім особам в результаті невиконання або неналежного виконання нотаріальної діяльності.

Страхувальниками в договорі страхування професійної відповідальності нотаріуса згідно з вимогами ст. 28 Закону України «Про нотаріат» є тільки приватні нотаріуси [8].

Вигодонабувачами за договором страхування професійної відповідальності нотаріусів є фізичні та юридичні особи, які звернулись до нотаріуса за вчиненням нотаріальних дій, та/або треті особи.

Мінімальний розмір страхової суми в договорі страхування професійної відповідальності нотаріуса визначений ст. 28 Закону України «Про нотаріат» та становить тисячу мінімальних розмірів заробітної плати [8].

Страховими ризиками за договором страхування професійної відповідальності нотаріуса, на наш погляд, мають бути: юридична необізнаність клієнтів, яка виникла в результаті невиконання нотаріусом обов'язків із роз'яснення клієнтам їх прав та обов'язків, із попередження про наслідки нотаріальних дій, що вчиняються; розголошення нотаріусом відомостей та оголошення документів, які стали йому відомими у зв'язку із здійсненням нотаріальних дій, за виключенням випадків, передбачених законом; здійснення страхувальником нотаріальної дії, яка суперечить чинному законодавству України або нормам міжнародного права, та яка завдала шкоду клієнту нотаріуса та/або третім особам; втрата, знищення або пошкодження документів, пов'язаних із професійною діяльністю нотаріуса.

Страховим випадком у договорі страхування професійної відповідальності нотаріуса ми пропонуємо вважати подію, передбачену договором страхування професійної відповідальності нотаріусів, у результаті якої настає професійна відповідальність нотаріуса щодо відшкодування шкоди, завданої клієнту та/або третій особі внаслідок невиконання або неналежного виконання професійних обов'язків, і з настанням якої у страховика виникає обов'язок здійснити виплату страхового відшкодування вигодонабувачу. Для отримання страхового відшкодування страхувальник (вигодонабувач) зобов'язаний документально довести, що страховий випадок мав місце, а також надати страховику документи, що підтверджують настання страхового випадку, розмір збитку та є необхідними для виплати страхового відшкодування відповідно до вимог договору страхування. Після надання всіх необхідних документів, що мають вирішальне значення для прийняття рішення при визнанні страховиком страхового випадку, страховик складає страховий акт та приймає

рішення про виплату страхового відшкодування або про відмову у виплаті страхового відшкодування, про що письмово повідомляє страхувальника та/або вигодонабувача.

Договором страхування професійної відповідальності нотаріуса мають бути передбачені підстави відмови у виплаті страхового відшкодування. Окрім підстав, визначених ст. 991 ЦК України та ст. 26 Закону України «Про страхування», договором страхування можуть бути передбачені й інші підстави: діяльність страхувальника, яка не пов'язана з його професійною діяльністю; передача страхувальником права надання нотаріальних дій особам, які не мають на це законних підстав; дія стихійних явищ; видача спадкоємцем довідки про заповіт, якщо вимога про надання довідки надійшла після смерті заповідача; інші підстави [14, 9].

Договір страхування професійної відповідальності нотаріуса припиняється відповідно до вимог ст. 997 ЦК України, а також у випадку, якщо після його вступу в дію відпала можливість настання страхового випадку та існування страхового ризику припинилось з обставин, інших, ніж настання страхового випадку, з моменту настання таких обставин, внаслідок припинення професійної діяльності нотаріуса у встановленому чинним законодавством України порядку; припинення чинності свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю, яке мав страхувальник.

Страхування професійної відповідальності нотаріусів здійснюється з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої майновим інтересам клієнтів страхувальника та/або третіх осіб, та інтересів самих нотаріусів, що і підтверджується нормою ст. 28 Закону України «Про нотаріат», якою визначено, що для забезпечення відшкодування заподіяної внаслідок вчиненої нотаріальної дії шкоди приватний нотаріус зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування своєї відповідальності [8].

Розглядаючи вказану проблематику, Л. М. Горбач, О. Б. Каун, О. Залетов, Т. А. Говорушко зазначають, що страхування професійної відповідальності нотаріуса повинно здійснюватись в обов'язковій формі [3, с. 322; 15; 5, с. 307-308; 2, с. 319-329].

Аналіз норм чинного законодавства дозволяє зробити висновок, що страхування професійної відповідальності нотаріусів в Україні повинно здійснюватись в обов'язковій формі, оскільки ст. 28 Закону України «Про нотаріат» визначена вимога до нотаріусів страхувати свою професійну відповідальність, страховий випадок та мінімальний розмір страхової суми. І хоча деякі істотні умови договору страхування професійної відповідальності нотаріуса визначені зазначеною нормою, інші істотні умови договору страхування не визначені взагалі (предмет договору страхування, страховий тариф, розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору, порядок зміни і припинення, умови здійснення страхової виплати, причини відмови у страховій виплаті, права, обов'язки та відповідальність сторін), що свідчить про суттєві недоліки цієї норми. Тому ми пропонуємо викласти ст. 28 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425-XII в наступній редакції:

«Стаття 28. Страхування професійної відповідальності приватного нотаріуса

Приватний нотаріус зобов'язаний застрахувати свою професійну відповідальність шляхом укладення договору страхування професійної відповідальності нотаріусів до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю.

Предметом договору страхування професійної відповідальності нотаріуса є його майнові інтереси, що не суперечать закону і пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої нотаріусом третім особам.

Мінімальний розмір страхової суми становить тисячу мінімальних розмірів заробітної плати.

Інші умови договору страхування професійної відповідальності нотаріусів визначаються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

Отже, ми можемо констатувати, що чинним законодавством України розпочате впровадження стра-

хування професійної відповідальності нотаріусів в обов'язковій формі, яке вимагає подальшого вдосконалення шляхом прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження «Порядку та правил проведення обов'язкового страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам», якою до переліку зазначених осіб будуть внесені і нотаріуси та якою будуть визначені порядок, правила, форма типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування професійної відповідальності, розміри страхових сум, максимальні розміри страхових тарифів або методика актуарних розрахунків, порядок виплати страхового відшкодування та права, обов'язки і відповідальність сторін при страхуванні професійної відповідальності нотаріусів.

Список літератури

1. Баранкова В. Функции нотариальной деятельности / В. Баранкова // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 11. — С. 89 — 91.
2. Говорушко Т. А. Страхові послуги : навч. пос. / Т. А. Говорушко. — 2-ге видання, перероблене та доповнене. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 344 с.
3. Горбач Л. М. Страхова справа : навч. посібник / Л. М. Горбач. — 2-ге вид., виправлене. — К. : Кондор, 2003. — 252 с.
4. Комаров В. В. Нотаріат : перспективи унормування, законодавство, судова практика / В. В. Комаров, В. В. Баанкова. — Х. : Право, 2008. — 536 с.
5. Обов'язкове страхування : навч. посіб. / О. В. Бондар, О. М. Залетов, П. П. Фурсевич. — К. : Міжнародна агенція «BeeZone», 2005. — 496 с.
6. Павлик П. М. Нотаріат України : навч. посіб. для дистанційного навчання / П. М. Павлик, Т. М. Кілічава. — К. : Університет «Україна», 2007. — 201 с.
7. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затв. наказом Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 р., зареєстр. в Міністерстві юстиції України 22.02.2012 р. за № 282/20595 // Офіц. вісник України. — 2012. — № 17. — Ст. 632.
8. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 39. — Ст. 383.
9. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18. — Ст. 78.
10. Професія нотаріуса в Квебеці : Збірник текстів. — К. : Заповіт, 2004. — 364 с.
11. Фурса С. Я. Теоретичні передумови створення правил етики нотаріусів / С. Я. Фурса // Юриспруденція: теорія і практика. — 2005. — № 5. — С. 8 — 13.
12. Хімченко С. Особливості цивільної відповідальності нотаріуса / С. Хімченко // Нотаріат для вас. — 2010. — № 3. — С. 81 — 85.
13. Худяков А. И. Страховое право / А. И. Худяков. — СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — 691 с.
14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40 — 44. — Ст. 356.
15. Шинкаренко И. Э. Страхование ответственности / И. Э. Шинкаренко. — М. : Анкил, 2006. — 416 с.
16. Boivin Denis. Insurance law (Essentials of Canadian law) / Denis Boivin. — Toronto : Irwin Law 347 Bay Street Suite 501 Toronto, Ontario M5H 2R7, 2004. — 336 p.
17. Professional liability insurance for attorneys, accountants, and insurance brokers / W. David. Ichel. — New York : Practising Law Institute, 1986. — 616 p.
18. Professional liability : law and insurance / Ed. by R. Hodgins. — London — New York : LLP, 1996. — 703 p.

EKOONOMIKA

PRELIMINARY COMPILATION OF INITIAL DATA FOR STRUCTURAL CONVERGENCE DETECTION OF POSTTRANSFORMATION AND GERMAN ECONOMIES

S. Arkhiereiev,

Professor, Doctor of Science (Economics)
V.N. Karazin Kharkiv National University

The correspondence of branches classifications in Germany and Ukraine is established. The comparable input-output table for intermediate consumption is completed.

Key words: structural convergence, input-output table.

ПОПЕРЕДНЯ ОБРОБКА ВИХІДНИХ ДАНИХ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ СТРУКТУРНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ ПОСТТРАНС-ФОРМАЦІЙНОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ЕКОНОМІК

Ключові слова: структурна конвергенція, таблиці витрати-випуск.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНАЯ ОБРАБОТКА ИСХОДНЫХ ДАННЫХ ДЛЯ ВЫЯВЛЕНИЯ СТРУКТУРНОЙ КОНВЕРГЕНЦИИ ПОСТТРАНСФОРМАЦИОННОЙ И НЕМЕЦКОЙ ЭКОНОМИК

Ключевые слова: структурная конвергенция, таблицы затраты-выпуск.

The structural convergence, which undoubtedly takes place in the core EU countries (see, for example, Percoco, Dall'erba and Hewings, [3]), is not so obvious even for cohesion countries; let alone the CEE countries - new member states of the EU. There are numerous works examining convergence processes in the CEE countries and core EU countries, but the conclusions made in them are ambiguous. At the same time such researches have not dealt with the rest of European countries with transition economy – namely Eastern Partnership countries, including Ukraine.

Ukraine refers to the Cluster of Countries dependent on the export of manufactured goods, supported in most cases by large inflows of foreign direct investment and financed by foreign banks, such as the Czech Republic, Hungary, Poland, Slovenia, Slovakia, Belarus and Ukraine [1], but in our opinion, Belarus and Ukraine are important exclusions considering the role of foreign capital in national economy.

The examination of convergence processes with EU countries is very important for the future of Ukraine which tries to start the process of European integration. It can follow the example of already conducted researches of convergence processes of the CEE countries, in which Germany often appears as the reference country due to different reasons.

Crespo, Fontoura [2] came to the conclusion that among the old EU members, Germany is the country that is, on average, most similar to the CEE countries. The similarity is higher with the more advanced CEE countries: the Czech Republic and Hungary (then followed by Slovakia, Poland and Slovenia). The same thing is true about Ukraine, though among the new EU members it certainly has more similarities with the CEE countries.

All this proves the appropriateness of choosing Germany as the reference country in case of Ukraine as well. The research available for comparing Germany with the CEE countries also confirms the appropriateness of choosing Germany as the reference country.

Besides, some peculiarities of the historical background of Ukraine are also advantageous for choosing Germany as the reference country. In the twentieth century the economic structure of Ukraine greatly changed, which to some degree made it closer to the economic structure of Germany. Even before World War I there was a fast development of coal, steel and on a limited scale engineering industries in Ukraine within the Russian Empire.

This tendency, even with a greater accent on the development of engineering and chemical industry, was continued in the period of the so-called industrialization in the former USSR. One can say that to some degree Ukraine played the same role in the industry of the former USSR as Germany in the industry of Europe.

While there was transition to the new manufacture branches in Germany in the last quarter of the twentieth century there were no similar changes in Ukraine, which remained a part of the former USSR. The acquisition of independence didn't change this tendency to divergence. On the contrary, it only intensified this tendency.

However, the comparison cannot be limited only to quantitative methods; it also should include deep qualitative analysis. In any case for such an analysis it is necessary to have the comparable data, containing all the information needed for the comparison of the two countries. Obtaining the comparable data for Ukraine and Germany is the main goal of this paper (for results, see Table 1).

Such data is presented in input-output tables which have been chosen for comparison of the economic structure of Ukraine and Germany. The three types of input-output tables are presented in the statistical data for Germany: the use tables, the supply tables and the symmetric input-output tables, and only the symmetric input-output ones, are published in Ukraine. Obviously, only the last type of the input-output tables can be used for comparison of the economic structure of the above two countries.

Table 1

The correspondence of branches classifications in Germany and Ukraine

No	Homogeneous branches, Germany, 59	Code	Comparable branches, Germany and Ukraine, 35	Види економічної діяльності (Україна), 38
1	01 Products of agriculture, hunting and related services	01	Products of agriculture, hunting and related services	Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги
2	02 Products of forestry, logging and related services	02	Products of forestry, logging and related services	Лісове господарство та пов'язані з ним послуги
3	05 Fish and other fishing products; services incidental of fishing	05	Fish and other fishing products; services incidental of fishing	Рибальство, рибицтво
4	10 Coal and lignite; peat	10,12	Coal and lignite; peat, Uranium and thorium ores	Добування вугілля, лігніту і торфу; добування уранової і торієвої руд
5	11 Crude petroleum and natural gas; services incidental to oil and gas extraction excluding surveying	11	Crude petroleum and natural gas; services incidental to oil and gas extraction excluding surveying	Добування вуглеводнів та пов'язані з ним послуги
6	13 Metal ores	13,14	Metal ores. Other mining and quarrying products	Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних
7	15 Food products and beverages	15,16	Food products and beverages. Tobacco products	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів
8	17 Textiles	17-19	Textiles and textile products. Leather and leather products	Легка промисловість
9	20 Wood and products of wood and cork (except furniture); articles of straw and plaiting materials	20-22	Wood and wood products. Pulp, paper and paper products; publishing and printing	Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини; целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність
10	23 Coke, refined petroleum products and nuclear fuels	23	Coke, refined petroleum products and nuclear fuels	Виробництво коксу; виробництво ядерних матеріалів
11	24 Chemicals, chemical products and man-made fibres	24,25	Chemicals, chemical products and man-made fibres. Rubber and plastic products	Виробництво продуктів нафтоперероблення
12	26 Other non-metallic mineral products	26	Other non-metallic mineral products	Хімічна та нафтохімічна промисловість
13	27 Basic metals	27,28	Basic metals. Fabricated metal products, except machinery and equipment	Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції
14	29 Machinery and equipment n.e.c.	29-35	Machinery and equipment n.e.c. Electrical and optical equipment. Transport equipment	Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів
15	36 Furniture; other manufactured goods n.e.c.	36,37	Manufacturing n.e.c.	Машинобудування
16	40 Electrical energy, gas, steam and hot water	40	Electrical energy, gas, steam and hot water	Інші галузі промисловості
				Виробництво та розподілення електроенергії
				Виробництво та розподілення газу
				Постачання пари та гарячої води

Table 1 (continuation)

The correspondence of branches classifications in Germany and Ukraine

17	41	Collected and purified water, distribution services of water	41	Collected and purified water, distribution services of water	Збирання, очищення та розподілення води
18	45	Construction work	45	Construction work	Будівництво
50		Trade, maintenance and repair services of motor vehicles and motorcycles; retail sale of automotive fuel			
19	51	Wholesale trade and commission trade services, except of motor vehicles and motorcycles	50-52	Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles, motorcycles and personal and household goods	Оптова та роздрібна торгівля.
52		Retail trade services, except of motor vehicles and motorcycles; repair services of personal and household goods			Ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку
20	55	Hotel and restaurant services	55	Hotel and restaurant services	Діяльність готелів та ресторанів
60		Land transport; transport via pipeline services			
61		Water transport services	60-63	Land transport; transport via pipeline services. Water transport services. Air transport services. Supporting and auxiliary transport services; travel agency services	Діяльність транспорту
21	62	Air transport services			
63		Supporting and auxiliary transport services; travel agency services			
22	64	Post and telecommunication services	64	Post and telecommunication services	Діяльність пошти та зв'язку
65		Financial intermediation services, except insurance and pension funding services			
23	65-67	Insurance and pension funding services, except compulsory social security services	65-67	Financial intermediation	Фінансова діяльність
67		Services auxiliary to financial intermediation			
24	70	Real estate services	70	Real estate services	Операції з нерухомим майном
25	71	Renting services of machinery and equipment without operator and of personal and household goods	71	Renting services of machinery and equipment without operator and of personal and household goods	Оренда машин та устаткування; прокат побутових виробів і предметів особистого вжитку
26	72	Computer and related services	72	Computer and related services	Діяльність у сфері інформатизації
27	73	Research and development services	73	Research and development services	Дослідження та розробки
28	74	Other business services	74	Other business services	Діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; надання послуг підприємцям
29	75	Public administration and defence services; compulsory social security services	75	Public administration and defence services; compulsory social security services	Державне управління
30	80	Education services	80	Education services	Освіта
31	85	Health and social work services	85	Health and social work services	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги
32	90	Sewage and refuse disposal services, sanitation and similar services	90	Sewage and refuse disposal services, sanitation and similar services	Санітарні послуги, прибирання сміття та знищення відходів
33	91	Membership organisation services n.e.c.	91	Membership organization services n.e.c.	Діяльність громадських організацій
34	92	Recreational, cultural and sporting services	92	Recreational, cultural and sporting services	Діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг
93		Other services			
95		Private households with employed persons	93,95	Other services. Private households with employed persons	Надання індивідуальних послуг

As a matter of fact, the symmetric input-output tables can be calculated both in consumer prices and in basic prices. In Ukraine, both methods are used, while in Germany the symmetric input-output tables are presented only in basic prices. Hence, a logical decision to use exactly basic prices for comparison the symmetric input-output tables in both countries is as follows.

A maximal equal period for both countries restricted by the available data has to be chosen to smooth much of the random volatility that could result from selecting the shorter period. But firstly it is necessary to determine the period for which the same comparative methodology could be conducted. The methodologies of the compilation of the symmetric input-output tables for every country for the appointed decade have not crucially changed over 12 years in Ukraine and over 8 years in Germany. The comparison for each country can be conducted for these time periods, but the comparison between the countries can be conducted for the shorter period. The eight-year period fulfills this condition.

The object of comparison between the countries also calls for additional requirements. As the end point of the period it is natural to choose the latest available year, and the first year for which the same comparative methodology could be conducted - as the start point of the investigation period.

But the preparation and publication of the symmetric input-output tables in the two countries does not occur simultaneously. For the last moment the table for 2009 is available in Ukraine, while in Germany – only for 2007. As Ukraine is the country of "overtaking development", it would be unreasonable to decline the data for the last 2 years.

In connection with this fact, we decided to compare the two-year lag symmetric input-output tables both at the start point and at the end point of the period. Thereby comparable tables for the latest available year for each country (2009 for Ukraine and 2007 for Germany) and the similar tables for the earliest comparable year with the same lag can be obtained (2002 for Ukraine and 2000 for Germany).

The comparison of the matrixes of intermediate consumption presupposes their equal dimension for the two countries. In Germany the dimension of the symmetric input-output tables is 59x59, while in Ukraine, the dimension of the matrix is 38x38. That's why the corresponding table for Germany must be aggregated to such a form.

But the specification of the 3 branches appearing in the symmetric input-output tables in Ukraine is absent in Germany, thus for the reliable comparison we need to aggregate these 3 branches for Ukraine as well. As a result of all the transformations the dimension of the final symmetric input-output tables for the comparison of the intermediate consumption has to be equal to 35x35.

That is why we aggregated the initial tables both of Germany and Ukraine to a 35x35 dimension. It resulted in the fact that the similar symmetric input-output tables for Ukraine and Germany can be completed both for the start point and end point of the chosen period (for example, see Table 2).

So, this way the symmetrical input-output table for Germany comparable with the Ukrainian one was compiled for future comparative studies of economic structure of both countries..

Table 2

The input-output table for intermediate consumption completed in dimension 35x35 for Germany, 2007 in basic prices

No	Code	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
		01	02	05	10, 12	11	13,14	15,16	17-19	20-22	23	24,25	26
1	01	1213	190	0	8	0	0	32579	197	0	0	502	0
2	02	83	885	0	5	16	16	0	0	2611	0	7	1
3	05	0	0	52	0	0	0	248	0	0	0	0	0
4	10,12	35	0	0	149	0	20	49	15	86	585	110	122
5	11	53	0	0	0	420	35	483	81	538	39175	1900	618
6	13,14	343	4	1	5	0	427	201	0	63	1	672	2421
7	15,16	4443	0	0	0	0	0	26713	56	1	0	1708	3
8	17-19	51	11	50	7	1	7	38	8218	27	2	638	13
9	20-22	177	22	2	45	11	143	3120	648	29789	41	3439	465
10	23	1171	53	9	22	0	104	710	91	462	4651	8130	423
11	24,25	3475	51	2	159	8	79	3627	3185	5725	291	62173	1590
12	26	421	23	0	48	0	15	722	192	604	3	1215	4961
13	27,28	471	47	5	553	175	132	1164	216	591	279	4053	275
14	29-35	1285	98	2	826	171	195	1439	335	966	249	4084	939
15	36,37	1	0	0	0	0	2	2	52	564	1	503	196
16	40	681	5	5	307	48	277	2549	709	2711	270	4004	1601
17	41	327	1	1	24	0	25	461	52	245	25	507	149
18	45	237	32	5	109	7	30	433	99	405	81	672	262
19	50-52	2992	137	28	200	36	132	10654	1989	4696	129	7171	2509
20	55	2	2	1	14	5	1	35	12	124	3	226	11
21	60-63	194	24	51	11	201	447	5480	262	2320	1573	4431	2043
22	64	55	13	0	17	38	19	364	84	1219	117	1023	166
23	65-67	915	56	2	28	41	88	1537	177	1362	450	2301	446
24	70	355	12	1	187	45	100	2713	395	2449	202	2726	618
25	71	2454	67	0	33	44	170	1311	52	1946	65	1937	606
26	72	7	1	0	1	12	5	118	21	378	44	809	106
27	73	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	4864	73
28	74	4100	210	3	223	398	534	13826	991	8072	1550	19545	3011
29	75	122	33	1	41	24	56	505	70	358	72	938	222
30	80	36	5	0	2	12	5	190	31	119	47	333	35
31	85	375	0	0	0	0	0	20	0	0	0	102	0
32	90	298	11	2	114	0	64	743	39	903	17	2878	166
33	91	69	4	1	25	3	9	238	46	154	60	237	59
34	92	0	0	0	0	0	0	338	0	2718	0	149	0
35	93,95	74	2	0	15	9	23	177	18	273	15	269	56
Total		26515	1999	224	3178	1725	3160	112788	18333	72479	49998	144256	24166

Table 2 (continuation)

**The input-output table for intermediate consumption completed in dimension 35x35 for Germany,
2007 in basic prices**

No	Code	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
		27,28	29-35	36,37	40	41	45	50-52	55	60-63	64	65-67	70
1	01	0	0	0	3	0	0	15	745	87	5	6	648
2	02	0	0	45	1	0	0	0	3	0	0	0	0
3	05	0	0	2	0	0	0	0	48	2	0	0	0
4	10, 12	245	5	0	4330	0	2	2	1	0	0	0	0
5	11	1397	637	34	3862	0	20	491	45	31	10	66	4
6	13,14	5867	28	37	0	0	1508	0	8	9	0	0	0
7	15,16	12	0	0	0	0	7	9	9672	213	0	0	0
8	17-19	130	1190	1002	3	1	348	251	104	21	28	20	2
9	20-22	1471	6209	3715	166	30	5796	6770	451	724	1137	987	651
10	23	2806	1260	392	1552	34	1907	2375	113	12884	285	115	60
11	24,25	5169	31738	1954	83	126	11294	2799	199	564	50	31	17
12	26	1586	4178	185	96	1	15681	143	57	39	6	0	0
13	27,28	89210	85299	2354	1021	105	12685	1909	112	1193	61	38	143
14	29-35	5809	258281	1013	4706	287	13285	5325	250	6518	2861	373	743
15	36,37	1984	2589	5343	2	0	38	46	24	11	7	13	2
16	40	5251	4978	423	22654	604	220	3980	865	1329	514	641	467
17	41	490	637	52	36	89	139	225	281	114	59	81	33
18	45	790	1382	105	1006	269	9877	1534	437	1225	615	630	18194
19	50-52	9700	25112	2936	1465	110	11296	15933	3601	6207	1161	366	145
20	55	166	664	13	16	1	216	889	34	1151	83	320	9
21	60-63	4624	14658	997	2548	9	902	38196	186	67758	2152	816	40
22	64	761	3412	98	344	32	502	8588	495	1699	17519	2363	488
23	65-67	1791	6508	381	1415	123	4074	7149	1224	5026	1109	70052	14450
24	70	2585	11722	755	653	29	13373	30683	4671	2903	4247	7935	14499
25	71	1411	4166	364	1518	79	5766	5689	410	6679	647	1694	118
26	72	1026	3391	109	284	22	115	1763	20	2289	2084	2684	328
27	73	66	1348	0	0	0	0	0	0	0	66	0	0
28	74	7869	49353	2348	4299	232	9170	23521	2351	6284	3999	32331	11386
29	75	469	1378	172	4404	74	1060	704	184	499	92	190	1557
30	80	274	922	40	87	5	260	549	78	487	100	343	473
31	85	1	118	0	0	0	0	110	62	0	0	0	0
32	90	1052	818	73	262	2	512	3780	475	469	70	142	1373
33	91	151	524	46	203	7	520	1493	51	523	26	585	38
34	92	1	535	0	25	0	0	60	596	0	239	254	0
35	93,95	244	1591	67	71	8	115	661	478	962	413	502	229
Total		154408	524631	25055	57115	2279	120688	165642	28331	127900	39645	123578	66097

Table 2 (continuation)

**The input-output table for intermediate consumption completed in dimension 35x35 for Germany,
2007 in basic prices**

No	Code	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	Total
		71	72	73	74	75	80	85	90	91	92	93,95	
1	01	1	3	3	22	1067	61	718	9	19	104	15	38220
2	02	0	0	0	3	1	0	1	0	1	0	1	3680
3	05	0	0	0	0	1	0	30	0	0	2	0	385
4	10, 12	0	0	0	0	28	0	0	0	0	0	0	5784
5	11	1	14	11	129	251	116	184	5	14	43	33	50701
6	13,14	0	0	0	0	253	1	4	70	0	0	0	11923
7	15,16	0	0	0	20	1071	348	4874	0	77	123	34	49384
8	17-19	2	7	7	18	139	15	373	5	18	163	6	12916
9	20-22	42	200	353	6201	1496	1154	913	269	152	491	602	77882
10	23	52	106	80	738	1036	571	505	150	46	307	154	43354
11	24,25	0	18	397	1122	645	173	6973	415	34	76	127	144369
12	26	0	0	22	48	129	32	92	3	1	0	69	30572
13	27,28	7	38	49	161	776	119	232	1130	31	46	5	204685
14	29-35	24	1060	619	540	6282	472	3985	540	119	521	53	324255
15	36,37	2	9	9	21	24	86	29	1230	42	36	2	12870
16	40	49	132	256	727	1228	1265	1671	47	116	336	354	61274
17	41	3	30	24	284	258	324	418	26	31	236	316	6003
18	45	67	212	100	1641	2935	930	2328	607	194	540	180	48170
19	50-52	329	175	365	1190	2669	884	5364	1534	187	1278	304	122984
20	55	4	50	38	457	942	94	151	16	185	379	46	6360
21	60-63	22	251	250	1491	1987	2509	164	61	175	604	73	157510
22	64	44	259	166	2242	2165	166	916	256	247	1246	113	47236
23	65-67	1015	674	166	4636	3360	1322	2982	696	1252	760	803	138371
24	70	208	499	503	12131	3808	727	4983	706	392	1121	421	129357
25	71	7407	795	142	591	656	378	1143	1234	253	636	547	51008
26	72	56	10115	1064	2060	1286	396	1168	703	67	250	36	32818
27	73	0	0	1340	0	1540	485	233	250	0	0	0	10266
28	74	1616	1559	2039	70189	6331	1145	8184	5477	471	2345	634	305596
29	75	34	58	251	951	2878	154	568	268	266	149	32	18834
30	80	16	633	3073	1271	1055	10862	184	37	143	95	16	21818
31	85	0	0	0	17	227	148	4722	0	0	211	0	6113
32	90	12	64	49	454	2264	186	1903	1371	26	213	22	20827
33	91	11	68	231	999	850	161	572	165	1293	115	125	9662
34	92	0	0	2	8654	1003	418	304	0	136	14298	18	29748
35	93,95	22	278	106	3872	104	38	1048	440	28	827	4817	17852
Total		11046	17307	11715	122880	50745	25740	57919	17720	6016	27551	9958	2252787

References

1. Cornia, G.A. Transition, Structural Divergence, and Performance: Eastern Europe and the former Soviet Union over 2000-2007, UNU-WIDER Working Paper, WP2010/32, 2010, 20 p.
2. Crespo, N.; Fontoura, M.P. Integration of CEECs into EU Markets: Structural Change and Convergence, Journal of Common Market Studies, Vol. 45, September 2007, No. 3, pp. 611-632.
3. Percoco M., Dall'erba S. and Hewings G.J.D. Structural Convergence of the National Economies of Europe, in: Policy Analysis of Transport Networks, Ashgate, Aldershot Publishing, pp. 286-307.

НЕОИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ КАК ФОРМА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ

Воробьев Е.М.,

доктор экономических наук, профессор

Демченко Т.И.,

кандидат экономических наук, доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассматриваются необходимость и возможность осуществления процесса экономической модернизации национальной экономики на базе неоиндустриализации, а также перспективы тесного экономического сотрудничества России и Украины.

Ключевые слова: модернизация, неоиндустриализация, технологические уклады.

НЕОИНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ЯК ФОРМА ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

У статті розглядаються необхідність та можливість здійснення процесу економічної модернізації національної економіки на базі неоіндустріалізації, а також перспективи тісної економічної співпраці Росії і України.

Ключові слова: модернізація, неоіндустріалізація, технологічні уклади.

NEOINDUSTRIALIZATION AS A FORM OF ECONOMIC MODERNIZATION

The article considers the necessity and possibility of the implementation of the economic modernization process of the national economy on the basis of neoindustrialization, as well as the prospects of economic cooperation between Russia and Ukraine.

Key words: modernization, neoindustrialization, technological structures.

Модернизация — объективный исторический процесс поступательного развития общества, связанный с никогда не прекращающимся его обновлением. Этот процесс, ускоряясь или замедляясь, привносит в жизнь людей новые общественные формы, изменения и усовершенствования в технике и технологии, науке и культуре, морали и праве.

Экономическая модернизация — один из важнейших аспектов общего процесса модернизации, но и она сама представляет сложную систему обновления производительных сил и производственных отношений, форм управления, организации труда и производства.

Одно из важнейших направлений экономической модернизации — совершенствование и обновление производительных сил. Ее нередко называют инструментальной модернизацией, которая рождает новые орудия труда, технологии, материалы, в т.ч. с заранее заданными свойствами, средства связи и т.п.

Революционные изменения в этой и других сферах неимоверно ускорились в последней трети XX и первого десятилетия XXI веков. Однако охватили они только отдельные государства, которые выступают лидерами научно-технического прогресса. Их принято называть странами «золотого миллиарда», постиндустриальными, развитыми... Хотя в этой группе стран существует своя классификация, в которой наряду с подлинными лидерами имеются и другие — инновационные последователи, умеренные инноваторы и т.п.

В последние годы вдогонку за лидерами включились такие страны, как Китай, Южная Корея, Индия, Бразилия, Россия, Украина. Надо признать и третью группу стран мира — откровенных аутсайдеров, которые отстали навсегда и не имеют никаких шансов и объективных оснований даже приблизиться

хотя бы в отдаленной перспективе по уровню социально-экономического развития к лидерам или догоняющим. Называя в числе догоняющих страны СНГ, мы осознаем непрочность их позиции в геоэкономическом и геополитическом пространстве, хотя некоторый потенциал в истекшие двадцать лет независимого существования они сохранили. Поэтому необходим трезвый подход в отношении перспектив модернизации в этих странах, ее специфики, возможностей форсированного обновления не только экономической, в т.ч. инструментальной, но и других сторон модернизации — политической, институциональной, социо-культурной.

Упрощенный подход к возможности осуществления форсированной модернизации, ее прорывного характера, мобилизующей или опережающей модели развития ничего, кроме разочарования, не принесет. Амбициозные намерения в 10-15 лет ликвидировать отставание от ведущих стран мира в технико-технологическом отношении, выйти на уровень наиболее развитых стран мира по уровню жизни не подкреплены ни материально, ни организационно. Трудно не согласиться с Л. Иноземцевым: «...это ошибочная и рождающая завышенные ожидания точка зрения, реалистичность которой не подтверждается практикой» [1, с. 97]. И вместе с тем такие задачи формулируются и в Украине, и в России.

Президент Украины в июне 2010 года на 2-м заседании комитета по экономическим реформам поставил задачу: «...Украина на протяжении 10 лет должна войти в двадцатку наиболее развитых стран мира, уровень жизни граждан Украины должен соответствовать европейским стандартам» [2].

Осуществима ли эта, без всякого сомнения, дерзновенная цель? Рассмотрим исходные данные. ВВП в Украине на душу населения менее \$3,5 тыс.,

по ППС (паритету покупательной способности) — \$7,5 тыс., (Польша — \$19,7 тыс., Россия — \$18,9 тыс., Испания — \$31,2 тыс.). Украина все еще не восстановила уровень 1990 года, и это задача ближайших лет. Уровень заработной платы, покупательная способность населения — в Европе на втором месте снизу. По подсчетам экспертов, чтобы достичь уровня, поставленного Президентом Украины, необходимо с 2012 года обеспечить темпы прироста в 18,6%. Только при этом условии можно мечтать о месте в «двадцатке» развитых стран. Согласимся с М. Довбенко: «...это фантастика» [3, с. 18]. Ученый приводит и другие данные о месте Украины в международном табеле о рангах, которые сеют большие сомнения в выполнении столь амбициозной задачи. Тем более, что в предстоящие годы страны-конкуренты не будут стоять на месте, дожидаясь «фантастического рывка» Украины, которая потеснит их в престижном списке развитых стран.

Трагичнее то, что за годы «самостійності» в Украине из индустриальных отраслей практически полностью исчезли наукоемкие, высокотехнологичные производства в станкостроении, приборостроении, микропроцессорном производстве, биохимии, судостроении.

В мировом рейтинге, определяющем индекс экономической свободы, Украина попала в низшую категорию — регрессивных экономик, заняв 163-е место из 171 страны. Уровень инвестиционной привлекательности для иностранных инвесторов в 2011 г. рухнул до рекордно низкой оценки — 2,19 по пятибалльной шкале [4]. Это произошло в связи с резким ухудшением рейтинга глобальной конкурентоспособности Украины в 2010 — 2011 году (ориентира для иностранных инвестиций). Из доклада Всемирного экономического форума следует, что Украина за последние два года потеряла 17 позиций, оказавшись на 89 месте из 139, но опережая Гамбию (90 место).

Страны постсоветского пространства два десятилетия в ранге независимых государств формируют новый общественный строй — капитализм. В их числе — Украина. А согласно учению классиков марксизма-ленинизма главное условие для победы нового общественного строя — более высокий уровень производительности труда, чем тот, с которого началось «восхождение» из «царства необходимости» (социализм) в «царство свободы» — капитализм, создаваемый на праволиберальных идеях рыночного фундаментализма. (Данное положение классиков марксизма-ленинизма никто не опроверг). И, как свидетельствуют эксперты, уровень производительности труда в Украине остается на уровне прошлого столетия [5, с. 45].

На протяжении 2001–2008 гг. уровень производительности по ППС составлял 12,2%-14,4% от показателя США, 15,9%-22,2% — Германии, 13,4%-19,6% — Франции, 16,1-21,2% — Великобритании, 17,6%-23,6% — Японии. В два-три раза ниже, чем в Чехии, Венгрии, Польше, России и даже Румынии. Чтобы догнать названные страны по уровню производительности труда, понадобятся 10-15 лет [5]. Где эти страны окажутся через полтора десятилетия, насколько они повысят свою эффективность, можно только гадать.

П. Ещенко и А. Арсеев, приводя эти цифры в своей статье, вместе с тем выражают надежду на

то, что Украина сможет сделать столь дерзновенный рывок опережающего развития «...с акцентом на возрастание пятого и шестого технологических укладов, при обеспечении в долгосрочной перспективе темпов роста ВВП, которые бы в 2-3 раза превышали аналогичные показатели в странах с развитой экономикой» [5, с. 50]. Авторы понимают и признают фантастичность этой задачи. «Такую задачу мы никогда не решали, а решать придется», — пишут они [5].

Итак, акцент на возрастание пятого и шестого технологических укладов!? Рассмотрим краткое содержание технологических укладов, как они формировались и формируются в мире в соответствии с длинными волнами Н. Д. Кондратьева.

Первый — конец XVIII, первая треть XIX вв. — новые технологии в текстильной промышленности, энергия воды.

Второй — до конца XIX в. — на основе парового двигателя развитие железнодорожного и морского транспорта, промышленного производства.

Третий — конец XIX в., до середины XX в. — на основе электроэнергии, развитие машиностроения, авиастроения, автомобилестроения, а также ВПК и АР.

Четвертый — до конца XX в. — атомная энергетика, нефть, газ, новые средства связи, синтетические материалы, начальный этап компьютеризации, дальнейшая массовая автоматизация, космические технологии, ОПК, «зеленая революция» на основе достижений генетики и т.д.

Пятый — микроэлектроника, информатика, биотехнология, геновая инженерия, спутниковая связь, интернет...

Шестой — технологический уклад будущего. Так, в США на долю шестого уклада приходится 5% производительных сил, на пятый — 60%, на четвертый — 20% [6]. А что же Украина? Здесь доминирует воспроизводство третьего технологического уклада (металлургия, железнодорожный транспорт, неорганическая химия). Более 90% продукции производится предприятиями третьего и четвертого укладов. Преимущества получают малонаукоемкие и низкотехнологические сырьевые отрасли. Износ основных фондов за последнее десятилетие увеличился вдвое и составляет 75%, в промышленности 63%, в обрабатывающей 67%, на транспорте износ основных средств достиг 94,4% [4]. Вот таким индустриальным каркасом все еще располагает страна. И это исходные данные для модели опережающего развития!?

В числе стран, для которых экономическая модернизация является столь же актуальной, как и для Украины, находятся стратегические партнеры и конкуренты из числа бывших советских республик — Белоруссия, Казахстан, Россия. Для последней эта проблема характеризуется повышенной остротой, поскольку в силу специфики этой гигантской страны — политической, экономической, сырьевой, военной — она в большей степени, чем другие, испытывает геополитическое давление как потенциально сильный конкурент для мировых геополитических игроков — США, ЕС, Китая... Страна добывает 600 млн тонн нефти, триллионы кубических метров газа, являясь крупнейшим мировым

экспортером энергоресурсов, уровень ВВП на душу населения по ППС — в 2,5 раза выше, чем в Украине, валютные запасы колеблются в пределах \$500 млрд. Она, хотя и уступает по многим позициям США, Китаю и Японии, остается достаточно авторитетным геополитическим игроком. Ядерная держава, член «G-8» и «G-20», входит в объединение БРИКС, объединяющее пять наиболее динамично развивающихся экономик. Внешне геополитические позиции выглядят вполне пристойно. Но только внешне. Ибо многие из бед, постигших в последние 20 лет экономику Украины, в полной мере присущи и РФ. За последние 20 лет она приняла откровенно сырьевой характер, и главной опасностью эксперты называют «сырьевое проклятие», препятствующее нормальному развитию страны. Доля сырьевых товаров в экспорте за последние 10 лет выросла с 67% до 84%, в обрабатывающей промышленности уровень базового 1990 года так и не восстановлен, износ оборудования в машиностроении такой же, как и в Украине — 70 и более процентов. Разрыв между богатыми и бедными в РФ еще более глубокий, поскольку «олигархат» жирует на спекуляциях энергоресурсами. Десять наиболее богатых представителей бизнеса в 2010 году владели почти 14% ВВП всей страны. Их совокупные доходы составили \$185 млрд с приростом прибыли за год на \$46 млрд. Число долларовых миллиардеров в стране увеличилось с 24 в 2004 году до 114 — в 2011 году. Ориентация на экспорт сырьевых ресурсов — тупиковый путь для любой крупной страны. Ибо, как свидетельствуют расчеты специалистов, рентно-сырьевая модель успешна лишь для стран с населением до 5 млн человек. Чтобы обеспечить пристойный уровень жизни населения таких стран, необходим экспорт, к примеру, нефти в 40-50 тонн на душу населения в год. В России экспортируется 3 тонны, что обеспечивает валовую прибыль менее \$100 на душу населения [7]. В условиях олигархического капитализма, откровенно сырьевой характер не стимулирует развитие современных направлений «умной экономики», производство товаров с высокой добавленной стоимостью, повышение конкурентоспособности на внутреннем и внешнем рынках.

Рентно-сырьевая направленность питает и воспроизводит на расширенной основе теневой сектор, криминализацию страны, коррупцию чиновничества. Да и внешнее социальное благополучие существует, покуда цены на энергоресурсы высоки, что не гарантируется ценовой перспективой.

Столь же удручающие для России цифры, касающиеся современных технологий. По данным акад. РАН Е. Каблова, в России на пятый уклад приходится всего 10%, тогда как около одной трети — на третий и 50% на четвертый [6].

Вместе с тем, термин «сырьевое проклятие», утвердившийся в публицистике, скорее эмоциональный, чем научный. Ибо главное не в том, торговать или не торговать ресурсами, а в том, как использовать экспортную выручку от такой торговли. Нобелевский лауреат Жорес Алферов на вопрос, что может современная Россия противопоставить сырьевой экономике, ответил достаточно категорично: «Сейчас почти ничего. Пока можно — надо бурить. А попутно вкладывать нефте- и газовые дол-

лары в науку. В советское время Запад не хотел продавать нам технологии, все приходилось делать самим, подчас изобретая велосипед. А сейчас мы многое можем купить. И на этом купленном выстроить что-то свое [8].

Л. Иноземцев так же считает, что модернизация в России должна состоять «не в развитии собственного технологического сектора, а в создании механизма усвоения технологий нашей промышленностью» [1, с. 91]. А технологии эти при наличии финансовых ресурсов можно закупать у стран-лидеров, поскольку рынки, в т.ч. технологические, сегодня открыты.

Говоря об открытости рынка современных технологий, следует иметь в виду его относительный характер. В условиях ужесточающейся конкуренции на мировых рынках возвращать новых конкурентов в лице постсоветских стран страны-лидеры совершенно не заинтересованы. Более того, их цель — скорее экономическая консервация отставания стран-аутсайдеров, которые можно использовать как рынок сбыта своих товаров. И если лидеры и готовы торговать на рынке технологий, то преимущественно теми элементами инноваций, с помощью которых выпускаются низко- и средне-технологические виды продукции.

Приведем мнение президента России: «Конкуренция, которая лежит в основе современной экономики, базируется на том, что корпорации-разработчики и владельцы передовых технологий стремятся не допускать потребителей этих технологий к тому, что можно назвать «технологическим ядром». А это не только опытные разработки — это и полный цикл обслуживания технологий. Мы это увидели на своем примере, когда в условиях кризиса наши российские компании пытались купить ряд активов за рубежом. Как только речь заходила о технологических комплексах полного цикла — пусть даже в автомобильной промышленности — наши западные партнеры немедленно включали «красный свет».

Продавая новейшие технологические разработки, фирма-поставщик, как правило, стремится оставить за собой все сколько-нибудь сложные элементы обслуживания оборудования и технологических процессов. Покупатель, таким образом, попадает не только в технологическую, но в экономическую зависимость от поставщика [9].

Вместе с тем, импортируя относительно новые разработки на основе лицензий, ноу-хау, патентов по примеру Японии, Китая, Южной Кореи, можно создавать свои, уже новейшие образцы техники и технологии. Поэтому в сложившихся условиях экспорт сырья необходим.

С. Киммельман называет необоснованным тезис о том, что торговать сырьем невыгодно и нецелесообразно. Главное — в другом. Необходимо создать систему, когда сырьевые доходы должны стать одной из основ неоиндустриализации [10, с. 24]. Автор при этом ссылается на опыт СССР, когда доходы от вывоза сырья использовались на строительство индустриальных объектов [10, с. 25]. Этот опыт интересен не только как исторический пример модели догоняющего развития, но и некоторой актуальностью для современных преобразований в постсоветских странах.

Вспомним, что отставание СССР в 20-е годы XX столетия от передовых стран определяли в 100-150 лет. Аграрная страна, функционирующая на ручном труде. Промышленность в первое десятилетие XX в. базировалась в основном на втором технологическом укладе — энергии пара, да и то в ограниченном числе отраслей. За годы гражданской войны была практически разрушена. Никаких внешних источников финансирования индустриализации не существовало, внешнее «враждебное окружение» — не выдумка советской пропаганды. Не считаем оптимальными методы индустриализации, особенно что касается ее источников. Но это другая тема. Достаточно сказать, что к 1940 году индустриализация была осуществлена, развился третий и частично четвертый технологические уклады. Но особенно впечатляющим был рывок СССР после Великой Отечественной войны. В считанные годы было воссоздано машиностроение, осуществлен прорыв в космической технологии, что нельзя не квалифицировать как фантастические достижения системы. Через 12 лет после разрушительнейшей войны, с огромными человеческими потерями, разрушенной в европейской части промышленностью и сельским хозяйством, был запущен первый в истории человечества искусственный спутник Земли, а еще через 4 года — пилотируемый Ю.А. Гагариным космический корабль. И все это исключительно на основе собственных технологий и материалов.

Невольно возникают вопросы (хотя и не относящиеся к нашей теме): почему в последующие годы эти экономические успехи не были развиты, почему в конечном счете общественная система оказалась невосприимчивой к новым достижениям научно-технического прогресса, что и явилось главной причиной ее поражения? Одна из главных причин — фиаско политики, во-первых, замкнувшей новые технологии преимущественно в отраслях ВПК, во-вторых, пренебрегшей экономическими стимулами повышения эффективности деятельности НИИ, заводов, людей, работавших на страну.

Это же фиаско политики, но в совершенно других условиях, в истекшие двадцать лет привели некоторые постсоветские страны, в первую очередь Украину, к разрушению даже того, что в СССР продолжало к 1990 году успешно функционировать. Были разрушены целые отрасли народного хозяйства, НИИ, проектные организации. Уровень науки и образования катастрофически упал, машиностроение и легкая промышленность продолжают стагнировать. И это главная причина того, что Украина — единственная крупная республика бывшего СССР спустя 20 лет независимого развития так и не приблизилась к своему уровню 1990 года, производя только 70% ВВП.

Конечно же, ссылаясь на советский опыт индустриализации, мы не имеем в виду возможность использования методов и экономических механизмов той эпохи, что невозможно в принципе, а рассматриваем его как пример догоняющей модернизации, который был осуществлен в конкретно исторических условиях. А следовательно, сама идея догоняющей модели не должна рассматриваться как консервативная, обрекающая страны на постоянное отставание.

Неоиндустриализация — это не только и не столько восстановление утраченного промышленного потенциала в годы «суверенного» существования постсоветских стран, а импульс для их развития на инновационной основе. Неоиндустриализация, развивающаяся на современных промышленных технологиях, производственной инфраструктуре, обеспеченная деятельностью самых передовых общественных институтов, в ближайшие десятилетия может стать основой современной экономики, базирующейся на Знании и Креативности.

Неоиндустриализация далеко не всеми воспринимается как необходимый этап движения к «экономике знаний», т.е. к постиндустриальным технологиям. Некоторые экономисты считают неоиндустриализацию тормозом перехода к современным технологиям. Поскольку «умная экономика», пятый, а завтра и шестой технологические уклады — это фундамент постиндустриальных стран, ориентация на развитие индустриального сектора, пусть с прилагательным «новая», лишь усугубляет отставание постсоветских стран от постиндустриальных, обрекая их на минерально-сырьевое «проклятие», которое характерно государствам-рантье. Нам представляется такая точка зрения совершенно необоснованной по нескольким причинам.

Во-первых, неоиндустриализация для постсоветских стран — это всего лишь промежуточный, но необходимый этап к «умной экономике».

Во-вторых, через неоиндустриализацию, но не с доиндустриализацией, как сегодня, только и можно вести речь о постиндустриальных технологиях.

В-третьих, новая индустриализация предполагает и новую инновационную основу — интеллектуализацию, компьютеризацию, информатизацию...

Полемизируя с теми, кто рассматривает новую индустриализацию как ошибочную стратегию, уводящую в сторону от постиндустриального развития, Р. Кучуков обоснованно называет неоиндустриализацию средством возрождения страны, ее социально-экономического потенциала. Полагать, что разрушение индустриального комплекса России ведет в некую «постиндустриальную» фазу, в сущности своей чисто умозрительную, значит не понимать, что на деле оно является дорогой в доиндустриальную эпоху — отсталую и бесперспективную. Только индустриальный базис с новым технико-технологическим качеством открывает простор для инновационного развития экономики [11, с. 4].

Новая индустриализация предполагает прорывные технологии в базовых сферах современной промышленности. Кроме традиционных отраслей (металлургическая, химическая, горнорудная, газонефтедобыча) это такие приоритетные отрасли, как фармацевтика, высокотехнологическая химия, композитные и неметаллические материалы, информационно-коммуникационные и нанотехнологии.

Для России и Украины среди приоритетных отраслей остается станкостроение, развитие авиационной и космической отраслей, судостроение. Названные направления неоиндустриализации, их приоритетный характер открывает новые перспективы для тесного сотрудничества России и Украины. Необходимо вспомнить, что названные выше отрасли, развиваясь в едином народнохозяйственном комплексе Советского Союза, были

вполне конкурентноспособными на европейском и мировом рынках. Непрофессиональная политика в названных странах в 90-е годы XX столетия, противоречия, нередко искусственные, сегодня мешают возрождению хозяйственных связей между этими странами в названных отраслях. Достаточно вспомнить только развал судостроения Украины (Николаев, Херсон), чтобы понять масштабы катастрофы, постигшей промышленность страны за годы независимости.

Одно из направлений новой индустриализации — модернизация ОПК. Это направление исключительно важно для любого государства, старающегося сохранить или упрочить свои геополитические позиции в мире. Но многократней актуальнее это для таких стран, которые располагают большим запасом ресурсов — земельных, водных, энергетических, минеральных... Среди этих стран в первом ряду стоят Россия и Украина. О нарастании экономической напряженности в мире свидетельствуют события на Ближнем Востоке и Азии. Речь идет об экспансии Запада — военной, политической, дипломатической в отношении Ирака, Ливии, Сирии, Ирана. Ни для кого не секрет, что эта экспансия имеет под собой четкую основу — установить полный контроль над странами, обладающими невоспроизводимыми ресурсами, осуществить передел рынков инвестиций, товаров, услуг, вытеснить с них такие страны, как Китай, Россия, Украина.

Наша страна, по результатам рейтинга Стокгольмского международного института исследования проблем мира (SIPRI), среди мировых экспортеров продукции ОПК занимает 12 место, потеряв в последнее время две позиции. Среди главных торговых партнеров Украины на этом направлении является Россия, на которую приходится 43% экспорта и большая часть импорта готовых изделий и комплектующих [12].

Казалось бы, тесное сотрудничество в области ВТС России и Украины открывает перед ними реальные перспективы новой индустриализации не только в сфере ОПК, но и в гражданских отраслях. Особенно это важно для Украины с точки зрения

увеличения рынка изделий ОПК за счет России, учитывая перспективы роста этого рынка в ближайшие годы. С одной стороны, растет экспорт военной продукции России (сегодня он составляет более \$13 млрд), что увеличивает возможность Украины поставлять комплектующие на российский рынок, с другой — возрастает импорт готовой продукции для внутреннего рынка, что также увеличивает экспортный потенциал Украины в сфере ОПК. А рынок этот обещает быть в предстоящие годы весьма емким. Россия устами премьер-министра в феврале 2011 года заявила о «беспрецедентных программах развития вооруженных сил и модернизации оборонно-промышленного комплекса» [13]. В предстоящие 10 лет на эти цели будет выделено 23 трлн рублей, что по современному курсу составит около \$800 млрд. Планируется «точечная» закупка военной техники за рубежом, хотя и оговаривается, что она будет осуществляться в целях получения новых технологий и знаний. Неплохой шанс участвовать в этой модернизации имеет и украинская промышленность, особенно в авиационной и ракетно-космической сферах, строительстве надводных кораблей. Промышленные предприятия Киева, Харькова, Днепропетровска, Николаева, Запорожья сохранили уникальный опыт в этих областях ОПК. Однако потенциальные возможности реализовать этот опыт в России остаются на сегодня проблематичными. Ибо экономические связи между Россией и Украиной испытывают сегодня немалое напряжение, что наносит обоим государствам значительный экономический ущерб.

Из вышесказанного можно заключить, что на протяжении двух десятилетий наша страна переживала неоднозначные социально-экономические реформы, итогом которых стало значительное отставание от технологического и организационного прогресса. На наш взгляд, перспективы дальнейшего социально-экономического развития Украины будут определяться процессами общесистемной модернизации, реализация которой возможна на базе неоиндустриализации.

Список литературы

1. Модернизация в России в контексте глобализации // Мировая экономика и международные экономические отношения. — 2010. — № 2. — С. 90-103.
2. Виступ Президента України Віктора Януковича на II засіданні Комітету економічних реформ. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/17301.html>
3. Довбенко М. Попадем ли в мировую «двадцатку»? Критический взгляд на ориентиры отечественной экономической стратегии / М. Довбенко // Вестник НАН Украины. - №6. — 2011.
4. Симоненко В.К. К прорыву не готовы. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://2000.net.ua/2000/derzhava/ekonomika/78560>
5. Єщенко П. Відновлення соціально-економічного розвитку — пріоритет номер один у світі та в Україні / П. Єщенко, А. Арсеєнко // Економіка України. - №1. - 2012. — С.36-50.
6. Шестой технологический уклад: Интервью с акад. РАН Евгением Кабловым // Наука и жизнь. -2010. -№4.
7. Милов В. Может ли Россия стать энергетической сверхдержавой? / В. Милов // Вопросы экономики. -2006. - №9. — С.21-30.
8. Алферов Ж. «Ученые мышей ловят!» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.aif.ru/techno/article/40730>
9. Путин В. О наших экономических задачах. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://er.ru/news/2012/1/30/Putin-rossii-nuzhna-novaya-economica/>
10. Киммельман С. Неоиндустриализации препятствует государство-рантье / С. Киммельман // Экономист. — 2011. — № 08. — С. 18-26.
11. Кучуков Р. Государственный сектор и его роль в стратегии 2020 / Р. Кучуков // Экономист. — 2011. — №9. — С.3-14.
12. Васильев А. Наши военные планы: потерпеть поражение? / А. Васильев // Еженедельник 2000, №8 (595) 24 февраля — 1 марта 2012 г.
13. Путин В. Быть сильными: гарантии национальной безопасности для России. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://er.ru/news/2012/2/20/putin-byt-silnymi-garantii-nacionalnoj-bezopasnosti-dlya-rossii/>

ХАРЬКОВСКИЙ МЕГАПОЛИС: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ

Голиков А.П.,

доктор географических наук, профессор
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Исследуются факторы, обусловившие успешное развитие Харькова в прошлом. Анализируется их роль и значение в настоящее время. Показано, что значение данных факторов снизилось. Учитывая современное геополитическое положение Харькова и мировые тенденции в развитии мегаполисов, указывается на целесообразность развития в нем торгово-распределительных, научно-образовательных и финансовых функций, совершенствование внешнеэкономической деятельности на базе еврорегиона «Слобожанщина». В развитии промышленности использовать кластерную идеологию.

Ключевые слова: факторы развития, мегаполис, градообразующие функции, геополитическое положение, транспортно-географическое положение, кластер.

ХАРКІВСЬКИЙ МЕГАПОЛІС: СУЧАСНЕ Й МАЙБУТНЄ

Досліджуються фактори, які зумовили успішний розвиток Харкова у минулому. Аналізується їх роль та значення у теперішній час. Показано, що значення цих факторів знизилось. Враховуючи сучасне геополітичне положення Харкова і світові тенденції у розвитку мегаполісів, вказується на доцільність розвитку у ньому торгівельно-розподільчих, науково-освітніх та фінансових функцій, вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності на базі євро регіону «Слобожанщина». У розвитку промисловості використовувати кластерну ідеологію.

Ключові слова: фактори розвитку, мегаполіс, містоутворюючі функції, геополітичне положення, транспортно-географічне положення, кластер.

Kharkiv Megacity: The Present and the Future

The article studies the factors that led to the successful development of Kharkiv in the past. The article analyzes their role and importance in the present. The research shows that the value of these factors has decreased. Considering the current geopolitical position of Kharkiv and world trends in the development of megacities, the article points to the expediency of the development of trade and distribution, scientific-educational and financial functions, improvement of foreign economic activity in it, on the basis of the Euroregion «Slobozhanshina». In the development of the industry to use the cluster ideology.

Key-words: factors of development, megacity, a city-forming functions, geopolitical position, transport and geographical location, cluster.

Постановка проблемы. Города, особенно крупные, принадлежат к важнейшим объектам социально-экономических исследований. Это объясняется их значительной ролью, которые они играют в хозяйственной, политической и культурной жизни стран и народов. К одному из таких городов относится Харьков.

В настоящее время учеными и специалистами научных учреждений и ВУЗов Харькова, под эгидой городского головы, разрабатывается программа социально-экономического развития города до 2030 г. Поэтому исследование проблемы развития Харькова, как одного из мегаполисов страны, представляет не только научный, но и практический интерес.

Как нам представляется, прежде чем перейти к перспективам и выбору векторов социально-экономического развития Харькова, целесообразно попытаться ответить на ряд вопросов.

1. Что послужило факторами ускоренного экономического развития Харькова в прошлом?
2. Существуют ли данные факторы сейчас?
3. Что такое хорошо и что такое плохо для Харькова и региона?
4. Стоит ли бороться за экономическое «лидерство» Харькова?
5. Если да, то каким путем?

Факторы, определившие экономическое развитие Харькова

С середины XIX века к нам дошли труды неизвестного географа Павла Крюкова¹, в которых он, анализируя экономико-географическое положение городов юга России, выделил среди них чрезвычайно выгодное местоположение Харькова, на основании чего сделал предположение о его быстром росте в будущем и превращение, со временем, в экономическую столицу юга России.

Таковыми факторами послужили: близость к формирующейся угольно-металлургической базе России (Донбасс с Приднепровьем), прокладка железных дорог, соединивших промышленный Центр с угольно-металлургической базой, а также степными районами товарного земледелия и морскими портами и, наконец, наличие дешевой рабочей силы. Иными словами, Харьков оказался в фокусе важнейших транспортно-экономических связей, да еще и с наличием такого важного интеллектуального потенциала, как Харьковский университет.

Определенную роль, уже в XX столетии, сыграло и пребывание Харькова в ранге столицы Украины. Все это обусловило то положение, что к началу распада СССР он был третьим в Союзе и первым в

¹ Павел Крюков — псевдоним ученого, но кто скрывался под ним — до сего времени не известно.

Украине транспортным узлом и машиностроительным центром, да, очевидно, такое же место он занимал и как научный центр.

Существуют ли данные факторы в настоящее время?

— Да, но их роль и значение существенно снизились.

Во-первых, западный вектор политической направленности приводит к тому, что активность экономических связей все больше перемещается к западным границам Украины и ее центру.

Во-вторых, разорвались или значительно сократились производственно-технологические связи Харькова и области с предприятиями-смежниками в России и других странах бывшего СССР.

В-третьих, Харьков уже не находится в фокусе транспортно-экономических связей Украины.

Сохранились близость к угольно-металлургической базе, до некоторой степени интеллектуальный потенциал и транспортная инфраструктура.

Имеются ли возможности для восстановления былого экономического лидерства Харькова и региона?

Теоретически да. Но для этого Украине надо было бы войти в ЕЭП и через него совместно с другими участниками воссоздавать народнохозяйственный комплекс, который существовал в бывшем СССР и в котором Харьков вновь занял бы место «машиноборочного цеха» страны.

Для этого сейчас нет ни политической воли, ни возможностей. Поэтому практически, факторы, которые обусловили экономический рост Харькова и период его расцвета, очевидно, остались уже в прошлом.

Что такое хорошо и что такое плохо для Харькова и региона?

Все ли хорошо было в Харькове и регионе в период его экономического величия?

Работали заводы, фабрики, люди получали зарплату, исправно платили налоги, квартплату и проч. Но существует закон пропорциональности и гармоничности развития всех составляющих территориальных социально-экономических систем. К сожалению, в условиях быстрого развития промышленной составляющей он повсеместно нарушался. Жилье, инфраструктура в развитии сильно отставали. Коммуникации перегружены, в магазинах — пустота и очереди, воздух загазованный, водоемы загрязнены.

Что происходило за пределами Харькова? Для этого надо представить себе земельный участок, среди которого растет огромное, с роскошной кроной дерево. Вокруг него деревца — низкие, хилые, болезненные, потому что вынуждены расти в тени данного дерева. Нечто аналогичное имеет место и в жизни городов. Почему в Харьковской области, кроме Харькова, нет ни одного большого города (т.е. города с населением более 100 тыс. жителей)? Ответ прост — все города области развивались «в тени» Харькова. Имеются только, на значительном удалении от Харькова, два средних — Изюм и Лозовая (с натяжкой еще Купянск). Все остальные 13 — малые города с населением от 5 до 30 тыс. жителей, ведущие «прозябающий» образ жизни. (В определенной степени даже Белгород находился

в тени Харькова. Сейчас он вышел из нее и быстро растет).

Следовательно, не все хорошо было и в прошлой жизни.

Стоит ли бороться за прошлое экономическое лидерство Харькова?

Конечно, стоит. Но обязательно ли опять все ставить на его промышленное развитие? На этот вопрос сейчас трудно ответить. Надо найти «точки роста». Можно лишь отметить, что до Октябрьской революции Харьков помимо промышленности славился еще и своими торгово-распределительными функциями, банками, ярмарками. Это тоже путь развития. И труд людей, занятых в данной сфере, также создает ВВП и, как показывает опыт других стран, — немалый. Безусловно, надо восстанавливать и развивать промышленность. Но, если мы не намерены вступать в ЕЭП, надо избавляться от ее излишних производственных мощностей и осуществлять реструктуризацию народного хозяйства, как это делается в восточноевропейских странах, вступивших в Евросоюз.

Выбор путей развития

Согласно методике Мирового экономического форума, переменные, определяющие экономический рост, подразделяются на три категории: макроэкономические, институциональные, технологические. Они призваны способствовать повышению производительности труда, количественному и качественному росту трудовых ресурсов и капитала, повышать индекс потенциала человеческого развития, т.е. качество жизни.

Как и все областные центры, Харьков — полифункциональный город. В основе его развития — концентрация различных видов деятельности. Он выполняет административные, промышленные, транспортные, культурные, образовательные, научные и другие функции. Размеры города — 310 кв. км площади и 1452 тыс. человек населения — позволяют отнести его к разряду мегаполисов.

Мегаполисы всегда играли и продолжают играть особую роль в жизни народов и государств. С развитием мирохозяйственных процессов и глобализацией человеческой деятельности роль и стратегическое значение крупнейших городов не только не уменьшается, а наоборот, возрастает. Они увеличиваются как по численности, так и по размерам. По словам французских ученых Ж. Боже-Гарнье и Ж. Шабо, «Эти чудовища словно приговорены расти и породивший их человек с трудом способен сдерживать и контролировать их развитие» [1, с.167].

Изучение характера развития мегаполисов в современных условиях глобализации показывает, что они не только растут в количественном отношении, но испытывают и качественные изменения. Меняется структура их градообразующих функций, в частности, зарождаются и получают опережающее развитие торгово-распределительные, финансовые, инновационные функции, сокращаются промышленные. В ряде случаев мегаполисы становятся мировыми или национальными финансовыми, научными, инновационными, образовательными центрами.

Особенно выигрывают города, концентрирующие в себе финансовые потоки. Получаемые

ими сверхприбыли от финансовой деятельности вкладываются затем в развитие инфраструктуры, высокотехнологические производства, социальную сферу услуг. Они становятся привлекательными для размещения в них ТНК, различного рода научных, образовательных, исследовательских учреждений, повышается их значение и роль в международной деятельности. Ярким примером этому могут служить Лондон, Нью-Йорк, Франкфурт, Филадельфия, Сингапур, Гонконг и др. В противоположность этому города, ориентирующиеся на преимущественное развитие промышленного производства, сталкиваются со многими экономическими, социальными, экологическими и другими проблемами, оказываются в положении, вынуждающем их вести борьбу за выживание. В таком положении находятся сейчас многие крупные промышленные центры США, в частности Детройт, Питтсбург, Чикаго, Цинциннати и др.

Существуют определенные зависимости между размерностью городов по численности населения и развитием в них отдельных секторов экономики (рис. 1).

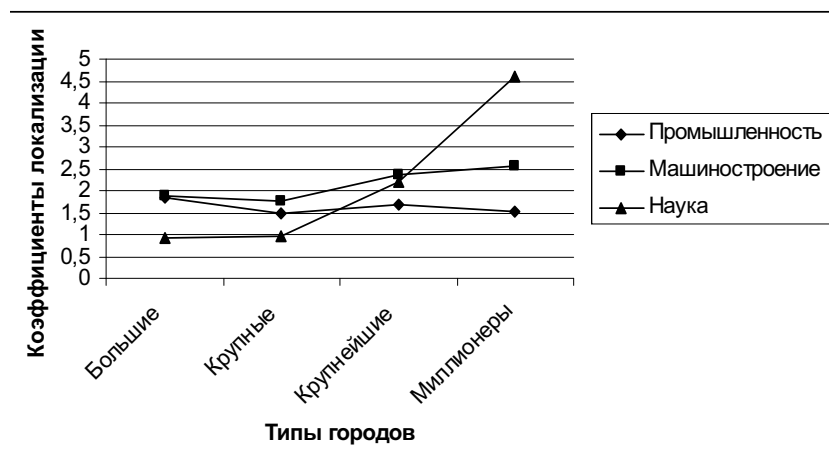

Рис. 1. Зависимость развития секторов экономики от размерности городов
Составлено по [3, с. 84]

Из рис. 1 видно, что в городах-миллионерах наибольшее развитие получает нематериальная сфера деятельности (наука, образование, медицинское обслуживание, финансовые и прочие услуги). Индекс промышленности снижается (при незначительной положительной динамике ее машиностроения). Аналогичные процессы уже сейчас наблюдаются в Харькове и со временем будут усиливаться. С этим явлением следует считаться и учитывать в перспективном социально-экономическом развитии города.

Отрицательной стороной развития городов в условиях глобализации является то, что под ее натиском многие из них теряют свою идентичность, приобретают общие черты в развитии, становятся «безликими». Но, если это, как считают европейцы, допустимо для Америки, города которой не имеют особых культурно-исторических ценностей, для городов многих других стран такое явление — недопустимо.

Харьков — один из существующих сейчас 220 городов-миллионеров на нашей планете. По количеству жителей (1452 тыс. чел.) он занимает 212-215 место среди крупнейших городов мира и 2-е место в Украине.

Мировой опыт свидетельствует, что в городах-миллионерах особо высокого уровня развития достигает локализация научной деятельности (табл. 1).

Таблица 1
Коеффициенты локализации отдельных видов деятельности в городах с различной численностью населения

Города	Коеффициент локализации		
	Промышленность	Машиностроение	Наука
Большие ²	1,83	1,9	0,91
Крупные	1,47	1,78	0,96
Крупнейшие	1,68	2,35	2,20
Миллионеры	1,53	2,58	4,59

Источник [3, с. 84].

Харьков — ядро относительно крупной по территории и населению городской агломерации Украины, в которой проживает около 2 млн чел. По мнению русского географа-урбаниста Г. М. Лаппо, любая городская агломерация — сочетание противодействующих партнеров, которые нуждаются друг в друге, но не устают предъявлять взаимные претензии [3, с.111]. Они растут и развиваются потому, что обладают способностью быстро и качественно удовлетворять запросы общества. Обычно вокруг ядра агломерации складываются несколько зон его притяжения. Периферийная зона в большинстве случаев — рекреационная.

К сожалению, со временем развитие ядра агломерации, особенно центра приостанавливается, что приводит к его «старению», выражающемуся в усложнении функционирования коммуникаций, сферы бытовых и прочих видов услуг, сворачиванию деловой активности. Например, во многих мегаполисах США (в частности, в упоминавшихся выше Детройте, Питтсбурге, Чикаго, Цинциннати, а также в Нью-Йорке и др.) трущобные районы в центре города — обычное явление. Возникает парадоксальное явление: центр города сохраняет высокий потенциал своего положения; к нему сходятся транспортные линии связи с обширными территориями; он удобен для контактов; размещение в нем мест массового посещения сулит огромную экономию времени для людей. Но всеми этими выгодами и преимуществами общество воспользоваться практически не в состоянии.

Пояс субурбанизации становится все больше привлекательным для места жительства привилегированной части общества и просто зажиточных людей. Деловая активность также перемещается из центра на окраины. (По мнению большинства американцев пригород — намного предпочтительнее

² По классификации, принятой в Украине: большие города — численность населения 100-250 тыс. чел., крупные — 250-500 тыс., крупнейшие — 500-1000 тыс., миллионеры — 1000 тыс. и более. (Сноска автора)

центра города). Поэтому маятниковая миграция — общемировая тенденция с той лишь разницей, что в большинстве развитых стран среди ежедневных мигрантов преобладают «белые воротнички» в автомобилях, а в отсталых и среднеразвитых странах — низкоквалифицированная рабочая сила в общественном, преимущественно железнодорожном, транспорте.

В свое время Харьков являлся хорошо сформировавшимся промышленным узлом и самым крупным в Украине машиностроительным центром. Он представлял собой территориально-производственный комплекс, который по всем формальным и фактическим признакам соответствовал современной прогрессивной форме территориальной организации производства, именуемой промышленным кластером [2, с. 88].

Разрыв производственно-экономических связей со смежниками и партнерами в республиках бывшего Советского Союза, отход от планового ведения хозяйства привел к резкому сокращению промышленного потенциала Харькова и потере им кластерной организации производства. Тем не менее, он продолжает сохранять статус крупнейшего машиностроительного центра Украины.

В Харькове получили развитие энергетическое и электротехническое машиностроение (нынешние НПО «Турбоатом», «Укрэлектротяжмаш», АО «Южкабель», ГП Харьковский электромеханический завод и др.); тракторное и сельскохозяйственное машиностроение (АО «Харьковский тракторный завод», АО «Автрамат»), другие машиностроительные производства, среди которых — станкостроение («Харьковский станкостроительный завод», завод агрегатных станков, технологической оснастки, инструментальный и др.); приборостроение (заводы «ФЭД», маркшейдерских инструментов, «Теплоавтомат», точного медицинского приборостроения, НПО по системам автоматизированного управления); авиастроение; оборонная промышленность. Получило также развитие производство оборудования: горно-шахтного, подъемно-транспортного, строительно-дорожного, технологического (для предприятий торговли и коммунального хозяйства).

Промышленное и гражданское строительство обусловили развитие промышленности строительных материалов и стройиндустрии. В частности, в 60-е годы в городе был создан Харьковский домостроительный комбинат № 1³ — одно из крупнейших предприятий по производству сборного железобетона и строительству. С 60-х по 80-е годы с его помощью построены жилые массивы «Павлово поле», «Салтовский», «Алексеевский». Функционирует крупнейший в Украине плиточный завод, заводы железобетонных изделий и конструкций, кровельных материалов и др.

Химическая промышленность представлена АО «Харпластмасс», лакокрасочным заводом, фармацевтическая — ПО «Здоровье».

Имеется деревообрабатывающая и мебельная промышленность (мебельный и деревообрабатывающий комбинаты).

Легкую промышленность представляют предприятия по производству текстильной, трикотажной, швейной. (К сожалению, ряд предприятий этой отрасли прекратили свою работу).

Относительно хорошо развита пищевая промышленность — кондитерская и бисквитная фабрики, мясокомбинаты, заводы по производству мясной, молочной и масложировой продукции, а также заводы: ликероводочный, шампанских вин, пивоваренный и др. В Харькове расположено крупнейшее в Украине производство сигаретной продукции — фабрика «Филлипс Морис Украина».

Глобальный финансово-экономический кризис, коснувшийся и Украины, а также структурные изменения в ее народном хозяйстве с приобретением независимости и разрывом традиционных производственно-экономических связей со многими контрагентами бывших советских республик отрицательно сказались на функционировании промышленного комплекса Харькова. Некоторые предприятия закрылись, другие работают с неполной нагрузкой.

Харьков — один из крупнейших транспортных узлов Украины. Здесь сходятся 8 железнодорожных и 5 автомобильных магистралей, соединяющих западные, центральные и восточные районы страны со странами ближнего и дальнего зарубежья. Для услуг пассажиров — 5 железнодорожных вокзалов, автовокзал и 3 автостанции (одна из которых, как и автовокзал, обслуживает и международные перевозки). Непосредственно Харьковский железнодорожный узел пропускает до 60-70 млн пассажиров в год [2, с. 88]. По объему пассажирских железнодорожных перевозок город занимает одно из первых мест в стране. С десятками городов Харьков связан автобусными маршрутами, имеется новый, отвечающий международным требованиям, аэропорт, обслуживающий как внутренние, так и зарубежные авиалинии. Рейсы осуществляются в Киев, Москву, Тель-Авив, Анталию, Ереван, Кутаиси, Тбилиси, Баку и другие города.

Несмотря на экономические трудности, переживаемые Украиной в настоящее время, Харьков, по нашему мнению, все еще сохраняет выгодное транспортно-географическое положение. Это обусловлено, как минимум, тремя факторами.

Во-первых, географическое расположение Харькова характеризуется высоким значением индекса местоположения в системе топологических расстояний между странами Европы (он близок единице).

Во-вторых, его размещение «на перекрестке» железнодорожных, автомобильных, трубопроводных и воздушных трасс, соединяющих восточные регионы России, Казахстан, страны Средней Азии и Закавказья со странами Центральной и Южной Европы, а также северные и центральные районы России, Финляндию, Польшу, страны Балтии со странами Черноморского бассейна — удобно и перспективно с точки зрения дальнейшего развития международных транспортно-экономических связей.

В-третьих, непосредственная близость Харькова к азово-черноморским портам открывает выход аккумулирующимся на его территории товарам

³. Прекратил существование в результате кризиса и реформ 1990 — 2000 гг.

(через турецькі проливи) к мировому океану, что дает возможность создавать и развивать сеть торгово-экономических коммуникаций с подавляющим большинством стран мира.

Функционирует финансово-банковская система. В 2010 г. осуществляли деятельность 48 банковских учреждений (из 176 существующих в стране), включая 10 самостоятельных, 38 филиалов и 175 отделений. Суммарные активы самостоятельных банков превышают 43,78 млн грн, а уставной капитал — 6589 млн грн. Средний размер уставного капитала одного действующего банка — 658,9 млн грн. Основную часть доходов банков дают проценты, получаемые за кредиты (80 %), остальную часть — прочие банковские услуги [2, с. 175].

Харьков располагает мощным интеллектуальным потенциалом, насчитывающим 27 тыс. научных работников, включая более сотни академиков и членов-корреспондентов НАН Украины и отраслевых государственных академий наук, а также примерно 1750 докторов наук и около 11000 кандидатов наук. Основная часть докторов и кандидатов наук (более 60 %) сконцентрирована в ВУЗах, примерно третья часть (свыше 27 %) — в научных учреждениях. Благодаря Харькову его регион среди областей Украины занимает наивысший уровень по количеству студентов (на 10 тыс. жителей — 1032 студента). Общее количество студентов — 259 тыс. чел. Из них более 13 тыс. — иностранные граждане.

Научный потенциал Харькова представлен научными и научно-исследовательскими институтами, конструкторскими бюро, высшими учебными заведениями 3-4 уровней аккредитации. Функционируют 3 национальных научных центра, технопарк «Институт монокристаллов», 60 научно-исследовательских учреждений, из которых 5 — институты НАН Украины. Имеются 14 научных объектов, представляющих национальное достояние Украины.

Мощный научный и интеллектуальный потенциал Харькова с разветвленной сетью высших учебных заведений и научных учреждений, банковских организаций, в содружестве с производственными

ками позволяет ему решать сложные задачи научно-технического характера, в том числе при выпуске высокотехнологичных, качественных и конкурентоспособных товаров, а также являться центром осуществления торгово-распределительных, финансово-банковских, образовательных, инновационных, инжиниринговых, консалтинговых и др. функций.

Выводы

Основные направления стратегии социально-экономического развития Харьковского мегаполиса сводятся к следующим векторам:

1. Использование в качестве стратегического ресурса геоэкономического положения Харькова, исходя из чего:

— поощрять развитие в нем градообразующих функций, способствующих превращению города в важнейший научный, торгово-распределительный и финансовый центр востока Украины;

— совершенствовать внешнеэкономическую деятельность, максимально используя для этого возможности трансграничного сотрудничества в рамках евровегиона «Слобожанщина».

2. Максимальное вовлечение в хозяйственную деятельность его конкурентных преимуществ в факторах производства (трудовые ресурсы, интеллектуальный потенциал).

3. Использование кластерной идеологии в развитии промышленности.

Успех любых действий в реализации планов, программ и проектов во многом зависит от эффективной работы администрации на всех ее иерархических уровнях. В ранг закона должен быть возведен принцип субсидиарности — четкое распределение прав и обязанностей по вертикали с делегированием полномочий на тот уровень, где они могут выполняться с наибольшей эффективностью.

Харьков характеризуется наличием значительного интеллектуального потенциала, который в силах обеспечить квалифицированными кадрами менеджеров для обеспечения эффективной работы администрации на макро-, мезо- и микроуровнях.

Список литературы

1. Боже-Горнье Ж. Очерки по географии городов / Ж. Боже-Горнье, Ж. Шабо. — М. : Мысль, 1987. — 207 с.
2. Голиков А.П. Харьковская область, региональное развитие: состояние и перспективы : монография / А. П. Голиков, Н. А. Казакова, М. В. Шуба ; под ред. чл.-кор. НАН Украины, проф. В.С. Бакирова. — Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2012. — 224 с.
3. Лаппо Г. М. Города на пути в будущее / Г. М. Лаппо. — М. : Мысль, 1987. — 236 с.

ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ: УРОВНИ, ФАКТОРЫ, СТРАТЕГИЯ

Довгаль Е. А.,

доктор экономических наук, профессор
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

В статье рассмотрены некоторые результаты развития экономики Украины на основе внедрения инноваций. На базе проведенного исследования предложены подходы по улучшению инновационной политики.

Ключевые слова: инновации, инновационная модель, инновационная деятельность, инновационная политика.

ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: РІВНІ, ЧИННИКИ, СТРАТЕГІЯ

У статті розглянуто деякі результати розвитку економіки України на основі впровадження інновацій. На базі проведеного дослідження запропоновано підходи щодо покращення інноваційної політики.

Ключові слова: інновації, інноваційна модель, інноваційна діяльність, інноваційна політика.

INNOVATIVE MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT: LEVELS, FACTORS, STRATEGY

The article gives results of the economic development of Ukraine on the basis of innovation. The approaches how to improve innovation policy are given on the basis of the research.

Key words: innovation, innovation model, innovation activities, innovation policy.

Общеизвестно, что основной характеристикой инновационной модели развития экономики является сочетание науки и производства, когда наука обеспечивает теоретическую и практическую производственную деятельность, а обязательными элементами производства выступают результаты научных исследований, новые технологии и научные программы. Инновации в технике и технологии превратились в основной фактор экономического прогресса. Для того, чтобы успешно развивать современное производство, необходимо понимание основных объективных тенденций развития науки и техники. Кроме того, глубокое понимание инновационных процессов должно учитываться в стратегическом аспекте производственной деятельности предприятия, отрасли, региона, государства в целом.

Стратегическое развитие невозможно без осознания его сущности, то есть совокупности глубинных взаимосвязей, внутренних законов развития и воздействия внешних факторов, определяющих его основные направления и тенденции. Инновационная модель развития экономики включает в себя не только такой важнейший фактор, как научно-технический прогресс, но и совокупность адекватных ему институциональных трансформаций на различных уровнях экономической системы.

Научно-технический прогресс — поступательное движение науки и техники, эволюционное развитие всех элементов производительных сил общественного производства на основе широкого познания и освоения внешних сил природы, это объективная закономерность развития материального производства, результатом которой является последовательное совершенствование техники, технологии и организации производства, повышение его эффективности.

Инновации — это более широкое понятие. Технологические инновации в целом направлены на расширение ассортимента и улучшение

качества производимых товаров и услуг (инновация-продукт) или используемых при этом технологий (инновация-процесс). Именно они лежат в основе удовлетворения растущих, все более разнообразных личных, производственных и иных потребностей, насыщения и обновления рынков товаров и услуг, повышения эффективности производства, смены моделей и поколений техники, технологических укладов и технологических способов производства.

Под общим названием «инновации» оказываются принципиально отличные по характеру, уровню новизны, длительности и последствиям нововведения: от эпохальных инноваций, которые знаменуют переход к новому технологическому или экономическому способу производства, через базисные, выражающиеся в радикальных изменениях в технологической базе и способах организации производства, и улучшающие, направленные на развитие и модификацию базисных инноваций, их распространение в разных сферах с учетом их специфики, до микроинноваций, направленных на улучшение отдельных параметров выпускаемой продукции, используемой технологии и т.п.

Следует отметить, что Украина в составе Советского Союза обладала высокоразвитым интеллектуальным потенциалом, который был в состоянии эффективно решать инновационные проблемы. Однако с обретением независимости Украина не смогла должным образом отреагировать на инновационный вызов вследствие рыночных преобразований, когда в условиях общезакономерной разрухи попытка выжить была наибольшим приоритетом для отдельных предприятий и страны в целом, а развитие науки отошло даже не на второй план.

Сегодня в Украине, по утверждению аналитиков, крепко утвердилась неэффективная структура промышленности, которой присуща значительная доля энерго- и материалоемких отраслей, и низкий

удельный вес отраслей, производящих наукоемкую продукцию, в частности, машиностроение [1-3].

В структуре инноваций развитых стран мира около 60% осуществили прорыв в высокотехнологических сферах экономики, и только 10-12% — это улучшающие инновации в традиционных отраслях. В Украине же ситуация противоположная: среди предприятий, занимающихся инновационной деятельностью, доминируют отрасли низших технологических укладов (добывающая и металлургическая) [2, с. 26].

Исходя из современного состояния отечественной экономики, проблемой является приведение в соответствие стратегии инновационного развития предприятий, отрасли, региона и стратегии инновационной модели развития экономики в целом.

Технический уровень большинства предприятий Украины отстал от уровня развитых стран как минимум на полстолетия. Причиной этого является и то, что инновационная активность промышленных предприятий, то есть тех, за счет деятельности которых осуществляется трансфер знаний, из года в год сокращается. Если в 2000 г. инновационно активных предприятий было 18,0%, то по результатам 2011 г. таких предприятий, соответственно, было только 10,7%. В свою очередь, доля реализованной инновационной продукции на протяжении 2007—2010 гг. неуклонно падала: в 2007 г. — 6,7%, в 2008 г. — 5,9%, в 2009 г. — 4,8%, в 2010 г. — 3,8% [4, с. 170].

Анализ официальной статистической информации позволяет утверждать, что, несмотря на высокие темпы роста объемов научных и научно-технических разработок во всех областях наук, сокращается удельный вес в этом приросте именно технических наук. Так, если еще в 2001 г. на технические науки приходилось 72,82% в общей структуре прироста объемов научных и научно-технических разработок, то в 2005 г. она сократилась до 65,03%, в 2008 г. — 59,56%, в 2009 г. — 57,32% и только в 2010 г. несколько возросла до 59,87%. Важно подчеркнуть, что такое состояние и тенденции не соответствуют современным требованиям коммерциализации науки, характерным для развитых стран мира [4, с. 162].

Особенную обеспокоенность вызывает тенденция к сокращению в стране кадрового потенциала научных организаций, непосредственно обеспечивающего осуществление научных исследований и разработок. В 2010 г. по сравнению с 1991 г. он сократился в 3 раза: в научных учреждениях работало почти 146,8 тыс. человек, в том числе 4,4 тыс. докторов наук и около 17,1 тыс. кандидатов наук [4, с. 165]. Хотя обеспеченность научными кадрами в Украине в настоящий момент соответствует уровню таких стран, как Испания, Польша, Чехия, Венгрия, однако является вдвое меньше среднего значения этого показателя по ЕС в целом и почти в четыре раз меньше, чем в наиболее обеспеченной научными кадрами среди европейских стран Финляндии [2, с. 97].

Помимо негативной динамики относительно сокращения общей численности научных работников, в т. ч. исследователей, не соответствует требованиям развития инновационной деятельности и построения инновационной модели экономики страны и распределение кадрового потенциала по различным видам научных организаций. Из специалистов

высшей квалификации, занимающихся научно-технической деятельностью в Украине, свыше двух третей работает в учреждениях академического профиля, 18,8% — в отраслевых научно-исследовательских и проектных организациях, 12,5% — в научных отделениях и лабораториях высших учебных заведений, и только 0,7% — в заводском секторе (здесь трудится лишь 90 докторов и 145 кандидатов наук). Такая статистика контрастирует с данными по ЕС, где большинство ученых и инженеров, занятых исследованиями и разработками, работают в промышленности [1, с. 231-235].

За годы независимости значительно увеличилась в Украине сеть заведений, осуществляющих подготовку научных кадров высшей квалификации: количество высших учебных заведений и научных учреждений, имеющих аспирантуру, выросло в 1,6 раза, докторантуру — в 2,5 раза, количество аспирантов увеличилось — в 2 раза, докторантов — в 2,4 раза [1, с. 210-211]. Вместе с тем динамика численности докторантов и аспирантов сложилась не в пользу технических наук, особенно это касается подготовки кадров для материального производства. Удельный вес аспирантов и докторантов, занятых изучением физико-математических и технических наук, снижается по сравнению с подготовкой кадров высшей квалификации в сфере экономических и педагогических наук. Особенно это касается подготовки докторов наук.

Наукоемкость промышленного производства находится на уровне 0,3%, что на порядок меньше среднемирового уровня. При этом почти треть финансовых средств, которые расходуются на инновационную деятельность, приходится на закупку оборудования, в то время как на приобретение прав на новую интеллектуальную собственность или на проведение НИОКР затраты на порядок меньшие. Почти половина инновационных предприятий вообще не финансируют проведение научных исследований в интересах своего производства [4, с. 164]. Такое положение обусловлено как нехваткой средств, так и отсутствием действенной государственной системы стимулирования инновационной деятельности.

В Украине на законодательном уровне утверждено финансирование научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР) на уровне 1,7% от ВВП. Фактически расходы на эти цели в 2010 г. составляли лишь 0,86% от ВВП, что свидетельствует о хроническом недофинансировании инновационной сферы экономики [4, с. 28]. При этом следует отметить, что расходы на НИОКР в Украине не превышают 0,17% расходов на эти же цели в США и 4,3% — в Российской Федерации [3, с. 10].

Ограниченное финансирование науки остается значительным фактором исключительно низкой доли Украины на мировых рынках наукоемкой продукции, которая сегодня составляет 0,05%, тогда как в РФ — 0,13%, в государствах ЕС — 35%; США — 25%, Японии — 11%; Сингапуре — 7%, Южной Кореи — 45%, КНР — 2% [3, с. 12]. Правительства государств-лидеров на рынке наукоемкой продукции особо тщательно контролируют объем расходов на фундаментальную науку, поскольку слабость этого сектора порождает отставание в экономическом развитии и проблемы с национальной безопасностью государств.

В целом по Украине большинством компаний проведение НИОКР не рассматривается как необходимое условие успешного функционирования в рыночной среде. Особенностью развития национальной научной сферы является ухудшение механизма взаимодействия промышленных предприятий с научно-исследовательскими организациями и ликвидация собственных научно-исследовательских и конструкторских подразделений. Доля научных организаций промышленных предприятий в 2009 г. составляла лишь 5,0% [1, с. 67]. И объясняется этот факт не востребованностью внедрения инноваций, ведь украинские производители на мировых рынках сегодня имеют конкурентные преимущества за счет дешевой рабочей силы и сырья, а следовательно, вряд ли можно ожидать от предприятий реализации другой инновационной стратегии (за счет проведения НИОКР собственными силами и внедрения полученных инноваций).

Подтверждением этого является тот факт, что в рейтинге наибольших мировых компаний преобладают компании, связанные с электроникой, производством компьютеров и программного обеспечения, телекоммуникациями и Интернет-бизнесом. На мировом рынке практически отсутствуют программные продукты украинских программистов. В Украине нет высококвалифицированных маркетинговых менеджеров, которые были бы способны вывести высококачественный программный продукт на мировой рынок.

Что же касается положения в рейтинге украинских компаний, то лидерами по объему валового дохода являются монополисты — компании нефтегазовой сферы и металлургии. Так, доля добывающего и металлургического комплекса в ВВП страны за последние годы возросла с 24 до 27% [5]. С большим преимуществом первые места занимают НАК «Нефтегаз Украины», «Индустриальный союз Донбасса», Мариупольский металлургический комбинат и другие компании, специализирующиеся на добыче и переработке сырья, производственные процессы на которых, как известно, не являются наукоемкими, поэтому они не предъявляют высокого, соответствующего их экономическому значению, спроса на научные знания и новые технологии.

В 2010 г. только 11,5% от общего количества украинских промышленных предприятий занимались инновационной деятельностью (в 2009 г. — 10,7%), а доля промышленных предприятий, внедряющих инновации на протяжении 2008-2010 гг. составила всего 10,6% [4, с. 167].

Отдельной важной проблемой развития отечественной науки, а фактически сохранения и эффективного использования ее результатов, является патентование. Обобщение результатов исследования относительно проблемных аспектов становления национальной системы защиты прав интеллектуальной собственности позволяет прийти к выводу о том, что в Украине на протяжении всех лет независимости по объективным и субъективным причинам она фактически не функционирует. И хотя Украина находится в четвертой десятке стран мира по количеству поданных заявок на изобретения, их удельный вес не превышает 0,1% от общемирового количества. Так, по данным Госкомстата Украины, в 2009 г. количество заявок на объекты промышлен-

ной собственности, поданные в патентные ведомства иностранных государств, сократилось в 4,3 раза по сравнению с 1995 г. и составляло всего 73 единицы [1, с. 335].

Как убеждает зарубежный опыт, эффективной организационной формой сотрудничества ведущих промышленных предприятий с высшими учебными заведениями и научными учреждениями является создание технопарков. Между тем, в Украине функционируют лишь 16 технопарков (из которых 8 было создано недавно, а реально действует только 4), реализующие 64 инновационных проекта [3, с. 10]. Причиной этого является то, что до сих пор остается нерешенным ряд ключевых проблем, среди которых: отсутствие соответствующей законодательной и нормативно-правовой базы; отсутствие механизмов финансово-кредитной, налоговой и организационной поддержки со стороны государственных структур (за исключением трех академических технопарков); отсутствие соответствующего методического обеспечения.

Практически не используется в Украине и потенциал такой перспективной организационной формы инновационной деятельности малого бизнеса, как бизнес-инкубаторы. Согласно данным Министерства экономики Украины, из официально зарегистрированных 78 бизнес-инкубаторов реально существуют и действуют только 7 [3, с. 9]. К сожалению, до сих пор бизнес-инкубаторы не имеют четкого юридического статуса, для них не предусмотрено никаких экономических стимулов, они существуют по большей части за счет средств международных фондов и грантовых программ и только в незначительной степени — за счет средств отечественных спонсоров.

Такое положение приводит к экономической стагнации, потере конкурентоспособности продукции как на внутреннем, так и на внешних рынках.

Стратегическое развитие экономики предприятия, региона возможно лишь при условии использования высоких, энергосберегающих технологий, новых материалов, новых организационных форм ведения хозяйства. Это может обеспечить организационное единство науки и техники. Современная техника и технология немыслимы без воплощения в них научных достижений. Если в прошедшие времена наука выступала как самостоятельная сфера деятельности, независимая от других факторов общественной жизни, то с определенного времени она начинает входить в тесную связь с другими сферами деятельности человека. Особенно усиливается ее взаимосвязь с производством, техникой. Оказывая на них существенное влияние, она сама уже не может прогрессировать без них.

При характеристике современного производства приобретает огромное теоретическое и методологическое значение тенденция к технологическому применению науки и неуклонное постепенное превращение ее в непосредственную производственную силу. Наука выступает в роли общественной производительной силы.

В современных условиях процесс превращения науки в непосредственную производственную силу осуществляется в двух взаимосвязанных направлениях. Во-первых, результаты научных исследований воплощаются в технике, технологии, в материальном производстве вообще, то есть наука

выполняет так называемую материально-техническую функцию. Техническая ориентация науки начала четко проявляться со времени промышленной революции конца XVIII — начала XIX ст. С тех пор происходит бурное развитие комплекса естественных наук, появляются прикладные исследования, технические разработки, производственные исследования. Во-вторых, научные знания воплощаются в самих производителях, в людях, их мировоззрении, творческих способностях, то есть путем личностной ориентации науки. В будущем эта тенденция будет все более четко проявляться. Без интеллектуального развития человека (рабочего, инженера, технолога, организатора производства) невозможно и успешное развитие техники, технологии, их использование в производстве.

Таким образом, наука путем воплощения ее достижений в технике, в технологических процессах, а также развития творческих способностей, духовного совершенствования участников производства, непосредственно усиливает производственные возможности человека и общества, а следовательно, является непосредственной производительной силой инновационных процессов.

Наука лишь указывает направления, предоставляет возможности для развития общества, а как используются научные и технические достижения зависит от конкретного социально-экономического строя самого общества. Поэтому стратегическими для украинской экономики являются следующие направления развития:

- рост удельного веса высококвалифицированных работников и специалистов, занятых обслуживанием новой техники и технологий;
- повышение требований к культурно-технической и интеллектуальной подготовке кадров;
- ускорение структурных изменений в соотношении сфер человеческой деятельности в направлении сосредоточения трудовых ресурсов в промышленности, сферах науки и образования;
- большей интернационализации общественных отношений, усилении сотрудничества и кооперации в инновационной сфере.

Очевидно, что стратегическое развитие региона, отрасли в будущем также возможно лишь на инновационно-инвестиционной основе. При этом государство должно обеспечить единство управления экономикой с учетом рациональных территориальных, структурных и экономических пропорций, индикативного планирования, более широкого делегирования регионам полномочий по управлению собственностью, предприятиями, хозяйственным комплексом в целом.

В настоящее время территориальные государственные органы управления несут ответственность перед населением региона, коллективами предприятий и центральными органами управления, не имея реальных рычагов влияния на экономическую ситуацию, тем более на стратегическое развитие. Они не обладают достаточной самостоятельностью, финансовыми ресурсами. Поэтому важным является смещение социально-экономической политики государства в регионы, на места. Именно в этом направлении должен происходить процесс передачи части прав и ответственности, усиливаться тенденции развития самоуправления. Регионы должны активнее работать в направлении привлечения инвестиций, как внутренних, так и иностранных. Региональные инвестиционные интересы будут способствовать стабильной деятельности предприятий всех форм собственности, внедрению инноваций.

Основной целью региональной стратегической инновационной политики должны стать:

- достижение экономического роста;
- внедрение инноваций;
- инвестиционная поддержка наукоемких производств, в том числе малых предприятий, занимающихся разработками инноваций.

Этого можно достичь при условии единства государственной и региональной инвестиционной политики, скоординированного развития современной структуры управления, единства планирования, на основе интеграции, разработки государственной концепции стратегического развития экономики. Именно на основе государственной концепции регионы должны разработать региональную программу стратегического развития на ближайшую перспективу.

Подводя итоги проведенного исследования, необходимо отметить, что ускорение процесса утверждения в Украине инновационной модели развития экономики невозможно без гармоничного развития инновационной деятельности предприятия, отрасли, региона и государства в целом. К сожалению, на сегодняшнем этапе развития в Украине инновационная сфера характеризуется в большинстве случаев негативными тенденциями и рядом сложных проблем, решение которых позволило бы нашей стране занять достойное место в новом постиндустриальном обществе, где знания играют ключевую роль. Игнорирование же их усложняет и без того тяжелое состояние экономики и постепенно превращает Украину в сырьевой придаток высокоразвитых стран мира.

Список литературы

1. Новий курс : реформи в Україні. 2010 — 2015. Національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К. : НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
2. Стратегічні виклики XXI століття суспільства та економіка України: В 3 т. / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. — Т. 1: Економіка знань — Модернізаційний проект України. — К. : Фенікс, 2008. — 544 с.
3. Якубовський М. Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року / М. Якубовський // Економіка України. — 2007. — № 11. — С. 4-18.
4. Україна у цифрах 2010 : Статистичний збірник / За ред. О. Г. Осауленка. — К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. — 252 с.
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 1990 — 2010 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНА СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОДУКТУ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Довгаль О. Г.,

аспірант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті проводиться інституційний аналіз суб'єктно-об'єктної структури інтелектуального продукту, що дозволяє розширити дослідницький потенціал цього явища.

Ключові слова: інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність, суб'єктно-об'єктна структура інтелектуального продукту, ендогенний та екзогенний інтелектуальні продукти.

СУБЪЕКТНО-ОБЪЕКТНАЯ СТРУКТУРА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОДУКТА: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В статье проводится институциональный анализ субъектно-объектной структуры интеллектуального продукта, что позволяет расширить исследовательский потенциал этого явления.

Ключевые слова: интеллектуальный продукт, интеллектуальная собственность, субъектно-объектная структура интеллектуального продукта, эндогенный и экзогенный интеллектуальный продукт.

SUBJECT-OBJECT STRUCTURE OF THE INTELLECTUAL PRODUCT: INSTITUTIONAL ANALYSIS

The article presents an institutional analysis of the subject-object structure of the intellectual product that allows to expand the research capacity of this phenomenon.

Key words: intellectual products, intellectual property, subject-object structure of the intellectual product, endogenous and exogenous intellectual product.

В сучасних умовах становлення суспільства, заснованого на знаннях, все більша увага приділяється розвитку інтелектуального капіталу як основи інноваційної діяльності, результатом якої виступає інтелектуальний продукт.

Існує безліч визначень інтелектуального продукту, в яких результат інтелектуальної діяльності розглядається з різних точок зору щодо областей його застосування, що, в свою чергу, не дозволяє чітко визначити його загальну сутність [1-3]. Узагальнюючи наявні напрацювання в галузі дослідження інтелектуального продукту, слід виявити його основні властивості, характеристики та відмінні риси, що саме дозволить визначити його сутність як особливого продукту, що з'явився в результаті інноваційної діяльності.

Основними властивостями інтелектуального продукту є: можливість взаємодії; гнучкість; автономність; взаємодія з людиною; багатофункціональність; індивідуальність; реакційна здатність.

Інтелектуальному продукту, що володіє перерахованими вище властивостями, притаманний ряд характеристик, таких як порівняльні переваги; сумісність; складність; ризиковість.

З позиції інституціонального підходу інтелектуальний продукт має наступні особливості: а) інтелектуальні продукти є продуктами природної монополії інтелекту творців; б) інтелектуальні продукти не відчужуються повністю, а запозичуються і тому можуть бути об'єктом відразу декількох угод; в) більшість інтелектуальних продуктів складається з матеріального носія та ідейної частини, яка є об'єктом правового захисту.

Зупинимось детальніше на аналізі суб'єктно-об'єктної структури інтелектуального продукту з точки зору інституційного підходу.

Специфіка присвоєння інтелектуального продукту полягає в тому, що без особистої економічної участі в цьому процесі економічні агенти не здатні організувати процес створення та використання інтелектуального блага: держава визначає бачення, цілі, стратегію розвитку, а також формує інституційну інфраструктуру інтелектуальної діяльності; підприємства організовують і контролюють процес виробництва інтелектуального продукту; суспільство в особі користувачів їх споживає. Все це вимагає від суб'єктів інтелектуальної діяльності нарощування свого інтелектуального капіталу. Звичайна схема діяльності, коли юридичні власники, тобто ті, кому за законом належить інтелектуальний продукт, розпоряджаються ним, перестає працювати при інтелектуалізації та інформатизації життєдіяльності. Іншими словами, законодавче оформлення права власності на інтелектуальний продукт із соціально-економічної точки зору не може бути основою для утворення суб'єкта інтелектуальної власності. Критерієм при визначенні останнього в цих умовах можуть слугувати його здібності в організації ефективної системи використання інтелектуального продукту.

Центральним елементом системи інтелектуальної діяльності як елемента системи інтелектуальної власності є особистість економічного власника інтелектуального продукту. Оскільки інтелектуальний капітал — це «двигун» суспільного розвитку, а інтелектуал — носій інтелектуального капіталу, то з економічної точки зору власність суб'єктів «пасивного» володіння (юридичних власників) прагне до трансформації у власність інтелектуалів, оскільки «влада переходить до того фактора виробництва, який найменш доступний і який найважче замінити» [4, с. 95].

Таким чином, власність на інтелектуальний продукт може бути визначена виходячи з закону формування власності, який свідчить, що «моментом, що визначає приналежність предмета у власність, є спосіб роботи над ним, спосіб виробництва. Я відточив своїми руками кремінну сокиру — вона моя, ми з дружиною і дітьми побудували хатину — вона належить родині...» [5, с. 660]. Тобто економічним власником є той чи ті, хто безпосередньо брав участь у процесі привласнення продукту, при цьому сутність власності не зводиться тільки до процесу та результатів привласнення, вона визначається функціонуванням громадських відносин між економічними суб'єктами з приводу створення та використання продуктів. Це означає, що власником є суб'єкт, який здатний створити і підтримувати інституційне середовище, сприятливе для розширеного відтворення інтелектуального продукту.

Не всі суб'єкти інтелектуальної діяльності рівним чином беруть участь у цьому процесі. Повним інституціональним власником інтелектуального продукту є економічний суб'єкт, який створює та використовує громадські інститути присвоєння інтелектуальних благ. Повним функціональним власником інтелектуальних продуктів є суб'єкт господарювання, який має право використання вже створених інститутів. У більшості ж випадків економічні суб'єкти реально мають можливість використовувати не інститути, а об'єкти привласнення, що вказує на функціонування «неповних» або «обмежених функціональних власників» [6, с. 24-30]. Отже, суб'єкт власності на інтелектуальний продукт, тобто кожен із виробників інтелектуального продукту, характеризується повнотою здійснюваних ним функцій і визначається як повний і неповний власник. При цьому економічний власник інтелектуального продукту по відношенню до окремих його об'єктів може виступати потенційним або реальним. Наприклад, акціонери компанії, які мають на меті збільшення ефективності вкладеного капіталу щодо діяльності з формування стратегії акціонерного товариства, є реальними економічними власниками, але економічно потенційними щодо процесу виробництва відмінних від інститутів благ.

Таким чином, інтелектуальна творчість вимагає від суб'єкта здійснення діяльності з присвоєння інтелекту такого рівня, який дозволяє використовувати продукти інтелектуальної творчості, переводячи суб'єктів діяльності з розряду юридичних власників у розряд власників фактичних.

Визначивши суб'єктну структуру інтелектуального продукту, розглянемо її об'єктну складову.

З точки зору матеріального виробництва інтелектуальний продукт — конкретні види винаходів і нововведень, відкриттів, різних продуктів творчої праці, представлених безпосередньо у вигляді результатів розумової праці або пов'язаних з іншими видами діяльності, опосередкованих ними. Матеріалізоване уявлення інтелектуального продукту штучно звужує область досліджень, не визначає відмінностей між продуктами інтелектуальної і розумової діяльності, а також розглядає лише матеріалізовані продукти зовнішньої праці. Воно не зачіпає результати внутрішньої праці і, як наслідок, самого процесу внутрішньої творчості і чинників,

що впливають на її характер; виводить із розряду інтелектуального продукту сам інтелект як один з основних продуктів інтелектуальної творчості, що актуалізує значущість сутнісного розуміння «інтелектуального продукту».

Інтелектуальний продукт — це втілення знання, інтелекту, породження людського мозку, результат духовного виробництва, основою якого є інтелектуальна творчість. Об'єктна структура продукту інтелектуальної діяльності вбирає в себе ті характеристики, які визначають особливий характер інтелектуальної творчості. По-перше, продукти інтелектуальної творчості — це продукти, процеси і результати використання яких мають гуманний характер, що відповідає етичним і моральним вимогам людства в цілому.

По-друге, це продукти, які мають конструктивний творчий характер. Цінність цих продуктів полягає в тому, що максимальну корисність від їх використання можуть отримати всі користувачі, причому суб'єкти, які безпосередньо не споживають продукт, не несуть на собі негативний тягар наслідків від його використання іншими. Більш того, генерування та застосування інтелектуальних продуктів сприяє розвитку людства, під яким розуміється певна форма взаємодії людини та природи, що передбачає збереження біосфери. В. І. Вернадський називав цю форму взаємин ноосферою: «Ноосфера — це сфера розуму, раціональна людська діяльність в умовах оточуючої її природи» [7, с. 8]. На інтелектуала і лягає весь тягар обов'язків і відповідальності за вибудовування ноосфери.

По-третє, в основі інтелектуальних продуктів лежить ідея розширеного відтворення оточуючих людство цінностей: оскільки сам інтелектуальний продукт є результат реалізації інтелектуального капіталу, його використання передбачає збереження обмежених ресурсів природи й активне впровадження в економічний кругообіг здібних і можливих до відтворення ресурсів.

По-четверте, інтелектуальні продукти не знижують після їх споживання. Їх можуть споживати одночасно багато суб'єктів, що перебувають у різних місцях, причому кожному з них надаються рівні можливості отримувати рівну корисність від їх використання. Оскільки продукти неподільні між членами суспільства, для всіх вони виступають як цілісне благо (матеріальний же продукт може використовуватися одноразово однією людиною або конкретною групою людей). Тут же необхідно відзначити, що інтелектуальні продукти не можуть бути відділеними від їх творців. Їх можна обміняти, подарувати або продати, але їх творець залишиться володарем ідеальної субстанції продукту.

По-п'яте, інтелектуальні продукти мають ідеальну, нематеріальну субстанцію. Вони є результатом генерації думок, знань, і лише в разі прийняття рішення про їх використання вони можуть бути втілені.

По-шосте, інтелектуальні продукти мають властивість новизни. Суб'єкт у процесі як внутрішньої, так і інтелектуальної зовнішньої творчості спрямовує свої зусилля на створення нового за задумом продукту. Творчість «під копірку» неможлива і неприпустима. Як не можна зустріти двох людей

з ідентичними кодами ДНК, так не можна знайти абсолютно однакові продукти інтелектуальної діяльності двох інтелектуалів. Більше того, навіть одна й та ж особа не створить два абсолютно однакові інтелектуальні продукти. Вони завжди будуть різними, новими. Інтелектуал одночасно зі створенням зовнішнього інтелектуального блага заповнює і оновлює свої знання, здібності та досвід, тому його внутрішній потенціал постійно змінюється, стає багатшим. Зміна ж якості засобів праці дає і нову якість кінцевого продукту.

По-сьоме, інтелектуальні продукти відображають техніко-технологічний, соціально-моральний і економічний рівень розвитку суспільства, в середовищі якого вони були створені. Віднесення продукту розумової праці до розряду інтелектуальних обумовлюється змінами, що відбуваються в складі продуктивних сил і рівні розвитку виробничих відносин на кожному ступені зрілості загальносвітової соціально-економічної системи. Таким чином, включення результату діяльності в розряд інтелектуальних продуктів здійснюється шляхом проведення експертизи на предмет соціально-економічної своєчасності його використання.

По-восьме, продукти інтелектуальної творчості характеризуються високими витратами на їх виробництво, і успішність їх створення має імовірнісний характер.

По-дев'яте, інтелектуальні продукти не піддаються фізичному зносу, але велике значення для них має моральне старіння, що виражається у зниженні споживчої вартості продукту (наприклад, у зв'язку зі створенням нового, який задовольняє таку ж потребу, але на більш високому рівні). Моральний знос складно спрогнозувати, він може скласти від декількох днів до декількох століть. Навпаки, деякі з інтелектуальних продуктів з плином часу не втрачають своєї цінності, а примножують її (літературні та художні твори).

По-десяте, інтелектуальні продукти створюються в рамках національних кордонів, але отримують загальнолюдське визнання. У їх суті закладена ідея творення корисності на благо всього людства, розкриття нових шляхів конструктивного розвитку і збагачення кожної особистості. Інтелектуальний продукт виступає першоджерелом нової якості людського суспільства.

Таким чином, інтелектуальний продукт виступає результатом використання відтворюваних ресурсів і являє собою унікальну соціально-економічну цінність, процес і результат використання якої носять високоморальний, гуманний характер. Це продукт, обмін яким не веде до втрат для суб'єктів його виробництва і споживання, а навпаки, взаємно їх збагачує.

Визначення сутності та змісту внутрішньої та зовнішньої інтелектуальної творчості визначає буття різних за своїм функціональним призначенням видів інтелектуальних продуктів: внутрішній (ендогенний) і зовнішній (екзогенний) інтелектуальні продукти. Ендогенний інтелектуальний продукт виступає результатом внутрішньої інтелектуальної творчості з формування можливостей особистості до плідної зовнішньої інтелектуальної діяльності, спрямованої, з одного боку, на створення інтелектуальних продуктів для суспільства, з іншого — на

споживання функціонуючих у суспільстві продуктів інтелектуальної діяльності. Це продукт, який виступає результатом освоєння інвестицій особистості в саму себе. Цими продуктами є: 1) інтелект людини, який визначається як діалектична взаємодія комплексу розумових здібностей людини і комплексу знань, що надбані та розвиваються, — знань (в широкому сенсі цього слова), що містять сукупність відомостей в якій-небудь області, 2) внутрішні інститути, що регулюють поведінку особистості.

Ендогенний продукт є підсистемою людського капіталу у формі, одночасно, засобу і результату інтелектуальної творчості. Він має ідеальну субстанцію, може бути об'єктом привласнення тільки з боку свого носія — особистості або колективу. Характер і зміст діяльності з формування та розвитку ендогенного інтелектуального продукту визначаються не тільки здібностями самої особистості, а й сукупністю накопичених цивілізацією знань, навичок і вмінь. Останній аргумент визначає незаперечність подвійної природи ключового з інтелектуальних продуктів — інтелекту: з одного боку, інтелект — результат індивідуальної внутрішньої праці особистості, з іншого — результат спільної праці з розвитку інтелектуального потенціалу суспільства.

Ендогенним продуктом внутрішньої інтелектуальної діяльності є і система внутрішніх інститутів і мотивів, що визначають і регулюють спрямованість та інтенсивність внутрішньої і зовнішньої інтелектуальної творчості. Інтелект, внутрішні інститути та стимули, які є об'єктами особистої творчості, зумовлюють якісні характеристики один одного: з одного боку, рівень розвитку інтелекту визначає змістовну сторону норм і правил регулювання, спонукальних сил, які активізують творчо-трудова діяльність особистості, з іншого — інтелект є функцією від внутрішньої мотиваційної та ціннісної структури суб'єкта. Таким чином, ендогенним інтелектуальним продуктом є інтелект людини, а також його внутрішні інститути і мотиви.

Екзогенний (зовнішній) інтелектуальний продукт є результатом діяльності інтелекту людини зі створення цінностей для громадського використання. Це продукти, які є відображенням інтелектуальних здібностей і можливостей особистості, яка несе в собі базові цінності суспільства. В роботах різних дослідників наводяться критерії класифікації екзогенних інтелектуальних продуктів, але багато з них виходять з примату матеріального виробництва. Так, з позиції участі в процесі відтворення виділяють інтелектуальний продукт, призначений для особистого споживання і для виробничого споживання. З точки зору стійкості значення знання для суспільства виділяють: інтелектуальний продукт, що має довгострокове значення, та інтелектуальний продукт, що має недовговічне значення [8, с. 53].

Таким чином, продуктами інтелектуальної творчості, залежно від спрямованості останньої, стають ендогенний та екзогенний інтелектуальні продукти. При цьому не всі вони можуть бути об'єктом привласнення. З юридичної точки зору, під об'єктами інтелектуальної власності розуміється нововідкрите знання у всіх основних галузях людської діяльності. Однак юридична точка зору не відображає особливості інтелектуальної творчості і пов'язане з ним

різноманіття об'єктів привласнення, не розглядає можливість і необхідність присвоєння інститутів як об'єктів, що відіграють ключову роль у функціонуванні інтелектуальної власності і містять у собі потенціал інтенсифікації процесу трансформації інтелектуального потенціалу в інтелектуальний капітал. Економічний же підхід до визначення об'єкта інтелектуальної власності дозволяє ототожнювати його з результатом інтелектуальної творчості, який володіє властивістю рідкості, але відтворюваності та має ознаки інтелектуального продукту. Функціонування правових інститутів, що регулю-

ють привласнення і використання останніх, переводить їх у розряд інноваційних.

Таким чином, інституційний аналіз суб'єктно-об'єктної структури інтелектуального продукту дозволяє розширити дослідницький потенціал цього явища і забезпечити актуалізацію чинників та інституціоналізацію умов, що визначають процес інтелектуалізації людського буття.

Науковий керівник – д.е.н., проф. Воробйов Є.М.

Список літератури

1. Брукинг А. Интеллектуальная собственность / А. Брукинг; пер. с англ. под ред. Л. Н. Ковалик. — СПб. : Питер, 2001. — 288 с.
2. Дроздов Б. В. Интеллектуальный продукт и собственность [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://rema44.ru/about/persons/drozдов/papers/int_sob.html
3. Леонтьев Б. Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б. Б. Леонтьев. — М. : Акционер, 2002. — 196 с.
4. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. — М. : Прогресс, 1969. — 225 с.
5. Плеханов Г. В. О материалистическом понимании истории / Г. В. Плеханов / Избранные философские произведения в 5-ти томах. — Т. 2. — М. : Госполитиздат, 1956. — 828 с.
6. Салихов Б. В. Формирование корпоративной собственности в условиях социально-экономической трансформации : монография / Б. В. Салихов, Ю.И. Сиваченко, Е.А. Колесникова. — Нижнекамск : Нижнекамский филиал МГЭИ, 2004. — 130 с.
7. Ноосфера : духовный мир человека / сост. А. В. Коротнян. — Л. : Лениздат, 1986. — 206 с.
8. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. — М. : Прогресс, 1966. — 462 с.

ТЕОРЕТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ

Євтушенко О.В.,

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті проаналізовано існуючі класифікації трансакційних витрат. Автор надає удосконалену класифікацію трансакційних витрат, яка є необхідною передумовою для розробки методики оцінки трансакційних витрат в економіці.

Ключові слова: сервісна економіка, трансакційні витрати, господарська одиниця.

ТЕОРЕТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ОТНОСИТЕЛЬНО КЛАССИФИКАЦИИ ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕРЖЕК

В статье проанализированы существующие классификации трансакционных издержек. Автор представляет усовершенствованную классификацию трансакционных издержек, которая является необходимой предпосылкой для разработки методики оценки трансакционных издержек в мире.

Ключевые слова: сервисная экономика, трансакционные издержки, хозяйственная единица.

THEORETICAL-ECONOMIC APPROACHES TO THE CLASSIFICATION OF TRANSACTION COSTS

The article analyzes the existent classifications of transaction costs. An author gives the improved classification of transaction costs, that is a necessary pre-condition for development of methodology of estimation of transaction costs in the economy.

Key words: service economy, transaction costs, economic unit.

В сучасному суспільстві відбуваються певні зміни щодо панування нематеріального виробництва на відміну від домінування матеріальної сфери в індустріальній економіці минулого століття. Ці тенденції властиві всім без виключення країнам, як розвиненим, так і тим, що перебувають на шляху становлення ринкової економіки.

Основною рисою становлення новітньої постіндустріальної економіки є перехід від виробництва товарів до надання послуг. Причому ті послуги, які займають головне місце у створенні валового внутрішнього продукту в постіндустріальній економіці, мають переважно інтелектуальний, творчий характер.

Як зазначає відомий вітчизняний учений А. А. Чухно, постіндустріальна економіка, як свідчить досвід розвинених країн, підриває основи товарного виробництва, і перш за все, його ключову категорію — вартість. Серед факторів, що визначають цей процес, виокремлюються панування нематеріального виробництва, тобто сфери послуг, нова природа головного виробничого ресурсу — інформації і знань, перетворення праці на творчу працю, творчу діяльність людини. Якщо раніше у формі товарів виступали переважно результати матеріального виробництва, матеріальні блага, то в новій економіці пануючою формою стають послуги, які і за формою, і за змістом істотно відрізняються від товарів — матеріальних благ. Послуги освіти, науки, культури, охорони здоров'я — це результат інтелектуальної праці, ціну яких визначають не так затрати праці, як якість послуг [8, с. 112].

Отже, особливої актуальності в умовах трансформації суспільного виробництва в постіндустріальному суспільстві заслуговують питання визначення вартості послуг. Загальновідомо, що вартість, а відповідно і ціна, будь-якого товару чи послуги в ринкових

умовах формується завдяки досягненню рівноваги попиту й пропозиції. Але певною мірою вона залежить і від витрат на виробництво, оскільки будь-який підприємець не буде виробляти товар, надавати послугу, якщо це не приносить йому прибутку.

І, якщо проблема визначення загальної суми витрат на виробництво продукції матеріальної сфери в економічних дослідженнях розроблена досить повно і ґрунтовно, то питання визначення витрат щодо нематеріальних благ потребують подальшого удосконалення та розвитку.

Насамперед, це викликано загальними тенденціями в економіці. По мірі розвитку суспільства сукупні трансакційні витрати займають все більшу частку в загальних витратах, які несе економічна система в цілому, й витісняють звичайні трансформаційні, тобто виробничі витрати. Що стосується послуг, то трансакційні витрати займають більшу частку у її собівартості, ніж трансформційні, оскільки надання будь-якої послуги супроводжується перевіркою інформації, укладанням угоди, контролем за її виконанням тощо.

При цьому для перехідної економіки України у порівнянні з розвиненими країнами характерне суттєве збільшення трансакційних витрат. Причинами цього є: низький ступінь специфікації прав власності, недостатній розвиток інформаційної інфраструктури, невисокий рівень довіри до зобов'язань партнерів при укладанні угод тощо. Ці та інші чинники викликають ускладнення контрактних відносин у вітчизняній підприємницькій діяльності. Відповідно зростає рівень трансакційних витрат у загальній кількості витрат суб'єктів господарювання.

Окрім цього, природа послуги як нематеріального блага визначає певні складнощі формування її вартості, оскільки більшість послуг мають індивіду-

альний характер і спрямовані на задоволення чітко визначених потреб, що в кінцевому рахунку робить неможливим застосування ринкових принципів ціноутворення. Тому ціну досить часто такої індивідуалізованої послуги можливо визначити тільки на основі витрат на її створення.

Таким чином, на погляд автора дослідження, особливої уваги в умовах формування сервісної економіки нового типу заслуговує питання створення методологічного та методичного базису визначення розміру трансакційних витрат у сфері надання послуг при переході від індустріального до постіндустріального суспільства як на рівні окремої господарської одиниці, так і на макроекономічному рівні. Для цього, перш за все, необхідно обґрунтувати повну та детальну класифікацію трансакційних витрат. Така класифікація є необхідною передумовою для розробки методики оцінки трансакційних витрат в економіці.

В сучасній економічній теорії щодо аналізу трансакційних витрат використовуються кілька теоретико-економічних підходів. Тому представляється доцільним розглянути основні з них.

Найбільш відомим є запропоноване О. Уільямсоном розподілення трансакційних витрат на *ex ante* й *ex post* (рис. 1).

На думку О. Уільямсона, корисно розрізняти трансакційні витрати типу *ex ante* й *ex post*. Перші включають в себе витрати на складання проекту контракту, проведення переговорів й забезпечення гарантій реалізації угоди. Ці дії можна проводити з особливою ретельністю, і в такому випадку складається складний документ, в якому передбачаються численні можливі майбутні події й відповідна адаптація до них учасників угоди. У протилежному випадку договір може залишитися неповним й пробили в ньому будуть заповнюватися сторонами по ходу виникнення непередбачених обставин. Отже, замість того, щоб заздалегідь наводити мости через всі можливі перешкоди, що є дуже амбіційною задачею, оговорюється лише необхідність вирішення проблем по мірі їх появи.

Ex post контрактні витрати зустрічаються в кількох формах. Вони включають, по-перше, витрати, які пов'язані з поганою адаптацією до непередбачених подій та мають місце при порушенні відповідності механізму угод обставинам їхньої реалізації, що М. Аокі називає «зміщенням контрактної кривої»; по-друге, витрати на позови, що супроводжують двосторонні зусилля з усунення *ex post* суперечностей у контрактних відносинах; по-третє, організаційні й експлуатаційні витрати, які сполучені з використанням

структур управління (часто не судів), куди сторони звертаються для залагодження конфліктів; і, по-четверте, витрати, що пов'язані з точним виконанням контрактних зобов'язань [7, с. 55-58].

Тобто всі трансакційні витрати О. Уільямсон розподіляє на витрати, які виникають до укладання угоди, і витрати, які виникають після її підписання. В якості критерію розподілу трансакційних витрат він використовує фактор часу. Але необхідно звернути увагу на те, що узагальнення витрат на специфікацію прав власності та їхній захист й віднесення цих двох груп витрат до витрат *ex post* є не досить обґрунтованим. На погляд автора наукового дослідження, витрати на специфікацію прав власності необхідно здійснювати до підписання контракту. Тоді специфікація прав власності, тобто чітке формулювання й розподіл правомочностей власності надасть можливість сторонам, що підписали угоду, не допускати різночитань контракту, а таким чином зменшити витрати *ex post*.

Удосконалення класифікації, запропонованої О. Уільямсоном, було здійснено Д. Нортм й Дж. Уоллісом. Учені розподілили весь процес контрактної на три періоди: *ex ante*, *ex interim*, *ex post* (табл. 1).

Таблиця 1
Класифікація трансакційних витрат за Нортм–Уоллісом

Види трансакційних витрат		
трансакційні витрати, що виникають до обміну	трансакційні витрати, що виникають у процесі обміну	трансакційні витрати, що виникають після обміну
витрати на отримання інформації про ціни й можливі альтернативи, якість товару та надійність контрагента тощо	витрати, пов'язані з очікуванням у галузях, отриманням нотаріально засвідчених документів, отриманням страховки, здійсненням розрахунків і т.д.	витрати із захисту контрактів, перевірки їх виконання (контроль), контроль за якістю та ін.

Складено за даними [9, с. 232-233].

Ця класифікація також показує, що трансакційні витрати мають ярко виражений часовий аспект.

Слід зазначити, що такий розподіл трансакційних витрат при здійсненні угоди в часі є підґрунтям для вибору тієї чи іншої форми інституційного захисту в залежності від обраних норм дисконтування.

Цю класифікацію Дж. Уолліса й Д. Норта по відношенню до контрактного процесу у відповідності з розподілом всього процесу контрактної на три стадії було доопрацьовано С. І. Архієреєвим, який відзначає, що класифікація трансакційних витрат повинна бути проведена не відносно обміну, а відносно угоди, але з поправкою для випадку, коли укладання угоди фактично співпадає з обміном. Тому до неї слід включати такі три групи витрат (табл. 2).

Крім цього, С. І. Архієреєв і Я. В. Зінченко розділяють трансакційні витрати на трансакційні витрати й трансакційні втрати. Витрати першого типу представляють собою свідомі витрати, на які суб'єкти економічних відносин готові піти заради скорочення інших, під-

Рис. 1.4. Види трансакційних витрат за О. Уільямсоном

час неминучих, витрат [2, с. 7]. Трансакційні втрати завжди представляють собою негативний бік ринкової системи для учасників економічних відносин, оскільки виступають у вигляді втрати коштів, часу чи інших ресурсів проти їх бажання [2, с. 8].

Таблиця 2

Класифікація трансакційних витрат за С. Архієреєвим

Вид трансакційних витрат	Сутність трансакційних витрат
Витрати, що передують укладанню угоди	Вони носять в основному інформаційний характер та пов'язані з пошуком придатного за ціною та якістю товару, перевіркою надійності продавця тощо. Складні угоди можуть потребувати серйозних витрат на пророблення юридичних питань з метою запобігання негативних наслідків угоди
Витрати на укладання угоди	В рутинних операціях вони порівняно низькі та пов'язані з забезпеченням грошового та кредитного обігу. Якщо момент укладання угоди співпадає з моментом проведення обміну, то це можуть бути витрати, пов'язані з галузями й втратами часу на оформлення обміну. Сюди ж відносяться втрати, що виникають в результаті придбання товару за ціною, вищою можливої альтернативної ринкової, як через недостатність інформації, так і через небажання здійснювати альтернативні дії
Втрати, що виникають після укладання угоди	Витрати контролю за якістю та виконанням контрактів взагалі, відстоювання прав в арбітражі, суді, а в перехідній економіці й прийняття «дієвих» мір до порушників. Вони можуть також включати шкоду, яка наноситься невиконанням умов угоди однією зі сторін, шкоду, що виникає в результаті невідповідності якості отриманого товару очікуваній якості та ін. До таких витрат потрібно віднести й екстерналії, які виникають у третіх осіб в результаті певного характеру проведення угод

Складено за даними [1, с. 19-20].

Однак автори двох вищенаведених класифікацій не надають жодного пояснення, де закінчується процес, що передує укладанню угоди, а де починається процес, який має називатися укладанням угоди. Якщо ототожнювати укладання угоди з переговорами, то останні не завжди закінчуються підписанням угоди, а обмін може не здійснитися, тому що від нього можуть відмовитися в останній момент. Якщо звести укладання угоди до її підписання та закріплення печаткою, то доцільніше, на погляд автора дослідження, визначити це як момент, що розділяє витрати *ex ante* й *ex post*.

Отже, оскільки обмін може не відбутися, тому представляється доцільним віднести витрати процесу обміну до витрат *ex ante*.

В залежності від тієї сфери, в якій трансакційні витрати виникають, розроблено класифікацію К. Менаром (табл. 3).

Вищенаведена класифікація дозволяє розподілити трансакційні витрати відносно області виникнення. Однак на практиці визначити область, в якій виникають трансакційні витрати, досить складно, оскільки окремі види трансакційних витрат можуть виникати у декількох сферах одночасно, наприклад, витрати контролю якості. А тому при визначенні їх загальної величини можливе виникнення подвійного рахунку, що робить достатньо складним викори-

стання на практиці цієї класифікації для розрахунку загальної суми витрат підприємницької діяльності.

Відносно галузі виникнення трансакційних витрат розроблено також класифікацію Е. Фуруботна та Р. В. Ріхтера (табл. 4).

Таблиця 3

Класифікація трансакційних витрат за К. Менаром

Трансакційні витрати			
Витрати виділення	Інформаційні витрати	Витрати масштабу	Витрати опортуністичної поведінки
обумовлено різним ступенем технологічної залежності виробничих операцій	складаються з витрат кодування, вартості передачі сигналу, витрат розшифрування, а також витрат навчання використання інформаційної системи	обумовлені існуванням системи знеособленого обміну, який потребує спеціалізованої системи забезпечення дотримання контрактів	існування яких обумовлено тим, що покарання порушника угоди сполучено з певними витратами

Складено за даними [9, с. 232].

Таблиця 4

Класифікація трансакційних витрат за Фуруботном–Ріхтером

Трансакційні витрати		
Ринкові	Управлінські	Політичні
витрати пошуку інформації, витрати торгу (ведення переговорів) й прийняття рішень, витрати контролю й моніторингу	витрати розробки, впровадження, підтримки та вимірювання організаційного дизайну	витрати створення, підтримки та вимірювання формальної та неформальної політичної організації системи, а також забезпечення функціонування політичної системи, включаючи заснування законодавчої системи, оборони, судочинства, транспорту та освіти

Складено за даними [9, с. 233].

Слід зазначити, що застосування цієї класифікації також має обмежене практичне застосування внаслідок можливості виникнення неоднозначних ситуацій. Наприклад, якщо переговори проводяться між фірмою та владними структурами, то виникає об'єктивне питання, до якої з категорій (управлінської чи політичної) відносити ті витрати, що виникають при такому переговорному процесі, і яку базу розподілу обирати?

Або, що стосується витрат контролю та моніторингу, частину з яких складають державні витрати на підтримання системи мір та ваг, наскільки обґрунтовано відносити останні до категорій «ринкові трансакційні витрати», запропонованої Фуруботном – Ріхтером?

Певне вдосконалення цієї класифікації здійснив вітчизняним ученим А. А. Ткачом, який виділяє такі види трансакційних витрат:

1) ринкові (пошуку й накопичення інформації (безпосередні витрати, тобто реклама, і зустрічі з потенційними клієнтами), укладання договору, контролю і виконання зобов'язань (витрати часу, оплата за юридичні консультації, витрати узгодження рішень між власниками);

2) внутрішньофірмові (постійні: для організації й модернізації організаційної структури (управління ресурсами, інвестування в інформаційну техно-

Таблиця 5

**Класифікація трансакційних витрат
Норта–Еггертссона**

Трансакційні витрати	
Вид витрат	Зміст витрат
1. Витрати пошуку інформації (чи витрати виявлення альтернатив)	Витрати часу та ресурсів, які необхідні для ведення пошуку, а також витрати, які пов'язані з неповнотою та недосконалістю сфери пошуку: прийнятна ціна; інформація про якість товарів і послуг; інформація про репутацію продавців; інформація про репутацію покупців; витрати вимірювання.
2. Витрати ведення переговорів	Витрати комунікації (витрати на переклад, витрати, пов'язані з нерозумінням партнерами один одного через відмінності в бізнес-культурі); стратегічні витрати (витрати на коштовні прийоми, обіди, супроводження партнера тощо); витрати затягування прийняття рішень (витрати альтернатив).
3. Витрати укладання контракту	Витрати, пов'язані з фіксацією контракту.
4. Витрати моніторингу	Збір інформації про дії партнера; стимулювання добросовісного виконання контракту.
5. Витрати примушення до виконання контракту	Механізми примушення до виконання контракту (репутаційний та контрактний).
6. Витрати специфікації й захисту прав власності	Витрати на обмін правами власності; витрати на захист прав власності, які мають, від держави (експропріація, націоналізація тощо) та кримінальних структур (вимагання, рейдерство тощо).

логію, охорони ресурсів, лобіювання тощо); змінні: ведення бізнесу, функціонування фірми, ухвалення рішень і нагляд за їх реалізацією, визначення продуктивності робітників, обробки інформації тощо);

3) суспільні чи публічні (витрати організації, змісту й модернізації публічного порядку даної еко-

номічної системи (створення правового порядку, публічного управління, системи виховання і освіти, судового устрою тощо); витрати функціонування суспільства (поточні витрати на законодавство, оборону країни, комунікацію, освіту тощо) [6, с. 89-91].

Однак навіть вдосконалена класифікація А. А. Ткача не знімає певних протиріч при дослідженні трансакційних витрат. А саме, розподілу окремих видів трансакційних витрат при взаємодії суб'єктів, які представляють вищенаведені групи. Окрім цього, узагальнене визначення ринкових витрат не дає підстав щодо віднесення трансакційних витрат, які виникають на ринку, до якоїсь окремої категорії, зокрема чи є це витрати покупця, продавця, чи механізму функціонування ринку, а також як їх розподіляти і який механізм розподілу витрат використовувати.

Достатньо відома також класифікація трансакційних витрат, яку здійснено Д. Нортом та Т. Еггертссоном (табл. 5). Першим цю класифікацію запропонував Д. Норт, а чітко сформулював Т. Еггертссон.

Ця класифікація є ґрунтовною, і в ній трансакційні витрати чітко розподіляються за окремими видами. При цьому вченими визначено докладний перелік витрат, що формують кожну класифікаційну групу.

Отже, як видно з вищенаведених теоретико-економічних підходів до аналізу трансакційних витрат, в основному трансакційні витрати пов'язані з переговорним процесом на укладання угоди і складаються з витрат на отримання інформації та проведення переговорів. Такі переговори необхідні для того, щоб сторони, що укладають угоду, дізналися одна про одну і отримали необхідну для укладання контракту інформацію. Тому представляється доцільним класифікувати трансакційні витрати відносно угоди, що укладається.

Таблиця 6

Класифікація трансакційних витрат

Вид трансакційних витрат		Зміст витрат
1		2
Витрати до укладання угоди	Витрати на пошук інформації	Витрати на пошук потенційних партнерів та споживачів для своєї продукції; витрати на пошук товару для покупки і мінімальної ціни; витрати на рекламу та зустрічі з потенційними клієнтами; витрати на вивчення ділової репутації; збитки, пов'язані з неповнотою та недосконалістю інформації та дезінформацією; витрачений час
	Витрати на проведення переговорів щодо умов контракту	Витрати на переговори щодо умов та форми угоди; витрати часу на узгодження рішень між власниками; оплата за юридичні консультації
	Витрати на укладання угоди	Витрати на юридичне чи нелегальне оформлення угоди; витрати на подолання неточностей та різночитань при складанні контракту; витрати на підготовку установчих документів; витрати на реєстрацію угоди
	Витрати на специфікацію прав власності	Визначення та реєстрація прав власності. Оплата послуг юристів
	Витрати вимірювання якості товарів та послуг	Витрати, пов'язані з розробкою системи стандартів; витрати контролю рівня якості та кількості продукції; витрати на вимірювальну апаратуру; витрати процесу вимірювання; оплата послуг посередників та експертів; втрати від помилок вимірювання
Витрати після укладання угоди	Витрати та захист прав власності	Витрати на створення та підтримання в суспільстві адекватного сприйняття справедливості й правового режиму; витрати на утримання судів, арбітражу, державних органів; оплата послуг державних і судових органів; витрати на встановлення прав, що порушені при виконанні контрактів; збитки від недостатньої специфікації прав власності та їх захисту
	Витрати, що виникають в результаті порушення умов контракту	Витрати опортуністичної поведінки (спроби однієї з договірних сторін здобути односторонні переваги за рахунок іншої); витрати від різночитання умов контракту; витрати від непередбачених подій (форс-мажор) та подій, не передбачених контрактом
	Витрати на моніторинг	Витрати контролю над дотриманням умов угоди
	Витрати на захист від третіх осіб	Витрати на захист від претензій третіх осіб на частку корисного ефекту від угоди

Таким чином, на основі узагальнення літературних джерел, також з урахуванням визначених недоліків й обмежень застосування вищенаведених класифікацій трансакційних витрат, автором пропонується наступна класифікація (табл. 6).

В основу вищенаведеної класифікації трансакційних витрат покладено принцип розподілення трансакційних витрат на *ex ante* й *ex post*, запропонований О. Уільямсоном. При цьому автором дослідження узагальнено на основі аналізу літературних джерел зміст складових кожної групи трансакційних витрат, що дозволяє вирішити проблему віднесення певних трансакційних витрат до окремої класифікаційної групи, тобто здійснити ідентифікацію трансакційних витрат, що виникають у діяльності суб'єктів господарювання.

Така ідентифікація трансакційних витрат підприємницької діяльності є необхідною передумовою проведення оціночних розрахунків щодо визначення загального розміру трансакційних витрат. Застосування на практиці розробленої автором дослідження класифікації трансакційних витрат дозволить здійснювати аналіз трансакційних витрат у внутрішньофірмових ієрархіях, виділяти джерела трансакційних витрат й відповідно шляхи зменшення їхнього розміру тощо.

Запропонована класифікація трансакційних витрат на основі етапів щодо укладання угоди може бути використана також для розробки методики оцінки трансакційних витрат на макрорівні.

Таким чином, визначення приналежності трансакційних витрат до певної класифікаційної групи є основою для розробки методики оцінки трансакційних витрат, а також визначення напрямків їх зниження, до яких, зокрема, відносяться: спеціалізовані ринки та біржі, які урівноважують попит та пропозицію у просторі і/чи у часі; реклама, що виконує інформативну функцію; репутація, яку відображують засоби індивідуалізації продукції, робіт, послуг; система міри та ваги, що дозволяє здійснити зіставлення різної кількості благ; використання стандартних форм контрактів; гарантії третьої сторони та ін.

При цьому слід відмітити, що в сучасних умовах розвитку суспільства особливого значення набувають питання оцінки трансакційних витрат у сфері послуг, оскільки саме цей сектор економіки займає провідне місце у створенні валового внутрішнього продукту в більшості розвинених країн світу, і ці тен-

денції щодо збільшення частки нематеріального виробництва властиві також країнам з перехідною економікою, до яких, зокрема, відноситься й Україна.

Як зазначав ще двадцять років тому Т. Стоун'єр, постіндустріальна економіка — це економіка, в якій промисловість за показниками зайнятості та своєї частки в національному продукті поступається першим місцем сфері послуг [5, с. 398]. І, як свідчать останні макроекономічні дані, така тенденція формування новітньої сервісної економіки є доволі сталою.

Так, характеризуючи тенденції розвитку сучасного суспільства, С. Надель відмічає, що на теперішній час в індустріально розвинених країнах у сфері послуг, згідно з офіційною статистикою, зайнято від половини до трьох чвертей сукупної робочої сили. На її частку приходить половина і більш ВВП [4, с. 26].

Отже, стрімкий розвиток сфери послуг в умовах переходу суспільства на постіндустріальний шлях розвитку вимагає розробки нових, а також удосконалення існуючих теоретико-методичних підходів економічної теорії щодо аналізу цієї сфери економіки.

До основних напрямків наукових досліджень з цієї проблематики представляється доцільним віднести, насамперед, визначення тенденцій формування економіки послуг в постіндустріальному суспільстві. Оскільки, як стверджує В. Л. Іноземцев, швидке ускладнення сфери послуг, розпочата переорієнтація з примітивних, відтворювальних їх видів на індивідуалізовані, такі, що потребують високої кваліфікації, органічне включення до цієї сфери цілих сегментів освіти, охорони здоров'я, науки та культури призвели до зміни якості життя. Таким чином, перша системна криза, яка серйозно знизила значення первинних галузей в народному господарстві як розвинених країн, так і світу в цілому, значною мірою викликала розвиток постіндустріальних тенденцій [3, с. 8].

Ці та інші постіндустріальні тенденції певним чином впливають на формування витратного механізму в економіці в цілому і в економіці послуг зокрема. Тому, на погляд автора наукової праці, першочергового значення набувають питання оцінки трансакційних витрат в економіці послуг, оскільки частка, яку займають останні в загальних витратах при виробництві будь-якого економічного блага, особливо послуги, підвищується з кожним роком при відповідному зменшенні частки трансформаційних витрат.

Список літератури

1. Архиперев С. И. Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации / С. И. Архиперев. — Х. : Бизнес Информ, 2000. — 288 с.
2. Архиперев С. И. Трансакционные издержки институционализации фондового рынка / С. И. Архиперев, Я. В. Зинченко. — Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2005. — 248 с.
3. Иноземцев В. Л. Расколотая цивилизация: системные кризисы индустриальной эпохи / В. Л. Иноземцев // Вопросы философии. — 1999. — №5. — С. 3—18.
4. Надель С. Вероятность и перспективы будущей индустриальной революции / С. Надель // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — №9. — С. 26—37.
5. Стоун'єр Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики / Т. Стоун'єр // Новая технологическая волна на Западе. — М. : Прогресс, 1986. — С. 392-409.
6. Ткач А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія : навчальний посібник / А. А. Ткач. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 304 с.
7. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / О. И. Уильямсон; пер. с англ. — СПб. : Лениздат; CEV Press, 1996. — 702 с.
8. Чухно А. А. Висновки і пропозиції, що витікають із праці «Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України» / А. А. Чухно // Економічна теорія. — 2004. — №1. — С. 103—114.
9. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. — 591 с.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЫНКА АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ В УКРАИНЕ

Сидорова Д.С.,

аспирантка

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье проанализирован рынок альтернативной энергетики в Украине. Рассмотрена динамика развития солнечной, ветряной, гидроэнергетики, биоэнергетики и других видов ВИЭ в областях. Проведен анализ инвестиционного климата Украины в сфере ВИЭ, а также описаны основные условия ведения бизнеса в данной сфере. Дана детальная характеристика потенциалу развития ВИЭ и уже действующим мощностям альтернативной энергетики в Крыму. Сделаны выводы, определены основные проблемные вопросы в сфере развития альтернативной энергетики в Украине, рассмотрено сотрудничество национальных и иностранных компаний в этой области.

Ключевые слова: рынок альтернативной энергетики в Украине, «зеленый тариф», инвестиционный климат, сотрудничество в сфере ВИЭ.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізований ринок альтернативної енергетики в Україні. Розглянута динаміка розвитку сонячної, вітряної, гідроенергетики, біоенергетики та інших видів ВДЕ в областях. Проведений аналіз інвестиційного клімату України у сфері ВДЕ, а також описані основні умови ведення бізнесу в даній сфері. Дана детальна характеристика потенціалу ВДЕ і вже діючим потужностям альтернативної енергетики в Криму. Зроблені висновки, визначені основні проблемні питання у сфері розвитку альтернативної енергетики в Україні, розглянута співпраця національних та іноземних компаній в цій області. Ключові слова: ринок альтернативної енергетики в Україні, «зелений тариф», інвестиційний клімат, співпраця у сфері ВДЕ.

Ключові слова: ринок альтернативної енергетики в Україні, «зелений тариф», інвестиційний клімат, співпраця у сфері ВДЕ.

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF ALTERNATIVE ENERGY IN UKRAINE

The article analyzes the market of alternative energy in Ukraine; studies the dynamics of the development a solar, wind, hydroenergy, bioenergy and other types of VIE in the areas. The article analyse the investment climate of Ukraine in the field of RES, and also the basic terms business in this area. The article gives the detailed description of the potential of development of RES and already operating powers of alternative energy in Crimea. Conclusions are done, basic problem questions are certain in the field of development of alternative energy in Ukraine are studied, the collaboration of national and foreign companies in this area is considered.

Key words: market of alternative energy in Ukraine, «green tariff», investment climate, collaboration in the field of RES.

Развитие государства еще два десятилетия назад осознали необходимость широкого использования возобновляемых источников электроэнергии — силы ветра, солнца, воды, биогаза, энергии переработки отходов и т.д. Это обусловлено как необходимостью улучшения экологии на планете, так и постоянным удорожанием традиционных энерго-ресурсов. Согласно данным Национального доклада НАЭР по вопросам реализации государственной политики в сфере энергоэффективности за 2009 год доля ВИЭ в мировом потреблении составляет 14%, а в электропотреблении — 19%.

По данным Минэнерго Украины, доля альтернативной энергетики в общем объеме производства электроэнергии снижается уже второй год подряд. Так, если в январе 2010 года доля всей альтернативной электроэнергетики (ветро-, гидро- и солнечные электростанции, а также работающие на биомассе) в общем объеме производства энергии в стране составляла 2,4%, то к сентябрю этого года она снизилась до 1,4% [7]. При этом общий годовой технически достижимый энергетический потенциал возобновляемых источников энергии (ВИЭ) в Украине, который в пересчете на условное топливо составляет около 98 миллионов тонн, что приравнивается к более чем 50% общего энергопотребления в стране. Украине имея высокий природный потенциал и

настоящую зависимость от импорта энергоресурсов из других стран, целесообразно и экономически выгодно развитие ВИЭ на своих территориях.

Цель статьи: анализ рынка альтернативной энергетики в Украине, определение проблемных вопросов и предложение путей их решения.

В мире вопрос развития ВИЭ становится все более актуальным. Так, на скорость вступления стран в Европейский союз сейчас оказывает значительное влияние увеличение доли ВИЭ. Одним из требований, выдвинутых в страну при вступлении в Европейский Союз, является показатель доли возобновляемых источников энергии в национальном энергопроизводстве, который должен быть не менее 6%, с учетом большой гидроэнергетики — не меньше 12%.

Европейский Союз все интенсивнее пытается увеличить долю энергии, произведенной с помощью возобновляемых источников. В 2005 году ЕС издал директиву, обязывающую входящие в его состав страны разработать национальные планы по сокращению потребления энергии. С 2008 по 2017 год каждая страна должна обеспечить снижение энергопотребления как минимум на 1% в год. В целом к 2020 г. Европа поставила перед собой цель довести долю альтернативных видов топлива в общем энергобалансе до 20%, а к 2040 г. — до 40%.

Причин ведения такой политики несколько. Во-первых, запасы энергоносителей истощаются, при этом нефть и газ постепенно дорожают. Во-вторых, есть большая вероятность создания газового картеля — организации, которая бы по аналогии с ОПЕК регулировала цены на газ на мировом рынке. Из 15 стран — членов Форума стран-экспортеров газа, основанного в 2001 году, Европейский Союз не представляет ни одна страна. Более того, Иран, Боливия, Венесуэла, Ливия, Россия, входящие в состав этой организации, иногда конфликтуют с ЕС, с США и другими развитыми странами. Очевидно, газ, как и нефть, в XXI веке — категория не только экономической, но и политическая. Отсюда такое внимание к альтернативным (возобновляемым) источникам энергии: они способны обеспечить энергетическую независимость страны [1].

Об альтернативной энергетике на государственном уровне в Украине заговорили еще в 90-х годах прошлого века. В 1994 г. был принят Закон Украины «Об энергосбережении», в 1995 г. — создан Государственный комитет по вопросам энергосбережения, в 1997 г. — утверждена Государственная программа энергосбережения. Позже появлялись новые структуры, принимались постановления Кабинета Министров и другие законодательные акты, но заявленная цель — снижение энергопотребления и замещение импортных энергоресурсов собственными — достигнута не была. Более того, на фоне снижения потребления газа украинским промышленным сектором больше голубого топлива украинцы стали расходовать на личные потребности: 8,2 млрд кубометров газа в 1990 г., 14,8 млрд — в 2000 г. и 17,5 млрд кубометров — в 2005 г.

Запуск объектов альтернативной энергетики не дал ожидаемого результата. В Украине, по данным компании Fuel Alternative, к концу 2009 года мощности ветроэнергетики составили всего 181,5 МВт (9% плана), производство биогаза равнялось 4,8 млн кубометров (менее 1% от планируемого).

Однако по результатам 2011 года Украина развивала альтернативную энергетику интенсивнее, чем традиционную. Общая установленная мощность электростанций на ВИЭ на протяжении прошлого года возросла на 4%, или на 221,1 МВт, и к 1 января 2012 года достигла 5773,8 МВт (включая крупные ГЭС), тогда как установленная мощность электростанций на ископаемом топливе сократилась на 72,1 МВт — до 47536,8 МВт. Такие данные приводит госпредприятие НЭК «Укрэнерго», которое эксплуатирует магистральные и межгосударственные линии электропередачи, а также обеспечивает централизованную диспетчеризацию объединенной энергосистемы страны.

Основной прирост энергомощностей на ВИЭ обеспечила фотовольтаика. Компания Activ Solar осенью 2011 года завершила строительство и ввела в эксплуатацию 80-мегаваттный парк «Охотниково», а в декабре — 100-мегаваттный парк «Перово», который является крупнейшей действующей фотозлектрической электростанцией в мире. Обе станции расположены в Крыму [3].

Общая установленная мощность ветряных электростанций на протяжении 2011 года возросла на 40,7%, или на 35,1 МВт, — до 121,3 МВт: в эксплуатацию было введено 15 ветроагрегатов ООО «Ветряной

парк Новоазовский» (37,5 МВт), кроме того за счет ввода новых установок мощность станций ПЭО «Ветроэнергопром» выросла на 3,7 МВт. В то же время установленная мощность Донузлавской ВЭС (оператор — госпредприятие «НАЭК «Энергоатом») снизилась с 17,8 до 11,63 МВт.

Как следует из данных «Укрэнерго», установленная мощность всех ГЭС (в том числе крупных) в прошлом году возросла на 0,1%, мощность ГАЭС за этот период не изменилась. Весь прирост в гидроэнергетике обеспечен вводом в эксплуатацию новых и реконструированных старых малых ГЭС.

Установленная мощность АЭС Украины на протяжении 2011 года также не менялась и составляет 13835 МВт.

Между тем, тепловые электростанции (ТЭС) продемонстрировали снижение установленной мощности в минувшем году на 75 МВт. Установленная мощность теплоэлектроцентралей (ТЭЦ) и блок-станций в 2011 году увеличилась на 2,8% (на 2,9 МВт) — до 6 тыс. 429,8 МВт. Новые угольные и газо-мазутные энергоблоки в эксплуатацию не вводились [2].

Наметившиеся в Украине тенденции соответствуют общемировым процессам — во всем мире альтернативная энергетика опережает традиционную по темпам развития, причем самыми быстрыми темпами развивается солнечная.

Но несравнимыми являются размеры вводимых в действие новых мощностей. Только в Европе, по данным ThinkProgress, в 2011 году было введено в эксплуатацию 32 ГВт мощностей возобновляемой энергетики — в основном солнечной и ветровой. В 2011 году фотозлектрические установки обеспечили 26,7% новых европейских мощностей, ветроэнергетические — 21,4%, газовые станции — 22%. Далее, с большим отрывом, идут электростанции на угле (4,8%), мазуте (1,6%), крупные ГЭС (1,3%), а также концентраторные солнечные установки (1,1%).

На сегодняшний день увеличение доли ВИЭ в энергобалансе Украины, а также выполнение ею обязательства по подписанным международным соглашениям в частности, связанные со вступлением в Энергетическое сообщество, зависит от эффективности работы государственных структур. А именно создание благоприятного инвестиционного климата и стабильного энергорынка для привлечения миллиардных иностранных инвестиций, которые необходимы для развития ВИЭ в Украине.

В 2011 году Украина впервые попала в ежеквартальный рейтинг привлекательности стран для развития возобновляемой энергетики, опубликованный компанией Ernst & Young, заняв 32 место из 40 стран. Первое место в рейтинге занимает Китай, второе — США, а третье — Германия.

Составители рейтинга отмечают, что у Украины есть значительный потенциал для развития возобновляемой энергетики, в частности, в сфере ветроэнергетики. В то же время специалисты компании обратили внимание на сложность разрешительных процедур для потенциальных инвесторов, а также проблемы, связанные с подключением энергоустановок на ВИЭ в общую энергосистему. Кроме того, сложности у инвесторов возникают и из-за неопределенности в экономике и нестабильной политической ситуации.

Правовая процедура, связанная с оформлением и запуском проектов по ВИЭ, включает в себя не-

сколько этапов. В начале производителю энергии из альтернативных источников при желании работать по «зеленому» тарифу обязательно необходимо обратиться в Национальную комиссию регулирования электроэнергетики Украины относительно получения лицензии на производство электрической энергии, а затем относительно установления «зеленого тарифа». Так же для продажи энергии выработанной ВИЭ в общую энергосеть требуется стать членом Оптового рынка электроэнергии. Для установления «зеленого» тарифа требуется так же соблюдение основных практических условий:

- наличие в собственности или пользовании электрогенерирующего оборудования, которое работает на альтернативных источниках энергии (получение лицензии);

- наличие построенного электрогенерирующего объекта, подключенного к сети (в случае строительства нового объекта);

- наличие свидетельства о соответствии построенного объекта электроэнергетики, который вырабатывает электрическую энергию с использованием альтернативных источников энергии, проектной документации, требованиям государственных стандартов, строительных норм и правил.

С 1 января 2012 года для желающих получить «зеленый» тариф вводится ещё одно ограничение: так называемое правило «местной составляющей». Работать по льготному тарифу смогут лишь те электростанции, при строительстве которых использовались отечественные сырьё, материалы, оборудование, а работы выполняли местные подрядчики. При этом удельный вес украинского в стоимости основных фондов должен составлять не менее 15%, с 1 января 2013 года — 30%, а начиная с 1 января 2014 года — целых 50%.

Это правило должно поддержать отечественных производителей оборудования для альтернативной энергетики, а также строительно-монтажные организации. Однако сами инвесторы, планирующие строить электростанции на возобновляемых источниках, не в восторге от этого правила, поскольку значительно проще импортировать готовое оборудование. На стороне инвесторов оказались и крупные мировые производители, которые заинтересованы в поставках готового оборудования, а не размещения новых производств на территории Украины.

Впрочем, отечественные производители доказали, что способны организовать необходимое производство как самостоятельно, так и при поддержке зарубежных компаний. Например, харьковский «Турбоатом» уже сейчас производит оборудование для малых ГЭС, а киевские «Пилар», «Пролог Семикор», «Квазар» и светловодский «Силикон» — элементы и оборудование для фотоэлектрических станций.

Один из наиболее крупных инвестиционных проектов за последнее десятилетие, реализующийся сегодня в Украине, тоже непосредственно связан с производством материалов для альтернативной энергетики. Австрийская компания Activ Solar уже вложила более 350 млн евро в запорожский «Завод полупроводников», который специализируется на выпуске поликристаллического кремния — базового сырья для производства сол-

нечных модулей. Общая сумма инвестиций в рамках проекта должна превысить 1 млрд евро. После его полной реализации Украина войдёт в ТОП-10 мировых лидеров по производству поликремния и станет 3-й в Европе после Германии и Норвегии. Подобное производство — не только самая капиталоемкая часть технологической цепочки солнечной энергетики, но и самая технологически сложная. Кроме этого многие технологии, применяемые в запорожской «силиконовой долине», внедряются в мире впервые. Кстати, по подобному производству Украина опередила Россию, несмотря на то, что они начали развивать его на 3 года раньше.

Что касается ветроэнергетики, то один из мировых лидеров в этой области — немецкий концерн Fuhrlander — уже сейчас налаживает производство оборудования на Краматорском заводе тяжелого станкостроения. До конца нынешнего года на его производственных мощностях соберут 2-3 ветрогенератора, а в следующем — уже 40-50 машин. Сборка, а в дальнейшем и производство современного оборудования для ВЭС также может быть организована и на мощностях другого краматорского предприятия «Энергомашспецсталь», с которым ранее Fuhrlander также вёл переговоры.

По состоянию на ноябрь 2011 г. в Украине по «зеленому» тарифу работают 53 компании, которые эксплуатируют 92 электростанции на альтернативных источниках. Для сравнения, ещё в январе текущего года таких предприятий было всего 36, а в июне — уже 46. Все игроки рынка находятся в равных условиях, и, как отмечают в Ассоциации участников рынка альтернативных видов топлива и энергии Украины, пока ни одной компании не было отказано в «зеленом» тарифе [6].

Но его ставка будет постепенно уменьшаться. Это общая мировая практика — уменьшать тариф с увеличением доли в энергобалансе страны возобновляемых источников. Перед инвесторами возникает стимул не только строить «зеленые» энергоустановки быстрее, но и развивать технологии, снижающие себестоимость «зеленого» киловатта. Если в ряде стран Европы доля альтернативной энергетики (без учета крупных ГЭС) уже много лет превышает 10%, то у нас только в следующем году, возможно, превысит 2%. Поэтому в Украине снижение зелёных тарифов предусмотрено после 2014 года. Так, для электростанций на возобновляемых источниках, введенных в эксплуатацию в 2015–2019 гг., тариф будет ниже нынешнего для аналогичных станций на 10%, в 2024–2029 гг. — уже на 30%.

Но, по мнению президента Фонда энергоэффективных инвестиций, далеко не все желающие работать по «зеленому тарифу» получают такую возможность, правительственная поддержка часто бывает избирательной. В отличие от стран Евросоюза, где государство компенсирует расходы производителей возобновляемой энергии, в Украине правительство перераспределяет стоимость тарифа за счет энергорынка. А это создает почву для злоупотреблений, по мнению эксперта. «В итоге сформировался клуб «Зеленый тариф», члены которого перечислены на сайте НКРЭ и переходят из клана сырьевых баронов в ряды «зеленых» энергетиков. За ними стоит большая очередь тех, кто жалуется на невозможность

получить такой тариф, поскольку они не являются членами этого клуба избранных», — прокомментировал состояние на рынке президент Фонда энергоэффективных инвестиций [4].

Украина имеет хорошие природно-климатические условия для развития почти все видов альтернативной энергетики. Особенно перспективным регионом является Крым. Активнее всего на полуострове развивается солнечная энергетика: австрийской компанией введены в эксплуатацию станции «Родниковое» и «Перово» в Симферопольском районе и «Охотниково» — в Сакском. Эксперты говорят, что проект реализуется именно в нашем регионе из-за высокой солнечной активности: к примеру, в районе станции «Охотниково» 274 солнечных дня в году. Оптимизм внушает и тот факт, что этот показатель в Крыму выше, чем в Германии, которая является мировым лидером в данной области. «Крым — благоприятный регион для развития солнечной энергетики. Здесь самый высокий уровень иррадиации в Украине — около 1400 кВт·ч в год на один квадратный метр. Если перевести это количество в нефтяной эквивалент, то можно сказать, что за год выпадает около 10 см нефти», — отметил заместитель директора по научным вопросам Института возобновляемой энергетики НАН Украины, заведующий отделом солнечной энергетики.

Второе место на полуострове в структуре возобновляемых источников энергии занимает ветроэнергетика. В Крыму очень высокий ветропотенциал: площадь территорий, на которых можно строить эффективные ВЭС. В Крыму еще 80 лет назад заработала первая советская ветроэлектростанция мощностью 100 кВт. Она была построена на Каранских высотах у Балаклавы и на то время считалась самой мощной в Европе. Сегодня на полуострове 4 госпредприятия ветроэнергетики, которые эксплуатируют семь ВЭС с 544 ветроагрегатами: Донузлавская ВЭС, «Водэнергоремналадка», Тарханкутская ВЭС и Восточно-Крымская ВЭС. С учетом «зеленого тарифа», предприятия выведены на уровень рентабельности (11 евроцентов за кВт·ч). Кроме того, по информации Рескомтопэнерго АРК, существуют 16 инвестиционных проектов по строительству ВЭС с использованием ветроустановок каждая мощностью 2—3 МВт. Если эти проекты будут реализованы, они принесут полуострову более 5 тыс. МВт. Теоретически, заявленная мощность способна обеспечить практически весь Крым электроэнергией. Уже к 2015 году будет введено в эксплуатацию порядка 1200 МВт мощностей. Стоимость строительства ВЭС оценивается в 8 млрд евро, из которых уже освоено более 61 млн евро. При этом строительство будет вестись за счет частных инвестиций. Например, немцы собираются вложить 600 млн евро в реализацию проектов по строительству ВЭС в Красноперекоевском и Джанкойском районах. Общая мощность этих объектов составляет 400 МВт [5].

На территории Крыма также развивается и геотермальная энергия. Сейчас на полуострове 11 геотермальных скважин, которые можно использовать для теплоснабжения и водоснабжения. По прогнозам, их общая энергетическая мощность — около 1000 МВт. Уже существует проект реконструкции

системы теплоснабжения с использованием термальных вод в селе Медведевка (Джанкойский р-н). Благодаря этому 11 объектов социально-культурной сферы будут отапливаться термальными водами. Для локального теплоснабжения используют тепло поверхностного слоя грунта — устанавливают тепловые насосы. Так сейчас отапливается Дом культуры в Геройском (Сакский район).

В Крыму готовы развивать и биоэнергетику. По информации Рескомитета АРК по топливу, энергетике и инновационной политике, только урожай стеблей и соломы от зерновых и масличных культур на полуострове составляет более 1 млн т, при том что сельскому хозяйству необходимо всего 600 тыс. т. По расчетам экспертов, потенциал биомассы соломы лишней 450 тыс. т мог бы ежегодно компенсировать затраты на использование нескольких миллионов кубометров природного газа. Уже принято решение о реконструкции трех котельных, которые используют традиционное топливо, и переводе их на биотопливо.

Речь идет о пеллетах, которые еще называют евродровами и топливными брикетами. Пеллеты — это спрессованные отходы лесной промышленности и сельского хозяйства: кора, опилки, стружки, шелуха, опавшая листва, жмых, шишки. Себестоимость энергии, выработанной при сгорании пеллет, в полтора раза меньше, чем от газа, и в три раза меньше, чем при сгорании дизельного топлива.

Кстати, в Швеции, Норвегии, Австрии, Дании и Финляндии пеллеты давно используют для отопления частных домов и коттеджей. Есть и пеллетные котельные для многоквартирных домов — в некоторых районах это дешевле, чем подключение к газовой трубе. Кроме того, эксперты считают, что сжигание пеллет одной семьей в течение года при переходе с природного газа позволяет значительно снизить выбросы углекислого газа.

Альтернативное твердое топливо пользуется большим спросом в ЕС, это создало предпосылки для развития украинского рынка данной продукции почти по всей территории Украины. Если в 2005—2006 годах рынок топливных брикетов и гранул только начинал развиваться, то по итогам 2009 г. его объем уже составил 300 тыс. тонн. Более 90% своей продукции украинские производители экспортируют в страны Северной и Восточной Европы (Польшу, Швецию, Данию). И тенденция к росту сохраняется.

Основанием для такого прогноза служит возросшее число запросов от компаний, заинтересованных в установке линий по производству топливных брикетов и гранул. В Украинскую ассоциацию производителей альтернативного твердого топлива еженедельно поступает два-три таких запроса. Более того, сейчас на стадии запуска находятся около 50 проектов по производству топлива из возобновляемых источников энергии.

Причин повышения объемов производства несколько. Предприниматели, инвестирующие в новый для себя рынок, знают: сырья в Украине в избытке (годовой технически достижимый ресурс альтернативного твердого топлива составляет 63 млн тонн), продукция пользуется спросом в Европе. Как правило, за тонну готовой продукции трейдеры платят не менее 100 евро, что позволяет работать с рентабельностью в 30—40%.

Это говорит о том, что перспективы у украинского рынка альтернативного твердого топлива есть. Более того, с повышением цен на газ для населения, для украинских производителей, возможно, откроется и внутренний рынок. Напомним: в отопительном сезоне 2009—2010 годов обогрев помещений с помощью топливных брикетов и гранул стоил на 40% меньше, чем с помощью газа. На фоне участвовавших заявлений о грядущем пересмотре тарифов на жилищно-коммунальные услуги в сторону увеличения все больше владельцев частных домов, особенно больших, будут покупать котлы, работающие на твердом топливе.

По оценкам Института энергетики НАН Украины, установка котлов на твердом топливе в коммунальном секторе поможет сэкономить не менее 2 млрд кубометров газа в год. Но кардинальная реконструкция ЖКХ требует значительных финансовых вложений, которые для настоящего положения Украины весьма затруднительны.

Главный недостаток альтернативной энергетики в Украине и мире — ее высокая стоимость по сравнению с традиционными источниками. Однако с каждым годом отличие в себестоимости 1 кВт·ч, полученного от ВИЭ и традиционных источников, уменьшается благодаря инновационным технологиям и постоянному удорожанию последних.

Самая низкая себестоимость производства энергии в последнее время характерна для проектов, где используется геотермальное тепло. Такие проекты, по сути, уже могут напрямую конкурировать с традиционной энергетикой, так как, например, производство 100 кДж энергии с помощью геотермальной паровой генерации сейчас только на 20-30% дороже, чем при производстве ее с использованием угля и газа.

Далее по привлекательности следует ветряная энергетика. Стоит отметить, что за последний год довольно сильно, на 10-15%, подешевели ветряные турбины, но рост стоимости финансирования полностью нивелировал это достижение и даже привел к небольшому удорожанию ветряной энергии. Впрочем, удорожание кредитов ограничивает и конкурентность геотермальных проектов, несмотря на текущее удешевление буровых работ.

Затем по привлекательности с точки зрения себестоимости производства условного объема энергии и перспектив отдачи инвестиционных затрат следует солнечная энергетика. Производство солнечной энергии пока обходится примерно в три раза дороже, чем с помощью традиционных источников, но за последние пять лет на европейском рынке развитие этого направления происходило очень бурными темпами. Произошло это благодаря тарифному стимулированию подобных проектов в ряде европейских стран, например, в Испании и Германии. В результате инвесторы устремились в сектор, что взвинтило цены на солнечные модули и привело к существенному росту производства солнечных батарей. Но уже к концу 2008 года объем

рынка комплектующих для солнечных электростанций, прежде всего кремниевых модулей, вырос настолько, что предложение превысило спрос и стоимость их серьезно скорректировалась. Так, сегодня цена на солнечные модули в два раза меньше, чем несколько лет назад, и эксперты не ожидают ее существенного удорожания.

Энергетические стратегии стран Евросоюза предусматривают два ключевых момента: экономию энергии и увеличение доли возобновляемых источников энергии в ТЭК (до 20%). В Украине наблюдается противоположная тенденция: потребление энергоносителей к 2030 году увеличится на 51%, а доля «зеленой» энергетики составит 4%. Страна делает ставку на мирный атом, пусть и опасный, но более производительный. Правительство объясняет это нехваткой средств для финансирования альтернативной энергетики.

Вывод. Столкнувшись с очередным витком цен на энергоносители, правительство Украины обратило пристальное внимание на альтернативную возобновляемую энергию. В первую очередь, стимулирование со стороны государства производителей биологических видов топлива и альтернативной энергии происходит путем введения льгот и специальных «зеленых» тарифов, значительно превышающих государственные.

Отечественный крупный бизнес, а так же иностранные инвесторы готовы вкладывать в реализацию проектов альтернативной энергетики в Украине. Кроме компании Active Solar, построившей солнечную станцию в Крыму, на рынок Украины планируют выйти несколько известных западных компаний. Так, немецкая компания Fuhrlahder сотрудничает с Украиной в работе по сооружению Новоазовского ветрового парка. При активном участии компании GEO NET Umwelt consulting GmbH планируется ввод в эксплуатацию Сивашской ветроэлектростанции.

Но активному внедрению и развитию ВИЭ в Украине препятствует ряд моментов. Нужно отметить, что благоприятные для создания проектов альтернативной энергетики регионы очень слабо заселены. Это Николаевская, Херсонская области и степной Крым. На западе страны — это Карпаты. Придется решать проблему поставки выработанной энергии в другие регионы для ее потребления либо создавать отдельные инфраструктурные проекты под произведенную энергию. Одними из основных проблем так же являются устаревшие энергетические распределительные сети, сложности получения лицензии на работу с проектами ВИЭ и оформления документации на получение «зеленого» тарифа, также в Украине до сих пор неоднозначное законодательство относительно прав на собственность земель. Все это служит барьером для привлечения в отрасль национальных и иностранных инвестиций, которые так необходимы для развития альтернативной энергетики в Украине.

Список литературы

1. Надеин И. Альтернативная энергетика в Украине становится привлекательной сферой, в том числе для инвестиций / И. Надеин // Зеркало недели. — 2010. — № 26 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://zn.ua>
2. Альтернативная энергетика в Украине опережает традиционную 14.02.2012 ЛІГАБізнесІнформ, Інформаційне агентство [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://biz.liga.net/all/tek/novosti/2131675-alternativnaya-energetika-v-ukraine-operezhaet-traditsionnuyu.htm>
3. Альтернативная энергия в Украине должна составлять 30% [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.green-energy.org.ua
4. Савицкий А. Альтернативной энергетике Украины мешает климат в экономике / А. Савицкий [Электронный ресурс]. — Режим доступа :<http://euroruss-business.com/de/ecsparvochnik/japan/alternativnye-istochniki-energii.html>
5. Альтернативная энергетика Украины: тепло из земли, ветра и воды, Нетрадиционные источники энергии помогут Крыму застраховаться от энергетического кризиса [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://news.meta.ua/archive/05.01.12/cluster:23982601-Alternativnaia-energetika-Ukrainy:-teplo-iz-zemli-vetra-i-vody/>
6. Украину признали привлекательной для «зеленых» инвестиций [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2011/11/25/260252>
7. Потенциал альтернативной энергетики в Украине высокий, ЛІГАБізнесІнформ, Інформаційне агентство [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.liga.net.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Удодова В. І.,

кандидат економічних наук, доцент

Шаповал В. І.,

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Розглядається доцільність використання закордонного досвіду соціального підприємництва та відповідних теоретичних розробок задля концептуального забезпечення процесу впровадження соціальних підприємств в Україні та формування власної моделі соціального підприємництва.

Ключові слова: соціальне підприємництво, організаційні форми соціальних підприємств, поведінка соціальних підприємців, національні моделі соціального підприємництва, теорія соціального підприємництва.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОПЫТА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Рассматривается целесообразность использования зарубежного опыта социального предпринимательства и соответствующих теоретических разработок для концептуального обеспечения внедрения социальных предприятий в Украине и формирования национальной модели социального предпринимательства.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, организационные формы социальных предприятий, поведение социальных предпринимателей, национальные модели социального предпринимательства, теория социального предпринимательства.

THE RESEARCH OF FUNCTIONING EXPERIENCE OF NATIONAL MODELS OF SOCIAL ENTERPRISES

The article studies to expedience of using the oversea experience of social enterprise and the theoretical developments in order to provide conceptually the introductions of social enterprises in Ukraine and to form the model of social enterprise.

Key words: social enterprise, organizational forms of social enterprises, behavior of social businessmen, national models of social enterprise, theory of social enterprise.

Постановка проблеми. Значні соціальні ризики в ринкових умовах призводять до зростання значення соціальної відповідальності бізнесу. Поступовому збагаченню змісту цього явища відповідає його поширення у різних формах. Серед них соціальне підприємництво, яке може стати перспективним елементом соціальних реформ в Україні та інноваційним засобом розв'язання складних соціальних проблем. На сучасному етапі розвиток соціального підприємництва затримується відсутністю відповідного теоретичного забезпечення. Вирішенню цієї проблеми сприяє дослідження можливості використання теоретичних підходів західної економічної думки, їх порівняльний аналіз, виявлення переваг та недоліків. З'ясування поняття соціального підприємництва потребує міждисциплінарних досліджень, тому найбільш доцільним є використання соціоекономічного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для створення теорії соціального підприємництва продуктивно використовують різні концептуальні апарати. Дослідники країн з давніми економічними традиціями (Д. Льюїс, Д. Янг) плідно застосовують підприємницьку теорію, яка власне й започаткувала поняття «соціальне підприємництво» [1, с. 42]. Прихильники теорії суспільного вибору акцентують зв'язок розвитку соціального підприємництва з випадками «фіаско» ринку та державного регулювання (Е. Джеймс)

[2, с. 5]. У постсоціалістичних країнах для аналізу цієї проблеми стає затребуваною теорія соціального партнерства (Е. Рудик, Г. Задорожний). У країнах, що розвиваються, зосереджуються на зв'язку з теорією бідності [4, с. 17]. Поступово економічний аналіз теми соціальних підприємств доповнюється міждисциплінарними дослідженнями з використанням юридичних, соціологічних, психологічних підходів (Н. Мішина) [3, с. 10]. Виявлення міжнародних аспектів пов'язано з глобалізацією та соціальною роллю ТНК, а також реалізацією міжнародних проектів підтримки соціального підприємництва.

Метою статті є опрацювання теоретичних основ розуміння сутності соціального підприємництва, порівняльний аналіз теоретичних підходів та їх практичного застосування в національних моделях соціального підприємництва і можливості їх використання для формування власної моделі соціального підприємництва та зрозуміння місця фінансово-кредитних інститутів у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Початок створення окремої теорії соціального підприємництва пов'язаний з використанням класичної підприємницької теорії для пояснення причин існування добровільних неприбуткових підприємств. Невикористані приватними прибутковими підприємствами ресурси соціальне підприємництво спрямовує на задоволення соціальних потреб, що є ефективним для

суспільства в цілому. Соціальні підприємці здійснюють інноваційні підходи, які незвичні для стандартного розв'язання складних соціальних проблем (подолання бідності, енергозбереження, охорона довкілля, освіта, охорона здоров'я, забезпечення доступного житла та ін.). Економічна школа Стенфордського університету США, яка спеціалізується на дослідженні соціального підприємництва, вважає, що воно має такі критерії:

- розробка та впровадження механізму інноваційного вирішення проблеми, яка існує впродовж тривалого часу в суспільстві через обмежений доступ певної цільової групи до фінансових та політичних ресурсів для її вирішення;

- створення умов для одержання ресурсів цільовою групою, що забезпечує краще майбутнє не тільки соціально вразливих верств, але й суспільства в цілому.

Нові критерії раціонального використання обмежених ресурсів пояснюють критику теорії соціального підприємництва як з ліберальних позицій традиційного підприємництва, так і з точки зору лівих теорій соціалістичної спрямованості. Критика прихильниками класичного підприємництва мікрокредитування для вирішення проблем бідності акцентує на небезпечних фінансових наслідках неприбуткових підприємств, елементах примусу в групах колективної відповідальності та негативних наслідках фемінізму щодо існування родини. Ліва критика підкреслює загальну аморальність будь-якого бізнесу та надмірні відсотки по програмах мікрокредитування.

Довгостроковий інноваційний характер соціального підприємництва потребує вирішення питання фінансування, що відрізняє неприбутковий сектор від благодійництва та філантропії. Спільність певних характеристик прибуткового та неприбуткового секторів дозволяє розповсюджувати на останній рекомендації щодо перейняття певних рис інститутів приватного прибуткового сектору у вигляді стратегічного менеджменту, поточного управління, соціально-етичного маркетингу. В останні часи з'явилася низка робіт з теорії та практики підприємництва, де в якості нового напрямку виділяється інтрапренерство. Під ним розуміють розвиток духу підприємництва всередині організації, так зване внутрішнє підприємництво. Воно може бути ефективною формою підприємництва у соціальній сфері. На підприємстві створюються умови для новаторських підприємницьких ідей, виділяються ресурси для їх реалізації, активізується творчий потенціал.

Найчастіше соціальним підприємництвом вважають діяльність недержавних неприбуткових організацій (НПО), або третього сектору. Це громадський рух, який складається з окремих, взаємно не підпорядкованих, але взаємодіючих громадських організацій, які спрямовують енергію громадян на творчу діяльність і тим самим знижують соціальну напругу в суспільстві. Цей ефект має місце, коли в демократичному суспільстві, по-перше, існує «критична маса» недержавних неприбуткових організацій, здатних впливати на хід суспільних процесів, і, по-друге, переважна більшість громадських організацій не є антагоністами, тобто вони не тягнуть до взаємовиключних політичних, національних або інших полюсів.

Сфера діяльності неприбуткових організацій може охоплювати практично всі галузі життя людини — економіку, політику, науку, культуру, освіту. Розгалужена мережа молодіжних, професійних, дитячих, жіночих, ветеранських, релігійних, а також елітарних організацій-клубів, аналітичних центрів або так званих «мозкових центрів» та ін. НПО створюють основу громадянського суспільства, є вирішальним стабілізуючим фактором, гарантом демократичного шляху розвитку. В Україні існує ліберальне законодавство щодо недержавних неприбуткових організацій. Вони мають право на господарську діяльність і дохід, право заснування підприємств.

Виділяють наступні принципи соціальних підприємств:

Підприємство, для якого головною метою господарської діяльності є не досягнення прибутку, а задоволення економічних і соціальних потреб громадян країни, регіону, міста, території. Підприємство не розподіляє одержаний прибуток між власниками його майна - державою, регіоном, містом, територією, громадянами і їх об'єднаннями, використовує його виключно для реалізації соціальних цілей. У деяких країнах соціальне підприємство може розподіляти одержаний ним прибуток, але в суворо обмежених розмірах.

Підприємство, яке засноване на демократичній організації, участі його працівників в управлінні підприємством. Форми такої участі можуть бути різними: участь працівників в управлінні підприємством; співуправління підприємств і робітників; робочий контроль (надання працівникам і їх органам права вето на ряд рішень працедавця без їх безпосереднього залучення в управління підприємством); самоврядування — управління підприємством його робітниками — безпосередньо з головних питань його господарської діяльності (з усіх питань, якщо йдеться про мале підприємство або про низовий структурний підрозділ середнього або крупного: робоча група, бригада та ін.) на основі принципу «одна людина — один голос» або опосередковано — через вибраних і підконтрольних їм представників — з інших питань.

Підприємство поставлене під суспільний контроль за цільовим використанням державних і інших засобів, виділених підприємству в рамках різного роду економічних і соціальних програм і заходів. Соціальне підприємство контролюється місцевими органами влади, товариствами захисту прав споживачів, екологами.

Соціальне підприємництво згідно із Законом України «Про соціальні послуги» — це комплекс заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Згідно з проектом Закону України «Про соціальні підприємства» (2012 р.) рішення про надання статусу соціального підприємства буде прийматися Міжвідомчою комісією з питань державної підтримки соціальних підприємств за такими критеріями:

- 1) забезпечення робочим місцем осіб, віднесених до соціально вразливих верств населення, частка зайнятості яких становить не менше половини загальної кількості працюючих на підприємстві;

- 2) надання соціальних послуг за умови, що більше половини отримувачів цих послуг є соціально вразливі верстви населення;

3) забезпечення робочим місцем та надання соціальних послуг особам із соціально вразливих верств населення, якщо частка зайнятості таких осіб становить не менше 30 відсотків загальної кількості працюючих на підприємстві та не менше 30 відсотків отримувачів соціальних послуг відповідно;

4) реалізація продукції підприємства особам із числа соціально вразливих за цінами собівартості продукції або нижче собівартості;

5) інвестиції у соціально значимі проекти.

Світовий досвід наголошує, що ринок не в змозі вирішувати усі економічні проблеми. Випадки «фіаско» ринку повинна компенсувати держава, але гострі суспільні проблеми, які не може вирішити держава, означають існування «фіаско» уряду. Неспроможність ринку та уряду — це чинники, що сприяють появі соціального підприємництва, яке надає можливість часткового і динамічного розв'язання на місцевому рівні соціальних проблем. Держава та великий бізнес переходять від патерналізму до соціального партнерства. Державною функцією є підтримка соціального підприємництва. Держава використовує обов'язкові заходи зі встановлення адресних соціальних показників для державних підприємств, договірні заходи для визначення соціальної спрямованості приватних підприємств, добровільні заходи на етичній основі та стимулювання соціального підприємництва (преференції соціально орієнтованим підприємствам, а не усьому малому бізнесу, цільові інвестиції).

Зарубіжні концепції соціального підприємництва відрізняються роллю держави:

1. Модель Північної Європи (Бельгії, Нідерландів, Норвегії, Швеції) характеризується активною підтримкою держави.

2. Моделі США, Канади, Японії містять регулювання на рівні підприємств, використання благодійництва.

3. Модель Центральної Європи (Австрії, Німеччини, Франції) відрізняється адресними соціальними програмами і бізнес-проектами.

4. Модель Великої Британії має відзнакою значні соціальні інвестиції. Поступово різниця між моделями зменшується.

Як показує світовий досвід, організаційно-правові форми соціального підприємства можуть бути досить різними, але найпоширенішою формою є кооперативи. Прикладом є Мандрагонські кооперативи в Іспанії. Кооперативи мають власний університет, інститут, школи, дитячі садки. Підприємства створили банк «робоча каса», який надає кооперативам кредити та входить до найкращих в Європі за якістю обслуговування.

Серед кооперативів, які відносяться до соціальних підприємств, існують виробничі, так звані соціальні кооперативи, споживчі кооперативи. Виробничий кооператив є соціальним у випадку, якщо в його засновницьких документах є запис про те, що головною метою його господарської діяльності є не прибуток, а задоволення економічних і соціальних потреб громадян і їх об'єднань. Діяльність так званого соціального кооперативу націлена виключно на задоволення соціальних потреб громадян конкретного регіону, міста, території. У постсоціалістичних країнах усі кооперативи відносяться до

категорії комерційних. У світі більшість кооперативів неприбуткові, мають право вибору комерційної або некомерційної діяльності. Некомерційні кооперативи одержують державні пільги. Так само як некомерційні державні підприємства. У Росії виділили казенні підприємства, але формально вони все одно відносяться до комерційних підприємств. З іншого боку, ряд підприємств, які по суті є комерційними, одержали статус неприбуткових, для того, щоб одержувати пільги. Є ще підприємства самопомогі громадян, колективні соціальні підприємства, муніципальні підприємства, приватні неприбуткові підприємства, крім того, значний розвиток мають соціально орієнтовані підприємства, які формально не є соціальними.

Теорія соціального підприємництва містить припущення про раціональність поведінки соціальних підприємців. Соціальних підприємців мотивує не максимізація прибутку для збільшення власного доходу, а максимізація суспільної корисності. Можна розглядати наступні варіанти поведінки соціальних підприємців:

Заснування інституту приватного прибуткового сектору, метою якого буде використання прибутку для підтримки одного чи декількох видів неприбуткової діяльності. Така мотивація типова для раціонального підприємництва у традиційному розумінні, оскільки існує власне постійне джерело фінансових ресурсів.

Соціально орієнтований підприємець засновує інститут приватного прибуткового сектору, зазначивши, що певний відсоток прибутку буде передано для підтримки неприбуткової діяльності. Так, АТ «ERSTE-банк» 60 відсотків прибутку спрямовує на соціальні цілі. Він надає пільгові кредити авторам найкращих соціальних програм у британському пілотному проекті підтримки соціального підприємництва в Україні, Хорватії, Сербії.

Створення нового інституту соціального підприємництва та пошук фінансування у вигляді грантів чи пожертв. Ліберальні критики моделі мікрофінансування лауреата Нобелівської премії, бангладеського банкіра М. Юнуса обвинувачують його Грамін-банк в одержанні гігантського потоку грантів від урядів різних країн та міжнародних фінансових установ і вважають це різновидом фінансової піраміди.

Спочатку засновується інститут соціального підприємництва, а потім для його підтримки створюють інший інститут прибуткового або неприбуткового сектору. Опорними структурами соціальних підприємств іноді є банки, але найчастіше — небанківські спеціалізовані фінансові інститути, наприклад, кредитні спілки. Підтримку можуть також надавати регіональні, місцеві, загальнодержавні об'єднання соціальних підприємств (асоціації соціальних підприємств у Франції, Італії), приватні фонди (швейцарський фонд Клауса Шваба, засновника форуму у Давосі) та ін.

У чому полягає раціональність поведінки підприємця, який засновує новий інститут соціального неприбуткового сектору, а не новий інститут прибуткового сектору? Як правило, при створенні інституту добровільного неприбуткового сектору сам підприємець надає менше ресурсів, оскільки його од-

нодумці також вкладають власні кошти. Крім того, з моменту заснування неприбуткова організація має позитивний імідж, до неї більша довіра інвесторів, споживачів, найманих працівників.

Дослідження Гарвардського університету засвідчили, що темпи зростання соціально орієнтованих компаній значно вищі, ніж у їхніх конкурентів, котрі обмежують свої цілі лише здобуттям прибутку. Доречно навести думку Д. Дж. Фритцше: «Етична, соціальна поведінка підприємця — сама по собі добрий бізнес... Така поведінка досить істотна для довгострокового успіху в бізнесі» [2, с. 7].

Фінансові інститути відіграють важливу роль у визнанні соціально орієнтованих компаній. Так, існують етичні фондові індекси, наприклад, Індекс стійкості Доу Джонса, Соціальний індекс Доміні 400, Датський соціальний індекс оцінки ефективності корпоративної соціальної відповідальності.

Висновки. Будь-який досвід соціального підприємництва, успішний в одній країні, не може бути перенесений в іншу країну без адаптації. Те, що в одній державі, з одним менталітетом, дає позитивний результат, може його не дати в інших. До будь-якого досвіду треба підійти критично і вибрати те, що нам

близько. Але соціальне підприємництво демонструє наявність динамічного сектора соціальних підприємств і його життєздатність. Соціальні підприємства підтримуються не лише населенням і інститутами цивільного суспільства, але і урядами. Досвід соціального підприємництва демонструє можливості і переваги неприбуткового сектора, причому не лише соціальні, але і економічні. Крім того, світовий досвід — орієнтир, який показує, що потрібно змінити в законодавстві, діяльності підприємств і держави.

На сучасному етапі в Україні повільно відбувається становлення інституту соціального підприємництва. Соціальне підприємництво може стати реальним механізмом розв'язання реальних проблем суспільства. Воно охоплює різні соціально вразливі верстви населення, може ставити за мету трудову терапію, соціальну реабілітацію, запровадження нових механізмів вирішення наявних соціальних проблем, але загальною рисою є соціальне новаторство. Назріла необхідність визначити місце соціального підприємництва в ринковій економіці, проблеми мотивації, освітньої підготовки соціальних підприємців, які виконують соціальну місію.

Список літератури

1. Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети / З.І. Галушка. — Чернівці : Вид-во ЧНУ, 2009. — 407 с.
2. Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні / О. Грішнова // Україна: аспекти праці. — 2010. — № 7. — С. 3-8.
3. Мішина Н. В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження / Н. В. Мішина. — Одеса : Друкарський дім, 2009. — 298 с.
4. Юнус М. Создавая мир без бедности: социальный бизнес и будущее капитализма / М. Юнус, А. Жали. — М. : Альпина Паблишер, 2009. — 312 с.

КРАЇНОЗНАВСТВО. ТУРИЗМ

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ И ВИДОВАЯ СТРУКТУРА ЛЕЧЕБНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Волкова И.И.,

старший преподаватель

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Рассмотрены ресурсы лечебного туризма, их распределение по территории Украины, функционирование на них курортов и профиль лечения.

Ключевые слова: минеральные воды, лечебные грязи, типы климата, бальнеолечение, грязелечение, климатолечение.

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ І ВИДОВА СТРУКТУРА ЛІКУВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Розглянуті ресурси лікувального туризму, їх розподіл по території України, функціонування на них курортів і профіль лікування.

Ключові слова: мінеральні води, лікувальні грязі, типи клімату, бальнеолікування, грязелікування, кліматолікування.

FACTORS OF DEVELOPMENT AND SPECIFIC STRUCTURE OF CURATIVE TOURISM IN UKRAINE

The article studies the resources of curative tourism, their distribution on the territory of Ukraine; functioning resorts on them; aspects of the treatment.

Key words: mineral waters, curative muds, types of climate, treatment by mineral waters, mud care, climate treatment.

Лечебный вид туризма — один из самых древних, он начал развиваться еще с античных времен. Лечебный туризм — это массовый, и достаточно распространенный в наше время, вид медицинского туризма.

Лечебный туризм — это перемещение туристов из постоянного места жительства в другой регион с целью лечения и профилактики заболеваний различных органов в организме, для проведения специальных лечебных процедур. Лечебный туризм основан на курортологии. Курортология — это наука о природных лечебных факторах, их воздействии на организм и методах использования в лечебно-профилактических целях. Основу лечебного туризма составляют бальнеотерапия, грязелечение и климатотерапия. При бальнеотерапии для лечения организма используются минеральные воды, при грязелечении применяются лечебные грязи (пелоиды), климатотерапия использует погодные факторы и благоприятные свойства климата.

По оценкам Всемирной туристской организации, лечение и оздоровление относятся к числу важнейших туристских мотиваций. За последние 15 лет количество поездок на лечение увеличилось в мире на 10%. Лечебный туризм приобретает глобальные масштабы. Его потоки охватили все континенты. Складывается мировой рынок лечебного туризма с характерными для него институтами, продуктом, производственным циклом, методами организации и производства лечебно-туристских услуг [1].

Лечебный туризм является наиболее стабильным, круглогодичным, востребованным и перспективным видом туризма.

Проблемы лечебного туризма освещены в разные годы в работах многих ученых, таких как А.Ю. Александрова, А.В. Бабкин, В.М. Боголюбов, Ю.Ф. Безруков, А.М. Вететнев, Л.Б. Журавлева, И.И. Козлов, А.С. Кусков, О.А. Любичева, В.И. Ста-

фийчук, Е.Г. Степанов, Е.Е. Сухарев, Н.В. Фоменко, Н.В. Чорненькая, И.Г. Шалковский и др.

Целью исследования в данной работе является оценка развития видов лечебного туризма в регионах Украины на основе ресурсного потенциала.

В Украине имеются все виды ресурсов для развития лечебного туризма. Она является самой богатой страной в Европе по количеству и качеству природных факторов — минеральных вод, лечебных грязей и климатических условий.

Украина располагает огромными запасами лечебных минеральных вод. На ее территории имеются минеральные воды почти всех основных бальнеологических групп. На их базе развивается бальнеолечение.

В таблице 1 показано распределение изученных и использующихся ресурсов лечебного туризма по регионам Украины.

Наиболее распространенный в природе тип минеральных вод — хлоридные натриевые. Они имеют разнообразный ионный состав и широкий диапазон минерализации (от 2 до 350 г/л). Эти воды применяются при лечении на всех типах лечебных курортов. В зависимости от минерализации, температуры и pH хлоридные натриевые воды используют для внутреннего (питья и орошения слизистых оболочек) и внешнего применения (в виде ванн). В Украине это самая многочисленная группа минеральных вод. На бальнеологических курортах Миргород в Полтавской области, Трускавец и Моршин в Львовской области, Горынь в Ровенской области, Куяльник и Большой Фонтан (санаторий им. А.М. Горького) в Одесской области их применяют внутрь и наружно. В Крыму на курорте Феодосия минеральные воды используются только для внутреннего применения. Минеральная вода «Миргородская» и «Куяльницкая» применяется для промышленного розлива. Эти курорты специализи-

Ресурси лікувального туризму по регіонах України

Адміністративні одиниці	Ресурси лікувального туризму		
	Типи мінеральних вод	Типи лікувальних грязей	Типи клімату
АР Крим	Хлоридні натрієві; кремністі термальні	Сульфідні приморські ілові; псевдовулканічні (сопочні)	Предгорний приморський субтропічний
Вінницька	Радонові	Торф'яні грязі	Рівнинний лесостепний
Волинська	Хлоридні натрієві		Рівнинний лісний
Дніпропетровська	Хлоридні натрієві		Рівнинний степний
Донецька	Хлоридні натрієві	Сульфідні материкові ілові; сульфідні морські ілові	Рівнинний лесостепний
Житомирська	Радонові		Рівнинний лісний
Закарпатська	Углекислі; сероводородні; мышьякові		Горний лісний
Запорізька	Хлоридні натрієві	Сульфідні приморські ілові	Рівнинний степний, приморський степний
Івано-Франківська	Сероводородні	Торф'яні грязі	Горний лісний
Київська			Рівнинний лісний
Кіровоградська	Радонові		
Луганська	Хлоридні натрієві		Рівнинний лесостепний
Львівська	Хлоридні натрієві; сероводородні; з високим вмістом органічних речовин	Торф'яні грязі	Рівнинний лесостепний
Николаївська	Хлоридні натрієві		Приморський степний
Одеська	Хлоридні натрієві	Сульфідні приморські ілові	Приморський степний
Полтавська	Хлоридні натрієві	Торф'яні грязі	Рівнинний лесостепний
Рівненська	Хлоридні натрієві	Торф'яні грязі	Рівнинний лісний
Сумська	Хлоридні натрієві		Рівнинний лесостепний
Тернопільська	З високим вмістом органічних речовин	Торф'яні грязі	Рівнинний лесостепний
Харківська	З високим вмістом органічних речовин		Рівнинний лесостепний
Херсонська		Сульфідні приморські ілові	Рівнинний приморський степний
Хмельницька	З високим вмістом органічних речовин		Рівнинний лесостепний
Черкаська	Радонові		Рівнинний помірний лесостепний
Чернівецька	Железисті		Горний лісний
Чернігівська	Хлоридні натрієві; углекислі	Торф'яні грязі	Рівнинний лісний

Таблиця складена автором

руються на лікуванні органів травлення, обмін речовин, а Трускавець — на лікуванні захворювань нирок, печінки, сечовивідних і жовчних шляхів. На грязевих курортах Бердянськ, Кирилівка в Запорізькій області і Євпаторія в Криму хлоридні натрієві води використовують тільки для зовнішнього застосування, а на курорті Славянськ Донецької області — як для внутрішнього, так і для зовнішнього. На кліматических курортах Великий Фонтан, Аркадія в Одесі і Очаков в Николаївській області їх використовують тільки для зовнішнього застосування. Крім названих курортів хлоридно-натрієві води використовують для лікування в санаторіях Волинської, Дніпропетровської, Луганської, Сумської і Чернігівської областях. На грязевих і кліматических курортах хлоридні натрієві води застосовують для лікування нервової системи і органів кровообігу.

Углекислі мінеральні води в Україні розподілені на території Закарпаття. Всі курорти цього регіону є бальнеологічними. На курортах Поляна, Голубине, Сойми і Шаян їх використовують як для внутрішнього, так і

для зовнішнього застосування, а на курорті Кваси — тільки для зовнішнього. Вода курортів Поляна і Голубине використовується також і для промислового розливу. Углекислі мінеральні води крім Закарпаття використовують для лікування в санаторіях Чернігівської області. Ці мінеральні води застосовують для лікування органів травлення.

Води сероводородні (сульфідні) з наявністю в їх складі сульфідів використовують тільки для зовнішнього застосування. Основний район їх залягання — Передкарпаття і Закарпаття. В Львівській області на курортах Любень-Великий і Немирів їх використовують у вигляді ванн і зрошень, а на курортах Черче в Івано-Франківській області і Синяк в Закарпатській області у вигляді ванн. Ці курорти спеціалізуються на лікуванні захворювань нервової системи, органів рухливості; Любень-Великий і Немирів також на лікуванні органів кровообігу. На курортах Любень-Великий сульфідні води застосовують для лікування гінекологічних захворювань, а на курорті Немирів — для лікування захворювань шкіри.

Мышьяковісті води зустрічаються на сході Закарпаття, на курорті Кваси і використовуються в са-

натории «Горная Тиса», используются наружно в виде ванн. Мышьяковистые воды применяются для лечения периферической нервной системы, органов движения и кровообращения.

Минеральные воды с высоким содержанием органических веществ находятся в Львовской области на курорте Трускавец и в Харьковской области на курорте Березовские минеральные воды, они используются для внутреннего применения. Воды с таким химическим составом используются также в санаториях в Хмельницкой и Тернопольской областях. Эти воды применяют для лечения заболеваний органов пищеварения, мочеполовой системы и сахарного диабета.

Радоновые (радиоактивные) воды используются в виде ванн на курорте Хмельник в Винницкой области, а также в санаториях Житомирской, Кировоградской и Черкасской областях. Основное их предназначение — лечение заболеваний органов движения и периферической нервной системы.

Кремнистые термальные воды применяются при лечении органов пищеварения и движения на курортах Саки и Евпатория в Крыму и используются для внутреннего и внешнего применения. Сакскую воду используют также для промышленного розлива.

Железистые минеральные воды имеются в Черновицкой области, однако используются только для столового применения на розлив [2, 3, 4, 5, 6].

На территории Украины сосредоточены огромные запасы лечебных грязей, которые способствуют развитию грязелечения.

Торфяные грязи (лечебные торфы) — торфянистые образования болот, состоящие в основном из разложившихся в условиях избыточного увлажнения и недостатка кислорода остатков высших растений. Лечебные торфы используют на курортах Любень-Великий в Львовской, Черче в Ивано-Франковской, Хмельник в Винницкой, Горынь в Ровенской и Миргород в Полтавской областях. Грязи такого состава применяются также в санаториях Тернопольской и Черниговской областей. Торфяные грязи используют наружно в виде аппликаций и тампонов. Основное их применение для лечения заболеваний нервной системы и органов движения.

Иловые грязи в Украине подразделяются на сульфидные приморские (отложения приморских озер лиманного происхождения), сульфидные материковые грязи (отложения озер материкового происхождения) и сульфидные морские грязи (иловые отложения морских заливов). Иловые грязи используются наружно в виде аппликаций, тампонов и электрогрязевых процедур.

Сульфидные приморские иловые грязи используются на курортах Саки и Евпатория (иловые грязи озер Сакское и Мойнакское), Феодосия (иловые грязи озера Чокрак на Керченском полуострове) в Крыму; на курорте Куяльник в Одесской области (иловые грязи Куяльницкого лимана); на курорте Гопри в Херсонской области (грязи озера Соленое); на курортах Бердянск (иловые грязи озера Большого) и Кирилловка (иловые грязи Утлюкского лимана) в Запорожской области. Основное их применение для лечения гинекологических заболеваний, органов движения и нервной системы.

На курорте Славянск в Донецкой области используются сульфидные материковые грязи озер Репное и Слепное.

Сульфидные морские грязи применяются для лечения органов движения и нервной системы на курортах Приазовья в Мариуполе Донецкой области и в Бердянске Запорожской области.

На Керченском полуострове в Крыму имеются Булганакское месторождение псевдовулканических (сопочных) грязей, которые используются в виде тампонов на курорте Феодосия [2, 3, 4, 5, 6].

Природные условия Украины способствуют развитию климатолечения.

Морской климат показан при лечении болезней органов дыхания, функциональных заболеваний нервной системы, нарушений обмена веществ и др. Горный климат оказывает сильное воздействие на дыхательную и сосудистую системы, стимулирует обмен веществ. Лесной и степной климат рекомендуется для лечения сердечно-сосудистой системы и органов дыхания. На территории Украины развивается приморская, горная и равнинная климатотерапия.

Наиболее благоприятные условия для климатолечения в районах сочетания приморского, горного и лесного климата. Благодаря этому Южный берег Крыма (ЮБК) является главным центром климатолечения в Украине. Лечение здесь способствуют благоприятные условия предгорного приморского субтропического климата северо-средиземноморского типа. Самый крупный курортный район Большая Ялта с такими климатическими курортами, как Гурзуф, Ялта, Ливадия, Мисхор, Гаспра, Кореиз, Алушка, Симеиз, Форос. Вторым районом является Большая Алушта с курортами Алушта, Утес и Партенит. На востоке ЮБК расположен климатический курорт Судак. Курорты Южного берега Крыма специализируются на лечении заболеваний сердечно-сосудистой и нервной системы, органов дыхания и лор-заболеваний.

Приморский вид климатолечения также развивается в северном Причерноморье. Здесь для лечения используется сочетание морского и равнинного степного климата. Можно выделить три региона приморского степного климатолечения — Одесская область с курортами Аркадия — Большой Фонтан и Затока, Николаевская область с курортом Очаков и Херсонская область с курортом Скадовск. Курорты Большой Фонтан и Затока специализируются на лечении заболеваний органов дыхания, сердечно-сосудистой и нервной систем; курорт Аркадия — на лечении заболеваний сердечно-сосудистой и нервной систем; курорт Скадовск — на лечении органов дыхания и нервной системы; курорт Очаков — на лечении органов дыхания. Климатолечение применяется также на приморских курортах Запорожской области.

Большинство приморских климатических курортов имеют статус международного значения.

В Украине для лечения многих заболеваний также используются целебные свойства горного и равнинного климата. Курорты горного и равнинного климатолечения имеют статус государственного и местного значения.

Горное климатолечение в Украине расположено в Карпатском регионе в Закарпатской и Ивано-

Франковской областях, а также в АР Крым в предгорных и низкогорных местностях, покрытых густыми смешанными лесами. Такое сочетание горного и лесного воздуха благотворно влияет на лечение заболеваний сердечно-сосудистой и нервной систем, органов дыхания. Климатические горные курорты и отдельные санатории расположены в Яремче, Косове и Верховинском районе в Ивано-Франковской области, в Мукачевском районе Закарпатской области и в г. Старый Крым АР Крым.

На равнинной территории Украины климатолечение применяется, прежде всего, в лесной и лесостепной зонах. Особенно велика роль лесов, которые содействуют повышению содержания кислорода в воздухе и его ионизации и оказывают очищающее действие на организм человека. Оптимальную ионизацию имеют смешанные леса и боры. Климатолечение в Украине проводится как на равнинных климатических курортах, так и в отдельных санаторно-курортных предприятиях.

Самым крупным регионом климатолечения на равнинной территории является Киевская область, в которой расположены такие климатические курорты государственного значения, как Ворзель, Ирпень, Пуща-Водица, Конча-Заспа. В г. Белая Церковь и в Богуславском районе функционируют климатические санатории, а в г. Киев — санаторий-профилакторий. Благодаря географическому положению, довольно высокой солнечной радиации, умеренным температурам и влажности воздуха, большим лесным массивам, близости озер и рек курорты окрестностей Киева относятся к первоклассным климатическим равнинным ку-

рортам. Кроме Киевской области в лесной зоне климатолечение развито в Волинской, Ровенской, Житомирской и Черниговской областях.

В лесостепной зоне на берегу р. Северский Донец в Донецкой области расположен курорт государственного значения Святогорск. В остальных областях климатолечение предоставляется не на курортах, в отдельных санаторно-курортных предприятиях. Такие санатории имеются в Харьковской, Луганской, Сумской, Полтавской, Черкасской, Винницкой, Хмельницкой, Тернопольской и Львовской областях.

В степной зоне Украины климатолечение применяется только в Днепропетровской и Запорожской областях, где для лечения используется степной воздух с увлажняющим влиянием Днепровского и Каховского водохранилищ.

Особое место занимают санаторно-курортные предприятия, применяющие для лечения спелеотерапию. Они расположены на востоке Украины в Донецкой области в г. Соледар и на западе в Закарпатской области в пос. Солотвино. Спелеотерапия применяется для лечения больных бронхиальной астмой и другими хроническими неспецифическими заболеваниями органов дыхания. В основе спелеотерапии лежит использование уникального микроклимата соляных шахт [2, 3, 4, 5, 6].

В результате проведенного анализа видно, что условия для развития лечебного туризма имеются во всех регионах Украины.

В таблице 2 показаны виды лечебного туризма по регионам Украины.

Как видно из таблицы 2, на территории Украины лечебный туризм развивается в 24 регионах из 25.

Единственной областью, где отсутствует этот вид туризма, является Черновицкая область, несмотря на то, что здесь имеются условия для развития бальнео- и климатолечения.

Бальнеолечение (бальнеотуризм) есть во всех регионах Украины, за исключением Черновицкой области. В Киевской и Херсонской областях оно проводится на привозных из других регионов минеральных водах. Главным центром бальнеотуризма является Карпатский регион.

Климатолечение осуществляется в 23 из 25 регионов. Исключением являются Черновицкая и степная Кировоградская области. Основными регионами приморского климатолечения является АР Крым и Азово-Черноморский регион, горного — Карпатский регион, равнинного — Киевская область.

В отличие от первых двух подвидов лечебного туризма, грязелечение применяется только в 17 регионах Украины. В пяти из них (Днепропетровская, Киевская, Сумская, Харьковская и Хмельницкая) лечение проводится на привозных лечебных грязях. Основным регионом грязелечения является Азово-Черноморский регион.

Центрами лечебного туризма, к которым направлены туристические по-

Таблица 2

Виды лечебного туризма по регионам Украины

Административные единицы	Виды лечебного туризма		
	Бальнеолечение	Грязелечение	Климатолечение
АР Крым	+	+	+
Винницкая	+	+	+
Волинская	+		+
Днепропетровская	+	+	+
Донецкая	+	+	+
Житомирская	+		+
Закарпатская	+		+
Запорожская	+	+	+
Ивано-Франковская	+	+	+
Киевская	+	+	+
Кировоградская	+		
Луганская	+		+
Львовская	+	+	+
Николаевская	+		+
Одесская	+	+	+
Полтавская	+	+	+
Ровенская	+	+	+
Сумская	+	+	+
Тернопольская	+	+	+
Харьковская	+	+	+
Херсонская	+	+	+
Хмельницкая	+	+	+
Черкасская	+		+
Черновицкая			
Черниговская	+	+	+

Таблица составлена автором

токи с лечебными целями, являются лечебные курорты. В Украине функционирует 45 курортов международного и общегосударственного значения, а также 13 местного значения. Расположение курортов по территории Украины, в отличие от самих видов лечебного туризма, неравномерно. Из 25 регионов Украины только в 15 функционируют курорты международного и государственного значения. Самым крупным курортным регионом страны является АР Крым, в котором пять лечебных курортов и две курортные агломерации. Второй лечебный регион Украины — Карпатский, в котором свыше трети всех курортов страны (Закарпатская область — 8, Львовская — 6, Ивано-Франковская —

4). Третью позицию занимает Азово-Черноморский регион, в котором функционирует 10 курортов. Половина из них в Одесской области, по два в Херсонской и Запорожской и один в Николаевской областях. На равнинной территории крупнейшим лечебным регионом является на севере страны Киевская область, где насчитывается 5 курортов, и на востоке Донецкая область с 3 курортами. В Винницкой, Николаевской, Ровенской, Полтавской, Хмельницкой и Харьковской областях функционирует по одному курорту.

Таким образом, Украина имеет все необходимые условия для развития лечебного туризма и всех его видов.

Список литературы

1. Набедрик В. А. География лечебного туризма в Европе (Модели развития и трансформационные процессы) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук / В. А. Набедрик. — М., 2005. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/geografiya-lechebnogo-turizma-v-evrope-modeli-razvitiya-i-transformatsionnye-protsessy>
2. Справочник по санаторно-курортному отбору : справочник / Под ред. В.М. Боголюбова. — М. : Медицина, 1986. — 526 с.
3. Шалковский И.Г. Профсоюзные здравницы Украины : справочник / И.Г. Шалковский, Т.Д. Голуб, Л.Т. Жарникова. — К. : Здоровье, 1987. — 328 с.
4. Курорти та санаторії України. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://sankurort.ua/>
5. Первая медицинская помощь: справочник / Санаторно-курортный отбор, курорты. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://medarticle.moslek.ru/articles/36659.htm>
6. Санаториев. Нет? [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://sanatoriev.net/>

РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ТА САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ ЯК СКЛАДОВА ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Довгаль Г.В.,

кандидат економічних наук, професор

Данько Н.І.,

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті розглянуто деякі проблеми розвитку готельно-ресторанного та санаторно-курортного комплексів як основних складових туристичної індустрії України.

Ключові слова: туристична індустрія, готельне господарство, санаторно-курортний комплекс, інфраструктура туристичного комплексу, інвестиції в інфраструктуру.

РАЗВИТИЕ ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННОГО И САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСА КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ИНТЕНСИФИКАЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены некоторые результаты и проблемы развития гостиничного и санаторно-курортного комплексов как составных частей интенсификации экономики Украины.

Ключевые слова: туристическая индустрия, гостиничное хозяйство, санаторно-курортный комплекс, инфраструктура туристической индустрии, инвестиции в инфраструктуру.

HOTEL-RESTAURANT AND SANATORIUM-RESORT COMPLEX DEVELOPMENT AS PART OF AN INTENSIFICATION OF UKRAINE'S ECONOMY

The article gives the results and problems of the development of hotel and sanatorium-and-Spa complexes as part of intensifying Ukrainian economy.

Key words: tourism, hospitality management, sanatorium-resort complex, the infrastructure of the tourist industry, investments in infrastructure.

Характерною ознакою сучасного національного ринку туристичних послуг є значні зрушення як у структурі туристичного бізнесу, так і в темпах регіонального розвитку туристичних дестинацій.

Сьогодні розвиток туризму істотно впливає на такі сектори економіки, як будівництво, торгівля, транспортне обслуговування, страхування, виробництво товарів широкого вжитку і таке ін. За даними статистики, у 2010 р. чисельність зайнятих працівників в туристичній галузі України була більше ніж 1,5 млн осіб, а з урахуванням сезонних коливань і тимчасової зайнятості в суміжних з туристичним комплексом галузях — більше, ніж два мільйони зайнятих.

На даний час в Україні налічується понад 5,0 тис. закладів для розміщення туристів, які можуть прийняти близько 800 тис. туристів на рік. Кількість підприємств готельного типу у 2010 р. сягнула за 1700 од., в яких налічується близько 80 тис. номерів.

Таким чином, можна стверджувати про наявність в єдиному народногосподарському комплексі України його невід'ємної частини — туристичного комплексу.

Слід підкреслити, що туристична індустрія формується комплексом підприємств, які забезпечують чи сприяють забезпеченню рекреаційних потреб людини при її переміщенні незалежно від мети і не пов'язані з оплачуваною у відвідуваній країні працею.

Матеріально-технічну базу структури туристичної галузі утворюють підприємства розміщення,

транспортні підприємства та підприємства сфери обслуговування туристів.

До підприємств розміщення належать готелі, а також спеціалізовані засоби розміщення: кемпінги, будинки відпочинку, санаторії, пансіонати, профілакторії тощо.

У транспортній сфері виділяють, насамперед, транспорт власне для туристів (круїзні судна, спеціальні катери та яхти для прогулянок), а також транспорт, який обслуговує індустрію туризму як таку, тобто туристів і місцеве населення.

Таким чином, індустрію туризму можна розглядати не лише як сукупність підприємств, що надають туристичні послуги та виробляють туристичні товари, але і як одну з форм освоєння території та прискорення розвитку народногосподарського комплексу.

Основною ланкою туристичної галузі є суб'єкт рекреаційної діяльності, який своєю взаємодією з об'єктом рекреаційної діяльності зумовлює зростання економічного потенціалу даної території і, як наслідок, її подальший розвиток.

З економічної точки зору туристичний комплекс — це сукупність пов'язаних між собою галузей і підприємств, метою яких є формування конкурентоспроможного на світовому і національному ринку туристичного продукту на основі ефективного використання туристичного потенціалу України, здатного задовольняти специфічні потреби населення у проведенні дозвілля, рекреації і набутті нових вражень.

З точки зору галузевого підходу до складових туристичної галузі України входять:

- підприємства, що розміщують туристів. До їх складу входять: колективні засоби розміщення (готелі і аналогічні засоби розміщення), індивідуальні засоби розміщення (власне житло, котеджі, апартаменти таймшеру, кімнати, що орендуються у приватних осіб та ін.);
- підприємства харчування;
- транспортні підприємства, що забезпечують авіаційні, автомобільні, залізничні, річкові і морські перевезення;
- установи санаторно-курортної галузі;
- підприємства реалізації туристичних послуг (туристичні агенції, туроператори, бюро подорожей, екскурсійні бюро тощо).

Ринкові перетворення роблять туристичну індустрію сферою бізнес-інтересів підприємців, що представляють різноманітні галузі готельно-ресторанного бізнесу, транспортних послуг, оздоровчо-лікувальних підприємств, розважальних і санаторно-курортних комплексів, фінансово-кредитних установ та ін.

Основою матеріально-технічної бази туристичної галузі України є готельна індустрія і санаторно-курортний комплекс.

Сильний вплив на розвиток готельного бізнесу в Україні спричинила підготовка до проведення футбольного чемпіонату Євро-2012. Лише у Харкові 52 готелі (всього 3111 номерів) підписали угоди з туроператором УЄФА компанією «TuiTravel», причому частка номерів категорії «чотири зірки» становила 18% їхньої загальної кількості. Згідно з вимогами УЄФА готельний фонд Харкова у 2012 р. становив не менш, ніж 2765 номерів (1240 номерів — категорії «п'ять зірок», 1315 — «чотири зірки» і 210 — «три зірки») для розміщення «сім'ї» УЄФА.

Таким чином, навіть незважаючи на наслідки фінансової кризи, що охопила країни Європи, і, як наслідок, уповільнення темпів зростання туристичних потоків в Україну, чисельність закладів готельного бізнесу постійно збільшується. Тобто можна стверджувати, що скорочення туристичних потоків пояс-

нюється економічною кризою, яка охопила Західну Європу у 2008–2010 рр., а зростання інтересу до готельно-ресторанного бізнесу — упевненістю суб'єктів підприємницької діяльності в обов'язковому подоланні кризових явищ в економіці.

Основою для такого погляду у майбутнє є збільшення прибутковості готельно-ресторанного бізнесу. Так, загальна сума доходів готелів і інших місць для короткострокового проживання у 2011 р. склала понад 2,3 млрд грн, що на 700 млн грн більше, ніж п'ять років тому.

Зростання прибутковості готельного бізнесу також призводить до збільшення інвестиційної активності в цій сфері. Відомо, що в Україні відчувається значний брак 4- та 5-зіркових готелів. Так, у 2010 р. готелів класу люкс у столиці України м. Києві було всього шість із загальною кількістю номерів 1053. Така кількість в два рази менше, ніж потреба столиці України в готелях такого класу. Наслідком цього стало збільшення інвестицій у цей сектор туристичної індустрії до 220,0 млн дол. у 2011 р. Сукупні інвестиції, які будуть спрямовані на будівництво нових готельних об'єктів в Україні, за оцінками експертів у найближчий час можуть досягти 1,0 млрд дол.

Таким чином, готельне господарство є важливою складовою туристичного комплексу України, а його ефективне функціонування є індикатором позитивних змін в економіці нашої держави і важливою передумовою інтенсифікації міжнародних зв'язків і інтеграції країни в світову співдружність.

Пріоритетним напрямком розвитку сфери готельних послуг є доведення їх якості до міжнародних стандартів і удосконалення туристичних технологій, упровадження нових видів і форм обслуговування, що дозволить у повному обсязі задовольняти потреби клієнтів.

В умовах ринкових відносин, що прийшли до туристичної індустрії, санаторно-курортний комплекс в Україні також зазнав глибоких структурних змін.

Згідно з законодавством України, курорт — це освоєна природна територія оздоровчого призначення, яка має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури і використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та рекреації, а також підлягає особливій охороні.

Ринкові перетворення у цій сфері в першу чергу торкнулися організаційно-управлінських засад: зростаюча комерціалізація діяльності, вихід на ринок нових продуктів санаторно-курортної пропозиції, подальша сегментація даного ринку відповідно до змін попиту обумовили зміну форм власності (зокрема розширилась колективна та приватна складові) та управлінської структури.

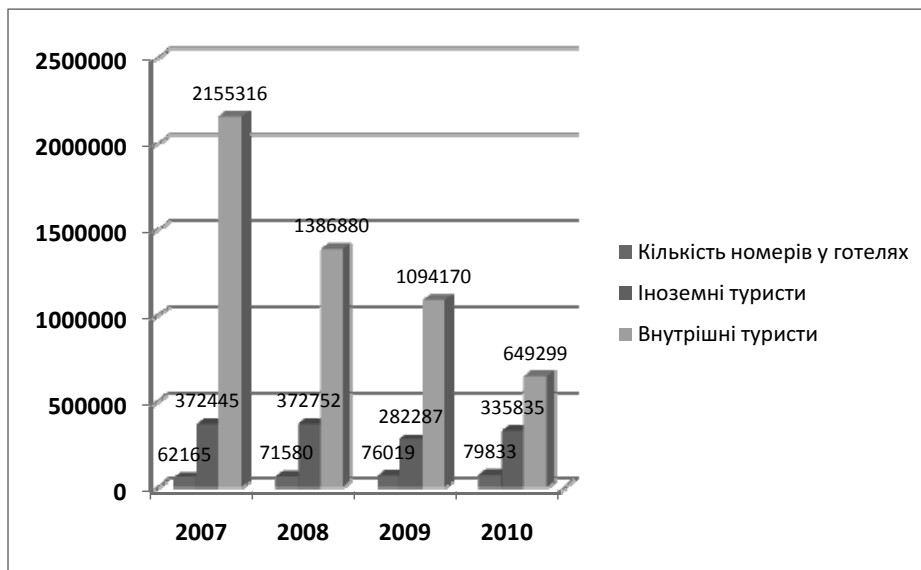

Рис. 1. Кількість номерів у готелях і туристичні потоки в Україні

На даний час в Україні функціонує понад 100 курортів і курортних місцевостей, а послуги санаторно-курортних закладів становлять майже 40% від загального обсягу діяльності туристичної галузі.

Але розвиток вітчизняної санаторно-курортної галузі стримується багатьма проблемами, які накопичувались в умовах відсутності системного підходу до її розвитку в останні 15-20 років. До таких проблем перш за все слід віднести відомчу роз'єднаність, яка ускладнює проведення єдиної маркетингової стратегії та введення стандартизації та сертифікації послуг даної сфери, відсутність сталого контролю за якістю обслуговування та якістю виробничих ресурсів, їх раціональним використанням та дотриманням екологічних стандартів. Важливою проблемою також є відсутність професійних кадрів, спроможних проводити збалансовану стратегічну політику розвитку санаторно-курортного комплексу України.

Наслідком цього є підвищений рівень інвестиційних ризиків до туристичної сфери, відсутність дійових юридичних гарантій з боку держави. Крім цього, значна частка об'єктів туристичної індустрії (перш за все санаторно-курортної системи) морально, технічно і технологічно застаріла і потребує капітального ремонту.

До проблем туристичної галузі можна також віднести необхідність постійного удосконалювання державної політики у питаннях розвитку туристичної індустрії, забудови курортів, розробки генеральних планів розвитку туристичних дестинацій, економічному та фінансовому забезпеченні їх функціонування, ефективного впливу на приватизаційні процеси, збереження соціальної спрямованості туристичної галузі та санаторно-курортної справи на внутрішньому ринку.

Особливої уваги потребує інфраструктура туризму, яка є невід'ємною частиною індустрії туризму. В її складі можна виділити два рівні:

- перший рівень представлений виробничою інфраструктурою, тобто комплексом будівель, транспортних мереж, систем, які безпосередньо не відносяться до виробництва туристичного продукту, але необхідні для надання туристичних послуг: підприємства транспорту, зв'язку, енергетики, комунального господарства, фінансів, страхування, безпеки тощо;

- другий рівень формують підприємства і організації, що безпосередньо не беруть участь у формуванні туристичного продукту, але діяльність яких розширюється при знаходженні в місцях перебування туристів. Це підприємства з прокату авто, таксопарки, кафе, ресторани, спортклуби, музеї, театри і кінотеатри, виставкові зали, цирки, зоопарки, казино та ін.

З точки зору організації інфраструктурного забезпечення рекреаційного процесу, одне з ключових місць належить транспортній системі. Вона охоплює систему транзитних перевезень, організацію залізничного сполучення, розвиток автомагістралей, повітряного, морського, річкового транспорту.

Україна має розвинену мережу автомобільних шляхів і залізниць, аеропортів, річкових і морських портів, які здатні забезпечити перевезення туристів до центрів туристичного комплексу країни.

Взаємодія двох галузей — транспорту і туризму — допомагає вирішувати більшість питань розвитку туристичної індустрії, зокрема розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі транспортних коридорів із залученням приватного капіталу (національного і закордонного).

Проблема облаштування території України об'єктами структурної та інфраструктурної складової туристичного комплексу може бути вирішена лише завдяки інвестуванню в її розбудову великих коштів, у тому числі з боку центральної та місцевих влад, її розв'язання можливе лише в контексті практичних дій з економічного зростання країни.

Основні фактори розвитку готельно-ресторанної та санаторно-курортної галузі як складової туристичної індустрії слід розбити на дві групи: статичні і динамічні.

До статичних факторів слід віднести природно-кліматичні, географічні і культурно-історичні фактори. Їх специфічною ознакою є незмінність у часі.

До динамічних факторів відносяться демографічні, соціальні, економічні, культурні, міжнародні фактори і науково-технічний прогрес. Крім цих можна виділити матеріальний і соціальний стан населення, рівень освіти, тривалість відпустки, професійну зайнятість і деякі інші фактори.

Одним з найважливіших факторів, що впливає на розвиток вітчизняної туристичної галузі, є добробут і фінансове становище населення. Існує чіткий зв'язок між тенденцією розвитку туризму, загальним економічним розвитком і особистими доходами громадян. Попит на послуги готельної та санаторної складової туристичного бізнесу є дуже еластичним по відношенню до змін в економіці. Так, при стабільних цінах зростання особистого споживання на 2,5% збільшує витрати на потреби рекреації на 4%, а зростання особистого споживання на 5% — на 10%.

До проблем, що стримують розвиток туристичного комплексу України, слід віднести:

- відсутність розгалуженої системи інформаційно-рекламного забезпечення діяльності галузі і туристичних представництв за кордоном;

- відсутність цивілізованих умов перетину кордону і несприятливий візовий режим для іноземних туристів;

- податкове законодавство, яке не сприяє зростанню інвестицій до інфраструктури туризму і санаторно-курортного комплексу;

- неузгодженість відомчої підлеглості складових туризму і санаторно-курортного комплексу;

- недоліки в системі регіонального управління;

- проблеми, що викликаються тіньовою економікою і корупцією;

- необхідність розвитку місцевого самоврядування і передачі йому частини повноважень.

В Указі Президента України «Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року» наголошується, що туризм повинен стати одним з джерел поповнення державного і місцевих бюджетів, тому необхідно визначити проблеми розвитку туристичної галузі і розглянути основні напрями з їх вирішення.

Такий підхід дасть можливість підвищити ефективність народного господарства України в цілому та його туристичного комплексу зокрема, а також

підняти його на новий економіко-технологічний рівень за рахунок розвитку нових галузей за великим економічним потенціалом.

Список літератури

1. Голіков А. П. Економіка України: фактори виробництва, галузева структура, розміщення, тенденції розвитку : навчальний посібник для вузів / А. П. Голіков, Н. А. Казакова, О.А. Шуба. — Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2005. — 237 с.
2. Довгаль Г.В. Інвестиційна привабливість як чинник формування туристичного іміджу Харківського регіону / Г. В. Довгаль // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — 2011. — № 961. — С.171-175.
3. Довгаль Г.В. Конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість як складові іміджу Харківського регіону / Г. В. Довгаль // Туристичний імідж регіону : монографія / за ред. А.Ю. Парфінєнка. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. — 312 с.
4. Економіка України: Стратегія і політика довгострокового розвитку / В.М. Гєєць, В.П. Александрова, Т.І. Артємова та ін. — К. : Фенікс, 2008. — 1007 с.
5. Лукінов І. Економічні трансформації наприкінці ХХ сторіччя / І. Лукінов. — К., 2008. — 447 с.
6. Паливода К. Проблеми формування та використання інвестицій в сучасній економіці України / К. Паливода // Банківська справа. — 2010. — №4. — С. 73-82.
7. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року. — Х. : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2003. — 204 с.
8. Яковлев Г. А. Экономика и статистика туризма : учебное пособие для вузов / Г. А. Яковлев. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство РДЛ, 2006. — 367 с.

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ТУРИСТИЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ»: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Парфіненко А. Ю.,

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті досліджено сутність поняття «туристична політика держави». Проаналізовано суб'єктно-об'єктне поле туристичної політики, рівні її формування. Висвітлено цільові установки та методи реалізації туристичної політики. Робиться висновок про необхідність розглядати туристичну політику не тільки як суто галузевий інтерес, а й як механізм розв'язання соціально-економічних проблем.

Ключові слова: Поняття «туристична політика держави». Суб'єктно-об'єктне поле туристичної політики. Цільові установки туристичної політики. Методи реалізації туристичної політики.

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ТУРИСТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА»: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье исследована сущность понятия «туристическая политика государства». Проанализированы субъектно-объектное поле туристической политики, уровни ее формирования. Освещены целевые установки и методы реализации туристической политики. Делается вывод о необходимости рассматривать туристическую политику не только как сугубо отраслевой интерес, но и как механизм решения социально-экономических проблем.

Ключевые слова: Понятие «туристическая политика государства». Субъектно-объектное поле туристической политики. Целевые установки туристической политики. Методы реализации туристической политики.

THE ESSENCE OF THE CONCEPT «TOURISM POLICY OF THE STATE»: THEORETICAL ASPECT

This article examines the essence of the concept «tourism policy of the state». The article analyzes the subjective and objective field of tourism policy with the levels of its formation. The goals and implementation methods of tourism policy have been highlighted. The author makes the conclusion about the necessity to regard the tourism policy not only as the field's interest but as the mechanism for settling social and economic issues.

Key words: Concept «tourism policy of the state». Subjective and objective field of tourism policy. Tourism policy goals. Implementation methods of tourism policy.

Постановка проблеми. Україна щороку чимраз активніше заявляє про себе як про туристичну державу. Це виявляється як у збільшенні кількості іноземців, які відвідують Україну, так і у бурхливому розвитку туристичної інфраструктури, зокрема засобів розміщення, пересування, шляхів сполучення, об'єктів харчування, рекреаційного, спортивно-оздоровчого, розважального, дозволевого та іншого призначення.

Одне з найважливіших досягнень останніх років — поступова зміна ставлення до туризму з боку держави та суспільства. Туризм, зрештою, перестав ототожнюватися лише зі сферою відпочинку і розваг, фізичного виховання та політико-ідеологічного впливу. Прийшло усвідомлення того, що туризм — це чинник створення робочих місць, зростання рівня життя населення, поповнення державного та місцевого бюджетів, розвитку соціальної та виробничої інфраструктури, активізації культури та народних промислів тощо. Яскравим свідченням зростання соціально-економічної ваги туризму є активізація суспільного сектору в розвитку туристичного бізнесу, а також розвиток спеціалізованої освіти та помітний сплеск наукових досліджень сфери туризму.

Інтенсифікація розвитку туризму, передусім зростання його ролі в економічному житті країни, властива не тільки для України. В умовах глобалізації світової економіки, стрімкого розвитку ринку послуг, міжнародних комунікацій, туризм перетворився на поширену практику лобіювання економічних, інвестиційних, культурних, політичних та

інших інтересів держави, став ефективним чинником товаризації рекреаційних ресурсів території. Сьогодні сфера туризму забезпечує 1 трлн \$ експортних надходжень. У понад 40 країн світу туристична індустрія виступає основним джерелом надходжень до національного бюджету.

Високі темпи розвитку ринку туристичних послуг, помітне збільшення ролі туризму в житті суспільства супроводжуються неабияким загостренням конкуренції в галузі. В таких умовах виникає об'єктивна необхідність цілеспрямованого впливу на процеси розвитку туристичної сфери, що втілюється в особливій соціально-економічній політиці держави, яку варто визначити як «туристична політика». Від її ефективності залежить перетворення туризму на дієвий чинник соціально-економічного розвитку, просування національної культури та формування привабливості країни. Зважаючи на це, дослідження сутності туристичної політики держави, визначення методів її реалізації, основних тенденцій та пріоритетів розвитку на внутрішньому та міжнародному ринках, оцінка ефективності є актуальним науково-практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні проблеми організації та розвитку туристичної сфери України неодноразово висвітлювалися у працях вітчизняних науковців. Серед найбільш авторитетних дослідників варто назвати праці Н. Антонюк, М. Борушак, А. Голікова, В. Євдокименка, О. Любіцевої, М. Мальської, І. Писаревського, І. Смірнова, Т. Сокол, Т. Ткаченко, І. Школи, В. Федорченка та ін.

Значний науковий доробок становлять праці, присвячені проблемам державного управління туристичною галуззю. Це публікації М. Біль, В. Бирковича, Є. Козловського, О. Музиченко-Козловської, С. Панченко, Ю. Мігущенко та ін.

На цьому тлі значно менше уваги приділено висвітленню особливостей здійснення туристичної політики України. Так, окремі аспекти реалізації туристичної політики держави аналізуються у працях Н. Василюхи [4], В. Друк [9], А. Іященко [11], О. Килина [13], Г. Михайліченко [15] та ін. І все ж чимало проблем організації дієвої туристичної політики не знайшли відображення в наукових працях. Це стосується суб'єктно-об'єктної основи туристичної політики, виявлення сучасних тенденцій формування її інституційного та правового забезпечення, поглиблення уявлення про можливості державно-приватного партнерства в цій сфері, визначення ефективності туристичної політики, її впливу на туристичний процес та ін.

Метою пропонованої публікації є розкриття сутності поняття «туристична політика держави», зокрема з'ясування суб'єктно-об'єктного поля туристичної політики, рівнів її формування, цільових установок та методів реалізації, визначення ефективності туристичної політики.

Виклад основного матеріалу. Аналіз відповідної наукової літератури засвідчує, що туристична політика формується і реалізується здебільшого центральними органами державної влади, які формують загальні (інституційні, правові, економічні) умови розвитку туристичної діяльності в країні. Відповідно, доречно вести мову саме про державну туристичну політику. Нині вона виступає складовою частиною зовнішньої та внутрішньої політики держави, поряд з економічною, соціальною, культурною та іншими напрямками державної політики.

В документах ЮНВТО безпосередньо вказується на необхідності участі держави у формуванні і реалізації туристичної політики. Зокрема, в Хартії туризму, прийнятій Генеральною асамблеєю Всесвітньої туристичної організації (далі ЮНВТО) у 1985 р., відзначається, що «держави мають розробляти і проводити політику, спрямовану на забезпечення гармонійного розвитку внутрішнього і міжнародного туризму [20]. Характерно, що міжнародне співтовариство закликає національні уряди розглядати туристичну політику не тільки як галузевий інтерес, а й як важливий інструмент для розробки ключових стратегій, пов'язаних із зайнятістю, регіональним розвитком, скороченням бідності, конкурентоспроможністю та сталістю [18, с. 3].

Варто зауважити, що держава є основним, але не єдиним суб'єктом реалізації туристичної політики. Остання здійснюється також органами місцевого самоврядування, громадськими і професійними організаціями, підприємницькими структурами. Втім, саме держава відіграє ключову роль у визначенні основних пріоритетів та створенні рамкових умов розвитку туристичної сфери країни.

У науковій літературі можна зустріти чимало визначень туристичної політики держави (окремі з них представлено у табл. 1.1). Попри їхню очевидну схожість, між ними існують окремі відмінності, що пов'язані з різним розумінням суб'єктів, об'єктів та

цільових установок державної туристичної політики.

Визначення суб'єктів туристичної політики не викликає особливих протиріч. Як відзначалося вище за текстом, це органи державної влади, які відповідальні за формування та реалізацію державної політики в сфері туризму, а також недержавні органи, відповідальні за туристичну діяльність. Зокрема, в Законі України «Про туризм» прямо вказується на те, що визначення основних напрямів державної політики в галузі туризму належить до виключних повноважень Верховної Ради. Відповідно, державне управління та забезпечення реалізації державної політики в галузі туризму належить до компетенції Кабінету Міністрів, центрального органу виконавчої влади в галузі туризму, місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих самоврядувань в галузі туризму.

Значно складнішим є проблема визначення об'єктного поля державної туристичної політики, яке не може бути обмежене лише туристичною галуззю. Тобто підприємствами, які створюють і реалізують турпродукт (туроператори та турагенти), підприємствами сфери гостинності та транспортних послуг. Як відомо, об'єктом будь-якого управління є те, на що спрямована управлінська дія суб'єкта управління. Зважаючи на це, об'єктом туристичної політики держави виступає увесь спектр соціально-економічних процесів, що стосуються туристичного комплексу країни. Так, туристична політика може бути спрямована як на розвиток окремих регіонів, видів туризму, туристичні ресурси і об'єкти (процеси їх використання та інформаційного представлення), так і на туристичні потреби населення.

Вибір об'єкта туристичної політики та її цільових установок значною мірою залежить від рівнів її реалізації. В цьому сенсі туристична політика реалізується в діапазоні від міжнародного і національного до регіонального і мікролокального. Кожен із зазначених рівнів фокусується на різній мірі деталізації цільових установок, враховує специфіку кожного з рівнів. В ідеалі процес реалізації туристичної політики має розвиватися від загального до часткового, так, щоби загальні рівні забезпечували певні дороговкази для напрацювання часткових рішень і заходів.

На міжнародному рівні туристична політика формується міжнародними організаціями в сфері туризму, такими як ЮНВТО, Об'єднана федерація асоціацій туристичних агентств, Міжнародна асоціація готелів і ресторанів, Всесвітня рада з туризму і подорожей, Міжнародна асоціація повітряного транспорту та ін.

Так, в центрі уваги ЮНВТО як головної міжнародної організації в сфері туризму є забезпечення сталого розвитку туризму з метою економічного, соціального та культурного розвитку людства, подолання бідності та забезпечення миру. ЮНВТО формує загальні принципи розвитку міжнародного туризму, опікується проблемами міжнародного співробітництва в галузі туризму, формування його правової бази, забезпечення доступності і безпеки подорожей, екологічної безпеки, уніфікації якості туристичних послуг тощо.

В центрі національної туристичної політики має бути опрацювання принципів, створення рамкових

Базові визначення туристичної політики держави

Автор	Визначення
Герасименко В. Г. [7, с. 39]	Система методів, впливів і заходів соціально-економічного, правового, зовнішньополітичного, культурного й іншого характеру, яка здійснюється парламентами, урядами, державними і приватними організаціями, асоціаціями і закладами, що відповідають за туристичну діяльність, з метою регулювання і координації туристичної галузі, створення умов для розвитку туризму.
Горбылева З. М. [8, с. 24]	Туристична політика – це система норм, правил та заходів, які застосовуються парламентами, урядами, державними та приватними організаціями, асоціаціями і закладами, що відповідають за туристичну діяльність, з метою її регулювання та координації, створення сприятливих умов для її розвитку.
Квартальнов В. А. [12, с. 217]	Туристська політика держави – це сукупність форм, методів і напрямків впливу держави на функціонування сфери туризму для досягнення конкретних цілей збереження і розвитку соціально-економічного комплексу. Туристська політика держави ґрунтується на стратегії і тактиці.
Любіцева О. О. [14, с. 63]	Державна туристична політика є комплексом заходів правового, економічного і організаційного порядку, підкріплена відповідними управлінськими інститутами, діяльність яких пронизує всі управлінські рівні і спрямована на узгодження державних, бізнесових і місцевих інтересів на ринках туристичних послуг різного порядку.
Михайліченко Г. І. [15, с. 45]	Державна туристична політика – система методів і заходів економічного, політичного, соціального, правового, культурного характеру, що здійснюється як державними, так і недержавними органами, відповідальними за туристичну діяльність.
Решетников Д. Г. [16, с. 86]	Туристська політика – цілеспрямована діяльність державних, суспільних і приватних структур з розробки і реалізації методів, механізмів та інструментів впливу правового, економічного, соціального та іншого характеру з метою забезпечення сталого ефективного розвитку туристського комплексу, задоволення внутрішнього та зовнішнього попиту на туристські послуги і товари при раціональному використанні наявного туристського потенціалу.
Севастьянова С. А. [17, с. 40]	Національна туристична політика являє собою сукупність державних дій та заходів, що визначають створення рамкових умов для розвитку туристичної індустрії, раціональне використання туристичних ресурсів, підвищення економічної ефективності досліджуваної галузі.

умов та визначення стратегічних орієнтирів розвитку туристичної сфери. Туристична політика держави знаходить своє втілення в концепціях і цільових програмах розвитку туризму, визначенні шляхів їх реалізації. Вона має створювати підґрунтя для здійснення регіональної туристичної політики.

Регіональна туристична політика спирається на національну туристичну політику і знаходить своє відображення в регіональних програмах розвитку туризму, які створюються з урахуванням специфічних умов і завдань розвитку конкретних територій.

Цільові установки державної туристичної політики значною мірою пов'язані з географічними, економічними та соціальними умовами розвитку країни, а також зі ступенем розвитку сфери туризму. Водночас, слід враховувати, що система туризму має свою загальну стратегічну мету – це відновлення і розвиток духовних і фізичних сил туристів. У свою чергу вона складається з окремих підцілей різного функціонального спрямування – соціально-економічних, соціальних і економічних [18, с. 41].

Оскільки туристична політика являє собою насамперед, як відзначалося вище, політику органів державної влади, то вона є складовою загальної державної політики. Отже, вона має бути системно пов'язана з державною економічною, соціальною, гуманітарною, екологічною, аграрною, науково-технічною та ін. політикою держави. Також вона пов'язана з політикою пасажирських перевезень, рівнем міжнародного співробітництва та спрощенням візових формальностей, пов'язаних з в'їздом в Україну.

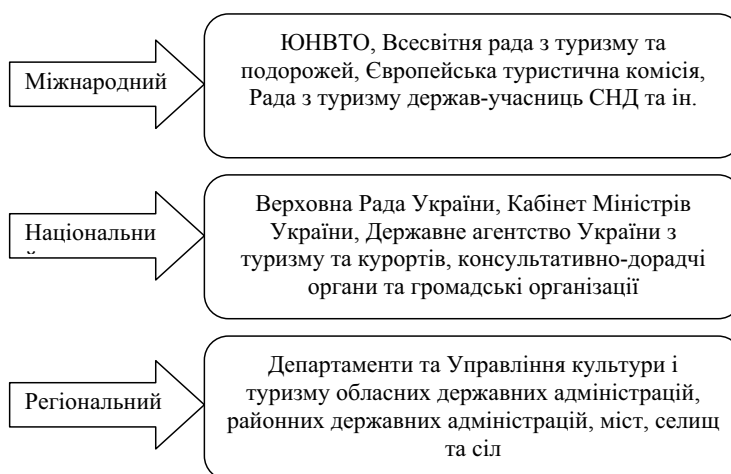

Рис. 1. Рівні формування та реалізації туристичної політики держави

З огляду на вищесказане, можна стверджувати, що одне з найважливіших завдань управління державною туристичною політикою полягає у можливості пов'язати та узгодити стратегічні цілі та завдання розвитку туристичної сфери зі стратегічними цілями та завданнями інших напрямків державної політики.

Державна туристична політика реалізується через систему державного управління, застосовуючи різні методи та інструменти впливу. В найбільш загальному вигляді можна виокремити три групи методів, які відрізняються за засобами впливу: 1. адміністративно-правові; 2. фінансово-економічні; 3. соціально-психологічні.

Адміністративно-правові методи: нормативно-правове регулювання, стандартизація, сертифікація, ліцензування, контроль за охороною навколишнього природного середовища та історико-куль-

турної спадщини, митне регулювання, міжрегіональне і міжнародне співробітництво [2, с. 6].

Фінансово-економічні методи державного регулювання є найбільш поширеними. Їх застосування спонукає суб'єктів ринку, з одного боку, діяти

в необхідному для суспільства напрямку, з другого — дає можливість суб'єктам ринку зберегти право на вільний вибір своєї поведінки. Основу фінансово-економічних методів державного регулювання сферою туризму становлять фінансово-кредитне,

інвестиційне, податкове, митне регулювання, бюджетне фінансування, валютне, цінове регулювання, державні замовлення та закупівлі [2, 3].

Соціально-психологічні методи — інноваційне регулювання, освітня і кадрова підготовка, соціальне, етнонаціональне регулювання, промоція, інформаційне регулювання. Ця група методів заслуговує на особливу увагу, оскільки стимулює безпосереднє споживання туристичного продукту.

Ефективність туристичної політики, як справедливо зазначає О. А. Любіцева, відображається в «характері туристичного процесу і позначається місцем, яке займає в ньому національний туристичний ринок, та прибутковістю індустрії туризму, її прямим та опосередкованим внеском в національну економіку» [14, с. 63].

Що стосується безпосередніх індикаторів визначення ефективності туристичної політики, то тут варто скористатися відомим у професійному середовищі рейтингом конкурентоспроможності країн у сфері туризму і подорожей, який щороку оприлюднюється експертами Всесвітнього економічного форуму [21]. Зазначений індекс складається із трьох субіндексів: нормативно-правова база у сфері туризму; туристичне бізнес-середовище та інфраструктура; людські, культурні та природні ресурси кожної країни у сфері туризму. Вони містять 14 груп показників, які об'єднують 73 індикатори. Варто підкреслити, що індекс не є рейтингом прибутковості сфери туризму. Передусім він є оцінкою тих чинників і заходів, які застосовуються урядом для підвищення привабливості туристичної галузі [21; 10, с. 408].

У даному випадку на першочергову увагу заслуговують такі групи показників

Рис. 2. Цільова структура туристичної політики

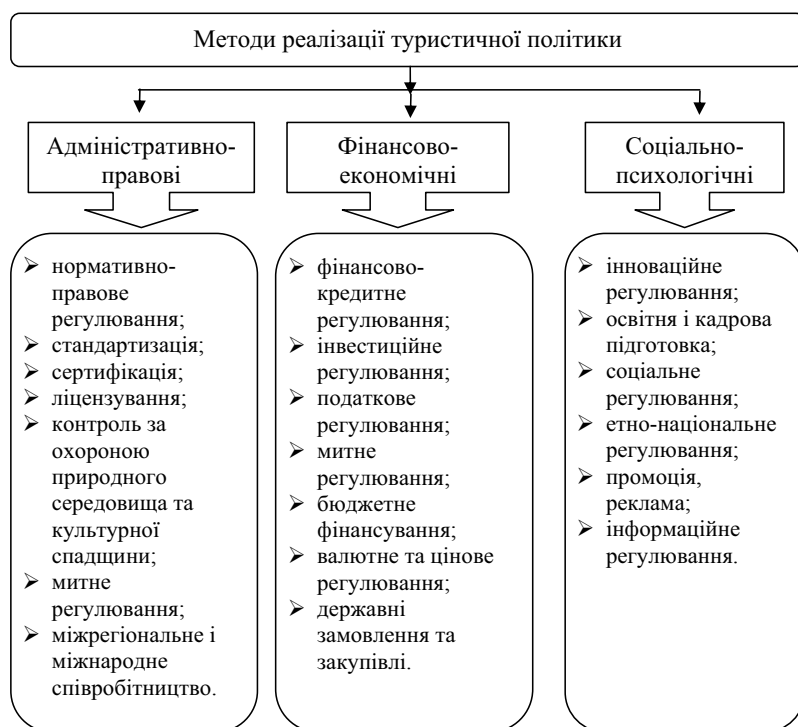

Рис. 3. Узагальнена схема методів та інструментів реалізації туристичної політики держави

рейтингу, як: а) державна політика і регулювання у сфері туризму та б) пріоритетність розвитку туристичної сфери для уряду. Перша група показників визначає ступінь сприяння політичного середовища розвитку туристичного сектора в країні. Індикаторами даної групи є: надання переваг зарубіжним власникам; застереження прав власників; вплив бізнесу на нормативну базу для інвестування; необхідність віз і складність їх одержання; відкритість країни для двосторонніх угод про повітряне сполучення; прозорість державної політики у сфері туризму; час та витрати для відкриття бізнесу. Індикаторами другої групи показників є: визнання урядом пріоритетності розвитку туристичної індустрії; бюджетні витрати на туризм; ефективність маркетингу країни; участь у міжнародних туристичних виставках.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Туристична політика держави є складною системою методів і заходів впливу держави на розвиток туристичної сфери, що спирається на адміністративно-правові, фінансово-економічні та соціально-психологічні методи впливу і реалізується через відповідні державні та недержавні інститути.

Туристична політика будь-якої країни зумовлена її внутрішніми і зовнішніми специфічними умовами і є складовою частиною загальної політики держави. Водночас, вона ґрунтується на загальноприйнятих імперативах пріоритетного розвитку в'їзного, соціального і самодіяльного туризму на основі сталого розвитку, який передбачає забезпечення збереження, відтворення та відновлення туристичних ресурсів. В сучасних соціально-економічних системах туристична політика держави має бути спрямована не тільки на розвиток туристичного ринку, а й на створення на цій основі умов для розвитку людського капіталу, забезпечення зайнятості населення, росту його доходів, формування національної та регіональної конкурентоспроможності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з опрацюванням основних принципів, пріоритетів та механізмів розвитку туристичної сфери України. У тому числі з обґрунтуванням умов та напрямків ефективної співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування та приватного сектора щодо розвитку туризму та використання об'єктів туристичної інфраструктури.

Список літератури

1. Закон України про внесення змін до Закону України «Про туризм» // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 13. — Ст. 180.
2. Бедрак Н. О. Адміністративно-правове регулювання туристичною галуззю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. О. Бедрак. — К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. — 16 с.
3. Біль М. М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. / М. М. Біль. — Л. : Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, 2010. — 19 с.
4. Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю в Україні / М. Біль // Державне управління та місцеве самоврядування : збірник наукових праць Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України / За ред. С. М. Серьогіна. — 2009. — №3. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Dums/2009_3/09bmmmtgu.pdf
5. Вишневецька О. О. Туристичне країнознавство : підруч. для студ. ВНЗ / О. О. Вишневецька, А. Ю. Парфіненко, В. І. Сідоров — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — 756 с.
6. Василюх Н. В. Регіональна політика як чинник ефективного розвитку ринку туристичних послуг / Н. В. Василюх // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». — 2011. — Вип. 3. — С. 31-35.
7. Герасименко В. Г. Основы туристского бизнеса / В. Г. Герасименко. — Одесса : Черноморье, 1997. — 160 с.
8. Горбылева З. М. Экономика туризма : учеб.-практ. пособие / З. М. Горбылева. — Минск : БГЭУ, 2007. — 167 с.
9. Друк В. В. Розвиток гірського туризму як складова державної туристичної політики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2012_1/12dvvtpu.pdf
10. Заячківська Г. Індекс конкурентоспроможності України у сфері подорожей і туризму / Г. Заячківська // Економічний аналіз. — 2010. — Вип. 7. — С. 407-410.
11. Іляшенко А. Х. Державна політика у сфері туристичних послуг / А. Х. Іляшенко // Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. — 2010. — № 2. — С. 93—100.
12. Квартальнов В. А. Туризм : учебник / В. А. Квартальнов. — М. : Финансы и статистика. — 320 с.
13. Килин О. В. Державне регулювання туристичної політики / О. В. Килин // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. — 2011. — Вип. 21.15. — С. 199-203.
14. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева — 3-тє вид., переробл. доп. — К. : Альтерпрес, 2005. — 436 с.
15. Михайліченко Г. І. Вектори сучасних трансформацій системи державного регулювання інноваційного розвитку туризму / Г. І. Михайліченко // Інноваційна економіка. — 2012. — №7. — С. 39-45.
16. Решетников Д. Г. Приоритетные направления туристской политики по оптимизации факторов конкурентоспособности туристского комплекса Беларуси / Д. Г. Решетников // Белорус. журн. междунар. права и междунар. отношений. — 2003. — № 1. — С. 86—94.
17. Севастьянова С. А. Региональное планирование развития туризма и гостиничного хозяйства : учеб. пособие / С. А. Севастьянова — М. : КноРус, 2007. — 256 с.
18. Сеть распространения знаний ЮНВТО: концепции и членство. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://know.unwto.org/sites/all/files/docpdf/conceptsandmembershipussian.pdf>
19. Туристичний імідж регіону : монографія / За ред. Парфіненка А. Ю. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. — 315 с.
20. Хартія туризму. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_640
21. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_TravelTourismCompetitiveness_Report_2011.pdf

ОПТИМАЛЬНАЯ КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ И ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Перепелица А.С.,

преподаватель

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

В статье рассмотрены концепции развития и применения информационных технологий в туризме. На базе проведенного исследования предложены подходы развития информационных технологий в современных условиях.

Ключевые слова: информация, информационные технологии, информационные системы, туристический продукт.

ОПТИМАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто концепції розвитку та використання інформаційних технологій в туризмі. На базі проведеного дослідження були запропоновані підходи розвитку інформаційних технологій в сучасних умовах.

Ключові слова: інформація, інформаційні технології, інформаційні системи, туристичний продукт.

THE OPTIMAL CONCEPT OF THE DEVELOPMENT AND APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES: PROBLEMS AND PERSPECTIVES UNDER PRESENT-DAY CONDITIONS

The article reviews concept of development and application of information technologies in the sphere of tourism. The article gives the approaches on information technologies development under present-day conditions.

Key words: information, information technologies, information systems, tourist product.

Анализ последних исследований и публикаций.

Анализ применения современных информационных технологий в работе предприятий туристической сферы, а также в туризме в целом производили М. Б. Биржаков, С. П. Быстрынцев, В. Г. Гуляев, М. П. Ёлочкин, И. В. Зорин, В. А. Квартальнов, А. Б. Косолапов, В. Н. Логинов, С. В. Мельниченко, Н. К. Моисеева, И. П. Морозов, Л. А. Родыгин, М. М. Скопень, В. В. Худо и др.

Постановка проблемы. Туристский бизнес, являясь одной из самых динамичных сфер экономики, представляет собой высоко насыщенную информационную отрасль. Другими словами, сбор, хранение, обработка и передача актуальной информации являются важнейшим и необходимым условием функционирования любого туристского предприятия. Успех бизнеса некоторых отраслей экономики напрямую зависит от скорости передачи и обмена информацией, от ее актуальности, своевременности получения, адекватности и полноты. В связи с этим успешное развитие туристского бизнеса предполагает широкое использование новейших технологий как в области создания турпродукта, так и его продвижения на рынок услуг [1, с. 18].

Постановка задачи. Основной целью данного исследования является выявление тенденций и концепций развития применения информационных технологий в туризме, а также подходы развития информационных технологий в современных условиях.

Современные компьютерные технологии активно внедряются в сферу туристского бизнеса, и их применение становится неотъемлемым условием повышения конкурентоспособности любого туристского предприятия. Индустрия туризма поз-

воляет использовать все многообразие компьютерных технологий, начиная от специализированных программных продуктов управления отдельной туристской фирмой до применения глобальных компьютерных сетей. На сегодняшний день в туризме используется достаточно много новейших компьютерных технологий, например, глобальные компьютерные системы резервирования, интегрированные коммуникационные сети, системы мультимедиа, Smart Cards, информационные системы менеджмента и др. Перечисленные выше информационные технологии используются с разной степенью активности и имеют неодинаковое распространение. Различается также степень их влияния на развитие туристской индустрии [7, с. 274].

Одним из основных направлений применения информационных технологий в туризме является внедрение мультимедийных технологий, в частности справочников и каталогов. В настоящее время туристические справочники и каталоги выпускаются в книжном исполнении, на видеокассетах, на лазерных дисках CD-ROM, в сети Интернет. Электронные каталоги позволяют виртуально путешествовать по предлагаемым маршрутам, просмотреть эти маршруты в активном режиме, получить информацию о стране, объектах по трассе маршрута, данные о гостиницах, кемпингах, отелях и других средствах размещения, ознакомиться с системой льгот и скидок, а также законодательством в сфере туризма. Кроме того, в этих каталогах обычно приводятся информация о правилах оформления туристских документов, туристские формальности, модели поведения туриста в экстремальных ситуациях и т.д. Клиент может спланировать программу

тура, выбрать его по заданным оптимальным параметрам (цена, система льгот, система транспорта, сезон и др.) [2, с.123].

Использование мультимедийных технологий оперативно предоставляет потенциальному клиенту информацию о любом интересующем его туре и тем самым позволяет быстро и безошибочно выбрать подходящий турпродукт. При этом туроператор (турагент) имеет возможность при необходимости внести изменения в данный тур или сформировать новый эксклюзивный тур, произвести бронирование мест и продать туристу созданную в оперативном режиме туристскую услугу [4, с. 22].

В области менеджмента в туристском бизнесе произошли также кардинальные изменения. Современный уровень развития турбизнеса и жесткая конкуренция в этой области придают особую важность информационным системам туристских агентств [12, с. 11].

На рынке программных продуктов представлено несколько компьютерных систем, позволяющих автоматизировать внутреннюю деятельность туристской фирмы. Как правило, эти системы обеспечивают ведение справочных баз данных по клиентам, партнерам, гостиницам, транспорту, посольствам, а также ведение туров и учет платежей, прием заказов и работу с клиентами, формирование выходных документов и т.д. Практически все программные комплексы обеспечивают формирование бухгалтерской отчетности и часто экспорт-импорт данных в специализированные бухгалтерские программы, такие, как 1С и др.

Наряду с автоматизацией туристских фирм ведется аналогичная разработка программ автоматизации деятельности гостиниц, ресторанов и других предприятий туристского бизнеса. Применение информационных систем в этой области приводит к существенным изменениям в менеджменте, а также повышает качество обслуживания [6, с. 87].

Информатизация украинского туризма в настоящее время носит неорганизованный характер, основные усилия сосредоточены на хаотичном распределении разных зарубежных продуктов. В то время, когда программное оснащение за рубежом унифицируется, сертифицируется и разрабатывается для ассоциированных пользователей, в Украине это обеспечение бессистемно заимствуется или разрабатывается кустарным способом. Это ведет к увеличению отставания украинского туризма в части автоматизации информационного обеспечения. Можно утверждать, что наиболее опасным для украинского туризма может стать отставание в обеспечении информацией процессов стратегического планирования и информационно-психологической ориентации общественного мнения. Отечественные разработчики туристских информационных систем и комплексов полностью ориентируются на зарубежные системы сбора и интеграции туристской информации. Практически полностью отсутствует развитие отечественных систем получения информации о текущем состоянии украинского туристского продукта и сферы обслуживания. Продвижение украинского продукта за рубежом ведется пока старыми способами, без учета резкого прогресса в этой области местных конку-

рентов. Наиболее заметно отставание украинского туризма в области коммуникационного обеспечения, высокую значимость и стоимость которого предопределяет территориальный масштаб Украины. Это отставание, однако, проявляется по-разному, так как существует принципиальное различие коммуникационных потребностей разных видов туристской деятельности. Например, деятельность туроператоров, которая связана взаимодействием с украинским населением, осуществляется в основном на территории европейской части Украины. Для ее коммуникационного обеспечения можно использовать уже существующие разветвленные кабельные сети. В то же время коммуникационная поддержка путешествий и экспедиций должна осуществляться практически на всей территории страны и не может опираться только на кабельные средства коммуникации. Функциональное и технологическое разнообразие деятельности украинских турфирм усложняет задачи их коммуникационного обеспечения. Требуется одновременно использовать разные системы связи. Даже универсальные сети общего доступа (например, Интернет) явно недостаточны для туризма. С их помощью нельзя, например, оперативно получить на украинском языке требуемую информацию о текущем состоянии зарубежного туристского рынка [8, с. 121]. Их мощность недостаточна, чтобы транслировать большие потоки рекламной оперативной видеоинформации. В то же время они не обеспечивают необходимого уровня достоверности и безопасности ответственного документооборота при ведении договорной и финансовой деятельности.

В настоящее время большая часть туристической информации, поставляемой в электронные сети, носит статический характер, т.е. не дает возможность ее использования и изменения в режиме on-line. По этой причине туристские компании, использующие Интернет в своем бизнесе, пока не могут извлечь прибыль из существующих преимуществ электронных систем. В связи с этим, можно сделать вывод о том, что туристическим фирмам в целях повышения эффективности применения информационных технологий необходимо учитывать, что для потребителя намного важнее динамическая часть информации, а следовательно, нужно изменять подходы к использованию информационных технологий в туристической индустрии [10, с. 24].

Для информационных технологий, используемых в туристической индустрии, характерен полицентризм информационной деятельности, суть которого в том, что субъекты рынка, располагающие различными ресурсами – информационными, технологическими, финансовыми и др., – формируют свои самостоятельные информационные поля, между которыми возникают новые типы информационных взаимоотношений.

Новые типы информационных взаимоотношений находят свое отражение в особенностях предлагаемых на туристическом рынке программных продуктов: они «охраняют» деятельность агентов, устанавливая для конечного потребителя барьеры для доступа к разработчику турпродукта и предлагая им через сеть пакет туров либо услуги по формированию инклюзив туров.

В то же время туриндустрии требуется единая модульная система информационного обеспечения, организационно-экономический механизм которой должен представлять собой интегрированную структуру, функционирующую на стыке нескольких отраслей сферы услуг, поскольку именно он обладает резервами повышения экономической эффективности функционирования различных секторов туристской отрасли [11, с. 97].

Компьютерные технологии, используемые на информационном рынке турбизнеса, формируются «вслед» развитию турпродукта и отражают, в основном, структуру сложившихся взаимоотношений туроператор-турагент, не учитывая возможных изменений как самой структуры, так и турпродукта, а лишь пытаются унифицировать используемое программное обеспечение.

С учетом вышеизложенного возникает необходимость анализа наложения различных информационных полей, т.е. взаимовлияния турпродукта и используемых информационных технологий в разрезе прогноза тенденций развития информационного обеспечения в туриндустрии.

Подводя итоги проведенного исследования, необходимо отметить, что непосредственно туристические организации производят, в основном, информационные услуги, а вся отрасль является информационно-насыщенной. Поэтому применение компьютерных технологий становится неотъемлемым условием повышения конкурентоспособности любого туристского предприятия.

Происходит изменение характера продуктов туризма от жестко-спакетированного в характер, основанный на гибкости, сегментации и интеграции. Современное состояние информационной составляющей туриндустрии охарактеризуется полицентризмом информационной деятельности. Суть полицентризма рынка компьютерных технологий заключается в том, что субъекты рынка, располагающие различными ресурсами — информационными, технологическими, финансовыми и др., — формируют свои самостоятельные информационные поля, между которыми возникают новые типы информационных взаимоотношений. Вместе с едиными потребностями всей туристской отрасли в применении организационно-компьютерных технологий для производства и продаж турпродукта каждый вид туризма нуждается в специфическом информационном обеспечении. Однако, несмотря на разнообразие спроса на информационные услуги, для их реализации целесообразно создавать единые интегрированные информационные структуры, в которых одни и те же универсальные средства используются для передачи, обработки и отображения различной информации в интересах различных пользователей. Вместе с тем единая политика и единые стандарты построения информационного обеспечения в туриндустрии сегодня отсутствуют, хотя современная информатизация туризма реально становится процессом его интеграции, причем происходит информационное объединение персонала и клиентов туризма. В существующих организационно-компьютерных технологиях находят отражение и новые типы информационных взаимоотношений. Но они направлены не на стратегиче-

ское развитие и не учитывают базовых тенденций развития туризма как отрасли, а лишь «охраняют» деятельность турагентов, устанавливая для конечного потребителя барьеры для доступа к разработчику турпродукта (туроператору) и предлагая им через сеть пакеты туры либо собственные услуги по формированию инклюзив туров, что в конечном счете и тормозит не только развитие туризма, но и создание единого информационного туристического пространства. В то же время туриндустрии требуется единая модульная система информационного обеспечения, организационно-экономический механизм которой должен представлять собой интегрированную структуру, функционирующую на стыке нескольких отраслей сферы услуг, поскольку именно он обладает резервами повышения экономической эффективности функционирования различных секторов туристской отрасли. В настоящее время туристические компании, использующие Интернет в своем бизнесе, пока не могут извлечь существенную прибыль из существующих преимуществ электронных сетей [9, с. 112].

Предоставление информации и обеспечение резервирования являются наиболее значительными функциями турагентств, а перспективы развития информационного обеспечения таковы, что, по сути, они берут на себя функциональную нагрузку турагентства и приводят к требованию изменения стратегического подхода к формированию туристского продукта. Новый подход должен характеризоваться большей гибкостью и привлекательностью для потребителя, независимостью в выборе составляющих тура от возможностей конкретного турагентства. Поскольку в результате создание пакета услуг теряет свою актуальность, то это ведет к изменению технологии работы туриндустрии и требует модульного построения единого информационного поля туризма. Более того, информационно-телекоммуникационные технологии спровоцировали создание и применение принципиально новых электронных маркетинговых каналов продвижения и сбыта, которые можно рассматривать как основу новых технологий формирования турпродукта.

Единый электронный рынок имеет две основные особенности, способные в корне изменить туристическую индустрию и ее участников. Первая особенность состоит в том, что потребители получили возможность поиска нужного им турпродукта на общемировом рынке. Мелкие компании, обслуживающие местные сообщества, получают в виде прямых конкурентов международные корпорации. Иными словами, отечественным компаниям придется изменять политику и продвигать свой продукт на международном рынке. Вторая особенность нового рынка в том, что поставщики всех видов туристского продукта должны вступить в жесткую конкуренцию, снижая цены, и с помощью маркетинга продвигать свои торговые марки, добиваясь признания потребителей.

Дальнейшее развитие, унификация и глобализация информационного обеспечения деятельности туриндустрии приведет к изменению основных ее компонентов: стратегии, менеджмента, структурных компонентов, системы распределения (маркетинговых каналов) и ориентации на прямую прода-

жу туруслуг потребителю. Главные преимущества прямой продажи туристских услуг для потребителя — это гибкость во времени, независимость от предпочтений турагента и возможность сравнения предлагаемых услуг по цене и качеству. Для поставщиков привлекательность прямой продажи услуг, минуя турагентов, заключается в снижении операционных расходов, связанных со сбытом туристического продукта.

Все вышеперечисленное приведет к изменению в структуре деятельности турфирм и системе менеджмента. Последнее обусловлено тем, что применяемые информационные технологии позволяют производителям объединять свои усилия с поставщиками туристских услуг; предоставлять услуги индивидуальному свойству для отдельных потребителей и позволяют потребителям получить прямой доступ к поставщикам для выяснения информации относительно предложений услуг и цен. Основной функцией менеджмента турагента станет продвижение на рынок новой информационной технологии, поскольку компания становится не производящей, а маркетинговой, т.к. маркетинг и распределение в сети Интернет очень выгодно туркомпаниям, производящим продукт для глобальной продажи. Такая система менеджмента представляет собой

не только дополнительный канал сбыта туристического продукта, но и стратегический инструмент, направленный на восстановление оптимального распределения влияния и доходов между всеми участниками туристических каналов сбыта.

Выводы. Использование вызывает видоизменение и турпродукта, структурных компонентов туристической индустрии и ее менеджмента. Поэтому при разработке новых продуктов информационного обеспечения турбизнеса следует ориентироваться не столько на совершенствование имеющихся информационных продуктов, сколько упреждающе закладывать возможность оперативного перехода на новые перспективные технологии деятельности и создавать систему ее компьютерного обеспечения. Причем новизна этих технологий заключается не в наличии уникальных компонентов, а структуре создаваемой из них системы и возможностях, предоставляемых доступом к информации. Организационно-экономический механизм такой системы должен представлять собой интегрированную структуру, функционирующую на стыке нескольких отраслей сферы услуг; функционально она представляет собой возможности прямых продаж произвольно формируемых туров.

Список литературы

1. Галиновский А. IT-решения для турфирм. Прогноз на будущее / А. Галиновский, А. Россихин // Турбизнес. — 2004. — № 10. — С. 17-19.
2. Григорьева Т. И. Роль агентства в реализации туристских услуг / Т. И. Григорьева // Труды академии туризма. Вып. 3. — СПб.: Невский фонд, 2000. — С. 122-129.
3. Гриценко Ю. Интернет и бренд турфирмы / Ю. Гриценко // Турбизнес. — 2003. — № 11. — С. 23.
4. Иванов С. Как выбрать систему и не ошибиться / С. Иванов // Турбизнес. — 2004. — № 10. — С. 21-23.
5. Квартальнов В. А. Культурный туризм для мира и развития / В. А. Квартальнов // Актуальные проблемы туризма — 2000: ежегодн. сб. научн. трудов. Вып. 4 / Российская международная академия туризма. — М.: Советский спорт, 2001. — С. 5-135.
6. Морозов М. А. Информационные технологии в социально-культурном сервисе и туризме. Оргтехника: учебник / М. А. Морозов, Н. С. Морозова. — М.: Академия, 2002. — 240 с.
7. Морозова Е. Я. Экономика и организация предприятий социально-культурной сферы: учебное пособие / Е. Я. Морозова, Э. Д. Тихонова. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002. — 318 с.
8. Никифоров В. И. Сфера туризма: рыночный механизм и система управления / В. И. Никифоров. — СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2000. — 176 с.
9. Плотникова Н. И. Комплексная автоматизация туристского бизнеса. Ч. 1: Информационные технологии в туризме: учебно-методическое пособие / Н. И. Плотникова. — М.: Советский спорт, 2000. — 320 с.
10. Плотникова Н. И. Комплексная автоматизация туристского бизнеса. Ч. 2.: Информационные технологии в туризме: учебно-методическое пособие / Н. И. Плотникова. — М.: Советский спорт, 2000. — 197 с.
11. Попов Л. А. Организация баз данных в Интернете в индустрии гостеприимства / Л. А. Попов. — М., 2003. — 99 с.
12. Чернякова Ю. В. Формирование туристского продукта в условиях применения новых информационных технологий. Препринт / Ю. В. Чернякова. — СПб.: СПбГУЭФ, 2003. — 12 с.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Подлепіна П. О.,

старший викладач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті висвітлюється роль конкурентоспроможності в ефективному функціонуванні готельних підприємств, визначається сутність цієї наукової категорії, здійснюється аналіз методів оцінки конкурентоспроможності, пропонуються шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємств готельної індустрії.

Ключові слова: конкурентоспроможність, готельне підприємство, готельна індустрія, методи оцінки, якість, конкурентні переваги, конкуренція.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГОСТИНИЧНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье освещается роль конкурентоспособности в эффективном функционировании гостиничных предприятий, определяется сущность этой научной категории, осуществляется анализ методов оценки конкурентоспособности, предлагаются пути повышения конкурентоспособности предприятий гостиничной индустрии.

Ключевые слова: конкурентоспособность, гостиничное предприятие, гостиничная индустрия, методы оценки, качество, конкурентные преимущества, конкуренция.

COMPETITIVENESS AS A FACTOR OF IMPROVING THE OPERATION OF HOTEL ENTERPRISES

The article highlights the role of competitiveness in the effective functioning of the hotels, the nature of the scientific category is determined, the methods for assessing competitiveness are analyzed, and the ways of improving the competitiveness of enterprises in hospitality industry are suggested.

Key words: competitiveness, hotel enterprise, hotel industry, evaluation methods, quality, competitive advantage, competition

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання, сформовані під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів, актуалізують залежність процвітання національних систем від формування конкурентоспроможних галузей, що відіграють роль мультиплікаторів економічного розвитку в масштабах окремих територій і господарства в цілому. При цьому стало очевидним, що для різних сфер діяльності потрібні свої принципи підтримки і розвитку конкурентоспроможності, що враховують їх особливості.

Виступаючи складним багатогранним поліфункціональним феноменом, туризм є одним з найбільш ефективних міжгалузевих індустріальних комплексів. Пропорціональний розвиток усіх його компонентів виступатиме каталізатором комплексного економічного та соціального зростання регіону, сприятиме залученню інвестицій, пошуку альтернативних шляхів виходу економіки з кризових ситуацій [1].

Підприємства готельного господарства представляють матеріальну основу туристичної галузі і несуть в собі величезний потенціал для сталого доходу в державний бюджет. Ефективний розвиток підприємств готельного господарства є стратегічно важливим напрямком для туризму. Як елемент інфраструктури, готельне господарство відображає облаштованість соціального простору в рамках міста, культурно-ділових об'єктів та виробництва. Діяльність підприємств готельного господарства сприяє зміцненню зв'язків, перетворюючи їх у си-

стему інтеграційних процесів з реалізацією соціально-культурного обміну, з розвитком культури пізнання.

Окрім того, послуги розміщення є системоутворюючим елементом індустрії туризму, що дає підставу стверджувати — саме вони мають здатність генерувати мультиплікативний ефект впливу на суміжні галузі національної економіки. Це підтверджують дані про те, що до 68% всіх доходів від туризму і до 65% всіх зайнятих у світовій індустрії туризму припадає на сферу розміщення [10, с. 8].

Треба зазначити, що вітчизняний ринок готельних послуг характеризується не тільки недостатньою кількістю готелів, але й обмеженістю їх типів, відсутністю відповідної інфраструктури, що, у свою чергу, відбивається на рівні якості обслуговування. Окрім того, на український ринок вийшли такі міжнародні бренди, як Radisson, Hyatt International, Rixos, що ще більше загостило проблему низької конкурентоспроможності готельних підприємств.

Тобто, беручи до уваги прагнення України послідовно інтегруватися у світове економічне співтовариство, актуальним завданням для вітчизняного ринку гостинності є пошук стратегічних орієнтирів збільшення конкурентних переваг, які дозволять більш повно задовольняти потреби споживачів, підвищити рівень сервісу і, як наслідок, сформувати необхідний рівень конкурентоспроможності галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями, пов'язаними з функціонуванням готелів, і аналізом їх діяльності займаються такі вчені,

як Г. Яковлев, Е. Балашова, А. Кусков, А. Медик, Х. Инграм, Л. Шмакова, В. Кохненко, О. Любіцева, Х. Роглев, В. Ревенко, П. Пуцентейло, М. Мальська, І. Пандяк та ін. Проблемам визначення стратегічних напрямків підвищення конкурентоспроможності підприємств присвячено ряд наукових досліджень таких відомих закордонних та вітчизняних авторів, як М. Портер, Ф. Котлер, Ж. Ж. Ламбен, А. Дж. Стрикленд III, Девід У. Кривенс, І. Зилькарнаєв, Л. Ільясова, Л. Азоєв, Є. Джанджугазова, Р. Фатхутдинов, І. Ліфіц, І. Спірідонов, А. Яновський та ін.

Аналіз наукової літератури дозволив зробити висновок про недостатню опрацьованість і необхідність подальшого вивчення питань формування конкурентоспроможності готельних підприємств, оскільки автори ідей та концепцій досліджуваної проблематики залежно від своїх наукових поглядів по-різному обґрунтовують чинники та методи оцінки цієї категорії, що заважає розробці комплексного (системного) підходу до підвищення конкурентоспроможності як пріоритетного напрямку покращення функціонування готельних підприємств. Адже підвищення конкурентоспроможності готелів на міжнародному ринку і зниження економічного ризику в умовах ринкових відносин можуть бути забезпечені лише при використанні основоположних теоретичних і практичних розробок та рекомендацій системного підходу та системного аналізу.

Мета статті. Виявити сутність наукової категорії «конкурентоспроможність підприємств індустрії гостинності» та методи її оцінки.

Виклад основного матеріалу. Передусім зазначимо, що науково обґрунтованої й загальновизнаної дефініції «конкурентоспроможність» наразі не існує. Незважаючи на різні підходи до визначення суті

поняття, всі дослідники відмічають порівняльний і часовий (динамічний) характер цього показника.

Порівняльний характер означає, що конкурентоспроможність не є явищем, притаманним конкретному об'єкту (країні, галузі, підприємству, товару чи послугі). Вона не впливає з його внутрішньої природи, а проявляється тільки за умов порівняння даного об'єкта з іншими. Результатом цього порівняння є визначення рівня конкурентоспроможності.

Часовий характер (динамічність) означає, що досягнутий в окремий проміжок часу рівень конкурентоспроможності об'єктом не може розглядатися як довгострокова характеристика його ринкової позиції незалежно від ефективності діяльності. Протидія інших суб'єктів господарювання, рішучість та активність їх конкурентних стратегій можуть призвести до втрати досягнутої позиції та зниження рівня конкурентоспроможності [2, с. 105-106].

Конкурентоспроможність — це складне багаторівневе поняття, аналіз і оцінку якого необхідно найтіснішим чином пов'язувати з конкретним його рівнем. Ієрархічна декомпозиція конкурентоспроможності нараховує чотири рівні (рис. 1).

Між усіма цими рівнями існує тісна внутрішня і зовнішня залежність. Конкурентоспроможність країни та галузі в остаточному підсумку залежить від здатності конкретного товаровиробника випустити конкурентоспроможний товар.

Для нашого дослідження важливим є виокремлення конкурентоспроможності підприємства як складної економічної категорії. Адже поняття конкурентоспроможності пов'язане з визначенням сутності та ролі конкуренції, які обумовлені низкою ключових проблем господарської діяльності. Можливості підприємства конкурувати на певно-

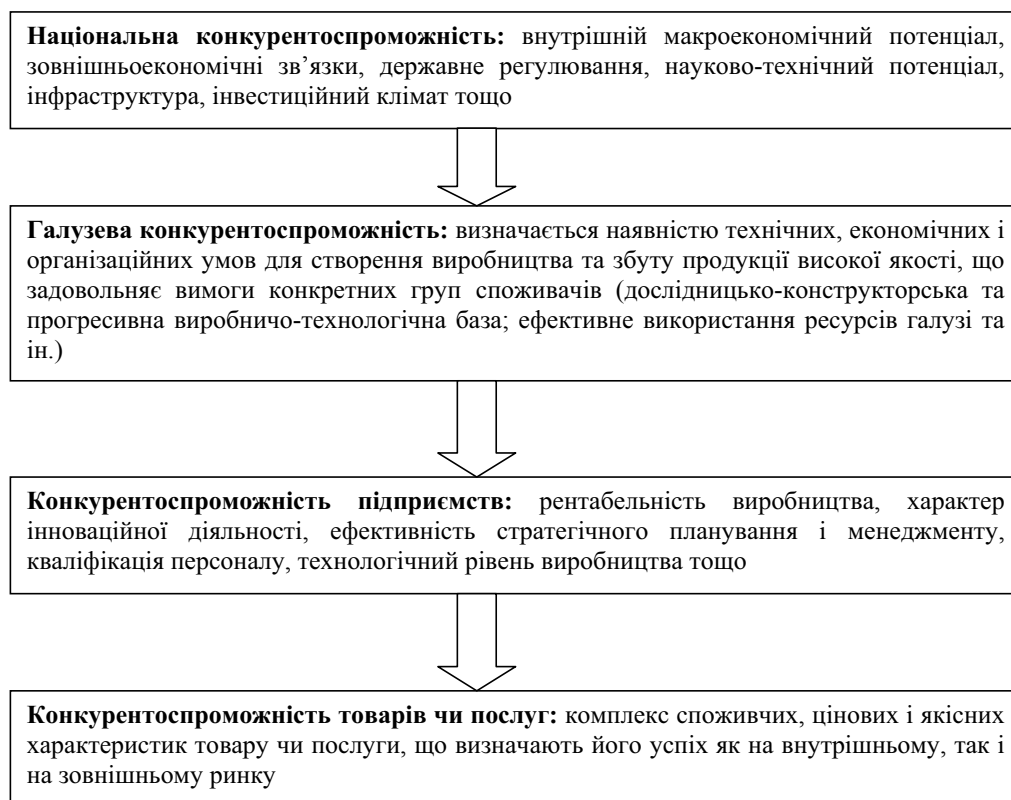

Рис. 1. Ієрархічна структура конкурентоспроможності

му ринку безпосередньо залежать від конкурентоспроможності товару, сукупності соціально-економічних і організаційних чинників, а також методів діяльності підприємства, які мають вплив на результати конкурентної боротьби. Останнім часом все більшого поширення на ринку готельних послуг набуває «утворююча» конкуренція, спрямована на пошук способів співпраці конкурентів в області збуту і маркетингу (напр., створення спільних пропозицій для клієнтів готелями з конкуруючих груп, що знаходяться в різних містах) [5, с. 21].

Для сфери гостинності характерна висока ступінь конкуренції, залежність від сезонності, природних, загальнополітичних та інших зовнішніх факторів. Умови розвитку ринку готельних послуг, складність роботи на ньому диктуються також особливостями функціонування підприємств готельного господарства.

Економічна сутність готельної діяльності має нематеріальний характер. Готельні підприємства пропонують ринку свій продукт у вигляді послуги, у виробництво якої залучається і споживач. Таким чином, вихідним елементом у трактуванні терміна «конкурентоспроможність підприємств готельного господарства» можна вважати вподобання та вибір споживачів готельних послуг. Саме конкурентоспроможність виступає запорукою успішного переходу від кастомізації до персоналізації клієнтського досвіду.

У даному випадку конкурентоспроможність готелю може бути описана наступною формулою [5, с. 12]:

$$\text{Конкурентоспроможність готелю} = \text{конкурентоспроможність готельних послуг} + \text{імідж (бренд),}$$

де

$$\text{Конкурентоспроможність готельних послуг} = \text{якість} + \text{ціна} + \text{обслуговування}.$$

Саме якість необхідно сьогодні розглядати як пріоритет в діяльності готельних підприємств. Під забезпеченням якості розуміється процес формування необхідних властивостей і характеристик послуги, здатних задовольняти або передбачати очікування споживача.

На основі вищевказаного можна стверджувати, що управляти конкурентоспроможністю означає забезпечувати оптимальне співвідношення названих складових, направляти основні зусилля на вирішення наступних завдань: підвищення якості продукції, зниження витрат виробництва, підвищення економічності й рівня обслуговування. Можливість забезпечення необхідного рівня розвитку складових елементів конкурентоспроможності визначається такими базовими виробничими факторами, як технічний рівень готелю, рівень організації виробництва послуг і управління.

Отже, конкурентоспроможність підприємств готельного господарства включає великий комплекс соціально-економічних характеристик, що визначають становище суб'єкта господарювання на ринку. З одного боку, це сукупність характеристик самого підприємства, яка визначається рівнем використання його виробничого, кадрового і маркетингового потенціалу. З іншого боку, зовнішніх по відношенню до нього соціально-економічних та організацій-

них умов, які дозволяють створювати такі послуги, які за ціновими і неціновими характеристиками більш привабливі для споживачів, ніж у конкурентів. Бути конкурентоспроможним в умовах відкритої ринкової системи означає забезпечувати зрівняння з міжнародними стандартами споживчі, якісні та цінові характеристики послуги незалежно від того, для зовнішнього або внутрішнього ринку вони призначені [10, с.11-12].

Необхідно зазначити, що підвищення конкурентоспроможності готельних підприємств пов'язано, насамперед, з можливістю її оцінки. На даному етапі відсутня загальноприйнята методика оцінки конкурентоспроможності організації.

У розвинених країнах застосовують методики, що мають переважно конкретно-економічний, кількісний характер. Вони базуються на системному аналізі фірми, відображають її діяльність за всіма провідними параметрами (в тому числі аналіз ефективності використання ресурсів і рентабельності виробництва, аналіз стійкості функціонування організації тощо).

На наш погляд, застосування такої системи показників для виявлення рівня конкурентоспроможності готелю є не зовсім прийнятним, так як більшість розрахункової базової інформації складає комерційну таємницю підприємств. Більш ефективно у вітчизняних умовах господарювання в основу оцінки рівня конкурентоспроможності готелю закласти такі показники, як якість, ціна, рівень обслуговування, імідж та ін. [4].

Найбільш простими, зрозумілими й доступними методами, що не вимагають використання спеціальної документації про діяльність готельних підприємств, є:

- 1) метод складання карти стратегічних груп конкурентів;
- 2) метод, заснований на визначенні ринкової частки;
- 3) метод балів;
- 4) графічний метод — побудова багатокутника конкурентоспроможності;
- 5) метод рангів;
- 6) метод порівняльних переваг.

Також для оцінки рівня конкурентоспроможності готельних підприємств можливі є використання методів, зазначених у таблиці 1.

Конкурентоспроможність готельних підприємств треба оцінювати комплексно за всіма критеріями й напрямками діяльності, отже, можливе застосування декількох методів одночасно.

Важливим також є оцінка готельного ринку як конкурентного середовища готельного підприємства: його ємність, рівень конкуренції тощо. Для аналізу стану ринку готельних послуг широко використовується індексний метод, заснований на розрахунку спеціальних показників та їх порівнянні. При цьому найважливішими показниками є коефіцієнт завантаження номерного фонду і середня ціна номера. Ці показники є необхідною базою для розрахунку відповідних індексів.

На основі виявлених характеру ринкового середовища, специфіки конкуренції, особливостей і тенденцій розвитку ринку готельних послуг, а також потреб і переваг цільового сегмента, можливим є розробка організаційно-економічного механізму

Можливі методи оцінки конкурентоспроможності підприємств готельної індустрії

	Найменування методу	Характеристика	Можливість застосування для готельних підприємств
1	SWOT-аналіз	Дозволяє проаналізувати слабкі й сильні сторони підприємства, потенційні небезпеки й загрози, виявити існуючі можливості для розвитку	Можливо в повній мірі
2	Профіль полярностей	В основі методу лежить визначення показників, за якими підприємство випереджає або відстає від конкурентів	Показує напрямки, на які повинне звернути увагу керівництво готелю для виживання в конкурентній боротьбі
3	Метод експертних оцінок	Заснований на узагальненні думок фахівців-експертів про ймовірність ризику	Допомагає отримати інформацію, необхідну для вироблення управлінського рішення
4	Метод «4Р»	Дозволяє дати кількісну оцінку окремих факторів і всіх факторів у цілому. Заснований на порівняльному аналізі підприємств конкурентів за наступними факторами: продукт, ціна, просування на ринку, регіон і канали збуту	Дозволяє гнучко реагувати на зміни й зміцнювати власні конкурентні позиції
5	Оцінка на базі якості продукції	Даний метод складається в зіставленні ряду параметрів продукції, що відображають споживчі властивості	Дає можливість одержати ряд «параметричних» індексів, що характеризують ступінь задоволення потреби в готельних послугах

* Таблиця складена автором за матеріалами: [6, с. 500-502]

підвищення конкурентоспроможності готельних підприємств, який повинен враховувати фактори, які активно впливають на формування вказаної категорії, а саме асортимент послуг; якість обслуговування, виражена через показник задоволеності споживачів отриманими послугами; ціна і доля ринку [3].

Так, з метою підвищення якості та культури обслуговування клієнтів, а також конкурентоспроможності на світовому ринку готельних послуг, підприємства повинні мати не тільки високий рівень комфорту, але й широкий набір додаткових послуг. Сервіс готелів доцільно організувати не за принципом попиту, а за принципом пропозиції. Необхідно зазначити, що рушійною силою конкуренції є стимул до нововведень. Саме на основі нововведень можливо підвищувати якість послуг, покращувати їх корисний ефект, розширювати спектр пропозиції, тим самим формувати конкурентні переваги даного готелю. Таким чином, забезпечення конкурентоспроможності послуг та готелю потребує новаторського, підприємницького підходу, суттю якого є пошук і реалізація інновацій.

Аналіз кадрового забезпечення готельного господарства України свідчить про погіршення

якісного складу персоналу, недостатню увагу до підготовки кадрів та організації системи неперервної освіти відповідно до сучасних вимог. Тому вкрай необхідним є розробка уніфікованих професійно-кваліфікаційних та поведінкових вимог до персоналу, які відповідали б європейським стандартам обслуговування, що допоможе сформувати конкурентоспроможну структуру персоналу готельного підприємства [9, с. 215].

Висновки. Таким чином, на основі вищевказаного можна стверджувати, що конкурентоспроможність виступає найважливішим фактором забезпечення ефективного та прибуткового розвитку підприємств індустрії гостинності. Саме ця категорія визначає здатність готельних підприємств функціонувати не тільки в поточних фінансово-економічних і політичних умовах, а й в умовах фінансово-економічної кризи. Тому управління конкурентоспроможністю є стратегічно необхідним та передбачає сукупність заходів щодо систематичного вдосконалення послуг, постійного пошуку нових видів реклами, нових груп потенційних клієнтів, поліпшення сервісу тощо.

Список літератури

1. Бабанчикова О.А. Управление конкурентоспособностью гостиничного предприятия: теория и практика / О. А. Бабанчикова. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://rguts.ru/files/electronic_journal/number18/1.doc
2. Бидик А. Г. Визначення стратегічного потенціалу конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / А.Г. Бидик // Економіка АПК. — 2002. - №4. — С.105-110.
3. Грабовенська С.П. Стратегія розвитку готельного господарства / С. П. Грабовенська. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://joomla.spkneu.org/>
4. Захарова И. А. Исследование конкурентоспособности предприятия сферы гостеприимства / И.А. Захарова. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2012/thesis/s005/s005-098.pdf>
5. Косвинцева Е. Н. Обеспечение конкурентоспособности гостиничных предприятий промышленного центра: автореф. дис... канд. экон. наук / Е.Н. Косвинцева. — М., 2009. — 23 с.
6. Леонт'єва А. Ю. Дослідження можливостей використання існуючих методів оцінки конкурентоспроможності для готельних підприємств / А. Ю. Леонт'єва, К.А. Рудакова // Науково-технічний збірник. — 2012. — №102. — С. 499-503.
7. Манус З. Визначення конкурентних переваг готелів Львова / З. Манус. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kerivnyk.info/2012/05/manus.html>
8. Мохов А. И. Организационно-экономический механизм обеспечения конкурентоспособности предприятий гостиничного хозяйства России: автореф. дис... канд. экон. наук / А. И. Мохов. — М., 2011. — 24 с.
9. Подлепіна П.О. Підвищення конкурентоспроможності підприємств індустрії гостинності / П.О. Подлепіна, О.М. Поп // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети : матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. — Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна. — С. 214-216.
10. Стороженко Р. С. Обеспечение конкурентоспособности предприятий гостиничного бизнеса: автореф. дис... канд. экон. наук / Р. С. Стороженко. — СПб., 2011. — 19 с.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ДОГОВОРА О РЕАЛИЗАЦИИ ТУРИСТСКОГО ПРОДУКТА

Сирик Н. В.,

заведующая кафедрой гражданского права и процесса
Смоленский гуманитарный университет

Кусков А. С.,

председатель Нижневолжского отделения Международной туристской академии,
главный редактор журнала «Вопросы туризмоведения»

В статье, используя различные точки зрения и правоприменительную практику, авторы анализируют правовую природу договора о реализации туристского продукта. Раскрывается сущность туристского продукта, формулируется определение туристских услуг, обосновывается необходимость изменения названия данного договора на «договор оказания туристских услуг», выявляются признаки данного договора.

Ключевые слова: договор о реализации туристского продукта, туристский продукт, туристская услуга, туроператор, турагент, турист, реализация туристского продукта.

THE LEGAL NATURE OF THE CONTRACT OF SALE OF THE TOURIST

The article, using various points of view and law-enforcement practice, analyzes the legal nature of the contract on realization of a tourist product. The article reveals the essence of a tourist product, formulates the definition of tourist services, grounds the necessity of change of the name of this contract for «the contract of rendering tourist services», signs reveals the characteristics of this contract.

Key words: contract on realization of a tourist product, tourist product, tourist service, tour operator, tour agent, tourist, realization of a tourist product.

Введение

Туристский бизнес — одна из наиболее сложных с точки зрения договорного регулирования отраслей экономики. Присутствие в отрасли множества хозяйствующих субъектов (туроператоров, турагентов, контрагентов), а также туристов как потребителей туристского продукта и отдельных услуг, предопределяет и разнообразие заключаемых договоров — возмездного оказания услуг, поручения, купли-продажи, комиссии, агентирования, поручения, коммерческой концессии, реализации турпродукта и т. д.

Для определения вида договора, регулирующего правоотношения туроператоров и/или турагентов и туристов, необходимо выявить правовую природу данного договора, так как от его квалификации будет зависеть, какие нормы применять к данным отношениям. Уяснение вида договора необходимо и для того, чтобы правильно определить стороны договора, его существенные условия, основания для одностороннего отказа от исполнения договора, последствия такого отказа, ответственность туристской организации за неисполнение условий договора.

Определение правовой природы договора, заключаемого между туроператорами и/или турагентами и туристами, а также его предмета предполагает исследование характера опосредуемых им экономических отношений. Такой договор является не только основным правовым средством достижения определенного результата, но и выступает гражданско-правовым инструментом охраны прав потребителей при осуществлении ими путешествия, что и обуславливает необходимость его дальнейшего детального изучения.

1. Степень разработанности проблемы

Теоретические вопросы и проблемы, связанные с определением правовой природы и сущности договоров возмездного оказания услуг, развивались и развиваются в работах Г. Ф. Шершеневича, А. Я. Кабалкина, А. Е. Шерстобитова, Л. В. Санниковой, М. И. Брагинского, В. В. Витрянского, О. А. Красавчикова, Д. И. Степанова, Е. А. Суханова, В. А. Хохлова, В. И. Сергеева, Е. Д. Шешенина, В. П. Грибанова, М. В. Кротова, Н. А. Барина, Ю. В. Романца, Л. Б. Ситдиковой, Ю. Х. Калмыкова, М. В. Кратенко, Е. Г. Шабловой.

Проблемы определения правовой природы договора о реализации турпродукта поднимают в своих работах Е. В. Ахтямова, А. Е. Толстова, Е. Л. Писаревский, Я. В. Вольвач, Е. А. Батищев, Т. Э. Погудина, Н. А. Ган, А. В. Стригулина, О. А. Рузакова, М. Р. Плиева, Д. П. Стригунова, Н. А. Внуков, И. Е. Отческий, М. В. Шаруева, С. Л. Соловьев, О. В. Ткаченко, В. Е. Егоров, Ю. В. Никонорова, Н. И. Волошин, О. Н. Викулова, Э. Г. Баразгова, Д. М. Кузнецова.

2. Подходы к пониманию сущности договора о реализации туристского продукта

В российском и зарубежном законодательстве, в практической деятельности используются различные определения договора, заключаемого между туроператорами (турагентами) и туристами. Так, Федеральный закон «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации» [2] (далее — Закон об основах) квалифицирует данный договор как «договор реализации туристского продукта» (ст. 6), в Гражданском кодексе РФ [1] (далее — ГК РФ) (ст. 779) и Германском Гражданском уложении

(ст. 651) его называют договором на туристское обслуживание. В международной конвенции по контракту на путешествие (1970 г.) в тексте используется термин «контракт на путешествие». Закон Украины «О туризме» оперирует термином «договор на оказание туристских услуг» (ст. 18).

Среди ученых также нет единого подхода к пониманию сущности и правовой природы такого договора. Можно выделить две наиболее распространенные точки зрения на данную проблему. Одна из них совпадает с позицией разработчиков первоначальной редакции Закона об основах, действовавшей до 2007 г. Сторонники указанной позиции (В. И. Сергеев, А. А. Терещенко, В. С. Сенин) рассматривали турпродукт как товар или же как право (гарантии) на услуги, реально осуществляемые другими субъектами, не имеющими прямых договорных отношений с туристом, то есть квалифицировали данный договор как договор розничной купли-продажи.

Первоначально оказание услуг и выполнение работ регулировалось договором подряда. Такое положение было закреплено ст. 220 ГК РСФСР 1922 г., а затем в ГК РСФСР 1964 г. В типовой форме ТУР-1, утвержденной Минфином 16 июня 1994 г., использовалось понятие купли-продажи пакета услуг. Поэтому взаимоотношения туриста и лица, осуществляющего туристскую деятельность, строились как отношения заказчика и подрядчика.

В Постановлении Правительства от 12.12.1995 г. «О лицензировании международной туристской деятельности» устанавливалось, что между участниками рассматриваемых отношений должен быть заключен договор купли-продажи услуги. В частности, согласно п. 15 Постановления, оказание туристских услуг возможно только после заключения с клиентом договора (контракта) на куплю-продажу услуг.

С 1 марта 1996 г. вступила в действие ч. II ГК РФ. П. 2 ст. 779 ГК РФ прямо указывает в перечне возмездных услуг, которые регламентируются гл. 39 ГК РФ, на «услуги по туристскому обслуживанию». Однако Закон об основах отношения между туристом и лицами, осуществляющими туристскую деятельность, регулировал договором розничной купли-продажи (ст. 6), а предметом устанавливал право на тур, предназначенное для реализации туристу.

Действительно, ранее использовалась конструкция договора розничной купли-продажи туристских услуг, которая основывалась на том, что туроператоры и турагенты при заключении договора с туристом продавали не сами услуги, а лишь права на них, так как услуги производились, осуществлялись и предоставлялись контрагентами, не имеющими прямых гражданско-правовых отношений с туристами. Однако здесь не учитывается то, что в предложенной для рассмотрения ситуации имеет место широко распространенный случай возложения должником исполнения обязательства на третье лицо (ст. 313 ГК РФ) — в данном случае на контрагентов.

М. И. Брагинский и В. В. Витрянский указывают на то, что возможность использования такой конструкции применительно к договору услуг прямо вытекает из ст. 780 ГК РФ хотя бы в силу типичной для соответствующей конструкции расстановки участников: клиент был и остается кредитором, ту-

ристская фирма была и остается должником, а тот, кто будет непосредственно оказывать услуги, становится третьим лицом в обязательстве, связывающем указанного кредитора с должником [3, с. 120-121]. Следовательно, позицию сторонников договора розничной купли-продажи разделить очень сложно.

Большинство авторов (Е. А. Суханов, М. И. Брагинский, А. Ю. Кабалкин, Я. Е. Парций, Я. В. Вольвач, Е. Л. Писаревский, А. Е. Толстова и др.) придерживаются иной позиции, согласно которой правовой формой исследуемых отношений является договор возмездного оказания услуг. В частности, А. Ю. Кабалкин считает, что признание договора розничной купли-продажи в качестве основной правовой формы, регламентирующей предоставление услуг, не только не отвечает сущности последнего и самой туристской деятельности, но и фактически искажает соотношение названных категорий [8, с. 15]. Более того, применение конструкции «розничная купля-продажа» для туристских услуг прямо противоречит ст. 779 ГК РФ, которая предусматривает, что правила гл. 39, где она приведена, распространяются на указанные в этой статье услуги. При этом в ней прямо названы «услуги по туристическому обслуживанию».

Следуя данной позиции, можно говорить о том, что привлечение третьих лиц для предоставления туристских услуг никак не влияет на природу самого обязательства. Центральным элементом здесь служит то, что в силу ст. 403 ГК РФ должник несет ответственность за действия третьего лица перед кредитором. В данном случае имеется в виду ответственность турфирмы за действия любого, кто по ее поручению должен будет оказать услуги туристу, который приобрел соответствующее право.

На конструкцию договора обращает внимание и С. Л. Соловьев, указывая, что туристские услуги нередко оказываются не той стороной, которая заключила договор, а иной организацией, непосредственно предоставляющей услуги по проживанию, питанию, перевозке и т. д., то есть третьим лицом. Такая возможность закреплена в ст. 780 ГК РФ, где указывается, что исполнитель обязан оказать услуги лично, если иное не предусматривается договором возмездного оказания услуг [11, с. 13]. Мы солидарны с мнением автора, что между туристом и турфирмой должен заключаться именно договор возмездного оказания услуг, а не договор о реализации турпродукта.

Тем не менее, судебная практика не всегда однозначна по этому вопросу. Так, по делу М. Терлера Верховный Суд РФ указал в порядке надзора, что отношения между покупателем зарубежной путевки (тура) и туристской фирмой регулируются не по правилам купли-продажи, а по правилам договора возмездного оказания услуг [7]. Судебная коллегия по гражданским делам Свердловского областного суда в определении от 25.10.2005 г. по делу № 33-7436/2005 указала, что «туристские услуги не товар, и приравнивать куплю-продажу туристской путевки к условиям продажи конкретной вещи неправомерно. Правоотношения сторон в данном случае должны рассматриваться в контексте главы 39 ГК РФ «Возмездное оказание услуг» и раздела 3 Закона РФ «О защите прав потребителей» —

«Защита прав потребителей при выполнении работ и оказании услуг» [4].

Однако в Постановлении ФАС Московского округа от 25.05.2010 г. № А-А41/4923-10 суд указал, что согласно ст. 1 Закона об основах деятельности турагента предполагает реализацию особого товара — туристского продукта, приобретенного у другой организации. В свою очередь, турпродуктом является комплекс услуг по перевозке и размещению туристов. Причем природа туристского продукта такова, что он одновременно сочетает в себе свойства вещи и обязательства. Таким образом, по договору с туристами организация приобретала, а затем реализовывала туристам не имущественное право, а туристский продукт как особый вид товара, реализация которого признается объектом налогообложения (ст. 38 Налогового кодекса РФ (далее — НК РФ)).

Таким образом, для объяснения правовой природы договора необходимо уяснить направленность действий сторон данных правоотношений, а также определить правовую природу и сущность процесса реализации туристского продукта, составляющего предмет соответствующего договора.

3. Реализация туристского продукта с точки зрения права

В связи с рассматриваемой нами проблемой обратим внимание на стилистическую неопределенность, двойственный характер понятия «реализация туристского продукта». Реализацию в контексте договорных отношений следует понимать как процесс продажи турпродукта, который, как известно, локализован во времени и пространстве, а также конкретно определен по цели — заключению договора. Можно также говорить о реализации турпродукта и в случае исполнения входящих в него услуг как туроператорами и турагентами, так и третьими лицами. То есть реализация как факт заключения договора и реализации как факт исполнения его условий — процессуально разные стадии.

На наш взгляд, слово «реализация» предполагает продажу товаров, да и ГК РФ применительно к услугам использует другую формулировку — «оказание». Заметим, что в НК РФ содержится ст. 39, которая называется «Реализация товаров, работ или услуг» и устанавливает, что реализацией товаров, работ или услуг организацией или индивидуальным предпринимателем признается соответственно передача на возмездной основе (в том числе обмен товарами, работами или услугами) права собственности на товары, результатов выполненных работ одним лицом для другого лица, возмездное оказание услуг одним лицом другому лицу. Логика законодателя о применении терминологии НК РФ в данном случае непонятна. Представляется, что такой подход законодателя не является обоснованным.

Следовательно, введенные в 2007 г. поправки в Закон об основах не ликвидировали все имеющиеся проблемы. Так, на наш взгляд, из текста Закона об основах не совсем обоснованно было исключено понятие «тур», явно недостаёт понятий «туристская услуга», «договор оказания туристских услуг». Необходимо устранить стилистическую двойственность, содержащуюся в понятии «реализация турпродукта», заменить в отношении турпродукта

понятие «реализация» на понятие «оказание», отказать от последующего использования понятия «турпродукт» с переходом к использованию понятия «комплексная туристская услуга», перейти к использованию договоров оказания туристских услуг (или комплексной туристской услуги) вместо применяемого ныне договора о реализации туристского продукта.

4. Туристский продукт как комплекс туристских услуг

В связи с процессом реализации актуализируется проблема определения правовой природы и сущности туристского продукта, так как цель отношений, лежащих в основе договора между туристом и лицом, осуществляющим туристскую деятельность, заключается в оказании туристу комплекса услуг, позволяющих совершить туристскую поездку. Экономическое содержание названных отношений составляет обмен услуг на деньги. Следовательно, содержание обязательственного отношения составляют действия, направленные на оказание туристских услуг.

Несмотря на то, что закон определяет, что включается в туристский продукт, среди специалистов существуют различные точки зрения на категорию «туристского продукта». Сторонники первого подхода понимают турпродукт как товар или как право, предназначенное для реализации туристу. Сторонники второго подхода полагают, что турпродукт следует понимать как комплекс услуг и реализовывать его в соответствии с условиями договора возмездного оказания услуг. Сторонники третьего подхода расширительно трактуют турпродукт, включая в него не только услуги, но и работы, и туристские товары.

У подхода «турпродукт как товар (или право)» есть как достоинства, так и недостатки. К достоинствам можно отнести то, что такое понимание турпродукта, имея в своей основе преимущественно экономическую составляющую, несомненно, облегчает ведение налогового и бухгалтерского учета, способствует более эффективной защите прав туристов при возникновении конфликтных ситуаций, облегчает и делает более прозрачными (в силу конкретного и понятного «наполнения» турпродукта) все процессы, связанные с его проектированием, формированием и реализацией.

Однако у этого подхода есть и свои недостатки. Так, понимание турпродукта как объекта материального (имущественного) права, как права на тур, предназначенного для реализации туристу, делает возможными все вытекающие отсюда правовые последствия (п. 2 ст. 218 ГК РФ) — то есть турист, который приобрел турпродукт, может его перепродать, подарить, передать по наследству, обменять, сохранить. На деле же такие права либо противоречат самой сущности услуг, которые, как известно, нельзя накапливать, хранить и т. д., либо заведомо не могут быть реализованы (турпродукт на практике нельзя передать по наследству, обменять, перепродать).

В ГК РФ (п. 4 ст. 454) не отрицается возможность того, что имущественные права могут стать объектом купли-продажи. В частности, возможность

отчуждения некоторых вещных прав в отрыве от продажи соответствующей вещи вытекает из толкования п.п. 2 и 3 ст. 216 ГК РФ. Однако эту норму следует признать коллизионной в силу того, что возмездная уступка прав владения и пользования вещью на определенное время определяется как аренда вещей, что подтверждается ст. 606 ГК РФ.

Купля-продажа обязательственных прав сопряжена с еще большими сложностями, связанными с природой таких прав. Так, договоры в туристской сфере носят взаимный характер, из чего следует, что каждая из сторон имеет как права, так и обязанности, которые не могут существовать в отрыве друг от друга. Однако предметом договора могут быть только имущественные права, но не обязанности (ст. ст. 454-455 ГК РФ). Поэтому продать турпродукт как объект имущественного права можно только в том случае, если туроператор (турагент) уже исполнил все его обязательства перед исполнителями услуг (гостиницами, перевозчиком, предприятиями питания и т. д.).

М. И. Брагинский, А. Ю. Кабалкин, Е. Л. Писаревский, Ю. В. Никонорова, О. В. Ткаченко, Я. В. Вольвач и другие специалисты, не разделяя предыдущую точку зрения, считают, что турпродукт следует понимать только как комплекс туристских услуг, оказываемых туристской фирмой за определенную цену согласно договору. Основной формой договорных отношений, соответствующей данному пониманию турпродукта, является договор возмездного оказания услуг (что также не противоречит ст. 779 ГК РФ, которая к перечню таких договоров относит также и договоры на туристическое обслуживание).

Такое же понимание туристского продукта содержится и в ст. 1 Закона об основах, где он трактуется как комплекс услуг по перевозке и размещению, оказываемых за общую цену (независимо от включения в общую цену стоимости экскурсионного обслуживания и (или) других услуг) по договору о реализации туристского продукта. Из этого определения явно следует, что о турпродукте можно говорить при наличии двух основных услуг, предполагающих, что туриста надо перевезти в иное место и разместить для ночевки в любом пригодном для этого средстве размещения.

Е. Л. Писаревский, опровергая понимание турпродукта как товара, указывает на то, что «в соответствии с классификацией вещей (имущества), предусмотренной гл. 6 ГК РФ, турпродукт не подпадает ни под одну из перечисленных категорий. Не существует разногласий и относительно вида объектов гражданских прав, являющихся составляющей турпродукта, — услуг по перевозке, размещению, питанию и т. д. В связи с этим, если туроператор (турагент) по единой цене реализует услуги третьих лиц, объединенные им в комплексную услугу (турпродукт), то объект гражданского права от этого не меняется и не трансформируется в имущество. Совокупность действий, каждое из которых не направлено на появление материального результата, не может привести к созданию вещи» [10, с. 4-8].

В профессиональной, учебной и научной литературе можно встретить расширенное понимание турпродукта, в которое включаются не только

туристские услуги, но еще и туристские работы и товары. Такой точки зрения придерживаются А. Д. Чудновский, В. С. Сенин, М. Б. Биржаков и другие специалисты. Таким образом, турпродукт на рынке предстает в формах: комплекса туристских услуг (турпакета); отдельных туристских услуг; туристских товаров; туристских работ.

Такое расширенное толкование турпродукта представляется нам весьма дискуссионным в силу того, что туристские работы и товары, а также иные околотуристские услуги предоставляются потребителям зачастую в месте временного пребывания в ходе реализации тура. При этом ни туроператор, ни турагент никоим образом не связаны с такими работами и товарами, что также следует из существа договора о реализации турпродукта и агентского договора. Более того, если туроператор и турагент все же берут на себя такие обязательства, то они носят второстепенный характер, даже являясь при этом предметом соответствующих договоров.

На это указывает и Ю. В. Никонорова, полагая, что туристский продукт следует анализировать как экономическую и как юридическую категорию. По ее мнению туристский продукт представляет собой комплекс услуг, работ, товаров в смысле объекта правового регулирования, как экономическая категория. В то же время в объект правового отношения применительно к договору на туристское обслуживание входят те блага, по поводу которых заключен договор (отдельных видов услуг, работ, действий турфирмы по организации тура и управлению процессом реализации договорной конструкции) [9, с. 16].

Я. В. Вольвач, указывая нам на то, что «квалификация деятельности в качестве туристской происходит только через призму туристского продукта» [5, с. 7], вообще приходит к выводу, что «сформулированная в Законе об основах туристской деятельности категория туристского продукта как лексически, так и по содержанию не отвечает ни сути, ни правовой природе отношений по туристскому обслуживанию» [5, с. 31-32]. С указанной позицией сложно не согласиться хотя бы в силу анализа содержания и структуры турпродукта.

Солидаризируясь с автором, считаем, что данное понятие используется в отношении туристских услуг необоснованно, так как продукт по своей сути является объектом материального, вещного права и, соответственно, результатом выполнения определенной работы (а это регулируется уже договором подряда), тогда как туристские услуги (а именно они и составляют турпродукт) нематериальны и подпадают под действие норм гл. 39 ГК РФ, определяющих порядок возмездного оказания услуг, в том числе и туристских.

Термин «туристский продукт» должен быть заменен на более обоснованный термин «комплекс туристских услуг» (или же — у ряда авторов — комплексная туристская услуга). Это подтверждается тем, что:

- продукт по своему лексическому содержанию материализован и относится к объектам имущественного права, чего нельзя сказать об услугах;
- обязательства по оказанию туристских услуг определяются самим фактом оказания услуги, а не фактом реализации турпродукта;

— законодатели жестко ограничили перечень входящих в турпродукт услуг только двумя — перевозкой и размещением, чем поставили под сомнение существование и статус других услуг, а также любые возможности расширения турпродукта, за счет включения в него дополнительных услуг (питания, экскурсий);

— продукт предполагает возможность уступки или отчуждения определенных прав на него, что в практике реализации туристского продукта практически не встречается.

Чтобы определить, чем же является туристский продукт, комплексом туристских услуг, правом на него или комплексом услуг, работ и товаров, обратимся к ст. 128 ГК РФ, которая дает обширный перечень объектов гражданских прав, то есть того, на что направлены права и обязанности субъектов гражданских правоотношений. К ним относятся вещи, иное имущество, в том числе имущественные права; работы и услуги; результаты творческой деятельности, в том числе исключительные права на них; нематериальные блага. В соответствии с данной статьей услуги представляют собой отдельные объекты гражданских прав, отличные от имущественных прав и прав на результаты интеллектуальной деятельности.

Не вызывает сомнения и тот факт, что туристу предоставляются услуги по перевозке, перемещению, питанию и т. д., оказываемые соответствующими предприятиями туристской индустрии. Объединение организаторами туристского путешествия этих услуг в единую комплексную услугу и реализация ее туристу не могут изменить объект гражданских прав и трансформировать услуги в товар (имущественное право) или работу. Следовательно, туристский продукт правом быть не может, а является комплексом соответствующих услуг.

Закон об основах, как мы уже говорили, не дает определения туристских услуг. В связи с тем, что комплекс туристских услуг и есть сущность туристского продукта, реализуемого потребителю, считаем целесообразным ст. 1 Закона дополнить понятием туристских услуг и сформулировать их определение следующим образом: «Туристские услуги — действия или деятельность субъектов туристской индустрии, связанные с размещением, питанием, перевозкой, экскурсионными услугами, услугами гидов, переводчиков, в том числе формированием и продвижением туристского продукта, осуществляемые в различных целях».

Если обратиться к тексту ст. 779 ГК РФ, то предметом договора возмездного оказания услуг являются определенного рода действия или определенная деятельность услугодателя, то есть сама услуга. Следовательно, договор о реализации туристского продукта оформляет только одно обязательство, в силу которого исполнитель обязан предоставить туристу весь комплекс услуг по перевозке, размещению, питанию и т. д. От количества оказываемых услуг юридическая сущность обязательства не меняется.

В литературе справедливо указывается, что выбор формы правового регулирования конкрет-

ной разновидности обязательственных отношений зависит от вида услуги, формы выражения ее результата [6, с. 540]. Особенность обязательства возмездного оказания туристских услуг обуславливается их специфическими свойствами объекта гражданских правоотношений. Представляется, что оказание комплекса услуг, имеющих в своей основе единство и взаимосвязь, общность договорной цели — обеспечение потребителей качественными туристскими услугами при осуществлении путешествия, и есть отличительный признак обязательства по оказанию туристских услуг.

Выводы

Таким образом, договор оказания туристских услуг — это соглашение, в силу которого одна сторона (лицо, осуществляющее туристскую деятельность) обязуется оказать другой стороне (туристу) комплексную туристскую услугу в соответствии с целями путешествия своими средствами или средствами третьих лиц, а другая сторона обязуется оплатить эти услуги.

Из приведенного определения вытекают его основные признаки:

1. Договор оказания туристских услуг является разновидностью договоров возмездного оказания услуг. Этот договор порождает обязательства по предоставлению организатором путешествия комплекса туристских услуг и обязанность туриста внести обусловленную договором плату.

2. Договор оказания туристских услуг является консенсуальным, что вытекает из самой природы туристских услуг. Оказанию услуг предшествует согласование между сторонами условий о виде туристских услуг, их качестве, о порядке и сроках предоставления, то есть момент заключения договора не совпадает с его исполнением.

3. Наличие взаимообусловленных субъективных прав и обязанностей у обеих сторон договора оказания туристских услуг позволяет характеризовать его как взаимный (синаллагматический). Этот признак немаловажен при возложении ответственности на организатора путешествия за неисполнение им договорных обязательств.

4. Обе стороны принимают обязательства в целях получения встречного исполнения от контрагента. Таким образом, договор оказания туристских услуг носит возмездный характер.

5. Договор оказания туристских услуг является публичным договором. Туристская организация должна вступать в договорные отношения с любыми физическими и юридическими лицами, которые к ней обращаются, не вправе оказывать предпочтение одному лицу перед другим. Цена туристских услуг устанавливается одинаковой для всех потребителей, за исключением случаев, когда законом или иными правовыми актами допускается предоставление льгот для определенных категорий потребителей. Отказ туристской организации от заключения договора возможен только в том случае, если у нее отсутствуют возможности предоставить туристские услуги.

Список литературы

1. Гражданский кодекс Российской Федерации. Части первая, вторая, третья и четвертая. — М. : Эксмо, 2012. — 512 с.
2. Федеральный закон «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации» № 132-ФЗ от 24.11.1996 г. (с изм. и доп. от 27.12.2009 г.) // Собрание законодательства РФ, 2009, № 26, ст. 3121.
3. Брагинский М. И. Договорное право. Книга 3. Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — М. : Статут, 2004. — 325 с.
4. Бюллетень судебной практики по гражданским делам Свердловского областного суда (четвертый квартал 2005 г.) // СПС «КонсультантПлюс».
5. Вольвач Я. В. Туристские услуги как объект гражданских правоотношений : монография / Я. В. Вольвач. — М. : Норма; Инфра-М, 2012. — 128 с.
6. Гражданское право : учебник. Т. 2 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М. : Проспект, 2008. — 848 с.
7. Информация о деле // Обзорение: судебные новости, 2001. — № 1.
8. Кабалкин А. Ю. Договор возмездного оказания услуг / А. Ю. Кабалкин // Российская юстиция. — М., 1998. — № 3. — С. 14-15.
9. Никонорова Ю. В. Гражданско-правовое регулирование договора на туристическое обслуживание в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Ю. В. Никонорова. — М. : МУ МВД РФ, 2007. — 26 с.
10. Писаревский Е. Л. Еще раз о правовой природе договора на туристическое обслуживание / Е. Л. Писаревский // Юрист. — М., 2000. — № 8. — С. 4-8.
11. Соловьев С. Л. Договор возмездного оказания услуг в сфере туристического обслуживания : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / С. Л. Соловьев. — М. : МУ МВД РФ, 2006. — С. 25.

ТУРИСТИЧНИЙ КЛАСТЕР ЯК КОНСОРЦІУМ ТУРИСТИЧНИХ МІСТ (З ДОСВІДУ СЛОВАЧЧИНИ)

Смирнов І.Г.,

доктор географічних наук, професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розкрито досвід нашого західного сусіда – Словацької республіки у створенні та успішному функціонуванні регіонального туристичного кластера у формі Консорціуму «Словацькі королівські міста», який об'єднав чотири міста півночі цієї країни – Бардейов, Кежмарок, Левочу, Стару Любовню.

ТУРИСТИЧЕСКИЙ КЛАСТЕР КАК КОНСОРЦИУМ ТУРИСТИЧЕСКИХ ГОРОДОВ (ИЗ ОПЫТА СЛОВАКИИ)

Раскрыт опыт западного соседа Украины – Словацкой республики – в создании и успешном функционировании регионального туристического кластера в форме Консорциума «Словацкие королевские города», объединившего четыре города северной части этой страны – Бардейов, Кежмарок, Левочу, Старую Любовню.

THE TOURISM CLUSTER AS A CONSORTIUM OF DESTINATIONS (SLOVAKIAN EXPERIENCE)

The article gives the experience of the western neighbor of Ukraine – the Slovak Republic in the establishment and successful operation of the regional tourism cluster in the form of Consortium “Slovak Royal Cities”, which combined four northern cities of the country – Bardejov Kezhmarok, Levoca, Stara (old) Lyubovnya.

Постановка наукової проблеми. Формування туристичних кластерів є нагальною проблемою сучасного етапу розвитку рекреаційно-туристичної галузі в Україні. Ефективному вирішенню цієї проблеми сприятиме ознайомлення та аналіз процесів кластеризації в туристичному господарстві інших країн. Так, Казахстан нині працює над створенням кластера транспортного коридору «Західна Європа – Західний Китай», тобто по трасі Великого шовкового шляху [1]. Цікавий досвід створення регіональних туристичних кластерів має наш західний сусід – Словацька республіка. Це стосується передусім створення туристичного консорціуму¹ «Словацькі королівські міста» у складі чотирьох північно-словацьких міст – Бардейова, Кежмарка, Левочі та Старої Любовні.

Літературні джерела та публікації з теми статті охоплюють як міжнародну інформацію з проблем кластеризації в туризмі [1; 4], так і результати досліджень цих проблем українськими авторами, включаючи деякі праці автора статті [2; 3; 5; 6, 45-47; 7; 8].

Метою статті є ознайомити українську фахову аудиторію з міжнародним практичним досвідом та науковим доробком з проблем туристичних кластерів, спираючись на приклад нашого західного сусіда – Словацької республіки, де успішно функціонує регіональний туристичний кластер у формі консорціуму чотирьох міст північної частини цієї країни.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивний розвиток туризму в світі та Україні зумовлює необхідність пошуку його інноваційних напрямків та форм. Одним із таких інноваційних напрямків розвитку туризму, зокрема в геопросторовому аспекті, є ство-

рення туристичних кластерів. Кластери у сфері послуг, зокрема туристичних, є порівняльно новим підрозділом кластерної теорії та практики, який почав формуватися відносно недавно. Пов'язане це як зі специфічними особливостями послуг, як товару (невідчутність, неможливість зберігання, невідривність від виробника та споживача), так і технологічними особливостями надання різних видів послуг, кількості та різноманітності яких постійно зростає. Так, нині за СОТ виокремлюють 12 секторів послуг, які, у свою чергу, поділяють на 155 підсекторів [5, 16].

Що стосується туризму, то теорія та практика кластероутворення в цій галузі в Україні знайшла втілення в Чернігівській обл., Карпатах, Буковині та Поділлі, Криму, Київській, Миколаївській, Херсонській областях. Метою функціонування туристичного кластера є об'єднання ресурсів, ідей, можливостей різних структур у єдиний комплекс щодо найефективнішого представлення ресурсів регіону, формування, просування та реалізації туристичних продуктів на різних ринках. До важливих рис кластерів слід віднести провідну роль у них малих та середніх підприємств, що підкреслює значення регіональних підприємств для функціонування кластера. Як зазначає Д. Стеченко, «Кластерний підхід у сфері туризму активізує підприємство через концентрацію ділової активності, тому сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості туристичних послуг, життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природно-рекреаційних, трудових, фінансових, матеріальних

¹ Консорціум (лат. Consortium – співучасть, співтовариство) – організаційна форма тимчасового об'єднання підприємств, організацій, установ для здійснення капіталомісткого проекту. Обов'язки членів консорціуму, частка кожного з них у витратах та очікуваному прибутку, а також форма участі в реалізації проекту визначаються угодою про консорціум. Консорціум несе солідарну відповідальність перед своїми замовниками [8].

ресурсів у забезпеченні якості виробництва та надання туристичних послуг» [2]. До переваг розвитку туристичних кластерів для його безпосередніх учасників можна віднести: підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур; скорочення витрат (поточних, з підготовки та навчання персоналу, спільних маркетингових досліджень та реклами тощо); більш широкі можливості прове-

(Херсонська обл.), ТК «Кам'янець» (Хмельницька обл.), кластер водного туризму (Чернігівська обл.), а також ТК в Івано-Франківській та Луганській областях [2]. Є пропозиції щодо створення Буковинсько-Подільського регіонального ТК [3].

У цьому контексті цікавим та корисним є досвід створення регіональних ТК у Словаччині, зокрема тзв. «Консорціуму словацьких королівських міст» у складі Бардейова, Кежмарка, Левочі та Старої Любовні, угода про що була підписана мерами цих міст у 2001 р. (рис. 1).

Ці міста Північної Словаччини об'єднує їх географічне положення (рис. 2), спільне історичне минуле (в Середньовіччі вони були передані Угорщиною в оренду Польщі на 364 років – з 1412 до 1776 рр.), особливості розвитку (одними з перших серед міст Словаччини вони отримали Магдебурзьке право, тобто право бути самостійними королівськими містами у складі Угорської корони).

«Консорціум словацьких королівських міст» був представлений на Міжнародному турсалоні «Україна-2012» в Києві у жовтні 2012 р., де презентував своє рекламне видання, видане трьома мовами – словацькою, англійською, німецькою (рис. 3).

Отже, «Консорціум словацьких королівських міст» являє собою регіональний туристичний кластер, що об'єднує чотири історичні міста Північної Словаччини і спільними зусиллями забезпечує розвиток туризму, про що турбуються офіси Консорціуму, що є в кожному з чотирьох міст-учасників [9-12]. Також Консорціум здійснює спільні маркетингово-рекламні акції, в т.ч. на міжнародному рівні; бере участь у національних та міжнародних туристичних виставках; турбується про підтримку та відновлення історико-архітектурної та культурної спадщини регіону Спіш, до якого належать міста-учасники, зокрема середньовічних замків та міських оборонних споруд у Старей Любовні, Левочі, Кежмарку, Бардейові; контролює екологічну ситуацію в регіоні та містах-учасниках; сприяє збільшенню робочих місць унаслідок розвитку ту-

Рис. 1. Декларація про утворення Консорціуму «Словацькі королівські міста», 2001 р. [4]

дення маркетингових досліджень, рекламних компаній, PR-акцій, розширення ринків збуту; можливості ефективного обміну ідеями між фахівцями, отже, для формування конкурентного середовища. Туристичний кластер може містити власні туристичні підприємства (туроператори, турагенції), підприємства готельного господарства (готелі, мотелі, кемпінги тощо), музеї, виставки, окремі заклади ресторанного господарства, транспорту, розваг, спортивної інфраструктури, реклами та інші організації, пов'язані з туристичною та супутньою інфраструктурою.

В Україні існують окремі приклади туристичних кластерів, що досить успішно функціонують, зокрема один із перших – кластер сільського зеленого туризму в смт. Градів Шепетівського району Хмельницької обл., що був створений у 2002 р. Також функціонують такі туристичні кластери (ТК), як: «Південне туристичне кільце» (АР Крим), «ТК Славутич» (Київська область), туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини» (Полтавська обл.), ТК сврорегіону «Слобожанщина» (Харківська обл.), транспортно-туристичний кластер «Південні ворота України»

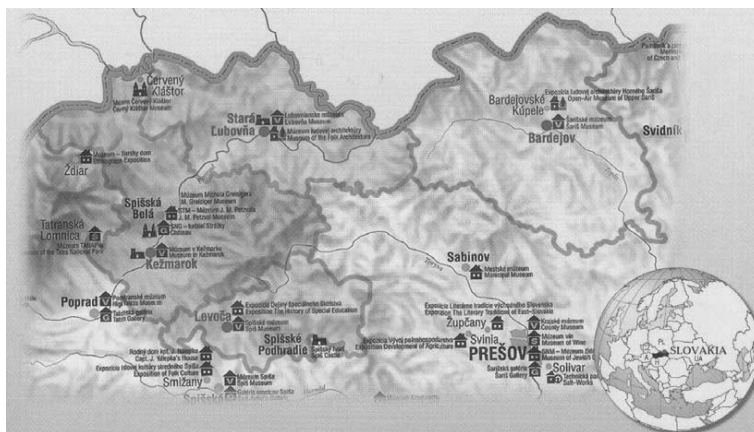

Рис. 2. Розміщення міст, що входять до Консорціуму «Словацькі королівські міста» [4]

ризму тощо (рис. 4). Нижче надається коротка характеристика міст-учасників Консорціуму.

Бардейов належить до тих міст, найбільш цінною особливістю яких є історичні пам'ятки, ство-

рені у період середньовіччя. Перша письмова згадка про це місто датується 1241 роком. Місто було розташоване на важливому перехресті стародавніх торговельних шляхів, і з цієї причини воно отримало підтримку свого розвитку з боку угорських монархів, зокрема у формі надання спеціальних прав і привілеїв. Найбільш важливими з них були право на проведення щорічної ярмарки та право на скла-

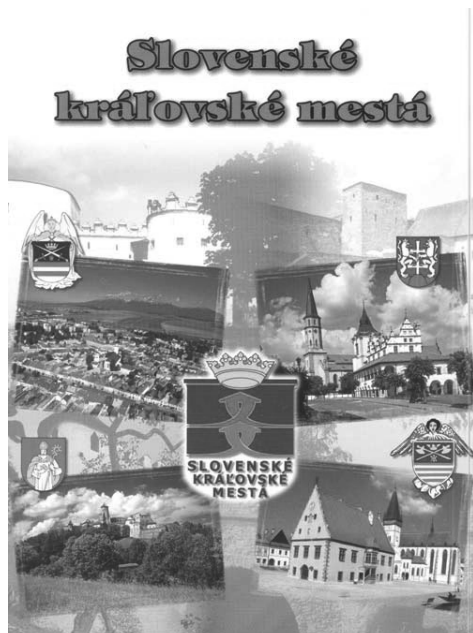

Рис. 3. Палітурка рекламного видання «Словацькі королівські міста» [4]

дування та зберігання товарів. У 1352 р. король Людовік I наказав звести оборонні мури навколо міста, і воно, таким чином, отримало систему оборонних стін і башт, які залишилися добре збереженими до наших часів. Найбільш важливий привілей був наданий місту в 1376 році, коли Бардейов став вільним королівським містом (отримав Магдебурзьке право). Завдяки розвитку торгівлі, цехів, ремесел, освіти та культури Бардейов за часів Середньовіччя

перетворився у важливий центр Угорщини. Пізніше різні війни та руйнування послабили позиції міста. Протягом першої половини XX ст. місто теж не отримало достатньої уваги та стимулів для свого розвитку через своє периферійне положення та відповідний статус. Позитивні зміни розпочалися тільки після 2-ї Світової війни, коли в місті дістали розвиток промисловість, освіта, сільське господарство і одночасно розпочалися роботи з відновлення історико-архітектурних пам'яток. Вже в 1950-х рр. історичний центр Бардейова був проголошений міським історико-архітектурним заповідником. Значні зусилля з відновлення історичних об'єктів цивільного будівництва на центральній площі міста були виконані в 1970-х рр. Винагородою за успішну реконструкцію історичного центру Бардейова було присудження йому європейської премії – Золотої медалі ЮНЕСКО у 1986 році. Наступною метою міста стало включення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що було досягнуто 2 грудня 2000 року. У Прешовському краї знаходяться чотири міста, які свого часу отримали привілей – бути вільними королівськими містами, однак заслуги міст у Середньовіччі треба підтримувати і відновлювати в сучасних умовах. У даний час Бардейов, Кежмарок, Левоча і Стара Любовня мають ті самі проблеми і подібну складну економічну ситуацію. Створення Асоціації вільних королівських міст у складі чотирьох вищенаведених становить основу для підготовки спільних ініціатив, спрямованих на розвиток туризму і отримання міжнародних грантів, а також надає нові можливості для вирішення проблем, пов'язаних зі збереженням культурно-історичної спадщини. Асоціація також сприяє зростанню та розвитку туризму, який має великий потенціал в усіх чотирьох містах – членах Асоціації, зокрема є важливим джерелом нових робочих місць та доходів до міських бюджетів.

Стародавнє місто **Левоча** розташоване на південних схилах Левоцьких гір в центрі регіону Спіш. Місто виросло з групи старовинних поселень, які вже існували тут в XII ст. Перша письмова згадка

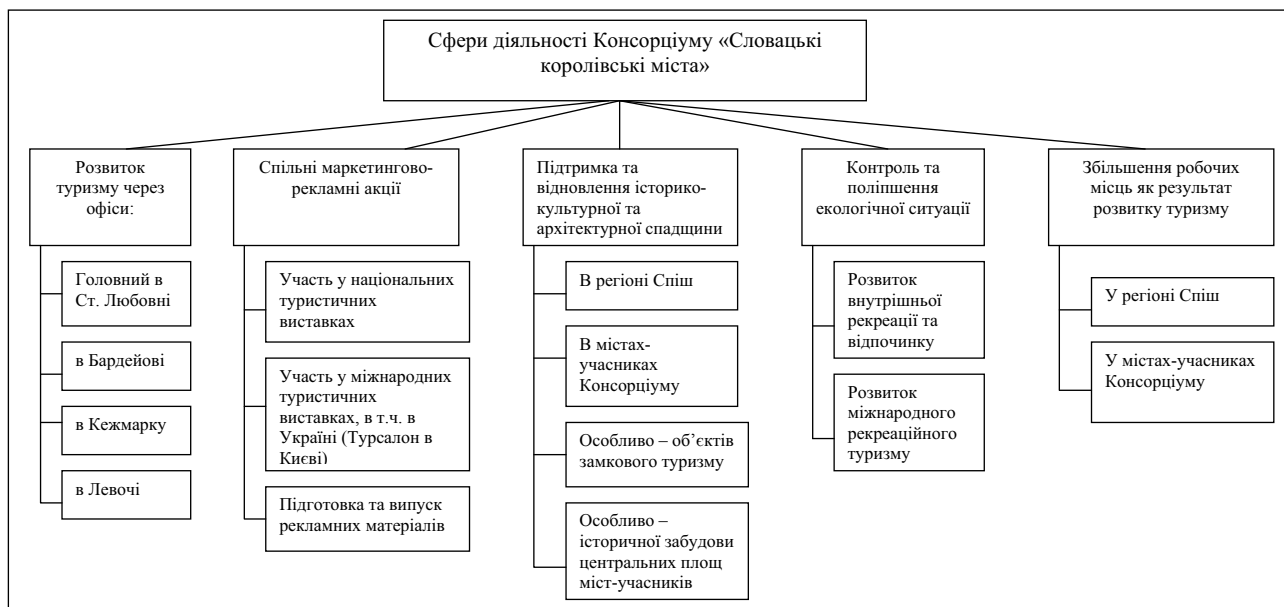

Рис. 4. Сфери діяльності Консорціуму «Словацькі королівські міста» у сфері туризму (авторська розробка за [4, 9-12])

про місто датується 1249 р. У 1271 р. місто згадується як центр провінції Спішських саксів, і вже тоді воно отримало права вільного королівського міста. Крім права на самоврядування, ці права також включали судову владу, право на видобуток руди, використання лісів, розвиток ремесла та торгівлі. В такий спосіб Левоча перетворилася в економічний і торговий центр Спішського регіону, що також стимулювало його культурний та архітектурний розвиток. В Середньовіччі Левоча стало місцем для зустрічей лідерів європейських країн. Так, у 1474 р. місто відвідав Матей Корвін, а в 1497 році — чотири брати Ягелони, один з яких був польським, а інший — угорським королем. Продовжуючи цю традицію, в 1998 році в Левочі відбувся п'ятий саміт президентів 11 країн Центральної Європи. Пізніший період відносної економічної стабілізації був частково використаний для сприяння культурному розвитку міста. Так, у друкарні братів Брейдерів був виданий твір Яна Амоса Коменського «Orbis Pictus» чотирма мовами. Місто Левоча стало духовним центром в період словацького національного пробудження, коли Л. Штур та його товариші обрали його в якості бази своєї діяльності. У 1853 році був побудований міський театр, в якому нині після реконструкції знаходиться конгрес-хол і глядацька зала. Старовинний центр міста є одним з небагатьох чудово збережених зразків історичного міського і архітектурного дизайну в Центральній Європі, і тому справедливо був проголошений міським історико-архітектурним заповідником. Майже весь периметр міста охоплюють середньовічні фортечні споруди, в яких до цього часу непогано збереглися кілька оборонних бастіонів і три міські брами, а саме Кошицька, Менгардська та Польська. Центральна площа м. Левоча належить до найбільших середньовічних міських майданів у Словаччині. Усі головні домінуючі міські споруди згруповані в центрі площі — це міська ратуша, збудована в стилі ренесансу, дзвіниця і костел Св. Якуба з його унікальною колекцією середньовічних готичних вітарів «з крилами». Головний вітар костелу є не тільки досконалим художнім твором, але, маючи висоту 18,62 метра, є також найбільшим готичним вітаром у світі. Цей вітар був створений в Левочі, в майстерні місцевого майстра Павла. На вершині крутого пагорба над містом височить католицький храм З'яви Діви Марії. На Маріанську прощу до Левочі щорічно збираються багато тисяч паломників, а в 1995 р. ця проща була удостоєна присутності Римського папи Івана Павла II. Незважаючи на численні історичні будівлі та пам'ятки, місто Левоча також може бути представлене як місто, яке особливо підходить для рекреації та відпочинку. У літній час воно пропонує відвідувачам можливість відпочити на прилеглих водосховищах та мандрувати пішохідними і велосипедними стежками в оточенні прекрасної природи Левочських пагорбів. Узимку пропонується відпочинок на гірських та звичайних лижних трасах — у центрах зимового туризму «Левочька долина» та «Завада».

Місто **Кежмарок** знаходиться на півночі Словаччини в мальовничій місцевості Спіш біля гір Високі Татри. Місто виникло внаслідок злиття кількох поселень, створених місцевим слов'янським на-

селенням разом з німецькими іммігрантами. Перша письмова згадка про місто датується роком 1251. Кежмарок отримав свої міські права вперше в 1269 р. У XV ст. місто дістало додаткові привілеї, зокрема право на проведення двох щорічних ярмарків, право меча, право на свій герб тощо. Вигідне географічне положення м. Кежмарок, яке знаходилося безпосередньо на торговому шляху, що з'єднував країни Сходу з Північною Європою, стало причиною динамічного розвитку в ньому ремесла і торгівлі. У XV — XVIII ст. у місті існувало понад 40 ремісничих цехів, що висунуло Кежмарок в число перших чотирьох міст Словаччини за господарським розвитком. Документ, датований 1715 р., згадує, що в місті були майстерні 263 майстрів. Кежмарок був містом навчання і праці для багатьох визначних письменників, художників і вчених, які були відомі у всій Європі. Перша згадка про Кежмароцьку школу, де вивчалися основи музичного, прикладного та театального мистецтва, датується XIV ст. Понад сім століть існування знайшли відображення в архітектурі міста, де присутні практично всі архітектурні стилі, починаючи від романського, далі через готику, ренесанс та бароко до неокласичного. Своєрідною особливістю міського планування Кежмарку є його головна площа з ратушею, що знаходиться посередині, і замком в кінці площі. Останній згадується вперше в 1463 р. У XVI ст. він належав шляхетській родині Ласки, потім перейшов до родини Текелі, які перебудували оригінальну готицьку споруду замку у стилі ренесанс. Нині Кежмарок є визначним національним історико-культурним заповідником Словаччини і може похвалитися великою кількістю історичних будівель. Найбільш важливими з них є дві національні культурні пам'ятки: дерев'яна лютеранська кірха з 1717 р. і лютеранський ліцей з найбільшою шкільною бібліотекою у Європі (150 000 томів), створений у 1774—1776 рр. Домінантою міста є готичний римсько-католицький костел Святого Хреста з цінним вітаром від 1498 р., якому було надане почесне ім'я Basilica Minor у 1998 р. Папою Римським Іваном Павлом II. Традиції розвитку народних художніх ремесел в регіоні Спіш сприяли проведенню в Кежмарку кожного літа Європейської народної ярмарки ремесел (ELRO) з презентацією виробів словацьких та закордонних народних майстрів. У такий спосіб мешканці міста бережуть пам'ять про багату історію і значення цього королівського міста протягом усього його довгого життя.

Стара Любовня. Земля на півночі Словаччини біля річки Попрад була заселена ще в ранньому кам'яному віці. Перший письмовий документ зі згадкою про Стару Любовню, яка поступово набувала міських прав, датується 1292 р. Найбільш значні привілеї місто дістало в 1364 р. від угорського короля Людовіка I, який підвищив статус Старої Любовні до Вільного королівського міста з правом меча і звільнив місто від юрисдикції феодалів, що володіли замком Любовня. Городяни Старої Любовні отримали привілеї згідно з Магдебурзьким правом, серед них право обирати мера, міську раду і суд, проводити щорічні ярмарки, виробляти пиво, ловити рибу тощо. Місто продовжувало процвітати, особливо після 1412 р., коли воно, разом з 15 іншими словацькими містами регіону Спіш, було віддане

в тимчасову оренду Польській державі угорським королем Сигизмундом Люксембурзьким. Після цієї події Любовнянський замок став місцем перебування адміністратора (старости) «орендованих» Польщею словацьких територій, відповідно тут перебували численні угорсько-польські дипломатичні місії та відбувалися перемовини з приводу сплати угорського боргу. Можливості надавати різноманітні послуги мешканцям замку та приїжджим гостям сприяли розвитку ремісничих цехів у місті та створенню Монетного двору. Повернення Спішських міст до Угорщини в 1772 р., під час правління королеви Марії Терезії, не було сприятливим для Старої Любовні, оскільки місто фактично втратило своє привілейоване становище. Центром м. Стара Любовня є площа Св. Миколая, довгаста за формою. Кам'яні будинки на площі почали переважати після пожежі 1556 р., яка знищила стару дерев'яну будову. Визначним об'єктом на площі є Провінційний дім — місце перебування адміністратора «орендованих» Польщею словацьких міст. Особливої уваги заслуговує римсько-католицький костел Святого Миколая з 1280 р. Його барочний інтер'єр містить кілька визначних пам'яток мистецтва, найбільш цінними з яких є пізньоготична церковна купель XVI ст. та пізньоготичні могильні плити з пісковика та червоного мармуру. На вапняковій горі над містом на висоті 711 метрів над рівнем моря височить кам'яний замок Любовня — один з низки фортець, що охороняли кордони Угорського королівства. Перша документальна згадка про замок в якості однієї з королівських резиденцій пов'язана з 1311 р. Реконструкції в XVI—XVII ст. перетворили замок в унікальну фортецю в стилі Ренесанс з власною каплицею. Нині біля мурів Любовнянського замку знаходиться Музей народної архітектури (скансен), домінантою і найціннішим експонатом якого є дерев'яна греко-католицька церква, збудована в 1883 р. та перенесена до скансену з сусіднього села Матисова.

Висновок. Наш західний сусід — Словацька республіка — є країною розвинутого багатопрофільного туризму, який добре відомий в Україні, Європі та світі як завдяки високому рівню туристичного обслуговування, так і різноманітності туристичної пропозиції, яка включає зимовий лижний та гірськолижний відпочинок, лікувальний та СПА-туризм, культурно-пізнавальний, історичний, замковий, етнографічний, сільський зелений туризм, літній відпочинок на озерах тощо. Важливим чинником динамічного туристичного розвитку Словаччини нині є створення регіональних туристичних кластерів, прикладом яких є консорціум «Словацькі королівські міста» у складі чотирьох міст північної Словаччини — Бардейова, Кежмарка, Левочі, Старої Любовні. Підставою їх об'єднання в Консорціум була їх географічна, історична, туристично-ресурсна близькість. Функціонування консорціуму допомогло у вирішенні питань скоординованого розвитку туризму в містах-учасниках та в регіоні Спіш, збереження та відновлення історико-архітектурних пам'яток та середньовічної міської забудови, збалансованого екологічного розвитку, збільшення робочих місць завдяки розвитку туристичної галузі тощо. Консорціум проводить активну промоційно-рекламну діяльність з метою просування своїх турпродуктів на європейському та світовому туристичному ринку. Так, було випущено рекламний проспект «Словацькі королівські міста» трьома мовами — словацькою, англійською, німецькою та інші інформаційно-рекламні матеріали, з якими Консорціум репрезентує себе на міжнародних туристичних виставках, зокрема на Київському міжнародному туристичному салоні «Україна-2012». Гадаємо, що ознайомлення з досвідом створення та успішного функціонування туристичного кластера — Консорціуму «Словацькі королівські міста» — буде цікавим та корисним в умовах України, де процеси кластеризації у сфері туризму набувають все більшого мірила.

Список літератури

1. Туристичний кластер транспортного коридору «Західна Європа — Західний Китай» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.wttc.org/vsearcheconomicimpact/countryreport/k/kazakhstan.
2. Охріменко А. Г. Необхідність створення та функціонування туристичних кластерів у регіонах України / А. Г. Охріменко // Географія та туризм: національний та міжнародний досвід: матеріали VI Міжн. наук.-практ. конф. — Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2012. — С. 278-282.
3. Заячук М. До питання формування Буковинсько-Подільського туристичного кластера / М. Заячук, О. Пулинець // Географія та туризм: національний та міжнародний досвід: матеріали VI Міжн. наук.-практ. конф. — Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2012. — С. 148-150.
4. Slovenske Kralovske Mesta. — St. Lubovnia, 2012. — 12 s.
5. Смирнов І. Г. Логістика туризму: навч. пос. / І. Г. Смирнов. — К.: Знання, 2011. — 444 с.
6. Географія світового господарства (з основами економіки): навч. пос. / За ред. Я. Б. Олійника, І. Г. Смирнова. — К.: Знання, 2011. — 640 с.
7. Смирнов І. Г. Процеси транспортно-логістичної кластеризації в Європейському союзі та Україна: площини взаємодії / І. Г. Смирнов // Achievement of High School — 2012: матеріали за 8-а міжнародна научна практична конференція. Том 22. Географія та геологія. — София: «БЯЛ ГРАД БГ» ООД, 2012. — С. 35-47.
8. Смирнов І. Г. Сучасні особливості процесів транснаціоналізації в туризмі / І. Г. Смирнов // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети: VI Міжн. наук.-практ. конф. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. — С. 102-104.
9. Туристично-інформаційний центр м. Стара Любовня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.staralubovna.sk
10. Туристично-інформаційна канцелярія м. Бардейов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.bardejovske-kupele.sk
11. Туристично-інформаційна канцелярія м. Левоча [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.levoca.sk
12. Туристично-інформаційна агенція м. Кежмарок [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.travel.kezmarok.sk

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ

Ханова О.В.,

кандидат географічних наук, доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Проведено дослідження природних та інфраструктурних передумов розвитку туризму в країнах Південно-Східної Азії. На основі аналізу сучасного стану розвитку галузі та SWOT-аналізу запропоновані шляхи підвищення туристського попиту в регіоні.

Ключові слова: туристський регіон, Південно-Східна Азія, туристський попит, міжнародний туризм, перспективи розвитку.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В СТРАНАХ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

Проведено исследование природных и инфраструктурных предпосылок развития туризма в странах Юго-Восточной Азии. На основе анализа современного состояния развития отрасли и SWOT-анализа предложены пути повышения туристского спроса в регионе.

Ключевые слова: туристский регион, Юго-Восточная Азия, туристический спрос, международный туризм, перспективы развития.

THE CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM IN SOUTH-EAST ASIA

The article studies natural and infrastructural prerequisites for the development of tourism in South-East Asia. The analysis is based on the current state of the industry and SWOT-analysis of the ways of increasing tourism demand in the region.

Key words: tourist region, South-East Asia, the tourism demand, international tourism and development prospects.

Туризм займає все більш вагоме місце в економіці багатьох країн, а запропонована UNWTO регіональна структура є основою для його розвитку. Незважаючи на велику кількість присвячених туризму робіт, існує певне коло питань, яким приділено недостатньо уваги у наукових роботах, а саме: дослідження сучасного стану та перспектив розвитку туристських субрегіонів. Саме тому тематика дослідження, присвяченого сучасним особливостям та перспективам розвитку туристичної галузі в країнах Південно-Східної Азії, є актуальною.

Теоретичні й практичні аспекти розвитку туризму досліджувались такими відомими вітчизняними і зарубіжними вченими, як: О.О. Бейдик, П. Дейліс, Дж. Мартин, В.А. Квартальнов, В.Г. Гуляєв, А.П. Дурович, Ж. Каз, Ф.Котлер, Дж. Боуен, Дж. Мейкенз, К.Р. Маконнел, С.Л. Брю, А.Б. Гайдук, В.Г. Герасименко, Л.С. Гринів, Г.В. Ковалевський, І.О. Олександров, Д.М. Стеченко, Л.М. Яцун, В.К. Федорченко, В.І. Цибух, Л.М. Черчик та ін.

Значний внесок у розвиток теоретичної бази вивчення туристських регіонів зробили видатні вітчизняні дослідники, серед яких відзначимо діяльність А.Ю. Александрової, Д.В. Николаєнко, А.У. Дарінського, Ю.Д. Дмитревського, Н.С. Мірошенка, А.М. Сазикіна, А.А. Романова, І.В. Зоріна, Т.А. Ірісової та ін.

Розробка теоретичних питань дослідження базується на теорії соціально-економічного районування. Дослідження теми спиралось на використання теоретико-методологічних основ менеджменту та рекреаційної географії, розроблених у працях М.Х. Мескона, М.В. Альберта, Ф. Хедоурі, В. І. Азара, М.А. Ананьєва,

В.С. Преображенського, М.І. Долішнього, М.П. Крачила, О.О. Бейдика, В.К. Євдокименка, О.М. Ігнатенка, В.Ф. Кіфяка, Н.Ю. Недашківської, В.І. Нудельмана, І.М. Школи та ін.

Метою дослідження є визначення сучасних особливостей туризму країн Південно-Східної Азії та виявлення перспективних напрямів його розвитку.

Туристичні ресурси країн Південно-Східної Азії відзначаються надзвичайним багатством і різноманітністю. Це стосується як природних, так і суспільних та подієвих ресурсів. Їх залучення до інтенсивного використання у туристичній індустрії залежить від економічного розвитку і демократичних перетворень у багатьох країнах регіону. Також відображенням передумов розвитку туризму можна вважати кількість об'єктів, що знаходяться під охороною ЮНЕСКО. Саме ці об'єкти найчастіше є найбільш привабливими з туристичної точки зору. В країнах досліджуваного нами регіону розташовано 31 об'єкт світової спадщини, з яких 17 об'єктів є культурно-історичного походження, а 14 – природного [4].

Проаналізувавши передумови розвитку туризму у країнах Південно-Східної Азії, ми можемо зробити висновок, що за кількістю видів туризму безумовним лідером є Таїланд, а також В'єтнам, Малайзія, Індонезія, Сінгапур та Філіппіни [3].

Розміщення є одним з найважливіших елементів туризму та важливою його функцією. Будь-якого туристського регіону. У країнах Південно-Східної Азії досить велика кількість готелів, яка складає майже 30% від загальної кількості готелів в Азії (18182 одиниці і 62773 одиниці відповідно) [2].

Найбільшу кількість готелів побудовано у Таїланді (39 %), також досить вагома частка по цьому показнику в Індонезії (18 %), Малайзії та В'єтнамі (по 11 %). Менше ніж 1 % у загальній кількості готелів в регіоні має Бруней та М'янма. Проаналізувавши кількість та якість готелів у країнах регіону, відмітимо, що Бруней є лідером за часткою 5-зіркових та 3-зіркових готелів (13,3 % та 26,7 % відповідно), Сінгапур лідирує за часткою 4-зіркових готелів

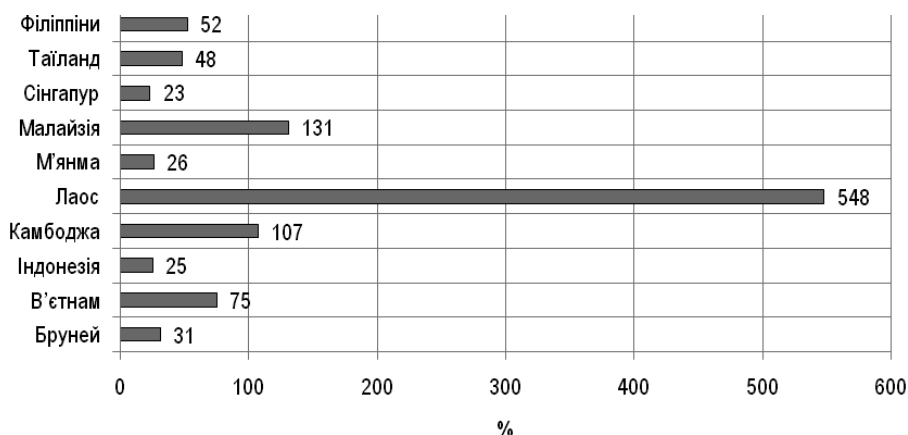

Рис. 1. Зріст туристичної привабливості країн Південно-Східної Азії
Розроблено автором за матеріалами [1]

(9,5 %), а Лаос — за кількістю найпростіших готелів (95,5 %). Якщо проаналізувати якісну структуру регіону в цілому, можна відмітити, що більш 80 % в регіоні складають готелі, рівень послуг яких відповідає 1-2 зірки, 5-зіркові готелі займають лише 3 % від загальної кількості, але цього достатньо для забезпечення туристів у готелях вищого класу [2].

Якщо проаналізувати показник росту туристичної привабливості всіх країн регіону у першому де-

Для об'єктивності висновків було застосовано один з методів багатомірного аналізу — кластерний аналіз. Для його проведення ми обрали показники, які умовно можна поділити на дві групи: передумови розвитку туристичної галузі та показники розвитку міжнародного туризму (табл. 1):

- 1) Об'єкти світової спадщини, од.
- 2) Кількість найбільш розвинених видів туризму, од.
- 3) Готельний фонд, од.

4) Відсоток місцевих мешканців, що використовують комунікації, %.

5) Кількість аеропортів, од.

6) Кількість туристів, що прибувають до країни, тис. осіб.

7) Обсяги витрат міжнародних туристів у країні, млн доларів США.

8) Грошові надходження від міжнародних туристів, частка в експорті країни.

9) Туристичне сальдо.

Проведення кластерного аналізу (рис. 2) дозволило зробити певні висновки: на наш погляд, найбільш наочним є виділення трьох клас-

терів (на рівні 1100), а саме:

- кластер 1 — Таїланд, Малайзія;
- кластер 2 — Сінгапур, Індонезія;
- кластер 3 — Філіппіни, В'єтнам, Лаос, Камбоджа, М'янма, Бруней.

Кожен з виділених нами кластерів має свої характеристики, зокрема:

1) країни першого кластера лідерами туристичної галузі регіону;

2) країни другого кластера мають також високі рівень розвитку туристичної галузі та високі показники її розвитку, але дещо поступаються якістю показників країнам-лідерам;

3) країни третього кластера не є лідерами туризму, але в межах цього кластера виділяється окрема група, що об'єднує Лаос та Камбоджу. Слід відзначити, що, незважаючи на поки що невисокі

показники розвитку туристичної галузі, і Лаос, і Камбоджа досить результативно почали розвивати цю галузь, в результаті чого можлива поява у майбутньому нового кластера, що об'єднує ці країни.

Комплексне дослідження сучасного стану та перспектив розвитку міжнародного туризму в країнах Південно-Східної Азії, на нашу думку, неможливо без проведення SWOT-аналізу (табл. 2).

Для побудови матриці SWOT-аналізу туристського регіону Південно-Східна Азія регіон було пред-

Основні показники розвитку туристичної галузі країн Південно-Східної Азії

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Бруней	0	2	30	78,5	2	157	254	3,14	-5,47
В'єтнам	7	5	1974	25,8	44	3747	3000	4,86	-6,23
Індонезія	7	5	3313	8,1	684	6324	6773	5,08	27,34
Камбоджа	2	1	686	0,5	17	2046	1312	22,14	63,38
Лаос	2	1	782	4,6	41	1239	271	18,77	-0,29
М'янма	0	1	225	0,2	76	264	59	1,22	11,32
Малайзія	3	6	1942	53,4	118	23646	17231	9,24	31,22
Сінгапур	0	6	525	68,2	8	7489	9200	2,53	-9,09
Таїланд	5	7	7030	26,2	105	14150	19421	10,75	41,21
Філіппіни	5	5	1675	8,1	254	3017	2837	5,96	-6,23

Складено автором за [1, 2, 4]

сятиріччі XXI століття (рис. 1), то можна зробити такі висновки:

— за перше десятиріччя ХХІ століття зросла туристична привабливість всіх країн регіону;

— туристична привабливість Лаосу зросла більше ніж на 500%, що є найбільшим показником у регіоні та свідчить про появу нового туристичного центру в регіоні;

— більше ніж на 100% зросла кількість туристів у Малайзії та Камбоджі, що також свідчить про велику увагу країни до туризму.

ставлено як одну цілісну структуру, що функціонує. За таких умов було проаналізовано туристський регіон Південно-Східна Азія з точки зору окремого суб'єкта, який функціонує в системі світогосподарських зв'язків. Беручи за увагу виокремлені нами сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози, було виявлено ті кроки, які, на думку автора, могли би значно підвищити туристичну привабливість країн Південно-Східної Азії з боку України.

Прогнозування розвитку міжнародного туризму між країнами є одним з найважливіших завдань сучасних міжнародних економічних відносин, оскільки воно дає уявлення про перспективи співпраці між країнами, виходячи з існуючих умов. Використовуючи різні економіко-математичні методи, адекватні завданням дослідження, можливе прогнозування практично всіх форм міжнародних економічних відносин, а також подальші управління ними на основі отриманих результатів.

Аналіз стану розвитку туризму в країнах Південно-Східної Азії в сучасних умовах свідчить про значний інтерес туристів до країн регіону, зокрема Таїланду, Малайзії, Сінгапуру. За період з 2000 по 2010 рр. найбільшими темпами зростала туристична привабливість Малайзії (популярність якої за 10 років виросла більше ніж на 100%), Таїланду (зростання майже на 50%) та Малайзії (зростання – 23%)[1].

Побудована нами лінійна залежність регресії туристичної привабливості (рис. 3) досить чітко ілюструє, що в період з 2000 по 2010 роки зростання туристичної популярності наведених країн не зовсім

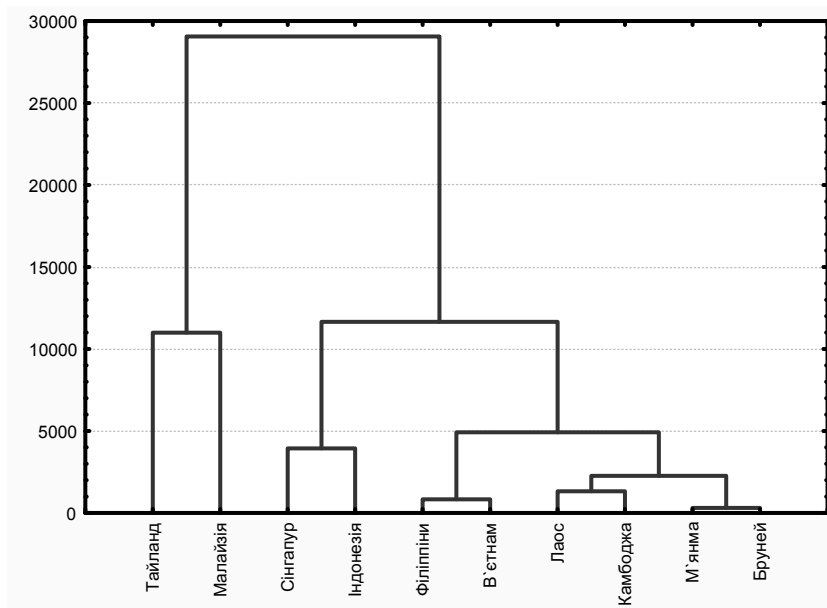

Рис. 2. Класифікаційне дерево країн Південно-Східної Азії. Розроблено автором за матеріалами [1, 2, 4]

стабільне. Для всіх країн, що досліджуються, характерне падіння показника у 2003 році. Можна говорити про постійний ріст показника лише в період з 2004 по 2009 роки. Причому слід відзначити, що світова фінансова криза 2008 року не сильно вплинула на кількість туристів цих країн.

Результати прогнозування дають змогу припустити, що найближчим часом зміна країни-лідера в цьому регіоні не очікується і основні тенденції роз-

Таблиця 2

Матриця SWOT-аналізу туристського регіону Південно-Східна Азія

	Можливості: 1. Зріст популярності та збільшення туристичних потоків в регіон. 2. Покращення інфраструктури регіону, що надасть додаткові конкурентні переваги. 3. Збільшення рекреаційного потенціалу регіону, оскільки регіон багатий на пам'ятки історичної та культурної спадщини.	Загрози: 1. Постійні загрози природних катаклізмів (особливо у Філіппінах). 2. Зростання туристичної привабливості країн Південної та Північної Азії.
Сильні сторони: 1. Різноманітність туристичних ресурсів. 2. Майже необмежена кількість видів туризму. 3. Відносна легкість отримання візи (в аеропорту по прибуттю).	1. Створення нових туристичних продуктів (туристичної пропозиції), розрахованих на різні сегменти туристичного ринку.	1. Проведення акцій з популяризації регіону у позасезонний період.
Слабкі сторони: 1. Далеке розташування, що примушує використовувати лише авіатранспорт. 2. Висока тривалість польоту (від 10 годин), що погано відбивається на здоров'ї. 3. Нерівномірність розвитку інфраструктури, як загальної, так і туристичної. 3. Велика різниця в часі, що відображається на тривалому адаптаційному періоді. 4. Відсутність прямих рейсів.	1. Поглиблення конкурентної боротьби серед перевізників. Відкриття прямих авіарейсів. Застосування low-cost компаній для зменшення ціни перельоту.	1. Проведення рекламних та PR-кампаній у пресі, на радіо і телебаченні з метою формування іміджу регіону як одного з найсприятливіших для різноманітного відпочинку. 2. Створення рекреаційних сайтів і порталів у мережі Інтернет (забезпечення доступу до необхідної та різнопланової інформації про об'єкти, суб'єкти та послуги рекреаційної сфери області з можливостями вибору та замовлення потрібних послуг).

Складено автором

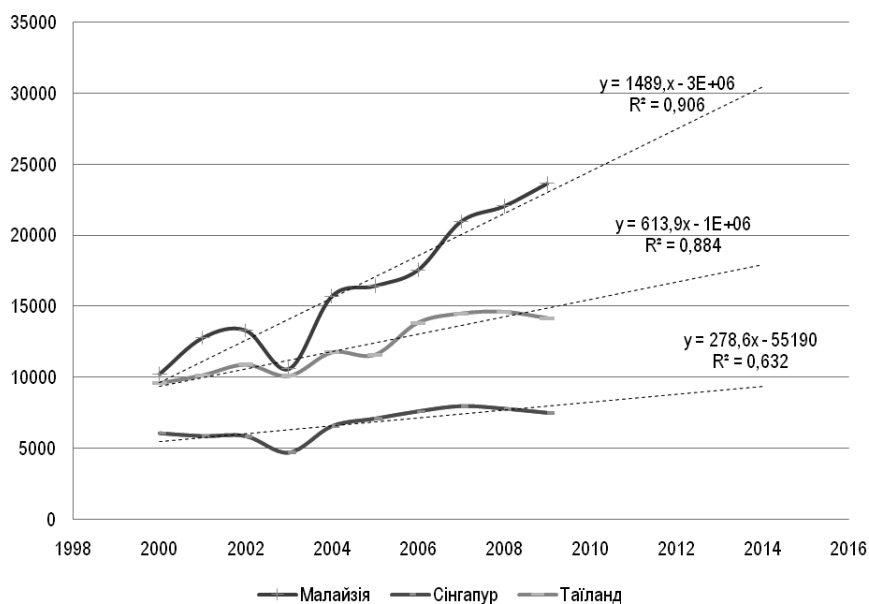

Рис. 3. Динаміка туристичних відвідувань країн регіону.
Розроблено автором за матеріалами [1]

витку міжнародного туризму в Південно-Східній Азії будуть збережені та формуватимуться під впливом Малайзії та Таїланду.

Проведене дослідження дозволяє зробити окремі висновки, зокрема країни регіону мають різну популярність серед туристів. Найбільший інтерес та найбільшу кількість туристів приваблюють Малайзія, Таїланд, Сінгапур та Індонезія. Саме ці

країни лідирують за загальним обсягом туристських витрат та формують своєрідні туристські кластери в регіоні. Незважаючи на майже необмежені передумови та перспективи розвитку туризму, з точки зору українського туриста регіон має певну кількість обмежень та загроз, що вимагає впровадження спеціалізованих заходів.

Список літератури

1. Міжнародний статистичний інтернет-портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.indexmundi.com>
2. Офіційний сайт готельної бази світу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.trivago.ru>
3. Офіційний сайт Світової Туристської організації UNWTO [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unwto.org>
4. Офіційний сайт ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://whc.unesco.org>.

УКРАИНСКО-РОССИЙСКОЕ ТРАНСГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО НА ПРИМЕРЕ ЕВРОРЕГИОНА «СЛОБОЖАНЩИНА»

Черномаз П.А.,

кандидат географических наук, доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Рассмотрены современное состояние, проблемы и перспективы украинско-российского трансграничного сотрудничества в еврорегионе «Слобожанщина».

Ключевые слова: украинско-российские отношения, трансграничное сотрудничество, еврорегион «Слобожанщина».

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКЕ ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО НА ПРИКЛАДІ ЄВРОРЕГІОНУ «СЛОБОЖАНЩИНА»

Розглянуто сучасний стан, проблеми та перспективи українсько-російського транскордонного співробітництва в євро регіоні «Слобожанщина».

Ключові слова: українсько-російські відносини, транскордонне співробітництво, євро регіон «Слобожанщина».

UKRAINIAN-RUSSIAN CROSS-BORDER COOPERATION ON THE EXAMPLE OF THE EUROREGION «SLOBOZHANSCHYNA»

The current status, problems and prospects of Ukrainian-Russian cross-border cooperation in the Euroregion «Slobozhanschyna».

Key words: Ukrainian-Russian relations, cross-border cooperation, the Euroregion «Slobozhanschyna».

Особое место в системе международных связей занимает трансграничное сотрудничество как форма межгосударственной интеграции с помощью интенсификации связей пограничных регионов, способствующая свободному перемещению товаров, услуг, капиталов и людей. Широкое распространение такое сотрудничество приобрело в Европе в виде еврорегионов — трансграничных регионов, охватывающих сопредельные приграничные территории государств, которые отличаются определенным экономическим, социокультурным, этническим единством.

После распада СССР возникла необходимость организации и дальнейшей активизации трансграничного сотрудничества сопредельных регионов бывших союзных республик, а ныне независимых государств. В результате как феномен возник объект исследования данной работы — украинско-российское трансграничное сотрудничество, первенство в котором принадлежит Харьковской и Белгородской областям, образовавшим еврорегион «Слобожанщина».

На рубеже XX — XXI веков в Украине и России стали активно развиваться научные исследования, связанные с трансграничным сотрудничеством и реализацией совместных проектов в рамках еврорегионов.

Вопросы украинско-российского трансграничного сотрудничества исследовались в публикациях А. Голикова, А. Кирюхина, В. Колосова, Е. Рябиной, П. Черномаза и др.

В то же время материал, изложенный в предшествующих данному исследованию работах, требует осмысления и пересмотра с учетом последних социально-экономических тенденций, а также систематизации стратегических возможностей и опасностей

развития трансграничного сотрудничества в рамках еврорегиона «Слобожанщина».

Целью данной статьи является оценка современного состояния украинско-российского трансграничного сотрудничества на примере еврорегиона «Слобожанщина».

Одной из наиболее распространенных форм развития трансграничного сотрудничества в Европе являются еврорегионы, которые в последнее время преобразуются в объединения еврорегионального сотрудничества. Создан Европейский фонд регионального развития (EFRR), из которого финансируются программы поддержки трансграничного сотрудничества.

На украинской границе также возникла сеть еврорегионов, основная задача которых — налаживание эффективного межрегионального приграничного сотрудничества Украины как со странами ЕС на западных рубежах, так и с Россией — на восточных (табл. 1). Особую активность в трансграничном сотрудничестве проявили администрации Харьковской и Белгородской областей, которые 7 ноября 2003 г. подписали учредительные документы о создании украинско-российского еврорегиона «Слобожанщина».

Площадь еврорегиона «Слобожанщина» составляет 58,5 тыс. кв. км, в нем проживает 4 млн 275 тыс. человек (табл. 2). Плотность населения еврорегиона составляет 73,1 чел. на квадратный километр, а значит, он является одним из наиболее густонаселенных среди украинско-российских еврорегионов.

Развитие трансграничного сотрудничества в рамках еврорегиона можно разделить на следующие этапы [8].

Таблиця 1

Еврорегионы в Украине

№	Название	Дата учреждения	Участвующие стороны
1	Карпатский	14.02.1993	Венгрия, Польша, Словакия, Румыния, Украина
2	Буг	29.09.1995	Беларусь, Польша, Украина
3	Нижний Дунай	14.08.1998	Молдова, Румыния, Украина
4	Верхний Прут	22.09.2000	Молдова, Румыния, Украина
5	Днепр	29.04.2003	Беларусь, Россия, Украина
6	Слобожанщина	07.11.2003	Россия, Украина
7	Ярославна	24.04.2007	Россия, Украина
8	Донбасс	29.10.2009	Россия, Украина

Таблиця 2

Показатели территории и населения еврорегиона «Слобожанщина»*

	Территория		Население на 01.01.2012 г.		Плотность населения	Доля городского населения
	тыс. кв. км	%	тыс. чел.	%		
«Слобожанщина»	58,5	100	4274,6	100	73,1	75,1
Харьковская область	31,4	53,7	2742,2	64,2	87,3	80,1
Белгородская область	27,1	46,3	1532,4	35,8	56,5	66,2

*Составлена автором по материалам официальной статистики [11, 12].

Этап 1. Возникновение и обоснование идеи. Начался в 1997 году, когда ученые Харьковского государственного университета (А.П. Голиков, П.А. Черномаз) впервые высказали идею создания первого украинско-российского еврорегиона «Слобожанщина» [1], которая затем была ими обоснована и развита в последующих работах [2-7]. В качестве основной цели существования еврорегиона ставилась гармонизация взаимодействия сторон для реализации основных социально-экономических функций пограничья, устранения излишних барьеров для контактов населения, привлечение инноваций и инвестиций для стабилизации и роста экономики, активизация развития добросовестного малого и среднего бизнеса, с трудом преодолевающего барьерное действие границы.

Этап 2. Внесение положения о создании еврорегиона в официальные документы местных органов власти. По инициативе ученых ХГУ создание еврорегиона «Слобожанщина» было записано в Региональную комплексную программу социально-экономического развития Харьковской области до 2010 г., утвержденную 20 августа 1999 г. решением сессии Харьковской областной думы.

Этап 3. Подписание документов об учреждении еврорегиона. 7 ноября 2003 г. в Харькове руководителями органов исполнительной власти и местного самоуправления Харьковской и Белгородской областей были подписаны учредительные документы о создании украинско-российского еврорегиона «Слобожанщина». Согласно уставу, его руководящим органом является Совет еврорегиона «Слобожанщина», однако реально вопросы сотрудничества долгое время решались в ходе двусторонних встреч руководителей Харьковской и Белгородской областей. Лишь 13 сентября 2011 г.

состоялось первое заседание Совета еврорегиона «Слобожанщина».

Этап 4. Признание еврорегиона на международном уровне. В 2004 г. еврорегион «Слобожанщина» был принят в Ассоциацию европейских приграничных регионов (АЕБР) в качестве наблюдателя, а в 2009 г. — в качестве полноправного члена. АЕБР основана в июне 1971 г. как добровольная неправительственная организация, объединяющая на сегодня порядка 200 разных учреждений трансграничного сотрудничества в Европе, ряд из которых известен как еврорегионы. Ее цель — деятельность в пользу европейских трансграничных регионов, позволяющая организовывать, поддерживать и координировать их сотрудничество по всей Европе.

Этап 5. Этап разработки стратегии развития еврорегиона. Этот этап предусматривает определение стратегических направлений сотрудничества, которые являются важными для обеих сторон, а также конкретных проектов для совместной реализации. Он требует функционирования рабочих групп по отдельным направлениям деятельности и проектам.

Этап 6. Разработка и обеспечение реализации программ и проектов трансграничного развития. Для реализации заявленных проектов нужно сформировать четкую институциональную структуру еврорегиона. Она может представлять собой как имеющиеся административные институты с объединенными проектами, так и специальные трансграничные институты, которые должны разработать проектную документацию, получить источники финансирования и начать реализацию проектов.

Финансирование институциональных органов еврорегиона должно обеспечиваться каждой стороной согласно установленным критериям и приоритетам. Для поддержания деятельности рабочих групп экспертов, как правило, привлекаются целевые средства, предусмотренные в государственных и местных бюджетах на решение конкретных проблем и реализацию конкретных общегосударственных и региональных программ, а также частные инвестиции (по схеме государственно-частного партнерства) и средства донорских программ.

Этап 7. Мониторинг и оценка программ и проектов трансграничного сотрудничества. Осуществляются в ходе реализации программ и проектов формальными органами еврорегиона и организациями, выделившими финансирование под конкретные проекты. По ходу реализации в проекты могут вноситься коррективы, возможен отказ от финансирования одних проектов в пользу других, более перспективных.

На сегодняшний день сотрудничество в рамках еврорегиона «Слобожанщина» находится на этапе разработки стратегии развития. В нем только начато формирование институциональной структуры, он очень слабо использует свой потенциал и требует наполнения конкретными реализуемыми проектами для решения насущных общих задач.

1. Нестабильность украинско-российских отношений и их зависимость от личных симпатий и доброй воли руководителей.

2. По отношению к еврорегиону со стороны властей превалирует формально-демонстрационный подход.

3. Не сформирована четкая институциональная структура еврорегиона, а значит, нет автономного механизма развития.

4. Не существует отработанного механизма совместного украинско-российского стратегического планирования развития еврорегиона.

5. Отсутствуют реальные источники государственного финансирования как из центрального, так и из местных бюджетов.

6. На украинско-российском участке границы не действуют масштабные европейские программы, поддерживающие трансграничное сотрудничество (Европейский инструмент соседства и партнерства и др.).

7. Бизнес не заинтересован вкладывать средства в проекты еврорегиона даже по схеме государственно-частного партнерства, т.к. со стороны государства отсутствует стимулирование (льготные условия).

В то же время следует отметить, что, несмотря на это, реально действуют основанные на энтузиазме отдельных личностей небольшие научно-образовательные проекты, развивающие тематику еврорегиона «Слобожанщина». В рамках данной политики «малых дел» реализованы такие мероприятия, как: — Школа межрегионального приграничного сотрудничества с проведением трансграничных стратегических дебатов среди студентов и молодых ученых на базе Белгородского государственного университета (БелГУ) и Харьковского национального университета (ХНУ) имени В.Н. Каразина;

— научно-практическая конференция «Украинско-российское порубежье: состояние и перспективы сотрудничества» на базе кафедры международных экономических отношений ХНУ имени В.Н. Каразина;

— информационный портал межрегионального приграничного сотрудничества (www.euroregion.ru). Создание эффективных механизмов трансграничного сотрудничества является чрезвычайно своевременной задачей как для внутреннего развития сопредельных пограничных регионов, так и для укрепления добрососедских отношений между Украиной и Россией.

Нами произведен SWOT-анализ российско-украинского трансграничного сотрудничества, позволяющий по-новому взглянуть на текущую ситуацию и перспективы, которые открываются для еврорегиона «Слобожанщина» [10].

Итоговая матрица SWOT-анализа (табл. 3) систематизирует информацию, четко представляя существующие преимущества и недостатки, позволяя избежать соответствующих им опасностей и максимально эффективно использовать имеющиеся в распоряжении ресурсы, пользуясь предоставляемыми возможностями, что дает основу для выбора оптимального пути развития еврорегиона.

Выводы. Еврорегион «Слобожанщина» выступил в роли катализатора процессов украинско-российского трансграничного сотрудничества, направленных на улучшение жизни населения приграничных регионов. По его примеру на пограничье Украины и России за последнее десятилетие сформировался каркас территориально компактных еврорегионов, в основе которых лежат соглашения между расположенными по обе стороны границы территориальными органами власти и самоуправления. В этот каркас, кроме «Слобожанщины», входят еврорегионы «Днепр» (2003 г.), «Ярославна» (2007 г.) и «Донбасс» (2010 г.). В то же время дальнейшее эффективное развитие сотрудничества

Таблица 3

**SWOT-анализ украинско-российского трансграничного сотрудничества
в еврорегионе «Слобожанщина»***

Использование сильных сторон для реализации возможностей 1. Установление кооперационных отношений будет содействовать развитию промышленного сектора, а также развитию среднего и малого бизнеса на территории российско-украинского пограничья. 2. Повышение уровня развития систем образования обоих государств путем обмена опытом в сфере образования и содействие повышению уровня квалификации специалистов высших учебных заведений и научных учреждений. Взаимное признание дипломов об образовании и присуждении научных степеней и ученых званий. 3. Возможность более свободного посещения соседних государств положительно скажется на развитии социально-культурных отношений.	Использование сильных сторон для преодоления угроз 1. Развитие кооперационных связей будет содействовать созданию зоны свободной торговли и ТС. 2. Развитие социально-культурных связей будет противодействовать национальным и шовинистским настроениям. 3. Сотрудничество в решении экологических проблем будет препятствовать загрязнению его территории и способствовать восстановлению природной среды.
Возможности для преодоления слабых сторон 1. Оживление зон депрессии, активизация регионообразующих производств. 2. Создание обходных транспортных маршрутов в дополнение к магистральным. 3. Модель еврорегиона предусматривает увеличение прозрачности границы для легальных товарных потоков. 4. Функционирование еврорегиона позволит внедрить единые европейские стандарты охраны окружающей среды. 5. Еврорегион будет содействовать налаживанию экономических, образовательно-научных и культурных отношений между государствами. 6. Создание общего цивилизованного рынка труда позволит не только предотвратить развитие интеллектуальной асимметрии пограничья, но и значительно повысит общий человеческий потенциал еврорегиона.	Угрозы проявления слабых сторон 1. Политическая конфронтация в связи с возможным вступлением Украины в НАТО может привести к пересмотру прежде подписанных договоренностей межгосударственного и трансграничного сотрудничества. 2. Отказ от формирования зоны свободной торговли с РФ и ТС снизит конкурентоспособность украинской продукции на рынке России. 3. Негативные последствия создания зоны свободной торговли с ЕС могут привести к закрытию отдельных предприятий вследствие потери рынков сбыта и разрыва установленных кооперационных связей. 4. При значительном снижении эффективности пограничного контроля увеличение мигрантов может усилить криминогенность украинско-российского пограничья.

*Составлена автором.

в рамках этих еврорегионов требует выработки действенных механизмов финансовой поддержки совместных программ и проектов. Дальнейшему развитию сотрудничества также должна способствовать имплементация подписанного Украиной в ноябре 2011 г. и Россией в июне 2012 г. Протокола № 3 к Мадридской конвенции о трансграничном сотрудничестве, предусматривающего создание и деятельность «объединений еврорегионального сотрудничества» со статусом юридического лица и правом на собственный бюджет. Это будет сопряжено с необходимостью уточнения юридического статуса уже существующих еврорегионов, прежде всего с целью получения и эффективного использования финансирования для реализации совместных проектов [9].

Для активизации и повышения эффективности украинско-российского трансграничного сотрудничества в рамках еврорегиона «Слобожанщина» необходимо прежде всего привлечение для реализации проектов достаточных финансовых ресур-

сов, которые могут поступить из трех основных источников: 1) целевое бюджетное финансирование со стороны государств-участников проектов и местных властей; 2) инвестиции заинтересованных в сотрудничестве частных организаций; 3) донорская поддержка международных организаций. В связи с этим необходимо создание на межгосударственном уровне российско-украинского фонда развития трансграничного сотрудничества по примеру Европейского фонда регионального развития. Также назрела необходимость создания Института исследований российско-украинского трансграничного сотрудничества (возможно, на базе Харьковского и Белгородского университетов), задача которого должна заключаться в научно-исследовательском сопровождении (разработка и обоснование проектов, оформление документов для получения финансирования) и мониторинге реализации проектов в рамках еврорегиона «Слобожанщина».

Список литературы

1. Голиков А. Еврорегион «Слобожанщина» как форма трансграничного сотрудничества сопредельных областей Украины и России / А. Голиков, П. Черномаз // Регион: Проблемы и перспективы. — 1997. — № 4. — С. 52-54.
2. Голиков А. Еврорегион «Слобожанщина» и трансграничное сотрудничество Украины и России / А. Голиков, П. Черномаз // Трансграничные проблемы стран СНГ / Отв. ред. В.М. Котляков. — М.: Оупс, 2003. — С. 208-210.
3. Голиков А.П. Анализ проблем трансграничного сотрудничества России и Украины / А.П. Голиков, П.А. Черномаз // Регион: стратегія і пріоритети / Укр. науково-практ. журнал. — Х.: Науково-дослідний інститут регіональної політики ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. — № 5. — С. 15-32.
4. Черномаз П.А. Еврорегион «Слобожанщина» — перспективы трансграничного сотрудничества Харьковской области / П.А. Черномаз // Вестник торгово-промышленной палаты: Совместный выпуск Харьковской и Белгородской ТПП. — 2002. — № 11. — С. 15-16.
5. Черномаз П. Еврорегион «Слобожанщина» и перспективы украинско-российского трансграничного сотрудничества / П. Черномаз // Часопис соціально-економічної географії: Зб. наук. праць. — Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. — Вип. 7 (2). — С. 85-92.
6. Черномаз П.А. Институциональные перспективы украинско-российского трансграничного сотрудничества в контексте третьего протокола к Мадридской конвенции / П.А. Черномаз // Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва: Матеріали науково-практичної конференції 16 квітня 2011 р. — Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. — С. 111-114.
7. Черномаз П.А. Развитие сотрудничества в рамках еврорегиона «Слобожанщина» // Трансграничное украинско-российское сотрудничество: формы, методы, перспективы: монография / Б.И. Адамов, И.А. Бердников, Т.Ф. Бережная и др. / Под общ. ред. В.И. Дубницкого, В.И. Ляшенко. — Донецк: Юго-Восток, 2010. — С. 150-160.
8. Черномаз П.А. Еврорегион «Слобожанщина»: этапы формирования и перспективы развития / П.А. Черномаз // Международное сотрудничество приграничных регионов: история, экономика, политика, культура: Материалы международного науч.-практ. конф., Курск, 19-20 сент. 2011 г. — Курск: Изд-во VIP, 2011. — С. 160-165.
9. Черномаз П. Тенденции институционализации объединений еврорегионального сотрудничества и их влияние на трансграничное сотрудничество в Украине / П. Черномаз // Формування мереж прикордонного співробітництва України: Матеріали Міжнар. науково-практичної конференції, м. Чернівці, 12-13 травня 2011 р. — Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. — С. 159-162.
10. Chernomaz P. Russia — Ukraine // Swot Analysis and Planning for Cross-Border Co-operation in Northern Europe. Prepared by Institute of International Sociology of Gorizia (ISIG) for the Council of Europe, 2007. — P. 112-123.
11. Государственный комитет статистики Украины [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Федеральная служба государственной статистики РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.gks.ru>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК СКЛАДОВОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Шамара І.М.,

викладач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглядаються основні тенденції та зміни, що впливають на розвиток підприємств ресторанного господарства на сучасному етапі, основні особливості функціонування підприємств ресторанного господарства в контексті обслуговування різних типів споживачів і туристів

Ключові слова: ресторанне господарство, спеціалізація підприємств, ресторанний ланцюг, франчайзинг, кейтеринг.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

В статье рассматриваются основные тенденции и изменения, которые влияют на развитие предприятий ресторанного хозяйства на современном этапе, основные особенности функционирования предприятий ресторанного хозяйства в контексте обслуживания различных типов потребителей и туристов.

Ключевые слова: ресторанное хозяйство, специализация предприятий, ресторанная цепь, франчайзинг, кейтеринг.

TRENDS OF RESTAURANT INDUSTRY AS THE COMPONENTS OF TOURISM INDUSTRY IN UKRAINE

The article examines the main trends and developments that affect the development of the enterprises of restaurant economy at the present stage, the main features of the functioning of enterprises at restaurants in the context of managing different types of customers and tourists.

Key words: restaurant management, specialty businesses, restaurant chain franchayzing, catering.

Постановка проблеми. Ресторанне господарство являє собою галузь народного господарства, основу якої складають підприємства, що характеризуються єдністю форм, організації виробництва й обслуговування споживачів, які розрізняються за типами, спеціалізацією [3]. Роль ресторанного господарства на сучасному етапі визначається характером і масштабами потреб людей у послугах з організації споживання матеріальних і духовних благ у не домашніх умовах. Ресторанна справа в світі є однією з найприбутковіших. За статистикою, середній обіг коштів, вкладених у ресторан, відбувається в 5-6 разів швидше, ніж інвестиції, вкладені, наприклад, у магазин одягу. У країнах Західної Європи, США і Японії зафіксовано збільшення витрат клієнтів на проведення дозвілля саме в ресторанах [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні аспекти розвитку ресторанної справи України знайшли своє відображення у працях таких учених, як А.І. Усіна, Т.П. Кононенко, Н.В. Полстяна, І.В. Хваліна, О.Л. Іванік, Г.Б. Мунін, А.О. Зміюв та ін.

Постановка завдання. Основною метою даного дослідження є виявлення тенденцій та змін, що впливають на розвиток підприємств ресторанного господарства в туристичному контексті, розробка рекомендацій щодо вдосконалення процесу функціонування підприємств ресторанного господарства на сучасному етапі.

У процесі обслуговування туристів ресторанне господарство відіграє особливо важливу роль і набуває специфічних рис, що дозволяє вважати ресторанне господарство в готельно-туристичних центрах складовою індустрії туризму. Характерною

особливістю обслуговування туристів є надання їм повного комплексу послуг (сніданок, обід, вечеря).

Підприємства ресторанного господарства в туристичних центрах сприяють залученню до обігу частки доходів туристів із різних регіонів. Таким чином, відбувається переливання купівельних фондів з одних районів до інших, з однієї країни до іншої. Крім того, задоволення потреб за межами постійного місця проживання трансформує витрати купівельних фондів населення, зокрема витрати на купівлю товарів замінюються витратами на послуги. А це сприяє мобілізації вільних грошових коштів населення.

Ресторанне господарство створює умови для досягнення суспільних цілей розвитку туризму. У ресторанах зустрічаються та знайомляться люди з різних країн, тут створюється сприятливе оточення для взаєморозуміння, корисних, ділових контактів, розвитку громадського та культурного життя.

Ресторанне господарство отримує значну частку доходів як від внутрішнього, так і міжнародного туризму, активізує валютні надходження, створює умови для «експорту» послуг і входження їх до міжнародного ринку. До того ж, «експорт» послуг здійснюється на досить вигідних умовах тому, що він не пов'язаний з транспортними витратами. У ресторанному господарстві зосереджена значна частина матеріально-технічної бази туристичної індустрії. Від якості будівництва, рівня устаткування й обладнання, різноманітності її типів істотно залежить ступінь комплексного обслуговування та задоволення потреб туристів у різних туристичних районах країни.

Підприємства ресторанного господарства мають ряд особливостей галузевого, організаційно-економічного та соціального характеру. Галузеві особливості полягають в тому, що в процесі своєї діяльності заклади ресторанного господарства виконують одночасно три взаємопов'язані і взаємозалежні функції:

- виробництво продукції;
- реалізація кулінарної продукції;
- організація її споживання.

Наявність перелічених функцій виділяє ресторанне господарство в окрему галузь, тому що більшість підприємств інших галузей обмежуються виконанням лише однієї, максимум двох функцій, наприклад, підприємства харчової промисловості здійснюють функцію виробництва, підприємства торгівлі — реалізацію продукції.

До організаційно-економічних особливостей виробничо-торговельної діяльності належать:

- виробництво продукції, яка має обмежений термін реалізації, що зумовлює випуск страв невеликими партіями відповідно до графіка погодинної реалізації;
- необхідність суворого дотримання робітниками підприємств санітарно-гігієнічних вимог;
- нерівномірне завантаження виробництва і залів у окремі години роботи підприємства;
- забезпечення належного контролю за якістю сировини, процесами приготування та реалізації готових страв;
- вплив сезонних факторів на асортимент продукції, що виготовляється;
- продукція, що виготовляється, має обмежені терміни реалізації;
- асортимент продукції, що випускається підприємствами ресторанного господарства, дуже різноманітний, для його приготування використовуються різні види сировини.

Розмаїтість продукції, що випускається, дозволяє більш повно задовольняти попит споживачів, проте ускладнює організацію виробництва: багато видів сировини потребують особливих умов збереження, різних приміщень для механічної кулінарної обробки.

До особливостей соціального характеру можна віднести:

- залежність режиму роботи підприємств ресторанного господарства від режиму роботи промислових підприємств, навчальних закладів, організацій, які ними обслуговуються;
- значні зміни попиту на кулінарну продукцію залежно від часу доби, днів тижня, пори року;
- залежність асортименту продукції від характеру попиту й особливостей контингенту, що обслуговується, його професійного, вікового, національного складу, умов праці, навчання, відпочинку;
- рівень доходів населення й цін на кулінарну продукцію та послуги підприємств;
- залежність типу, потужності й місцезнаходження підприємств ресторанного господарства від компактності (густоти) населених пунктів, наявності інших підприємств ресторанного господарства та продуктових магазинів;
- розмаїтість виробів залежить від характеру попиту й особливостей контингенту, що обслуговується, його професійного, вікового, національного складу, умов праці, навчання й інших чинників.

Зазначені вище особливості роботи закладів ресторанного господарства враховуються при раціональному розміщенні мережі підприємств, виборі їхніх типів, визначенню режиму роботи й упорядкуванню меню.

До тенденцій розвитку підприємств ресторанного господарства, що набули актуальності за останні десятиліття, належать:

- поглиблення спеціалізації ресторанної пропозиції;
- утворення міжнародних ресторанних ланцюгів;
- розвиток мережі малих підприємств ресторанного господарства;
- впровадження в індустрію гостинності нових комп'ютерних технологій.

Останнім часом поряд із традиційними повносервісними ресторанами з'являється все більше спеціалізованих підприємств зі скороченим набором послуг і страв. Спеціалізація підприємств може бути найрізноманітнішою. Ресторани, як правило, спеціалізуються на виготовленні національних страв. Серед ресторанів національної кухні в Україні перевага надається українській — 36,8%. Проте значна увага приділяється і французькій кухні — 21%; італійській, кавказькій, японській по 7,9%; всі інші — 18,5% [4]. Тематичні ресторани також є дуже популярними як серед українців, так і туристів. Звичайно, вони пропонують обмежену кількість страв, їхнє головне завдання полягає у створенні настрою та певної атмосфери.

Поглиблення спеціалізації підприємств гостинності взаємопов'язане з такою найважливішою тенденцією, як створення міжнародних ланцюгів, що мають велике значення у розробці та впровадженні високих стандартів обслуговування. Ресторанний ланцюг — це форма об'єднання закладів ресторанного господарства, яка здійснюється на основі різних видів і форм власності.

Величезну популярність у всьому світі набули ресторани швидкого обслуговування, що спеціалізуються на гамбургерах і смаженій картоплі (McDonald's), піці (Pizza Hut, Domino, Little Geasar), біфштексах (Sizzler), морепродуктах (Redlobster), сендвічах (Subway). В Україні в 1997 році компанія «McDonald's» відкрила свій перший ресторан у столиці країни. В той час Україна почала знайомитися із сучасним бізнесом у галузі швидкого харчування, а саме з франчайзинговою схемою господарювання, до цього місцева галузь закладів швидкого харчування була представлена лише їдальнями і кафе-теріями радянського типу. Франчайзинг — підключення до ресторанного ланцюга закладів, які належать іншим власникам, при цьому договір визначає зобов'язання між ними.

Основною перешкодою для розвитку франчайзингу в Україні є недостатнє визнання прав інтелектуальної власності. Більшість іноземних мереж ресторанів швидкого обслуговування усе ще не приходять в Україну через відсутність не лише законодавства в галузі франчайзингу, а й незадовільного загального ділового клімату, включаючи бюрократію і складну систему оподаткування.

З одного боку, відсутність на ринку України міжнародних мереж ресторанів може бути вигідною

для місцевих мереж ресторанів, полегшуючи їх ріст і розвиток, але з іншого, поява західних — буде попередньою умовою піднесення стандартів українського бізнесу в галузі швидкого харчування на якісно новий рівень.

У системі громадського харчування України перспективним є розвиток кейтерингу. Кейтеринг — обслуговування поза приміщень підприємств харчування. Відповідає традиційному комплексному обслуговуванню, що включає приготування їжі, сервіровку столу, надання допомоги у проведенні заходу поза закладу харчування [1, с. 15]. Виділяють три основні види кейтерингу:

— приготування їжі в приміщенні і споживання за його межами;

— виїзне ресторанне обслуговування, тобто приготування страв за межами приміщення закладу харчування;

— контракт на постачання або корпоративний кейтеринг, тобто постачання в офіси, на виробництво та ін.

Індустрія кейтерингу у світі дуже розвинута. Технології такого сервісу відпрацьовуються протягом кількох сотень років. Ресторани виїзного обслуговування з'явилися ще в кінці XVIII ст. в Європі. В зарубіжних країнах кейтеринг вже давно використовується як для обслуговування офіційних банкетів, які даються з приводу національних свят, різноманітних конференцій, виставок, так і для доставки їжі в офіси, лікарні, школи.

У системі громадського харчування України перспективним є розвиток кейтерингу — нового напрямку ресторанного бізнесу. Найбільш популярними є корпоративний кейтеринг і такий його вид, як приготування їжі в приміщенні і споживання за його межами (переважно доставка готових обідів в офіси). Крім цього, сьогодні в Україні використовують як дрібний, так і великий кейтеринг. Дрібний кейтеринг — це будь-яке постачання їжі за межі

місця приготування, тобто кухні. Під великим кейтерингом розуміють організацію банкетів та фуршетів, коли кількість учасників складає 50 осіб і більше [4]. Конкуренція на ринку великого і дрібного кейтерингу України зараз невелика, і йому є куди зростати, оскільки тенденція частих замовлень їжі за межі підприємства харчування з'явилася досить недавно, хоча у всьому світі такий вид обслуговування вже дуже популярний. Основний канал просування послуг — Інтернет, адресні поштові розсилання по офісах.

Висновки. Важливий елемент в обслуговуванні туристів — послуги ресторанного господарства. Підприємства ресторанного господарства обслуговують досить різноманітний контингент відвідувачів-туристів як вітчизняних, так й іноземних, як організованих, так й індивідуальних. Для кожної категорії споживачів потрібні особливі методи, прийоми обслуговування.

Індивідуальний туризм характеризується яскраво вираженою сезонністю, тобто піком масовості туристичних потоків у період літніх відпусток. Чисельність індивідуальних туристів зростає, особливо за рахунок автотуристів. Зважаючи на те, що ресторани та кафе готелів можуть бути зайнятими організованими туристами, для контингенту туристів слід відкривати в туристичних центрах підприємства ресторанного господарства на принципах самообслуговування, що мали б значну перепускную здатність. Асортимент готової продукції в цих підприємствах може бути скромним, але виготовлятися повинен у великій кількості та якісно.

Кожного року в Україні з'являються нові форми та види громадського харчування, від фаст-фудів до високо елітних ресторанів. Тому слід приділяти увагу особливостям розвитку сфери ресторанного господарства, його темпам та динаміці росту, попиту з боку споживачів у контексті їх уподобань.

Список літератури

1. Вишневецька О.О. Словник ресторанних термінів / О.О. Вишневецька. — Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. — 40 с.
2. Завадинська О.Ю. Організація ресторанного харчування за кордоном : навч. посібник / О.Ю. Завадинська, Т.Є. Литвиненко — К. : КНТЕУ, 2003. — 200 с.
3. Організація послуг харчування. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://generation.at.ua/load/knigi/organizacija_poslug_kharchuvannja/organizacija_poslug_kharchuvannja_lviv_2006/124-1-0-212
4. Скавронська І.В. Пріоритетні напрямки розвитку ресторанної справи України в контексті світового досвіду / І.В. Скавронська // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. — 2009. — Вип. 2. — С. 232-244. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/skavronska2.htm
5. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії : навчальний посібник / За ред. проф. І.М. Школи. — Чернівці : Книги-XXI, 2005. — 596 с.
6. Яшина О.В. Особливості розвитку ресторанного господарства в Україні / О.В. Яшина // Буковинська державна фінансова академія. — 2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/yashyna.htm

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ «SPA» І «WELLNESS» ТУРИЗМУ

Шаповалова О. О.,

кандидат історичних наук, доцент

Сапа Ю. А.,

магістрант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Роботу присвячено дослідженню сучасних тенденцій у міжнародному розвитку «spa and wellness» туризму. Висвітлена сутність «spa and wellness» послуг, як складових туристичного ринку. В роботі розглянуто різноманітність підходів у вітчизняній та зарубіжній літературі щодо дефініцій «spa and wellness» індустрії. Проаналізовано функціонування ринку «spa and wellness» послуг. Виявлено проблеми та тенденції розвитку «spa and wellness» туризму.

Ключові слова: spa-туризм, wellness-туризм, spa-дестинація, spa-заклади, лікувально-оздоровчий туризм.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ «SPA» И «WELLNESS» ТУРИЗМА

Работа посвящена исследованию современных тенденций в международном развитии «spa and wellness» туризма. Отражена сущность «spa and wellness» услуг как составляющих туристического рынка. В работе рассмотрены различные подходы как отечественных, так и зарубежных исследователей, касательно дефиниций «spa and wellness» индустрии. Проанализировано функционирование рынка «spa and wellness» услуг. Определены проблемы и тенденции развития «spa and wellness» туризма.

Ключевые слова: spa-туризм, wellness-туризм, spa-дестинация, spa-предприятия, оздоровительный туризм.

The modern trends in spa and wellness tourism

The work researches the current trends in the international development of spa and wellness tourism. The author considers the nature of spa and wellness services as components of the tourist market and different definitions of spa and wellness industry and analyses the functioning of the market of the spa and wellness services. The article defines the problems and tendencies of the development of spa and wellness tourism.

Keywords: spa-tourism, wellness-tourism, spa-destination, spa-enterprises, spa-service, health tourism.

Сучасне життя характеризується частими стресами, емоційним перевантаженням та гіподинамією. Сучасна людина потребує якісний та доступний профілактично-оздоровчий відпочинок, який на сьогоднішній день переважно представлений санаторіями, профілакторіями, spa-центрами та wellness-курортами.

Мета статті — виявити основні світові тенденції розвитку «spa» і «wellness» туризму на сучасному етапі.

Для досягнення поставленої мети у статті вирішуються наступні завдання:

1. розглянути різноманітні точки зору вітчизняних та закордонних дослідників щодо дефініцій «spa» та «wellness»;
2. проаналізувати основні тенденції в розвитку «spa» і «wellness» туризму;
3. виявити мотивацію туристів щодо споживання «spa» і «wellness» послуг.

На сьогоднішній день як у вітчизняній, так і у світовій літературі немає єдності щодо визначень понять, пов'язаних зі «spa&wellness» індустрією, тобто лікувально-оздоровчим туризмом. Це зумовлюється тим, що дана галузь позиціонується як більш-менш самостійна лише з кінця ХХ століття, а також тим, що представники галузі та дослідники сповідують різні концепції розвитку, зумовлені історичними особливостями розвитку «spa&wellness» туризму у різних частинах світу. Разом з тим, у світі спостерігається тенденція до уніфікації визначень, пов'язаних зі spa галуззю, з метою підвищення якості досліджень, кращого зіставлення даних, розу-

міння термінології та концепцій spa, в тому числі з боку споживачів.

Аналіз фахової літератури показав, що при дослідженні галузі вживається низка різноманітних термінів. Однак аналіз дефініцій цих термінів дає чітко зрозуміти, що поняття «spa&wellness туризм» є тотожним як за змістом, так і за обсягом поняттю «лікувально-оздоровчий туризм», який вживається у вітчизняній літературі, та поняттю «healthtourism» (подорожі за здоров'ям), поширеному в англомовній літературі.

Поряд з цим у англомовній фаховій літературі також вживаються терміни «wellnesstourism», «healthcaretourism», «curetourism», «holistictourism», «well-beingtourism», «spatourism», «medicaltourism», «healthandwellnesstourism» тощо. Одночасно українська фахова література вживає терміни «лікувальний туризм», «санаторно-лікувальний туризм», «оздоровчий туризм», «медичний туризм», зустрічаються «spa-туризм», «wellness-туризм» та інші інтерпретації.

У світовій практиці єдності у термінології в даній галузі немає. Досягнення такої єдності, згідно з «GlobalSpaSummit», що відбувся у Стамбулі у травні 2010 р., визначено одним із основних завдань на найближче майбутнє.

Як вважають більшість учених даної галузі (Е. А. Богачова, М. В. Кучуркіна та ін.), термін «spa» походить від назви курортного містечка Спа (Бельгія, провінція Льеж), широко відомого своїми мінеральними водами. У той час як альтернативна версія стверджує, що даний термін є латинською

аббревіатурою слів «sanitasper (pro) aquam» (лікування через воду).

Сьогодні «spa» — це оздоровчий комплекс процедур з використанням води з лікувальними властивостями (мінеральної, морської, прісної), а також морських водоростей і солі, лікувальних грязей і цілющих рослин. Дія spa-процедур направлена на оздоровлення та релаксацію всього організму в цілому. Впливаючи через шкірний покрив, spa-компоненти активізують процеси обміну речовин, покращують кровообіг, виводять токсини і шлаки з організму, поліпшують загальне самопочуття і насичують організм життєвою енергією.

Як зазначає В. В. Єжов, «spa» — це комплексні оздоровчі або естетичні програми, технології і процедури з відновлення здоров'я і краси людини шляхом дії на всі 6 органів її відчуття: зір (природні інтер'єри і пейзажі), слух (композиція зі звуків і тиші, музика); нюх (аромати або їх повна відсутність), дотик (тепло, холод і тактильні дії); смак (баланс 4-х основних смаків: солодко-гірко-кисло-солоного); інтуїція або підсвідомість (формує кінцеве відчуття задоволеності і комфорту).

Якщо «spa-туризм» (більш традиційний лікувальний, санаторно-курортний, медичний/клінічний) спрямований на подолання конкретних захворювань та реабілітацію або корекцію тіла, то «wellness» (оздоровчий) туризм є принципово новою течією, розрахованою на фізично і ментально здорових людей та спрямованою на підтримання загального здоров'я та соціального благополуччя.

Л. М. Кулікова зазначає, що термін «wellness» важко перекладається на українську та російську

мови, оскільки відсутнє містке поняття, яке відбиало б усю сутність терміна, а приблизний переклад — «прекрасне самопочуття». Німецький термін «Wohlgefuehl» теж не повною мірою розкриває суть поняття.

На думку теоретиків, «wellness» не слід асоціювати з лікувальним туризмом, оскільки він передбачає первинну профілактику захворювань, тоді як лікувальний туризм являє собою профілактику другого-третього рівня чи навіть реабілітацію, що спрямовані на перешкоджання розвитку вже існуючих захворювань чи відновлення втраченого стану. В свою чергу, «wellness» іноді ототожнюється з оздоровчим туризмом.

Виходячи з цього, поняття «spa» або лікувально-оздоровчий туризм є узагальнюючою категорією, що охоплює оздоровчий (wellness) та лікувальний (більш традиційний лікувальний, санаторно-лікувальний, медичний) туризм. При цьому термін «spa» може відноситися як до «spa&wellness» концепції, так і до концепції традиційного лікувального туризму.

Отже, існуюча нова модель сприйняття spa-туризму та wellness-туризму підкреслює наявність двох елементів: 1) розходження понять spa-туризму та wellness-туризму (оскільки ці ринки іноді плутають) і 2) континуум загальних продуктів/послуг (які можуть бути доступні в будь-якому місці) до автентичних (орієнтованих під особливі традиції країни та наявні природні ресурси). Всі чотири типології spa-туризму та wellness-туризму в пропозиціях континууму є важливими та прибутковими ринками (рис. 1). Однак матеріально зацікавлені сторони

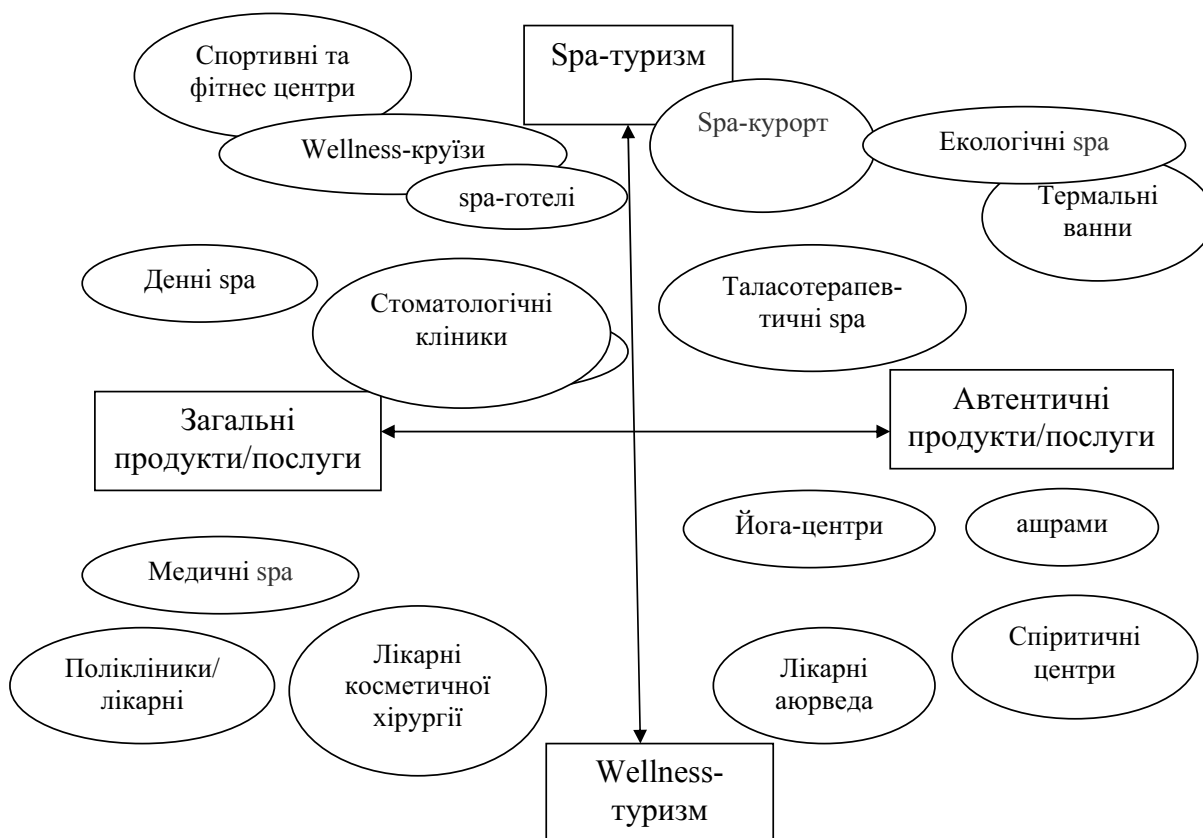

Рис. 1. Типологія spa-туризму та wellness-туризму

повинні ретельно розглянути різноманітні туристичні потреби для обох видів туризму при розробці та маркетингу меню пропозицій для spa- та wellness-туристів.

Поняття spa-туризму та wellness-туризму не визначені чітко, що може викликати плутанину серед підприємців, споживачів і уряду. Встановлення чітких і послідовних визначень для обох понять дозволить поліпшити маркетинг і розробку продукту, зменшити уведення споживачів в оману, а також підтримку покращення збору даних.

Щорічно попит на spa та wellness відпочинок зростає. Так, згідно із дослідженням «Global SPA Summit 2010», 89% респондентів зазначають, що концепція wellness (оздоровлення, підвищення рівня загального здоров'я) є надзвичайно важливою для їх майбутнього [6].

Ринкові дослідження та статистичні спостереження попиту щодо споживання spa і wellness послуг регулярно проводять міжнародні та національні галузеві асоціації (наприклад, ISPA, DHV тощо), які доступні лише членам цих асоціацій.

Інші організації оприлюднюють свої звіти на широкий загал. Зокрема, у травні 2011 р. «GlobalSpaSummit» оприлюднив звіт «Всесвітній ринок spa та wellness послуг: синергія та можливості», де вивчалось ставлення споживачів до подорожей за здоров'ям, а також думка представників галузі. Відповідно було надано рекомендації для розвитку галузі.

У своєму звіті 2011 р. «GlobalSpaSummit» зазначає, що у 30 найбільш розвинутих країнах світу налічується близько 289 млн чоловік — активних споживачів spa-послуг. Зі свого боку Міжнародна spa асоціація (ISPA) опублікувала результати оцінки потенційних рекреантів «GlobalConsumerStudy», що мешкають у 11 країнах світу (таблиця 1) [5].

Таблиця 1
Світові споживачі spa-послуг (2011 р.)

Країна	Частка активних споживачів серед загальної чисельності населення (%)	Число активних споживачів (млн)
Австралія	21	4,5
Австрія	42	3,5
Канада	23	7,7
Франція	10	6,2
Німеччина	30	24,6
Італія	39	23,3
Японія	19	24,3
Сінгапур	68	3,3
Іспанія	37	16,9
Велика Британія	25	15,3
Сполучені Штати Америки	23	70,0

Джерело: [5]

За даними Європейської spa асоціації (ESPA), близько 20 млн європейців відвідують курорти принаймні один раз на рік. Домінуючим ринком для більшості spa-дестинацій у світі є їх внутрішній ринок (до 90%). Міжнародні подорожі здійснюються переважно до сусідніх країн, а у випадку лікування захворювань — до дестинацій, які спеціалізуються на лікуванні цих захворювань [5].

Експерти стверджують, що основні відмінності у тенденціях виїзного spa-туризму у різних європейських країнах залежать від того, наскільки розвинута spa-культура на цих ринках. Поряд зі змінами у стилях життя та зростаючою турботою про власне здоров'я, найбільш схильними в Європі оцінити переваги spa-оздоровлення є мешканці Австрії, Італії, Іспанії та Німеччини. Ще виразнішими подібні тенденції є на азіатському континенті, зокрема в Сінгапурі.

Щодо тенденцій розвитку spa і wellness туризму в країнах соціалістичного табору (зокрема Угорщина, Чехія, Польща, Румунія, Болгарія, Словаччина, Словенія, Чорногорія, Хорватія, країни Балтії), то лікувальний туризм тут набув оздоровчого забарвлення (основні доходи традиційні spa-заклади отримують від туристів, які піклуються про покращення свого вигляду, відпочинок, попередження захворювань тощо).

У Росії у радянські часи лікувально-оздоровчі ресурси були доступні абсолютній більшості населення, зокрема відпочинок у санаторно-курортних закладах. Сьогодні в Росії продовжує домінувати традиційна терапевтично-лікувальна орієнтація оздоровчих закладів, проте йде потужне зростання нової генерації spa-закладів як завдяки внутрішнім інвестиціям, так і через появу визнаних міжнародних spa-брендів. Зокрема треба відзначити стрімку модернізацію Сочі та інших Чорноморських курортів у зв'язку з підготовкою до проведення Олімпійських ігор-2014 (починаючи з 2007 р. в експлуатацію буде введено близько 330 сучасних готелів, переважна більшість з яких будуть мати spa-зони).

В Україні чітко позиціонується два центри spa-туризму, до яких масово вирушають споживачі з інших регіонів, а саме Крим та Карпати. Однак вони мають суттєві географічні, інфраструктурні і концептуальні відмінності та зараз не розглядаються як конкуренти на світовому ринку spa і wellness послуг. Однак на внутрішньому ринку обидва регіони мають своїх прихильників серед туристів.

У США впродовж 2011 р. було зроблено 70 млн відвідувань spa-закладів, з них 31,9 млн прийшлося на денні spa, 22 млн — на курортні spa і тільки 2,1 млн — на spa-клуби. Медичні та мінеральні spa випередили природні spa, маючи по 3,5 млн відвідувань кожний [1, с. 279]. Дослідження показало також, що 21% населення відвідують spa-заклади у середньому 2 рази на рік.

Дослідження в Великій Британії виявили швидке зростання ринку spa послуг. Так, у 2010 р. ринок складався з 12730 spa-закладів, а до кінця 2012 р. кількість повинна досягти відмітки близько 15000 [1].

Одна з головних світових тенденцій розвитку spa і wellness індустрії показує, що природна ресурсна база вже не є визначною у виборі місця для будівництва spa і wellness закладів. Ця тенденція особливо актуальна для промислових районів, які мають потребу в щоденному короткотривалому spa-обслуговуванні.

Вивчення мотивацій подорожуючих є визначальним при плануванні нових spa-пропозицій для туристів, розуміння цих мотивацій досить тісно пов'язане з можливістю задовольнити потреби клієнтів. Тому маркетингові дослідження мотивації

споживачів «spa&wellness» індустрії користуються великою популярністю серед власників/керівників таких закладів й широко застосовуються ними для коригування маркетингових кампаній та просування своїх брендів на ринок.

Серед основних тенденцій у розвитку «spa&wellness» туризму необхідно виокремити наступні:

1) Європа є найбільшим ринком spa-послуг у світі по відношенню до доходів, кількості spa-закладів та їх працівників. У 2011 р. тут налічувалося 22 607 spa-закладів, які отримували доходи 18,4 млрд дол. США та забезпечували місця праці для 441 727 осіб. Таким чином, Європа випереджає Азіатсько-тихоокеанський регіон [5].

2) На туристів віком за 50 років припадає 50% витрат в туристичній сфері [4, с. 52]. Люди похилого віку мають більше часу на відпочинок і витрачають більше грошей на здоров'я та wellness послуги. Зокрема, ці споживачі шукають традиційні (стандартні) методи оздоровлення, лікування, реабілітації чи профілактики, вони схильні до тривалішого перебування. Однак частка активних рекреантів, старших 50 років, поступово зменшується: з 23% у 2002 р. до 17% у 2011 [6].

3) Спостерігається стрімка популяризація spa і wellness послуг в азіатсько-тихоокеанському регіоні, який вже сьогодні починає завоювати потенційних клієнтів європейських курортів. У 2011 р. до цього регіону було здійснено 53,3 млн spa-подорожей [5].

4) Серед споживачів «spa&wellness» послуг більшість туристів жіночої статі. Зокрема соціологічне дослідження Клевера та Мюллера, проведене в Європі та США свідчить, що середньостатистичними клієнтами оздоровчого туризму є успішні в кар'єрі жінки віком 45 років [4, с. 72]. Ці споживачі перебувають на піку доходів, мають вищу освіту, як правило, вільні від боргів, мають більше часу для подорожей та посилене прагнення до активного відпочинку, збереження здоров'я і покращення самопочуття.

5) Упродовж останніх 5 років спостерігається дедалі активніший інтерес до «spa&wellness» з боку молодшої аудиторії (до 30 років). У 2002 р. частка цієї цільової групи складала близько 13% відвідувачів курортів, а у 2011 р. — вже 22%. Переважну більшість у цьому сегменті традиційно становлять жінки (до 74%) [5].

6) Основними мотивами spa-туристів є зняття стресу. Цікавим є факт, що фізична форма, втрата зайвої ваги, здорове харчування та зовнішній вигляд не завжди слугують важливими мотивами для відвідування spa-закладів, натомість найпоширенішими є відчуття стресу, бажання «побалувати себе», почуватися краще, відпочити та розслабитися. У Канаді та США spa-послуги сприймають як винагороду, позбавлення від стресу, бажання розслабитися, заспокоїтися та освіжитися [1, с. 167].

Основними мотиваційними факторами приїзду до азіатсько-тихоокеанських spa-закладів є релаксація та відпочинок, «фактор втікача від повсякдення», задоволення від відпочинку, прагнення здоров'я та краси, бажання провести час з друзями та родиною на курорті.

На запитання про мотиви відпочинку на 10-річну перспективу респонденти опитування «Reisetrends

2019», що проводилося «Expedia.deZukunftsstudie», припускали, що у 2019 р. найвагомішими причинами для відпочинку стануть самопочуття та догляд за тілом. Проте особи, молодші за 29 років, зазначили, що ними через 10 років рухатиме бажання пригод [5].

7) «GlobalSpaSummit» зазначає у своєму дослідженні, що найбільш популярними продуктами/послугами «spa&wellness» індустрії з точки зору активних рекреантів є масаж (75%) та фізичні вправи (50%), процедури догляду за тілом (48%), здорова їжа та догляд за обличчям (38%), манікюр/педикюр (30%), медитація та духовні програми (28%), бальнеологічні процедури, таласотерапія (18%), оцінка здоров'я та консультації (17%), програми харчування (16%), дерматологічні послуги (15%) та медичне тестування (4%) [5].

8) Основними перевагами нових «spa&wellness» напрямків відпочинку вважають автентичну місцеву культуру, спосіб життя та традиції (33%), а також можливість отримати більше переваг за ту ж саму ціну (21%) [6].

9) Інтернет стає основним джерелом інформації для споживачів «spa&wellness» послуг у світі. Дослідження поведінки споживачів свідчить, що про spa-послуги у 60% випадків дізнаються з Інтернету, 53% — від лікаря, 38% — з книжок/журналів, 29% — від родичів, 21% — від друзів чи колег; 20% — з телебачення/радіопередач; 16% — від фармацевтів; 15% — з газет; 14% — з електронних розсилок [6].

В Європі основними джерелами інформації при виборі відпочинку є рекомендації друзів та колег (близько 30%), Інтернет (24,3%), особистий досвід (18%), рекомендації туристичних агентів (11%), путівники та комерційні журнали (4,8%), каталоги (брошури некомерційного характеру (5,5%), газети, радіо, телебачення (3,3%) [6].

10. Роль посередників на туристичному ринку зменшується. Через них замовляють подорожі чи проживання рідше (16 % — у 2008 р. та 13% — в 2011 р.). За середньоєвропейськими показниками щодо купівлі подорожей на spa-курорти — 11 % європейців (2011 р. — 10 %) замовляли їх самостійно через Інтернет. За даними «EuromonitorInternational (2010)», найбільше spa-туристичних пакетів у світі продавалися в 2009 р. через посередників на туристичному ринку в Японії, США, Італії, Канаді, Великій Британії, Швейцарії, Німеччині, Франції, Китаї, Новій Зеландії [5].

Таким чином, «Spa» і «wellness» туризм у сучасному світі являють собою значний глобальний ринок, що стрімко зростає, випереджає у розвитку інші туристичні сектори та чинить неабиякий економічний ефект на інші галузі економіки. Для «spa» і «wellness» індустрії та окремо для spa-туризму характерним є набагато менша залежність від сезонних та кризових тенденцій.

Розвиток галузі у світі забезпечується значними капітальними інвестиціями. Жорстка конкуренція спонукає spa-заклади активно створювати нові продукти та переформатовувати існуючі, використовувати нові маркетингові технології та канали збуту, виходити на нові цільові групи споживачів.

Ринок «spa&wellness» послуг у світі перебуває на стадії швидкого розвитку. В більшості цивілі-

зованих країнах spa-відпочинок став складовою частиною життя поважаючого себе громадянина. Зростання щоденного навантаження на здоров'я приводить у spa-заклади тисячі клієнтів у всьому світі. «Spa&wellness» індустрія на сьогоднішній день

це не лише один із сегментів міжнародного туристичного ринку, а й самостійна економічна галузь зі своїми сформованими попитом і пропозицією, нормами та правилами.

Список літератури

1. Креббин-Бейли Д. Spa-терапия в индустрии красоты. Методика процедур, эксплуатация оборудования, программы обучения spa-менеджменту / Д. Креббин-Бейли, Д. Харкап, Д. Харрингтон; [пер. с англ. В. Е. Бельченко]. — М. : РИПОЛклассик, 2010. — 304 с.
2. Jeremy McCarthy. Become a spa owner. — Washington, USA, FabJobInc. 2010. — 207 p.
3. Smith M., Kelly C. Wellness Tourism, in Tourism Recreation Research. — Greenwich, London, 2006. — 298 p.
4. Smith M., Puczek L. Health and wellness tourism. — Greenwich, London 2008. — 185 p.
5. http://www.britishspas.co.uk/spa_guide/definitions.php — SpaBusinessAssociation.
6. http://cs6260.userapi.com/u1171828/docs/e26658625b9c/spas_wellness_medical_tourism_report_final.pdf — Global SPA Summit 2011.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ ТУРИСТСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ (НА ПРИМЕРЕ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА)

Юрченко Е. Е.,
аспирантка

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Статья посвящена изучению роли и особенностей развития железнодорожного транспорта как составляющей туристской инфраструктуры. Показано, что с развитием железнодорожного транспорта начинается быстрый рост туризма в мире. Определены основные железнодорожные туристские маршруты. Рассмотрены инновации на железнодорожном транспорте.

Ключевые слова: туризм, турист, туристская инфраструктура, железнодорожный транспорт, инновации.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТУРИСТСЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ)

Стаття присвячена вивченню ролі та розвитку залізничного транспорту як складової туристської інфраструктури. Показано, що з розвитком залізничного транспорту починається швидкий ріст туризму в світі. Визначені основні залізничні туристські маршрути. Розглянуті інновації на залізничному транспорті.

Ключові слова: туризм, турист, туристська інфраструктура, залізничний транспорт, інновації.

THE FEATURES OF DEVELOPMENT AS COMPONENT OF WORLD TOURISM INFRASTRUCTURE AT MODERN STAGE (AD EXEMPLUM RAILWAY TRANSPORT)

The article studies the role and development of rail transport as a component of tourism infrastructure. The article shows, that fast growth of tourism in the world begins when rail transport starts developing. The main rail tourism itineraries are defined. Innovations at rail transport are examined.

Key words: tourism, tourist, tourism infrastructure, rail transport, innovations.

Постановка проблемы. На современном этапе одной из наиболее значимых проблем в международном туризме, требующих тщательно продуманного подхода к их решению, относится недостаточное развитие мировой туристской инфраструктуры. Ее важной составляющей является транспорт. Именно строительство железных дорог в Англии стимулировало активное развитие туризма. Научно-технический прогресс привел к появлению новых видов транспорта (автомобильного, авиационного, космического), а также постоянному совершенству транспортных средств, увеличению их скорости, что способствовало формированию мирового рынка туризма. И хотя значение железнодорожного транспорта по сравнению с другими видами транспорта заметно снизилось, в настоящее время железные дороги продолжают играть важную роль в перемещении туристов.

Анализ последних исследований и публикаций. Различные аспекты развития железнодорожного транспорта рассматривались в трудах отечественных и зарубежных ученых. Особенности развития железнодорожной транспортной системы мира анализировались Н. В. Алисовым, Б. С. Хоревым, В. П. Максаковским, Ю. Г. Липец, В. А. Пуляркиным, С. Б. Шлихтером и др. Вопросы классификации транспортных туров отражены в работах М. Б. Биржакова, В. Г. Гуляева, О. Я. Осиповой, В. С. Сенина, Т. Г. Сокол и др. Отдельные аспекты экономики и менеджмента железнодорожного транспорта в международном ту-

ризме исследовались В. Б. Николаевым, В. К. Баба-рицкой, О. Ю. Малиновской, В.С. Новиковым, О. О. Фастофеем и др. Однако в результате постоянной конкуренции и внедрения инноваций на рынке транспортных услуг роль железнодорожного транспорта в туризме меняется. Потому выявление особенностей его развития и значения в туризме на современном этапе представляется актуальным.

Цель статьи — показать роль и особенности развития железнодорожного транспорта как важной составляющей туристской инфраструктуры на современном этапе.

Основная часть. Железнодорожный транспорт возник еще в XIX в. и оставался основным видом транспорта на протяжении всего XIX в. и первой половины XX в. Появление железных дорог вызвало революцию в путешествиях, способствовало повышению мобильности населения.

К 1920 г. протяженность железных дорог мира составляла почти 1,2 млн км. Они в значительной степени повлияли на международное географическое разделение труда в пределах отдельных стран и континентов и, соответственно, на развитие туризма. Перевозки по железной дороге были более дешевыми и быстрыми по сравнению с гужевым и морским транспортом. Но, начиная с 20-х гг. XX в., темпы развития железнодорожного транспорта замедлились. При этом до 50–70-х гг. XX в. протяженность железных дорог мира продолжала возрастать, но затем началось ее уменьшение. Это связано с конкуренцией со стороны других, более новых ви-

дов транспорта — автомобильного и воздушного. В результате доля железнодорожного транспорта в мировом пассажирообороте заметно уменьшилась [12].

С начала XXI в. наблюдались быстрые темпы роста пассажирооборота мирового железнодорожного транспорта. Так, по сравнению с 2000 г. в 2008 г. он увеличился на 41,6 % [2, с. 15]. А общая протяжённость железных дорог составила в 2008 г. 1 139,62 тыс. км, что на 2,2 % больше, чем в 2003 г. [15]. Но доля железнодорожного транспорта в перевозке туристов в целом по миру сравнительно мала — 2 % от общего количества перевезенных туристов в 2011 г. [16]. Тем не менее, ряд особенностей делают железнодорожные перевозки более привлекательными по сравнению с перевозками другими видами транспорта. К ним относятся: универсальность; независимость от природных и метеоусловий, сезона года и времени суток; сравнительно невысокая себестоимость перевозок; способность преодолевать большие расстояния.

Железные дороги имеются в 134 государствах мира. Первые двадцать стран по протяженности железных дорог отражены в таблице (см. табл.).

На них приходится 76,2 % от общей длины железных дорог. При этом доля первых десяти стран составляет 60,0 %. В некоторых крупных по площади государствах многие их части не обеспечены этим видом транспорта [15].

К самым протяженным магистралям мира относятся: транссибирская (Москва — Челябинск — Новосибирск — Владивосток, 9932 км), трансазиатская (Стамбул — Анкара — Тегеран — Кермен — Лахор — Дели — Дакка — Читтагонг, около 7000 км), трансканадская (Принс — Рукерб — Эдмонтон — Виннипег — Монреаль — Квебек, 4900 км) [6, с. 243].

Железнодорожный транспорт имеет в основном внутриконтинентальное значение. Обслуживая перевозки находящихся в регионе государств, он приобретает значение международного вида транспорта. Железнодорожный транспорт отдельных стран объединен в следующие системы: Евразийская, Североамериканская, Южноамериканские (северная и южная), Индокитайская, Индийская, Южноафриканская, Североафриканская, Восточноафриканская, Нубийская, Западноафриканские (южная, центральная, западная), Кельтская, Антильская и Аравийская [9].

Однако формировавшаяся почти два века железнодорожная сеть регионов мира ещё не привела к созданию единой наземной транспортной системы для обеспечения непрерывных международных туристских связей. Системы отдельных стран и территорий не связаны с другими железными дорогами. К таким странам относятся: Австралия, Новая Зеландия, Мадагаскар, Индонезия, Мьянма, Япония, Тайвань, Фиджи, Куба, Филиппины, Шри-Ланка, ЦАР, Панама, Ямайка, Гайана, Суринам [9].

Наибольшее развитие железнодорожный транспорт получил в Евразии и в Северной Америке. Но даже в пределах одного региона из-за разной ширины колеи железные дороги не всегда образуют единую систему. Это определяет скорость движения, тип вагона, способность преодолевать мосты и тоннели.

Различают 40 типов колеи от 381 мм до 1676 мм. Около 60 % всей длины мировых железных дорог приходится на «стандартную» (или «европейскую») колею (1435 мм) [15]. Она характерна для Европы (за исключением Испании, Португалии, Финляндии и СНГ) и Северной Америки. Многообразие колеи неблагоприятно для их реконструкции и объединения в систему, т. к. легче построить новую железную дорогу, чем соединять старую [6, с. 242 — 243].

В результате внедрения достижений НТП в работу железнодорожного транспорта улучшается транспортная инфраструктура. Среди последних тенденций развития мирового железнодорожного транспорта — предоставление пассажирам качественного обслуживания, иногда превосходящего аналогичный сервис авиакомпаний, создание скоростных магистралей. Максимальную скорость железнодорожного сообщения на этих трассах имеют: Южная Корея (Сеул — Тэджон — до 430 км/ч); Китай (Ухань — Гуанчжоу — до 350 км/ч), Франция (Париж — Страсбург — до 350 км/ч); Испания (Мадрид — Барселона — до 350 км/ч). Рекорд скорости поездов (свыше 500 км/ч) планируется достичь в Японии (Токио — Нагоя). Перевозки со скоростью 200 — 300 км/час на отдельных магистралях осуществляются в Тайване, Японии, Германии, Италии, Великобритании, Бельгии, Турции, России, Узбекистане и др. [9].

Сооружение новых скоростных участков и соединения железнодорожных сетей в единую систему привело к тому, что количество железнодорожных пассажиров в Европе в 8 — 9 раз больше числа

Таблица

Первые двадцать стран по протяженности железных дорог

Ранг	Страна	Длина, тыс. км	Дата информации (год)	Ранг	Страна	Длина, тыс. км	Дата информации (год)
1	США	224,79	2007	11	Япония	27,18	2009
2	Россия	87,16	2006	12	Украина	21,68	2009
3	Китай	86,00	2008	13	Италия	20,26	2008
4	Индия	63,97	2009	14	Южная Африка	20,19	2008
5	Канада	46,55	2008	15	Польша	19,43	2007
6	Германия	41,98	2008	16	Мексика	17,17	2008
7	Австралия	38,44	2008	17	Великобритания	16,45	2008
8	Аргентина	36,97	2008	18	Испания	15,29	2008
9	Франция	29,640	2008	19	Казахстан	15,08	2008
10	Бразилия	28,54	2008	20	Швеция	11,63	2008

Источник: [15].

авиапассажиров [3, с. 144]. Суперскоростной поезд TGV (Train a Grande Vitesse) предпочитают туристы во Франции. Он доставляет их за 4 часа 40 минут из Парижа в Марсель, за 2 часа в Лион, Нант, за 3 часа в Бордо. В Германии курсируют высокоскоростные поезда D-Train, суперскоростной поезд Cercanias — в Испании. Скоростными железными дорогами TEE (Trans European Express) пользуются жители Центральной Европы.

За рубежом длительные путешествия проводятся в высококомфортабельных поездах, где вагон фактически становится «отелем на колесах» (родель). Общее количество купе не превышает восьми, а в каждом купе проживают 1–2 человека. В купе есть кондиционер, телевизор, письменный стол, телефон, душевая комната или один бытовой блок на два купе. Поезд может быть оборудован конференц-залом, детским вагоном с залом для подвижных игр, видеосалоном, залом для дискотеки и др. В каждом вагоне туристского поезда разработана программа обслуживания туристов, включающая культурную программу, непродолжительные остановки в зеленых зонах (в лесу, у озера, в горах, на берегу моря и др.) [7].

Экскурсионные поезда с полным комплексом обслуживания (проживание, питание, досуг и др.) курсируют во многих европейских странах. Их расписание согласовывается с расписанием морских и речных судов. Благодаря этому можно совмещать сухопутную поездку с морской (речной), как, например, маршрут «Ночной паром» (Night Ferry) — Лондон — Дувр — Дюнкерк — Париж, где сочетается сухопутное путешествие по территории Великобритании и Франции с морским путешествием через пролив на пароме.

Сегодня в Западной Европе железнодорожный транспорт сохраняет свою популярность при проведении туристских поездок. На него приходится 30 % от общего объема перевозок всеми видами транспорта. Этому способствуют разветвленная сеть железных дорог, наличие высокоскоростных маршрутов, прямое сообщение под Ла-Маншем, умеренные тарифы и многочисленные льготы, высокий уровень сервиса в пути следования и наличие единых согласованных систем обслуживания [10]. Так, при следовании по железным дорогам на территории Австрии, Бельгии, Дании, Финляндии, Франции, Германии, Греции, Нидерландов, Венгрии, Ирландии, Италии, Люксембурга, Португалии, Испании, Швеции, Швейцарии, Норвегии действует система Eurailpass. Можно приобрести билет без лимита расстояния (для первого класса), который действует до 15 дней, стоимостью US\$ 498, до 3 месяцев — US\$ 1398, билет для молодежи (при наличии удостоверения международных студенческих организаций) без лимита расстояния, который действует до 15 дней, стоимостью US\$ 398, один месяц — US\$ 578, два месяца — US\$ 768; для компаньонов, следующих вдвоем (или более), и др.

По системе Interrail согласованы льготные тарифы на железнодорожном транспорте 27 стран Европы и Африки. Льготы предоставляются молодежи до 26 лет, а также взрослым туристам. Эта система предлагает дисконтные карты по 7 зонам по цене US\$ 250-260. Время действия билета различа-

ется по зонам — от 15 дней (одна зона) до месяца (до 7 зон).

Система Euronight обеспечивает льготные тарифы на скоростных и суперскоростных экспрессах [10].

В странах Европы существуют и национальные тарифы, предусматривающие дополнительные льготы. Например, в Великобритании можно купить льготный именной билет с большой скидкой на проезд без ограничения расстояния в отдельные периоды времени (система British Rail System). Также можно приобрести проездной билет (British pass) для туристов и гостей и для молодежи со значительными скидками, действующими только для второго класса. На железных дорогах Великобритании четырех детей в возрасте до 5 лет можно провозить бесплатно, а для детей в возрасте от 5 до 16 лет действует 50 %-я скидка.

В Германии дети до 4 лет едут бесплатно, с 4 до 11 лет — за 50 %. Молодежь в возрасте от 12 до 26 лет получает скидку в вагоне второго класса по школьным или студенческим билетам. Для туристов продаются льготные билеты на 5, 10, 15 дней и один месяц. Кроме железнодорожного транспорта, эти билеты действительны на некоторых автобусных и речных маршрутах.

При покупке железнодорожных туров в крупные города (Лондон, Стокгольм) туристы также могут приобрести льготные билеты на все виды городского транспорта (common carrier). В Австрии на железных дорогах туристам продается открытый билет, действующий 15, 30 и 60 дней, стоимостью на 20 % ниже, чем с фиксированной датой [10].

У туристов Европы популярны ночные экспрессы Вена — Венеция, Вена — Гамбург, Вена — Цюрих, Брюссель — Лондон, Париж — Лондон (через Ла-Манш). Особо привлекателен «Восточный экспресс» (Orient Express), который следует по маршруту Париж — Страсбург — Мюнхен — Вена — Будапешт — Бухарест — Стамбул, открытому в 1883 г. В 1977 г. «Восточный экспресс» совершил последнюю поездку, но с 1980 г. был восстановлен в своем первоначальном ретро-стиле. Он отличается высоким уровнем обслуживания путешественников. Между Лондоном и Венецией курсирует аналогичный экспресс. Скорость движения таких поездов достигает 300 км/ч [10].

Среди туристов также популярны поезда: «Транссибирский» (Москва — Монголия), «Шотландский королевский» (через шотландские высокогорья). В Испании наиболее востребован среди туристов Андалузский экспресс, который следует по двум маршрутам: Мадрид — Севилья — Кордова — Гранада — Рондо — Севилья — Мадрид (8 дней, 7 ночей); Севилья — Кордова — Гранада — Рондо — Севилья (7 дней, 6 ночей). Туристы здесь размещаются в комфортабельных ретро-купе с кондиционером, телевизором, туалетом, душем. В поезде имеются также вагоны-рестораны, бары, библиотека и др. На американском континенте самыми популярными маршрутами являются: Транс-Канада (Ванкувер — Монреаль), Транс-Америка (Вашингтон — Лос-Анджелес) и Транс-Атлантика (Манагуа — Пуэрто-Монт). В Австралии туристский экспресс Indian Pacific пересекает всю страну с востока на запад по маршруту Сидней — Перс.

В Южной Африке туристский Blue Train следует по маршруту Претория — Кейптаун [10].

За рубежом получила распространение система чартерных туристских поездов (Charter coach), где создаются все необходимые условия для комфортной поездки: низкий уровень шума и вибраций, широкий обзор, удобная мебель, кондиционер, телефон и др. Они также имеют грузовые платформы для перевозки личных автомобилей туристов [7].

Для увеличения доходов железнодорожные компании создают альянсы. Например, AMTRAK (The National Railroad Passenger Corporation) является ведущей железнодорожной корпорацией в США. Она объединяет около 20 компаний и обслуживает пассажиров на 500 станциях в 340 городах страны. Общий среднегодовой объем перевозок пассажиров составляет 12 млн человек [4, с. 94]. В декабре 2000 г. AMTRAK, получающая государственные субсидии, открыла первую высокоскоростную линию Вашингтон — Нью-Йорк, что усилило конкуренцию с авиационным транспортом. Это связано с тем, что путешествие по скоростной железной дороге длится менее трех часов и обходится на US\$ 57 меньше, чем на самолете. Аналогичное обслуживание планируется еще в 10 регионах США. Компания AMTRAK и канадская железнодорожная компания VIA RAIL продают единый билет, по которому можно проехать на большинстве маршрутов AMTRAK и всех железных дорогах Канады [3, с. 144].

В Европе администрации железных дорог создали альянс Trans Europe Excellens Rail Allians, открытый для других компаний, обслуживающих европейский регион. Также подписываются соглашения с другими транспортными организациями. Так, сеть французских национальных железных дорог сотрудничает со Star Alliance авиаперевозчиков, в результате чего организована перевозка пассажиров скоростными железнодорожными поездами из некоторых городов Франции в аэропорты Парижа по единому билету [3, с. 145].

Соглашение о совместной программе AlRail между авиационной (Lufthansa) и железнодорожной (Deutsche Bahn AG) компаниями обеспечивает перевозку пассажиров из Франкфурта в Штутгарт на высокоскоростных поездах под номерами авиарейсов. При этом они обслуживаются по стандартам внутренних авиалиний. В будущем предусматривается такое железнодорожное сообщение между другими городами.

Авиакомпания S7 Airlines и Deutsche Bahn AG (Немецкие железные дороги) заключили партнерское соглашение Rail&Fly, согласно которому по желанию клиента в авиабилет до Германии может быть включена оплата за проезд на поезде из аэропортов Франкфурта, Мюнхена и Дюссельдорфа в 5600 пунктов Германии. При этом оплата за проезд на поезде не зависит от расстояния и направления и составляет 20 € во втором классе и 40 € — в первом. Билетом Rail&Fly можно воспользоваться накануне вылета, в день авиаперелёта, а также на следующий день. При покупке единого билета, включающего перевозку по железной дороге, пассажиру не нужно заранее выбирать поезд, т. к. билет действителен для всех поездов в расписании Deutsche Bahn [8].

К инновациям можно также отнести открытие пунктов регистрации авиационных пассажиров на железнодорожных вокзалах (например, на Павелецком вокзале в Москве); определение цены билета, исходя из качества предлагаемых услуг, частоты и скорости поездок (в Италии с 2000 г.); продажу универсального железнодорожного билета, по которому можно объездить всю страну (в Швейцарии, где билет действителен также для путешествия на водном транспорте, проезда на трамвае, троллейбусе и автобусе в 36 городах) [3, с. 145].

В последние годы железнодорожные компании все больше сотрудничают с предприятиями по аренде автомобилей, автобусными и гостиничными предприятиями. Это позволяет более качественно удовлетворять потребности туристов и организаторов путешествий.

При общей тенденции сокращения протяженности железных дорог в целом по миру в отдельных странах ведётся новое их сооружение (например, в России, КНР). Оно зависит от многих факторов (протяженность линий, величина территории, численность населения, экономический потенциал и др.). Новые межрегиональные дороги будут способствовать росту протяженности сети и туристской активности в отдельных государствах.

Так, в 2009 г. в ОАЭ правительство учредило специализированную отраслевую компанию «Etihad Rail», которая в ближайшие годы потратит US\$ 11 млрд на развитие железнодорожной инфраструктуры. К 2016 г. железнодорожная магистраль должна соединить Дубай и Абу-Даби. А к 2018 г. должна быть построена сеть протяженностью 1,2 тыс. км, рассчитанная на перевозку 16 млн пассажиров в год. В перспективе она войдет в общую сеть железнодорожного транспорта аравийских государств, которая должна быть построена к 2030 г. [14].

В программе перспективного развития Ирана предусматривается увеличение доли железнодорожного транспорта в перевозках пассажиров до 18 %. Протяженность железных дорог страны должна составить 25 тыс. км. Важным является проект электрификации железной дороги Тегеран — Мешхед протяженностью 926 км, реализуемый с начала февраля 2012 г. и ставший частью программы соединения железнодорожной сети Ирана с железными дорогами Туркмении и Казахстана. Реализация проекта позволит увеличить максимальную скорость движения поездов по железной дороге до 200 км/ч, а время на преодоление расстояния между указанными городами сократится с 12-13 часов до 6 часов. Первый этап выполнения проекта предусматривает рост числа перевозимых пассажиров с 13 млн до 20 млн, а второй этап — до 50 млн [11].

Украина имеет достаточно развитую сеть железных дорог, чтобы обеспечить путешествующим доступность туристско-рекреационных центров. Однако для этих целей практически отсутствует специализированный состав поездов, не хватает вагонов, не разработаны туристские маршруты. Для длительных туристских поездок железнодорожные поезда с их малой комфортабельностью и низкой эффективностью не приспособлены, что также ограничивает развитие железнодорожного туризма в стране.

Государственная администрация железнодорожного транспорта Украины приоритетным направлением своей деятельности считает интеграцию в общеевропейскую и мировую транспортные системы, развитие национальной сети международных транспортных коридоров. Из девяти транспортных коридоров, определенных ЕС, три проходят по территории Украины. Но для интеграции в единую общеевропейскую систему важной проблемой остается разная ширина колеи, что в значительной мере снижает эффективность работы транспорта, в т. ч. и в туристской сфере.

С целью совместного решения задач в области развития железнодорожного транспорта, унификации процедур и гармонизации отношений между железными дорогами европейских стран при осуществлении международных железнодорожных перевозок еще 20 октября 1922 г. был создан Международный союз железных дорог (The UIC or International Union of Railways). Это международная организация, объединяющая национальные железнодорожные компании, в настоящее время насчитывает 199 членов со всех континентов, где имеются железные дороги [13].

Международные железнодорожные перевозки регламентируются межправительственными соглашениями в рамках «Международной конвенции по контракту на путешествие» (принята 22 октября 1970 г.), «Конвенции и Статус о свободе транзита» (приняты 20 апреля 1921 г.), Бернской Конвенции ООН (1961 г.) и др. [7].

К важным международным организациям в области железнодорожных перевозок также относят-

ся Международная ассоциация железнодорожных конгрессов, которая решает вопросы проведения конгрессов по практической деятельности дорог, и Европейская конференция по пассажирским тарифам, регулирующая проведение политики в сфере железнодорожных перевозок [5, с. 242].

Выводы. Железнодорожный транспорт играет важную роль в перевозке путешественников внутри континентов. В условиях жесткой конкуренции для привлечения туристов расширяется сеть железных дорог, вводятся в эксплуатацию скоростные магистрали, создаются альянсы не только между железнодорожными компаниями, но и с другими транспортными организациями. Большое значение придается инновационным методам обслуживания туристов, пользующихся этим видом транспорта, и повышению его качества. Для решения совместных задач в области железнодорожного транспорта созданы международные организации, которые также защищают интересы туристов.

В Украине железнодорожные туры не получили распространения из-за недостаточного развития соответствующей инфраструктуры, деятельности туристских предприятий в этом направлении.

На перспективу необходимо совершенствовать инфраструктуру железнодорожного транспорта, повышать качество обслуживания, разрабатывать новые железнодорожные туристские маршруты. Для Украины можно, например, создать свои туристские маршруты, например, «Восточный экспресс» с выходом за рубеж, «От границы до границы» и др.

Научный руководитель: д.э.н., проф. Цыганов С. А.

Список литературы

1. Алисов Н. В. Экономическая и социальная география мира (общий обзор) : учебник / Н. В. Алисов, Б. С. Хорев. — М.: Гардарики, 2000. — 704 с.
2. Захарова О. В. Глобальні чинники розвитку потенціалу світової транспортної системи / О. В. Захарова // Економічний часопис — XXI. — С. 14-17.
3. Новиков В. С. Инновации в туризме : учеб. пособие / В. С. Новиков. — М. : Академия, 2007. — 208 с.
4. Фастовець О. О. Організація транспортних подорожей і перевезень туристів : навчальний посібник / О. О. Фастовець. — К. : Вид-во ФПУ, 2007. — 233 с.
5. Экономика и организация туризма. Международный туризм / Е. Л. Драчева, Ю. В. Забаев, Д. К. Исмаев [и др.]; под ред. И. А. Рябовой, Ю. В. Забаева, Е. Л. Драчевой. — М. : КНОРУС, 2005. — 576 с.
3. Юрченко С. А. Инфраструктура мира : учебное пособие / С. А. Юрченко / пер. с укр. Юрченко С. А. — Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2006. — 328 с.
7. Бабарицька В. К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення турпродукту : навчальний посібник / В. К. Бабарицька, О. Ю. Малиновська. — К. : Альтерпрес, 2004. — 288 с. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://tourism-book.com/pbooks/book-32/ua/>
8. В авиабилеты в Германию авиакомпании S7 по желанию клиента будет включаться оплата проезда по немецкой ж/д. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.1prime.ru/news/0/%7BB2B6B162-35D4-40F6-A753-A78B4ABE0B7E%7D.uif>
9. Железнодорожный транспорт. [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Железнодорожный_транспорт
10. Железнодорожный транспорт в Западной Европе. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://365kun.zn.uz/204>
11. Иран: электрификация железных дорог. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://transukr.dp.ua/2012/06/16/iran-elektrifikaciya-zheleznux-dorog.html>
12. Максаковский В. П. Географическая картина мира: пособие для вузов / В. П. Максаковский. — Кн. I. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/173006/read>
13. Международный союз железных дорог [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%CC%E5%E6%E4%F3%ED%E0%F0%EE%E4%ED%FB%E9_%F1%EE%FE%E7_%E6%E5%EB%E5%E7%ED%FB%F5_%E4%EE%F0%EE%E3
14. ОАЭ: создание железнодорожной инфраструктуры. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://transukr.dp.ua/tag/zheleznodorozhnyj-transport>
15. Country Comparison: Railways. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2121rank.html>
16. UNWTO Tourism Highlights 2012 Edition. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://dtxqt4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights12enhr_1.pdf

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна**

№ 1042

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Збірник наукових праць
Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 02.04.2013. Формат 60х84/8. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 22,4. Обл.-вид. арк. 26,1. Тираж 150 пр. Ціна договірна.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32